

Historická
demografie

Historická demografie

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v.v.i.
PRAHA 2003

27

demografie

Historická demografie

27

**Sociologický ústav AV ČR
Praha 2003**

Řídí redakční kolektiv:

**RNDr. Ludmila Fialová, CSc., PhDr. Pavla Horská, CSc. (vedoucí redaktorka),
PhDr. Hana Mášová, univ. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.**

ISBN 80-7330-037-0

ISSN 0323-0937

© Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003

Úvodem

27. svazek sborníku *Historická demografie* hodlá na svých stránkách představit čtenářům jak články mladších autorů, tak práce starších i nejstarších spolupracovníků a členů *Komise pro historickou a sociální demografii*. Studie Martina Holého, Pavla B. Kůrky a Miroslavy Melkesové ukazují, že absolventi pražské Filozofické fakulty UK i Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích věnují stále značnou pozornost archivním pramenům vhodným pro historicko-demografický základní výzkum. Daniela Tinková, která obhájila svoji disertační práci na univerzitě v Paříži, obrací pozornost českých badatelů k možnosti využití otázek kladených nejnovější zahraniční literaturou při studiu historických pramenů týkajících se habsburské monarchie. Mezinárodně studované sociální problematice v historické demografii je věnován také článek polských historiků Cezary Kukla a Malgorzaty Kamecké. Alice Velková ukazuje tutéž problematiku ve světle historicko-demografické analýzy na základě českých historických pramenů. Možností studia otázek sociálních dějin pomocí historicko-demografických metod se zabývá článek Pavly Horské, který zároveň upozorňuje na dosud použitelné metody klasické historické demografie známé u nás od 60. let 20. století. K těmto metodám se vrací v oddíle Materiály Eliška Čáňová. Jiří Wolf doplňuje tento oddíl zprávou o málo známém prameni pro studium moru v Čechách.

Důležité dokumenty pro dějiny české historické a sociální demografie obsahuje tentokrát oddíl Zpráv, v níž Petr Svobodný a Hana Mášová informují o významném kongrese o historii zdravotnictví. Eduard Maur se loučí jménem Komise pro historickou a sociální demografii s jejím mnohaletým příznivcem a spolupracovníkem Janem Havránkem. Shodou okolností v téže Kronice nalezne čtenář i rozloučení s Peterem Laslettem, jedním z nejvýznamnějších představitelů historicko-demografické orientace v evropských sociálních dějinách. V oddílu Recenze informujeme o několika pozoruhodných nových publikacích týkajících se dějin obyvatelstva a rodiny.

Introduction

The 27th volume of *Historical Demography* focuses on providing readers with articles by younger authors, as well as work from older colleagues and members of the *Commission for Historical and Social Demography*. The studies by Martin Holý, Pavel B. Kůrka and Miroslava Melkesová show that the graduates of the Philosophical Faculty of Charles University in Prague and the university in České Budějovice are devoting an ever increasing amount of attention to archival sources that are useful for conducting basic primary research in historical demography. Daniela Tinková, who defended her dissertation at the university in Paris, draws the attention of Czech researchers to the possibilities of applying the questions posed in the most modern foreign literature to the study of historical sources relating to the Hapsburg Monarchy. Social issues in historical demography, a subject studied internationally, are the focus of an article by the Polish historians Cezary Kuklo and Malgorzata Kamecká. Alice Velková reveals the same issues in the light of historical-demographic analysis using Czech historical sources. The possibilities for studying the questions of social history using the methods of historical demography is the subject of an article by Pavla Horská, who at the same time points out the methods of classic historical demography used to date and familiar in this region since the 1960s. Eliška Čáňová looks at the subject of methods again in the section on Materials. Jiří Wolf completes this section with a report on a little-known source for studying the plague in the Czech lands.

Important documents for the history of Czech historical and social demography are this time contained in the section Reports, in which Petr Svobodný and Hana Mášová provide information on the important congress on the history of health services. On behalf of the Commission for Historical and Social Demography, Eduard Maur bids farewell to his long-time colleague and mentor Jan Havránek. Coincidentally, in the same Chronicle the reader will find a farewell dedicated to Peter Laslett, one of the most important representatives of the historical-demographic orientation in European social history. In the Reviews section information is presented on several notable new publications relating to the history of the population and the family.

Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650

Martin Holý

Sňatek patřil k nejvýznamnějším životním rituálům raně novověkého aristokrata. Jeho význam spočíval především v možnosti získat legitimní potomky z manželského lože, kteří se stanou nositeli majetkové i ideové rodové tradice. Pro mladého šlechtice byl výrazným životním mezníkem, neboť jím končilo období dospívání. Česká i zahraniční historiografie se tématu šlechtických sňatků v raném novověku již mnohokrát dotkla. Většinou šlo o analytické studie, které podrobily zkoumání jednotlivé případy nebo třeba sňatky určitého rodu, v některých případech jde o studie více zobecňující.¹

---

¹ Existuje již poměrně velké množství studií českých autorů, kteří se věnovali problematice šlechtických sňatků. Jmenujme chronologicky alespoň tyto: Charlotte Fritzová – Jindřich Růžička, Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555), *Sborník prací východočeských archivů* 3, 1975, s. 63-77; Josef Janáček, *Ženy české renesance*, Praha 1976, hlavně s. 23-56; Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, zejména s. 107-111, 133n., 197n., 226n.; Václav Ledvinka, Šlechtická svatba v Praze roku 1579 (K charakteru aristokratických slavností české renesance), *Documenta Pragensia* 12, 1995, s. 105-113; Josef Petráň a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století II/1*, Praha 1995, s. 199nn.; Petr Vorel, Pernštejnská svatba v Prostějově roku 1550, *Časopis Matice moravské* 114, 1995, s. 139-162; Václav Bůžek, Svatby posledních Rožmberků, in: Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 80-97; Jaroslav Pánek, Říšská sňatková politika Viléma z Rožmberka, *Zlatá stezka. Sborník Prachatického*

---

muzea 4, 1997 [1998], s. 41-56; Václav Bůžek – Josef Hrdlička, Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (= *Opera historica* =OH 6), České Budějovice 1998, s. 146nn.; Jiří Kubeš, Rodinné vztahy pánů z Hradce a Rožmberků v předbělohorském století, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (=OH 6), České Budějovice 1998, s. 277-281; Václav Bůžek, Die private Welt der böhmischen adeligen Familien in ihren Selbst-zeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts, in: Heinz-Dieter Heimann (Hg.), *Adelige Welt und familiäre Beziehungen. Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen von 14. zum 16. Jhdt*, Berlin-Brandenburg-Potsdam 2000, s. 17-23; Petr Daněk, Svatba, hudba a hudebníci v období vrcholné renesance. Na příkladu svatby Jana Krakovského z Kolovrat v Innsbrucku roku 1580, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (=OH 8), České Budějovice 2000, s. 207-264; Jindřich Francek, *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000, s. 20nn.; Petr Vorel, Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (=OH 8), České Budějovice 2000, s. 191-206; Marie Koldinská, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha - Litomyšl 2001, s. 31-40; Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha - Litomyšl 2002, s. 306-330; Eduard Maur – Václav Štorek, K demografii české šlechty v 16. století (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželék), *Historická demografie* 26, 2002, s. 5-27. Ze zahraničních studií, které se věnují sňatkům šlechty, uveďme alespoň tyto: Michael Mitterauer, Zur Frage des Heiratsverhaltens im österreichischen Adel, in: Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner (Hg.), *Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs*, Wien 1974, s. 174-194; Hans Jürgen Jüngling, Die Heiraten des Hauses Liechtenstein im 17. und 18. Jahrhundert. Konubium und soziale Verflechtung am Beispiel der habsburgischen Hocharistokratie, in: Volker Press – Dietmar Willoweit (Hg.), *Liechtenstein – Fürstliches Haus und staatliche Ordnung. Geschichtliche Grundlagen und Perspektiven*, Vaduz 1988, s. 329-345; Beatrix Bastl, „Adeliger Lebenslauf“. Die Riten um Leben und Sterben in der Frühen Neuzeit, in: *Katalog „Adel im Wandel“. Politik, Kultur und Konfession 1500-1700*, Wien 1990, s. 376-389; Richard van Dülmen, Heirat und Eheleben in der Frühen Neuzeit, *Archiv für Kulturgeschichte* 72, 1990, s. 155-171; Evelin Oberhammer, Gesegnet sei dies Band. Eheprojekte, Heiratspakten und Hochzeit im fürstlichen Haus, in: Táž (Hg.), *Der ganzen Welt ein Lob und Spiegel. Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Frühen Neuzeit*, Wien - München 1990, s. 182-203; Beatrix Bastl, Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechtice v raném novověku, *Dějiny a současnost* 16, č. 3, 1994, s. 24-26; Táž, Ehelicke Sexualität in der Frühen Neuzeit zwischen Lust und Last. Die Instruktion des Fürsten Karl Eusebius von Liechtenstein, *Archiv für Kulturgeschichte* 78, 2, 1996, s. 277-301; Táž, Hochzeits-rituale. Zur Sozialanthropologie von Verhaltensweisen innerhalb des österreichischen Adels der Frühen Neuzeit, in: Wolfgang Adam (Hg.), *Geselligkeit und Gesellschaft im Barockzeitalter*. Unter Mitwirkung von Knut Kiesant, Winfried Schulze und Christoph Strosetzki, Bd. 2, Wiesbaden 1997, s. 751-764; Táž, Macht der Emotionen? Refugien der Intimität? Die Erhaltung des Namens und die Ordnung der aristokratischen Familie, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a*

Kromě těchto nám mohou inspiraci poskytnou také práce, ať už domácí, či zahraniční, které se zabývají sňatky obecně nebo se jim věnují u neurozených vrstev raně novověké společnosti.²

K jednotlivým krokům směřujícím k ritualizovanému uzavření sňatku se nám zachovala celá řada pramenů, jako jsou například různé účty³, korespondence⁴, deníky⁵, svatební smlouvy⁶, alianční smlouvy⁷, testamenty⁸, dobové tisky⁹, různá naučení¹⁰, soupisy výbav nevěst¹¹ apod.¹²

---

dvory v raném novověku (=OH 7), České Budějovice 1999, s. 502-512. Habsburskými sňatky se zabývali: Karl Vocelka, *Habsburgische Hochzeiten 1550-1650. Kulturgeschichtliche Studien zum manieristischen Repräsentationsfest*, Wien – Köln – Graz 1976; Beatrix Bastl, *Habsburgische Heiratspolitik – 1000 Jahre Hochzeit?*, Tausend-undeine Geschichten aus Österreich. *L'Homme. Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* 7, 1, 1996, s. 75-89.

² Z českých prací jsou to následující: Jan Kapras, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908; Hynek Záruba, *Dějiny lásky (Populární obrazy z dějin snubnosti, manželství a prostituce od pravěku až po dobu nejnovější)*, Praha 1925; Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926; Jiří Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, zvláště s. 57-80; Josef Grulich, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *Historická demografie* 24, 2000, s. 49-82. Z prací zahraničních autorů uveďme alespoň některé: Richard van Dülmen, *Fest der Liebe. Heirat und Ehe in der frühen Neuzeit*, in: Týž (Hg.), *Armut, Liebe, Ehre. Studien zur historischen Kulturforschung*, Frankfurt am Main 1988, s. 67-106; Jack Goody, *Die Entwicklung von Ehe und Familie in Europa*, Frankfurt am Main 1989; Reinhard Sieder, *Ehe, Fortpflanzung und Sexualität*, in: Michael Mitterauer – Reinhard Sieder, *Vom Patriarchat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie*, München 1991, s. 144-169; Jean Claude Bologne, *Dějiny svatebních obřadů na Západě*, Praha 1997, s. 141-177; Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století). Dům a jeho lidé II.*, Praha 1999, s. 137-205.

³ Ty jsou roztroušeny po fondech jednotlivých velkostatků ve Státních oblastních archivech.

⁴ Vzhledem k velkému množství korespondence v rodinných archivech šlechty českých zemích a velkému počtu jejích starších i novějších edic uvádím přesné citace níže u konkrétních případů.

⁵ K nim viz stať Petra Matě, *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, *Folia Historica Bohemica* 18, 1997, s. 99-120, který cituje starší edice šlechtických deníků. V posledních letech byly některé z nich vydány: Marie Koldinská – Petr Matě (ed.), *Deník rudolfínského dvořana. Adam ml. z Valdštejna 1602-1633*, Praha 1997; Petr Vorel, *Vídeňský deník rytíře Dvoreckého z roku 1559*, *Folia Historica Bohemica* 19, 1998, s. 7-36.

⁶ Originálů svatebních smluv z českého prostředí z 16. a 17. století je zachováno velké množství v různých fondech především ve šlechtických rodinných archivech. Dále jsou k dispozici různé opisy, konfirmace a výpisy z těchto smluv, které se nacházejí rovněž na různých místech.

Svatba nebyla v raném novověku záležitostí privátní, individuální, nýbrž událostí veskrze společenskou, veřejnou se závažnými závazky ženicha a nevěsty.¹³ Ideálem bylo zachování rovnorodosti partnerů, ač nebylo řídkých výjimek, které tento v zásadě teoretický princip překračovaly. Bylo možné, aby si vzal kupříkladu rytíř příslušníci panského stavu. Pak ale on i jeho dědici zůstali příslušníky nižšího stavu.¹⁴ Například 15. února 1586 se rytíř Václav Budovec z Budova¹⁵ oženil s příslušnicí starobylého panského rodu Annou Zákupskou z Vartemberka.¹⁶ V opačném případě, tedy byl-li muž vyššího stavu než žena, pak se ona sňatkem s ním stávala příslušnicí jeho stavu. Totéž platilo i pro děti z tohoto manželství.¹⁷ Bylo i možné o šlechtictví přijít, a to v tom případě, když si žena z rytířského rodu vzala příslušníka městského stavu, neboť i pro tuto situaci platilo, že manželka získala svůj stav po muži.¹⁸

---

⁷ Alianční smlouvou mezi pány z Rožmberka a pány z Hradce z roku 1528 se zabývá Jiří Kubeš, *Rodinné vztahy*, s. 273n.

⁸ Pavel Král, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002.

⁹ Josef Hrdlička, Literární mecenát posledních pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 364n.

¹⁰ Jako například pasáž „O ženění a ženách...“ v edici František Boleslav Květ (ed.), *Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi v tom, co činiti a co nechati, a kterak se pokud v čem zachovávatí má*, Praha 1851, s. 13nn. K výběru nevěsty srov. také Antonín Jaroslav Vrtátka (ed.), *Ludvíka z Pernštýna naučení rodičům, jak od nich zvedenu býti sobě žádá*, *Časopis Českého musea* 38, 1864, s. 74n..

¹¹ O výbavách nevěst podávají informace závěti šlechty, jež často ustanovují, co má dcera ke sňatku dostat. Jedním z takových příkladů je kšaft Adama Bohdaneckého z Hodkova z 2. června 1561, která takovou výbavu popisuje (Pavel Král, *Mezi životem a smrtí*, s. 149).

¹² O těchto pramenech pro české a moravské prostředí informuje Václav Bůžek, *Die private*, s. 18. a také Petr Vorek, *Aristokratické svatby*, s. 196n.

¹³ Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 67; Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 18n.

¹⁴ Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 17.

¹⁵ Touto výraznou postavou se monograficky zabývala Noemi Rejchrtová, *Václav Budovec z Budova*, Praha 1984.

¹⁶ Noemi Rejchrtová, *Václav Budovec*, s. 24n. Anna byla zřejmě dcerou Vladislava ze zákupské větve vartemberského rodu (August Sedláček, z Vartemberka, *OSN XXVI.*, s. 436).

¹⁷ Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 16; Petr Vorel, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 215; Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 21; Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 64.

¹⁸ Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 64. Takový případ uvádí Dačický; Jiří Mikulec (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti* (s úvodem Josefa Janáčka), Praha 1996, s. 122.

Sňatek byl definitivním přechodem od dětství k dospělosti, který mohl znamenat také přechod od otcovského či poručnickova patronátu k řízení vlastních osudů i k budování samostatné domácnosti. Se sňatkem také souvisel vzrůst samostatné odpovědnosti za reprezentaci svého rodu a stavu.

Tendence rodičů, hlavně otce, případně bratra, postarat se o sňatek svých dětí, příbuzných apod. byla především motivována snahou zabezpečit pokračování rodu. Pro mnohé rody byla možnost jejich vymření skutečnou noční můrou, především tehdy, nezbyvalo-li mnoho mužských členů rodu.¹⁹ Například Vilém z Rožmberka v hrůze ze zániku rodu s vědomím nevelké pravděpodobnosti, že bude mít syna a dědice, horlivě nabádal svého bratra Petra Voka, aby se o rodovou kontinuitu postaral on.²⁰

Na sňatek pomyslel mladý šlechtic obvykle tehdy, když se majetkově osamostatnil a byl tak schopen zajistit rodinu. Ovšem existují i mnohé výjimky, kdy urozenec uzavřel sňatek v době, kdy byl ještě finančně závislý, ať již na svém otci, bratru, či poručníkovi. V takovém případě bylo pak obvykle převzetí majetku již ženatým šlechticem urychleno.

Pro některé chudší šlechtické rody bylo vyvdání dcery či ožení syna ekonomickou nezbytností, i když byla realizace svatby finančně náročná²¹ ať již nutností vyplatit věno²² manželu dcery či pouze „obyčejnými“ náklady na svatební hostinu, které často dosahovaly obrovských částek.

Sňatkem bylo možné zlepšit svou finanční situaci, především získáním věna. Například svatební smlouva poručníků Anny z Rožmberka s Jáchymem z Hradce stanovila věno nevěsty na 4 000 kop míšeňských grošů, které byly rovnou zaplacený.²³ Častěji bylo ale věno spláceno postupně, nezřídka velmi zdlouhavě, byť podle zvyklostí mělo být zapláceno většinou „do roka a do dne“. Takto formulovanou lhůtu k výplatě věna stanovila například svatební smlouva uzavřená 23. září roku 1602 mezi Karlem Kapounem²⁴ a Věnkem Kordule ze Sloupna²⁵, který vdával svou dceru Markétu.²⁶

---

¹⁹ Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 60.

²⁰ Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*, Praha 1996, s. 76, 83, 86.

²¹ Finančně náročná byla svatba často i pro přední aristokratické rody. Této otázce v případě svatby Kateřiny z Pernštejna s Ekem ze Salmu se věnuje Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 233n.; Týž, *Pernštejnská svatba*, s. 139-162; Týž, *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550-1551*, Pardubice 1997, s. 174n.

²² Věnem v českém zemském právu se zabývali: Jan Kapras, *Manželské právo majetkové*, s. 25nn., Anďela Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 19nn. a Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 89.

²³ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I-II*, Praha 1985, s. 23.

²⁴ Patrně některý člen vladyckého rodu Kapounů ze Svojkova (August Sedláček, Kapoun ze

Většinou ale vyplacení věna trvalo mnohem déle. Tak například věno Alžběty (Elišky), dcery Adama I. z Hradce a Anny z Rožmitálu, která si roku 1543 vzala Diviše Slavatu z Chlumu a Košumberka²⁷, obnášející 3 000 kop českých grošů mělo být spláceno od svatojiřského termínu roku 1547 (23. dubna) po 500 kopách ročně, tedy až do roku 1552.²⁸

V některých případech k vyplacení věna nedošlo vůbec. Například nejmladší dcera Vratislava z Pernštejna (1530-1582) Bibiana, narozená asi roku 1579, která si vzala roku 1598 markýze Františka Gonzagu de Castiglione, se až do své smrti roku 1616 svého věna nedočkala.²⁹

Sňatek někdy umožňoval získání pozemkového majetku, o němž mohla pojednávat i svatební smlouva, a tím dosažení celkového lepšího majetkového, a tudíž i mocenského postavení.³⁰ Takto například svatbou Jana a Vojtěcha z Pernštejna se sestrami Annou a Markétou z Postupic z roku 1507 přibyla do perňštejnského rodinného majetku panství Lanškroun a Lanšperk.³¹

Sňatkem s Polyxenou z Pernštejna, vdovou po Vilémovi z Rožmberka, si výrazně majetkově polepšil Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, který do té doby nepatřil mezi velké pozemkové držitele. Nevěsta mu přinesla věnem roudnické panství.³² Dalším ekonomickým, dle rakouské historičky Beatrix Bastl „obchodním“ sňatkem byla svatba Albrechta Václava Eusebia z Valdštejna s Isabelou Kateřinou z Harrachu, konaná ve Vídni roku 1623.³³

Svojkova, *OSN XIII.*, s. 971).

²⁵ Věnek byl zřejmě synem Věnka ml. Kordule ze Sloupna (August Sedláček, Kordule ze Sloupna, *OSN XIV.*, s. 812).

²⁶ SÚA v Praze, SM, inv. č. 1622, sign. K 42/39, kart. 1151. Takováto formulace je obsažena také ve svatební smlouvě, která byla uzavřena 3. října 1617 mezi Barborou Vřesovcovou ze Žlunic a Šťastným Václavem Pětipeským z Chýš a Egerberka. Ten měl dostat za manželku její svěřenyni Johanku Myškovou ze Žlunic (SÚA v Praze, SM, inv. č. 2236, sign. M 55/35, kart. 1491).

²⁷ O tomto podporovateli Jednoty bratrské a aktivním účastníku stavovského povstání roku 1547 informuje August Sedláček, Slavata z Chlumu a Košumberka, *OSN XXIII.*, s. 340.

²⁸ SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 247, sign. 340.

²⁹ Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 264n.

³⁰ Týž, *Aristokratické svatby*, s. 194n.

³¹ Týž, *Páni z Pernštejna*, s. 100.

³² Pavel Marek, Děťství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů, in: Ivo Barteček (ed.), *Celostátní studentská konference Historie 99*, Olomouc 2000, s. 63; Marie Ryantová, Proměny lobkovické rezidence na Vysokém Chlumci v 16. a 17. století, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (=OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 236.

³³ Beatrix Bastl, *Mezi mocí a bezmocí*, s. 24.

Podle názoru již zmíněné Beatrix Bastl existovala v raném novověku zásadní souvislost mezi dědictvím a svatbou, která se mj. projevila ve sňatkovém věku šlechty.³⁴ Ten byl podle ní u rakouské šlechty u prvního sňatku v průměru u mužů přibližně 27 let, zatímco u žen 22 let. V důsledku úmrtí jednoho z manželů byly časté několikeré sňatky za život.³⁵

Proti prvorozeným měli ostatní šlechtičtí synové menší šance na uzavření sňatku zvláště v pobělohorské době, kdy se prosazovalo fideikomisní právo, jehož podmínky mohly neprvorozené vyloučit z dědictví po otci, nebo jejich dědické právo omezit. Do té doby byla dědická práva všech synů v zásadě stejná.³⁶ Existují ovšem výjimky jako například ve formě vladařství u Rožmberků.

Při výběru partnera bylo velmi důležité držet se určitých kritérií.³⁷ Kupříkladu bylo nutné zvažovat možné ekonomické výhody³⁸ sňatku, politické důsledky apod.³⁹ V této souvislosti je třeba zmínit význam tradičních rodových aliancí, uzavíraných nejen mezi nejvýznamnějšími rody, ale často i mezi rody rytířskými.⁴⁰ Špatná volba potenciálního partnera mohla mít negativní důsledky například pro únosnost společné domácnosti.⁴¹ Urozené děti byly svými rodiči vychovávány k tomu, aby se zajímaly o společenské postavení budoucích

---

³⁴ Táž, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 377.

³⁵ Tímto problémem v prostředí rakouské šlechty se zabýval Michael Mitterauer, *Zur Frage des Heiratsverhaltens*, s. 176nn.

³⁶ Petr Maťa, *Aristokratická prestiž a aristokratická společnost. Česká šlechta 1500-1700*, Diplomová práce FF UK, Praha 1997, s. 95.

³⁷ Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 74; Evelin Oberhammer, *Gesegnet sei*, s. 182 až 203; Václav Bůžek, „Tý naděje budou každý čtyři neděle.“ Těhotenství očima šlechty na prahu novověku, *Dějiny a současnost* 23, č. 3, 2001, s. 8; Týž, *Die private Welt*, s. 18n.

³⁸ Beatrix BASTL, *Mezi mocí a bezmocí*, s. 24; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 71.

³⁹ Politickými důsledky sňatku Vratislava z Pernštejna s Marií Manrique de Lara z roku 1555 se zabývali Charlotte Fritzová – Jindřich Růžička, *Španělský sňatek*, s. 63-77. Témuž v případě sňatku Viléma z Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna se věnoval Josef Janáček, *Ženy české renesance*, s. 25n.

⁴⁰ František Kavka, *Zlatý věk Růží. Kus české historie 16. věku*, České Budějovice 1966, s. 51; Petr Maťa, *Aristokratická prestiž*, s. 106n.; Václav Ledvinka, Adam II. z Hradce a poslední pání z Hradce v ekonomice, kultuře a politice 16. století, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 15; Václav Bůžek, *Aliance Rožmberků, Zrinských ze Serynu a Novohradských z Kolovrat na počátku 17. století*, *Jihočeský sborník historický* 65, 1996, s. 15. Rožmberskými sňatkovými aliancemi se zabýval Jaroslav Pánek, *Říšská sňatková politika*, s. 42nn., 54n.

⁴¹ O volbě partnera v perněštejnském rodě informuje Petr Vorel, *Pání z Pernštejna*, s. 262n.

partnerů a především měla jejich výchova směřovat k naprostému respektování vůle rodičů. Někdy ovšem docházelo k výraznému odchýlení se od těchto principů.

Dříve než vůbec začalo jednání ve sňatkové otázce, bylo třeba se zamyslet nad okruhem potenciálních nevěst. Nejprve hledal budoucí ženich či často jeho otec případnou nevěstu obvykle v kruhu příbuzných, resp. „pánů a přátel“. Pochopitelně většinou uvnitř svého stavu. Počet aristokratických rodin, jež příslušely k panskému stavu v Čechách a na Moravě, nebyl velký, dosahoval přibližně počtu 60. V 16. století u nás také nebylo řídkým jevem, bral-li si příslušník panského stavu dívku z nějaké bohatší rytířské rodiny.

Vzhledem k tomu, že v českých zemích nebyl vyšší šlechtický stav než panský (například knížecí), nic nebránilo tomu, aby někteří příslušníci významných českých panských rodů uzavírali sňatky s dcerami knížecích rodů z říše.⁴² Takovým českým rodem, cítícím se rovna říšským knížecím rodům, byli Rožmberkové. Roku 1557 si rožmberský vladař Vilém z Rožmberka vzal markraběnku Kateřinu Brunšvicovou.⁴³ Jeho druhou manželkou byla Žofie Braniborská a třetí Anna Marie Bádenská.⁴⁴

K hledání partnera mimo země Koruny české docházelo v 16. století u nás čím dál tím častěji, především v okruhu dvorské šlechty, resp. těch aristokratických rodů, jejichž příslušníci byli ve službách habsburského dvora, ať již panovníkova, či některého z arciknížat.⁴⁵ Pochopitelně to vyhovovalo habsburským panovníkům, kteří se snažili o vytvoření loajální aristokraticko-byrokratické multinacionální vrstvy.⁴⁶

---

⁴² Jaroslav Pánek, Rožmberští sirotci na jindřichohradeckém a českokrumlovském zámku (K otázce výchovy české renesanční aristokracie), *Jindřichohradecký vlastivědný sborník* 1, 1989, s. 3.

⁴³ Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), Výběrová edice rodinné korespondence posledních pánů z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 258. Všemi třemi německými sňatky Viléma z Rožmberka se speciálně zabýval Jaroslav Pánek, *Říšská sňatková politika*, s. 46nn. Tomu se věnoval také Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 24nn. Všechny tyto sňatky jsou dokumentovány u Březana (Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 152nn., 184nn., 284nn.).

⁴⁴ Jaroslav Kolár (ed.), *Marek Bydžovský z Florentina, Svět za tří českých králů*, Praha 1987, s. 182; František Kavka, *Zlatý věk Růží*, s. 109n.; Jaroslav Pánek, Die Rosenberger. Adelsmacht zwischen regionaler Verankerung und europäischer Integration, in: Andrea Komlosy – Václav Bůžek – František Svátek (Hg.), *Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren*, Wien 1995, s. 215; Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 88.

⁴⁵ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 199.

⁴⁶ Karel Stloukal, Konec rodu pánů z Hradce, *Jihočeský sborník historický* 33, 1964, s. 125;

V průběhu 16. století docházelo se vzrůstající měrou k vyvádání dívek z českých aristokratických rodin mimo země Koruny české. V první polovině 16. století tomu tak nebylo, protože česká šlechta považovala tento jev za nežádoucí, neboť proč by mělo věno nevěsty odplývat ze země, když by jej mohla získat pokladna některého domácího rodu.⁴⁷

Zajímavá je poznámka Březanova, vztahující se k příležitosti námluv Ladislava z Hagu o Alžbětu z Rožmberka roku 1552: „*Ale když přátelé, zvláště pan vladař⁴⁸, raději chtěl ji v zemi osaditi, a že předkové páni z Rožmberka neradi svých dcer ven z království vydávali, jemu odpověď dána, dále o ni nejednal*“.⁴⁹

Stejně tak nebylo řídkým jevem v předbělohorské době, byl-li uzavřen sňatek mezi českým či moravským šlechticem a příslušnicí některého šlechtického rodu zahraničního, často z habsburských držav, ať už rakouských, či někdy i španělských.

Vzhledem k tomu, že docházelo i ke konfesijně smíšeným sňatkům, vyjádřil Petr Vorel⁵⁰ názor, že například do českých zemí provdané španělské šlechtičny v 16. století sehrály významnou rekatolizační úlohu. Smíšené sňatky nekatolických šlechticů s katolíčkami z cizích aristokratických rodů podporovali také habsburští panovníci, domnívajíce se, že tím pomohou budoucímu prospěchu katolické víry.⁵¹

Sňatky s příslušnicemi španělských rodů měly též za následek postupné vytváření tzv. španělské strany v Praze. Základem tohoto kulturního

---

Jaroslav Pánek, Česká a rakouská šlechta v počátcích habsburské monarchie, *Dějiny a současnost* 12, č. 3, 1990, s. 29; Josef Hrdlička, Adam II. z Hradce a jeho dvůr, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 130; Robert John Weston Evans, *Vznik habsburské monarchie 1550-1700*, Praha 2003, s. 114.

⁴⁷ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 199.

⁴⁸ Vilém z Rožmberka (1535-1592), vladař v letech 1551-1592.

⁴⁹ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 12.

⁵⁰ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 200.

⁵¹ František Hrubý, Ladislav Velen ze Žerotína, *Český časopis historický* 35, 1929, s. 5. Habsburští panovníci podporovali nejen sňatky nekatolíků s příslušnicemi cizích katolických rodů, ale snažili se v některých případech zasahovat i do zamýšlených sňatků aristokracie českých zemí v tom případě, pokud dle jejich soudu hrozilo sňatkem nebezpečí oslabení katolických pozic. Panovníkovu konfesijně zaměřenou sňatkovou politiku ilustruje zajímavý proces s Kateřinou Mezeříckou z Lomnice, sirotkem po posledním příslušníkovi moravského panského rodu Mezeříckých z Lomnice katolíku Tasovi (zemř. 1595), a s luteránem Zikmundem z Tiefenbachu, jehož si proti vůli Rudolfa II. roku 1607 vzala (Jaroslav Honc, Rudolf II. contra Kateřina Mezeřícká z Lomnice, *Heraldika a genealogie* 20, č. 1, 1987, s. 13-36).

i mocenského uskupení bylo pernštejnsko-lobkovické rodové semknutí, založené sňatkem českého magnáta Vratislava z Pernštejna (1530-1582) s kastilskou šlechticnou Marií Manrique de Lara v roce 1555.⁵²

Uzavření sňatku předcházelo hledání nevěsty a ritualizované námluvy⁵³, při nichž iniciativa byla na straně mužského partnera, jeho „pánů a přátel“⁵⁴, resp. zejména jeho rodiny.⁵⁵ Stáří, vzhled a jiné kvality nevěsty nebyly obvykle rozhodující. Důležitý byl především stav urozenosti partnera a názor rodin. Právě na přístupu rodiny záleželo, do jaké míry bude respektován názor ženicha či nevěsty. Nevelká důležitost stáří mohla vést často k tomu, že přes někdy jasný církevní nesouhlas nebyl ani výrazný věkový rozdíl mezi nevěstou a ženichem na překážku uzavření sňatku.

Například v lednu 1587 si dvaapadesátiletý nejvyšší purkrabí⁵⁶ Vilém z Rožmberka vzal dvacetiletou Polyxenu z Pernštejna se souhlasem jejího otce, který byl ženichovým přítelem.⁵⁷ Ještě větší byl věkový rozdíl mezi dvaašedesátiletým Hynkem Krabicí z Weitmile a jeho již pátou manželkou, teprve patnáctiletou Eliškou Protivínskou z Pohnání.⁵⁸ Takováto věková nerovnost byla ovšem i v raně novověkých Čechách spíše extrémní.

---

⁵² Charlotte Fritzová – Jindřich Růžička, *Španělský sňatek*, s. 63, 68; Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 244n.; Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 104.

⁵³ Margaret Lembergová, Hanavské zásnuby Albrechta Jana Smiřického, *Dějiny a současnost* 16, č. 6, 1994, s. 15-18; Petr Mařa, Rituál zásnub v deníku renesančního kavalíra, *Dějiny a současnost* 18, č. 6, 1996, s. 11-15. Námluvy Zdeňka Brtnického z Valdštejna vylíčil také Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 21nn. či Marie Koldinská, *Každodennost*, s. 35.

⁵⁴ V pramenech často se vyskytující kategorii „pánů a přátel“ věnovali pozornost Petr Mařa, *Aristokratická prestiž*, s. 113nn. a Václav Bůžek, „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbělohorské doby, *Porta Bohemica* 1, 2001, s. 27-42; Týž, „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229-264.

⁵⁵ Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 71nn.; Beatrix Bastl, *Adeliger Alltag im Spiegel der Lebensalter*, in: Ernst Bruckmüller (Hg.), *Alltagserfahrungen in der Geschichte Österreichs*, Wien 1998, s. 82.

⁵⁶ Vilém z Rožmberka byl v letech 1560 až 1570 nejvyšším komorníkem (František Palacký, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, Praha 1941, s. 366) a od roku 1570 až do své smrti 1592 nejvyšším purkrabím (Tamtéž, s. 369).

⁵⁷ Jaroslav Kolár (ed.), *Marek Bydžovský*, s. 202; František Kavka, *Zlatý věk Růží*, s. 120n.; Josef Janáček, *Ženy české renesance*, s. 23nn.; Jaroslav Pánek, *Vilém z Rožmberka*, Praha 1998, s. 224.

⁵⁸ Eduard Maur – Václav Štorek, *K demografii české šlechty*, s. 12.

Je potřeba zmínit i situace, kdy byl ženich mladší než nevěsta. V květnu roku 1589 se Karel st. ze Žerotína oženil s pětaticetiletou Barborou Krajířovou z Krajků.⁵⁹ Byla tedy o plných deset let starší.⁶⁰

Kromě výhrad církevních panovaly nad případným velkým věkovým rozdílem někdy i rozpaky společenské, podle Beatrix Bastl především z důvodu restriktivní sexuální morálky 16. století.⁶¹ Byl-li muž příliš starý, mohly panovat pochyby o jeho potenci, což vzbuzovalo obavu o možném hledání milence ze strany manželky. Svou roli ovšem hrála i majetková otázka. Zemřel-li mnohem starší manžel, docházelo často ke kumulaci velkého majetku v ženských rukou. Další sňatky těchto bohatých vdov byly velmi časté.⁶² Například Polyxena Rožmberská z Pernštejna, narozdíl od svého prvního sňatku již velmi dobře zabezpečená, uzavřela druhé manželství ve svých 37 letech v listopadu roku 1603 s mladším Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic, nejvyšším kancléřem Království českého.⁶³

Jako ideální byl u nás nahlížen věk nevěsty těsně nad 15 let. Proto bylo obvyklé uspořádat svatební veselí těsně po dovršení tohoto věku, nejčastěji v únoru po patnáctinách.⁶⁴ Svatební smlouvy, o nichž bude ještě níže pojednáno, byly někdy uzavřeny již v dětství budoucího páru a vlastně se jen čekalo na dovršení plnoletosti u obou.⁶⁵

Pro harmonický společný život musel být také zaručen odpovídající charakter nevěsty. Především byly zdůrazňovány počestnost a cudnost.⁶⁶ Pozornosti podle Beatrix Bastl úplně neušla ani krása nevěsty, především dobře stavěná postava⁶⁷, i když ta nebyla zdaleka nejdůležitější.⁶⁸

---

⁵⁹ Barbora Krajířová z Krajků byla dcerou podporovatele Jednoty bratrské Arnošta Krajíře z Krajků a jeho manželky Aleny ze Šelmberka (August Sedláček, *Krajíř z Krajků*, *OSN XV.*, s. 25; Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930, s. 358).

⁶⁰ Noemi Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína, Z korespondence*, Praha 1982, s. 12.

⁶¹ Beatrix Bastl, *Mezi mocí a bezmocí*, s. 24.

⁶² Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 79.

⁶³ Karel Stloukal, *Česká kancelář dvorská 1599-1608*, Praha 1931, s. 104-108; Týž, Polyxena z Lobkovic, roz. z Pernštejna, in: Týž (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940, s. 267n.; Josef Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 269n.; Beatrix Bastl, *Mezi mocí a bezmocí*, s. 24; Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 267, 278; Jaroslav Pánek, *Vilém z Rožmberka*, s. 224nn.; Pavel Marek, *Dětství a dospívání*, s. 62n.

⁶⁴ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 198.

⁶⁵ Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 72; Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 214;

⁶⁶ Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 19.

⁶⁷ Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 379.

U některých rodů existovaly zvláštní tradiční ideály vzhledu nevěsty – například u Lichtenštejnů kromě postavy ještě velké tmavé oči.⁶⁹ Různé slavnosti, ať již v rámci rodiny či mimo ni, stejně tak jako dvorská služba, poskytovaly mladým šlechticům možnosti bez většího rozruchu blíže poznat potenciální nevěstu. Například Vratislavovi z Pernštejna dvorská služba u arciknížete Maxmiliána umožnila poznat v okruhu dvorních dam jeho ženy Marie Španělské svou budoucí manželku Marii Manrique de Lara.⁷⁰

K překážkám, které bránily uzavření manželství, patřilo blízké příbuzenství.⁷¹ Ovšem pro aristokracii nebylo většinou velkým problémem získat k takovému sňatku církevní dispenz.⁷² Například v únoru 1587 se Jan z Pernštejna oženil se svou vlastní sestřenicí, dcerou bratra jeho matky Marie Manrique de Lara, s Marií Manrique de Lara ml. Tomuto sňatku musel kvůli blízkému příbuzenství udělit dispenz papež.⁷³ Pro pokrevní spříznění ve třetím stupni udělil bulou z 13. ledna 1599 papež Kliment VIII. dispenz pro sňatek Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka s Lucií Otýlí z Hradce.⁷⁴

Časté sňatky příbuzných vedly u některých rodů ke genetické zátěži. Ta měla za důsledek jak častou neplodnost mužů i žen, kvůli níž postupně vymřely některé české šlechtické rody, tak i různé dědičné choroby.⁷⁵

---

⁶⁸ Antonín Jaroslav Vrťátko (ed.), *Ludvíka z Pernštýna naučení*, s. 74; Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 74; Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 19.

⁶⁹ Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 379.

⁷⁰ Charlotte Fritzová – Jindřich Růžička, *Španělský sňatek*, s. 66nn.; Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 244.

⁷¹ O překážkách manželství podle kanonického práva viz Jiří Klabouch, *Manželství a rodina*, s. 65n.

⁷² Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 60. Pouze ve výjimečných případech mohlo být získání dispensy pro šlechtice nesnadné. Tak tomu bylo roku 1596 u Henyka z Valdštejna a Marie z Lobkovic, kteří byli blízkými příbuznými. Nakonec se vzali i bez platného dispensy, což vedlo pražského arcibiskupa Zbyňka Berku z Dubé k slovní urážce Henykovy manželky, která jej pak pro nárek cti pohnala před zemský soud. Celou kauzu podrobně vylíčil Vojtěch Jaromír Nováček, *Spor o nárek cti mezi Marií Valdštejnskou z Lobkovic a Pražským arcibiskupem 1596-1600*, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída fil.-hist.-jaz.* 1905, Praha 1905, s. 3-22.

⁷³ Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 261. K papežské dispensaci obecně srov. Jiří Klabouch, *Manželství a rodina*, s. 66.

⁷⁴ Tato bula je uložena v SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 24, pergamen 473. Z dalších dispensů jmenujme například papežský dispenz pro sňatek Henyka z Valdštejna s Marií z Lobkovic z roku 1596 (SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 3171, sign. I-19/7).

⁷⁵ Karel Stloukal, *Konec rodu*, s. 121; Václav Bůžek, *Die private*, s. 28; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 182n.; Václav Ledvinka, *Adam II. z Hradce*, s. 25;

Překážkou rovnorodého sňatku mohlo být také porušení základního předpokladu pro manželství, totiž zachovaného panenství dívky.⁷⁶ V případě, že dívka již nebyla panna, mohla být provdána spíše už jen za příslušníka nižšího stavu, pokud ovšem vůbec.⁷⁷ Výjimkou je sňatek Elišky Kateřiny Smiřické, dcery Zikmunda Smiřického a Hedviky z Házmburka. I přes její poklesek se smiřickým poddaným, kovářem Jiříkem Wagnerem, za který byla svou rodinou uvězněna, si ji roku 1619 vzal příslušník starého panského rodu Ota Jindřich, syn Karla z Vartemberka.⁷⁸ Nutno ovšem říci, že mu šlo především o smiřické dědictví.⁷⁹

Nyní se vraťme k jednotlivým etapám aristokratovy cesty ke sňatku. K námluvám byl často vybrán zprostředkovatel, zástupce šlechtice, který pomýšlel na svatbu. Tento prostředník se pak stal osobou, jež v zájmu svého „svěřence“ sondovala situaci v rodinách případných nevěst, k čemuž mu často byli nápomocni někteří členové jejich rodu. Důležitá byla i role četných přímluvců.

I na obratnosti v jednání a stycích prostředníka záležel úspěch či neúspěch námluv. Někdy ovšem hledali šlechtici své potenciální partnerky sami, bez prostředníka. Obvykle byla důležitá otázka výše věna nevěsty, která však v případě velké zámožnosti ženicha ztrácela na důležitosti. Často si ovšem naopak chudý ženich majetkově, tím i sociálně a politicky, polepšil sňatkem s bohatou nevěstou, někdy jedinou dědičkou. Známý je například sňatek málo zámožného, leč ze starého panského rodu pocházejícího Albrechta z Valdštejna s bohatou moravskou šlechtičnou Lukrécie, dcerou Zikmunda Nekeše Landeka a Magdaleny Muchkové z Bukova a vdovou po Arklebovi z Víckova.⁸⁰ Ten měl za důsledek rychlý vzestup v kariéře budoucího císařského generalissima.

Za normálních okolností podle českého zemského práva urozené dcery nedědily, ovšem mohly se stát dědičkami v případě, že nežil žádný oprávněný mužský dědic.⁸¹ Právě po takovýchto nevěstách byla největší poptávka.⁸²

Jaroslav Pánek, Česká a moravská aristokracie v době Adama II. z Hradce, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 82.

⁷⁶ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 198. O důležitosti panenství dívky viz též Václav Bůžek, „*Tý naděje budou každý čtyři neděle.*“, s. 9.

⁷⁷ Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 215.

⁷⁸ August Sedláček, z Vartemberka, *OSN XXVI.*, s. 439.

⁷⁹ Jindřich Francek, Eliška Kateřina Smiřická a příběh její lásky, *Východočeský sborník historický* 3, 1993, s. 273-298.

⁸⁰ Vlasta Fialová, Lukrécie Nekšovna z Landeku, první manželka Albrechta z Valdštejna, *Český časopis historický* 40, 1934, s. 125-136; Josef Janáček, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978, s. 80nn.; Josef Polišínský – Josef Kollmann, *Valdštejn*, Praha 1995, s. 30nn.

⁸¹ Jan Kapras, *Manželské právo majetkové*, s. 12; Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s.

V praxi obvyklou povinností raně novověkého aristokrata bylo poradit se o plánech na sňatek s širokým příbuzenstvem. Například v dopise Václava Budovce z Budova Janu Jiřímu ze Švamberka z 10. února 1610, jímž jej Budovec zve k zásnubám svého syna Adama Budovce⁸³, se objevuje tato formulace: „*Oznamuji VMti, že z vuole a vnuoknutí pána Boha všemohoucího syn muoj Adam Buodovec z Buodova též s radou nás rodičuov svých a pánuov a přátel našich jest ... při ... panu Přechovi z Hodějova ... paní manželce páně ... a přátelích jich ... snažně vyhledával, aby se mu urozená panna, panna Margaryta ... z Hodějova ... za manželku ... zamluovila*“.⁸⁴

Podobné formulace se objevují prakticky ve všech takových oznámeních. V listu Šťastnému Václavovi Pětipeskému z 21. května 1615 píše jeho strýc Jiřík Pětipeský z Chýš⁸⁵ o tom, že jeho syn „*Fridrich z vůle a vnuknutí pána Boha všemohoucího a s radou dobrých svých pánů a přátel jest sobě k stavu svatého manželství oblíbil urozenou panu Johanku Kateřinu Skuhrovskou z Skuhrova*“⁸⁶, dceru po zemřelém Oldřichovi Skuhrovském.⁸⁷ V tomto dopise jsou dobře vylíčeny námluvy, které podnikl Fridrich Pětipeský⁸⁸ prostřednictvím svých „pánů a přátel“. Ti se snažili přesvědčit o jeho bohubíem záměru poručníky Johanky Kateřiny a její sestry. Nakonec si Pětipesští vzali na pomoc nejvyššího sudího Království českého, jímž byl tehdy Jiří z Talmberka na Jankově⁸⁹, jemuž

20, 48.

⁸² Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 200.

⁸³ Co se týče sňatku Adama, syna Václava Budovce, jsou zajímavé rady ženichovi od basilejského teologa Jana Jakuba Grynaea. Srov. Adamův dopis Grynaeovi z 22. června 1610 (Julius Glücklich (ed.), *Václav Budovec z Budova. Korespondence z let 1579-1619*, Praha 1908, s. 173nn.).

⁸⁴ Julius Glücklich (ed.), *Václav Budovec z Budova*, s. 85.

⁸⁵ Šťastný Václav Pětipeský byl synem Albrechta Pětipeského na Byšicích. Byl jedním z direktorů za stavovského povstání 1618 až 1620. Roku 1623 byl propuštěn z vězení a zemřel kolem r. 1637. Jiřík byl nejmladším synem Odolena Pětipeského a bratrem Albrechta Pětipeského. Zemřel kolem roku 1615 (August Sedláček, *Pětipeský z Chýš a Egrberka, OSN XIX.*, s. 607).

⁸⁶ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 10/1.

⁸⁷ Oldřich Skuhrovský ze Skuhrova byl jedním z pěti synů Kryštofa Skuhrovského. Roku 1594 byl zavražděn na vitanovické tvrzi Oldřichem Malovcem z Malovic a dalšími třemi šlechtici (August Sedláček, *Skuhrovský ze Skuhrova, OSN XXIII.*, s. 319).

⁸⁸ Fridrich Pětipeský se roku 1607 dostal pro vraždu do vězení, z něhož byl pak propuštěn. Zemřel kolem roku 1622 (August Sedláček, *Pětipeský z Chýš a Egrberka, OSN XIX.*, s. 607).

⁸⁹ Zastával tuto funkci v letech 1613 až 1617. Byl synem Viléma z Talmberka. Zemřel roku 1623 (František Palacký, *Přehled současný*, s. 375; August Sedláček, *z Talmberka, OSN XXV.*, s. 58).

byla v zastoupení Fridricha Pětipeského panna Johanka zmluvena. Podrobnosti, včetně termínu svatby, se dojednávaly až později.⁹⁰

Měla-li být dána nápadníkovi konečná odpověď završující námluvy, pozvala si k rozhodnutí a k této odpovědi strana budoucí nevěsty své „pány a přátele“. Kupříkladu Jan Kryštof a Kašpar bratři Belvicové z Nostvic⁹¹ se dopisem z 29. října 1615 obrátili na již zmíněného Šťastného Václava Pětipeského z Chýš s prosbou o účast na dání odpovědi Jiřímu Malovcovi z Chýnova, který se ucházel o ruku jejich sestry Mandalény, aby jim byl „radou ku pomoci“.⁹² Rytíř Malovec musel získat také souhlas Jana Lorenze z Žerotína⁹³ a Jana a Asmana Štampachů ze Štampachu.⁹⁴ Rozhodnutí se měl dozvědět 25. listopadu na Starém Městě pražském v domě Kašpara Kaplíře ze Sulevic.

Svou roli hrála při výběru partnera kromě blízkých rodinných příslušníků i kategorie „pánů a přátel“ obou rodin.⁹⁵ Z dalších příkladů uveďme alespoň zasnuby Albrechta Jana Smiřického⁹⁶ s dcerou hraběte Ludvíka Filipa Hanavského, příbuzného nizozemského místodržícího Mořice Oranžského, roku 1617, které zprostředkoval osobně Václav Budovec z Budova.⁹⁷ Opět se tu ukazuje, jak málo byl sňatek privátní záležitostí.⁹⁸ Někdy se o sňatky šlechty intenzivně zajímal i sám panovník.⁹⁹

Ve šlechtické korespondenci nalezneme velké množství žádostí potenciálních ženichů (jejich otců, příp. poručníků), a také „pánů a přátel“

---

⁹⁰ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 10/1.

⁹¹ Jan Kryštof a Kašpar byli synové Jiříka Belvice a Anny ze Štampachu (August Sedláček, *Belvic z Nostic, OSN III.*, s. 713).

⁹² SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 10/4.

⁹³ Jan Lorenc byl synem Kašpara Melichara ze Žerotína a Elišky ze Šlejnic. Byl také druhým manželem Anny ze Štampachu, a tedy nevlastním otcem bratří Belviců i jejich sestry Mandalény (August Sedláček, *Belvic z Nostic, OSN III.*, s. 713; Týž, *ze Žerotína, OSN XXVII.*, s. 819).

⁹⁴ Příslušníci rytířského rodu Štampachů ze Štampachu. Janů i Asmanů se vyskytuje v této době více. (Srov. August Sedláček, *Štampach ze Štampachu, OSN XXIV.*, s. 760nn.).

⁹⁵ Viz pozn. 54.

⁹⁶ Albrecht Jan Smiřický byl nejmladším synem Zikmunda Smiřického a Hedviky z Házmburka (Jindřich Francek, *Eliška Kateřina Smiřická*, s. 275). K němu viz též August Sedláček, *Smiřický, OSN XXIII.*, s. 515 a Josef Hejnic – Jan Martínek, *Rukověť humanistického básnictví V*, Praha 1982, s. 131.

⁹⁷ Margaret Lembergová, *Hanavské zasnuby*, s. 11-15; Václav Bůžek – Josef Hrdlička – Pavel Král – Zdeněk Vybíral, *Věk urozených*, s. 153.

⁹⁸ Petr Mařa, *Aristokratická prestiž*, s. 108; Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 18.

⁹⁹ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 193nn.

o podporu při ucházení se o zvolenou dívku (ženu). Tato podpora v mnoha případech napomohla rodičům (příp. poručníkům) při rozhodování o provdání dcery (či svěřenkyně). Někteří ženitbychtiví šlechtici se s žádostí o přímluvu obraceli na nejvyšší zemské úředníky, či dokonce na samotného panovníka.

Tak například Adam Haugvic z Biskupic,¹⁰⁰ který si chtěl vzít za manželku Bohunku, dceru nebožtíka Bohuslava Sadovského ze Sloupna,¹⁰¹ se dopisem z 1. dubna 1576 obrátil na nejvyšší zemské úředníky s prosbou o přímluvu u jejich poručníků i „pánů a přátel“. Jmenovitě šlo o přímluvu u Jana, Václava ml. a Václava st. Sadovských ze Sloupna, Mandaleny Žehušické z Nestajova a jejího manžela Adama z Újezdce a z Kunic.¹⁰² Jelikož Adam Haugvic mluvil i s pannou Bohunkou, která se sňatkem souhlasila, chtěl, aby mu „*k stavu svatého-manželství podle řádů církve svatě usnoubena a za manželku dána byla*“.¹⁰³

Pokud se šlechtic ucházel o osiřelou dívku, která dlela ve fraucimoru některé urozené šlechtičny, musel tuto požádat o souhlas se sňatkem. Když si chtěl Alexandr Haugvic z Biskupic vzít za manželku Sabinu, dceru po Jindřichovi z Bubna, která byla ve fraucimoru Polyxeny Rožmberské z Pernštejna, obrátil se na císaře Rudolfa II. Ten napsal 14. dubna 1601 vdově po Vilémovi z Rožmberka, aby zmíněnou Sabinu, „*kteřá ve fraucimoru tvém od mladosti vychovávána jest a až posavad při tobě zůstává*“, dala za manželku Alexandrovi Haugvicovi.¹⁰⁴

Vzájemná náklonnost partnerů nebyla pro uzavření či neuzavření sňatku rozhodující.¹⁰⁵ Naopak byly šlechtické děti obvykle rodiči varovány před sňatkem z nerozvážné lásky. Za dobrý a křesťanský sňatek byl považován takový, který byl mezi ženichem a nevěstou, resp. jejich rody, v širokém smyslu slova společenstvím vzájemně sdílených zájmů.¹⁰⁶ Sociální a hospodářské aspekty sňatku ale nevyklučovaly vzájemné sblížení budoucích partnerů, ke kterému ovšem mělo dojít až v průběhu manželství.¹⁰⁷

---

¹⁰⁰ Václav byl zřejmě synem Jana Haugvice z Biskupic (Martin Kolář, *Haugvic z Biskupic, OSN X.*, s. 961).

¹⁰¹ Bohuslav, syn Adama Sadovského, zemřel roku 1561. O něm i o dalších Sadovských jsme informováni u Augusta Sedláčka, *Sadovští ze Sloupna, OSN XXII.*, s. 483.

¹⁰² O Adamovi, synovi příslušníka starožitného panského rodu Albrechta z Újezdce a z Kunic, viz August Sedláček, *z Újezdce a z Kunic, OSN XXVI.*, s. 147.

¹⁰³ SÚA v Praze, SM, inv. č. 1214, sign. H 12/10, kart. 852.

¹⁰⁴ SÚA v Praze, SM, inv. č. 1214, sign. H 12/11, kart. 852.

¹⁰⁵ Václav Bůžek – Josef Hrdlička, *Rodinný život*, s. 146; Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 69n; Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 18.

¹⁰⁶ Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 18.

¹⁰⁷ Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 77n.

Známe ale i takové případy, kdy k oboustrannému sblížení potenciálního manželského páru došlo spontánně. Například vzájemná náklonnost markýze Františka Gonzagy de Castiglione a Bibiany z Pernštejna, o níž svědčí dokonce milostné verše nápadníka, vedla ke sňatku roku 1598.¹⁰⁸ Rovněž tak za vzájemných sympatií byl uzavřen sňatek mezi Jáchymem z Hradce a Annou z Rožmberka roku 1546.¹⁰⁹

Na druhou stranu, pokud k vzájemnému souladu nedošlo, hrozilo i rozbití manželství. Známý je případ sňatku Gundakara z Lichtenštejna s vévodkyní Lukrécie Těšínskou z roku 1616, uzavřeného za prostředkování Františka kardinála z Ditrichštejna.¹¹⁰ Vévodkyně prudce odmítala dát k tomuto sňatku souhlas a její nechuť k manželství s Gundakarem z Lichtenštejna, které i přes její nevoli bylo nakonec uzavřeno, vyvrcholila po narození druhého syna, kdy se Lukrécie odstěhovala zpátky do Těšína.

Adam Pavel, starší syn Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka a Lucie Otýlie z Hradce, narozený 1603, si vzal roku 1626 ve Vídni kněžnu Marii Maxmiliánu z Eggenberka. Dceři prvního ministra císaře Ferdinanda II. Jana Oldřicha z Eggenberku (1568-1634)¹¹¹ se brzy manžel natolik znelíbil, že od něho utekla domů a manželství bylo po dlouhých peripetiích roku 1632 prohlášeno za neplatné. Byla-li důvodem celé trapné aféry impotence Adama Pavla Slavaty či nikoli, se můžeme jen dohadovat.¹¹²

S uzavřením sňatku musel každý z partnerů vzít na sebe v raně novověké společnosti obvyklou a předepsanou roli. Nejdůležitějším úkolem ctnostné a pracovité křesťanské ženy bylo podle českých humanistů vychovávat děti a vést domácnost.¹¹³

---

¹⁰⁸ Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 264n.

¹⁰⁹ Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 71.

¹¹⁰ Jan Tenora, *František kardinál Dietrichstein*. Otisk z "Hlídky" 1906, Brno 1906, s. 74; Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 379; Hans Jürgen Jüngling, *Die Heiraten*, s. 329-345; Beatrix Bastl, *Mezi mocí a bezmocí*, s. 24; Táž, *Adeliger Alltag*, s. 84.

¹¹¹ K němu viz [nezn. aut.], z Eggenberka, *OSN VIII.*, s. 398; Robert John Weston Evans, *Vznik*, s. 202n.

¹¹² K této rozvodové při srov. SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, inv. č. 111, sign. IIIA 2b, kart. 15. Informuje o ní také August Sedláček, Slavata z Chlumu a Košumberka, *OSN XXIII.*, s. 343 a Petr Mařa, Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (=OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 158.

¹¹³ Zdeňka Tichá (ed.), *Spisování slavného frejře*, Praha 1972, s. 123-129; Josef Janáček, *Ženy české renesance*, s. 5-21; Václav Bůžek, *Die private Welt*, s. 19.

Po výběru nevěsty, případných setkáních budoucích manželů (kupříkladu v kostele), shodě rodin, resp. „pánů a přátel“ obou stran a vyjádření ženicha i nevěsty mohlo dojít k sepsání svatební smlouvy.¹¹⁴ Názor snoubenců byl ale pochopitelně limitován tradiční autoritou otce, bratra nebo poručníka apod. Především ze strany nevěsty nelze hovořit o svobodné volbě partnera, spíše o více či méně smířeném akceptování již přijatého rozhodnutí.

Svatební smlouva tvořila právní základ uzavření sňatku.¹¹⁵ Chránila především šlechtičnu pro případ možného ovdovění. Pokud vdova nebyla dobře zajištěna svatební smlouvou, mohla se stát v budoucnu značnou finanční přítěží své rodiny, pokud se ovšem neprovdala znovu.¹¹⁶

Kromě výše věna obsahovala svatební smlouva i povinnost obvěnění¹¹⁷, tedy právního zajištění případného vdovského podílu na ženichově majetku pro případ jeho smrti, které se pak dalo buď vkladem do desk zemských, či tzv. vznesením věna.¹¹⁸ Obvěnění obnášelo dle zákona nejméně 2,5 násobek výše věnné částky¹¹⁹, která byla staročesky označována termínem „*třetinou vejš*“¹²⁰. Například Vilém Trčka z Lípy¹²¹, syn Mikuláše Trčky a Johanky ze Šelmberka, zajistil svatební smlouvou z 14. února 1555 Barboře z Biberštejna¹²² jako své

---

¹¹⁴ Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 216.

¹¹⁵ Obecně se obsahu šlechtických svatebních smluv věnovala Beatrix Bastl, *Adeliger Alltag*, s. 82n. V prostředí českých zemí se jimi stručně zabývala Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 23nn.

¹¹⁶ Situace vdov se většinou řešila závětí. Příkladem toho je třeba pasáž závěti Zachariáše z Hradce z roku 1589 (Pavel Král, *Pohřby posledních pánů z Hradce*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce* (=OH 6), České Budějovice 1998, s. 480, 483).

¹¹⁷ Obvěnění v zemském právu se věnovali Jan Kapras, *Manželské právo majetkové*, s. 29nn., 54-62, 66-72; Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 24n., 37n., 52n.; Jiří Klabouch, *Manželství a rodina*, s. 72; Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 16.

¹¹⁸ Jan Kapras, *Manželské právo majetkové*, s. 34-45; Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 26nn.

¹¹⁹ Jan Kapras, *Manželské právo majetkové*, s. 32; Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 25; Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 16. Sporem o vdovský podíl Anny z Rogendorfu, vdovy po Joštovi III. z Rožmberka, s rožmberským vladařem Petrem V. se zabýval Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové*, s. 38n.

¹²⁰ Tento termín se vyskytuje běžně. Je použit například ve svatební smlouvě Bohuslava Leskovce z Leskovce s Annou Marií Popelovou z Lobkovic z roku 1603 (August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, Díl IV., Praha 1885, s. 311) nebo v testamentu Jaroslava Libštejnského z Kolovrat z roku 1590 (Pavel Král, *Mezi životem a smrtí*, s. 272).

¹²¹ Tento účastník hromadné cesty české aristokracie do Itálie v letech 1551 až 1552 byl roku 1562 přijat do panského stavu a roku 1569 bezdětný zemřel (August Sedláček, Trčka z Lípy, *OSN XXV.*, s. 678).

¹²² Po smrti Viléma Trčky se podruhé vdala za Jana Jetřicha ze Žerotína a zemřela roku 1585

manželce „*týž věno [které činilo 3 000 kop grošů českých - pozn. aut.] třetinou vejš, jakž země za právo má*“, tj. sumou 7 500 kop grošů českých.¹²³

Zajímavé bylo ustanovení, že tento 2,5 násobek se týká pouze nevěsty, která byla ještě panna. Pokud dívka „ztratila poctivost“, nárok na věno neměla, ovšem dostat jej mohla.¹²⁴ U znovu provdávaných vdov činilo obvěnění obvykle dvojnásobek věna.¹²⁵ Obvěnění měly vdovy zajištěno také v testamentech svých manželů. Ti jim obvykle navíc „z lásky manželské“ ještě něco přidávali.¹²⁶

Právě kvůli možnému finančnímu zatížení potenciálních dědiců v případě smrti ženicha byla nejvyšší obvyklá suma věna okolo 10 000 kop míšeňských grošů.¹²⁷ Pak tedy obvěnění činilo 25 000 kop míšeňských grošů. Ze strany ženicha mohl být v případě vysokého věna problém i v tom, že pokud nebyl dostatečně majetný, nemusel být s to zajistit odpovídající obvěnění.

Tak když 20. srpna 1591 Adam II. z Hradce vdával na jindřichohradeckém zámku svou patnáctiletou sestřenicí Kateřinu, dceru Zachariáše z Hradce (1527 až 1589) a Anny Hedviky ze Šlejnic, za Ladislava Berku z Dubé¹²⁸, postavil se ženich a jeho „páni a přátelé“ proti nejvyšším kancléřem jmenovanému věnu 45 000 kop míšeňských grošů s tím argumentem, že „*obyčej v tomto království není, tak veliké sumy obvěňovati*“.¹²⁹ Adam II. nakonec ustoupil a stanovil výši věna na „pouhých“ 5 000 kop míšeňských grošů „*tak jakž se předešle po pannách šlechticích, dcerách, sestrách a strejnách rodu našeho ... zachováno bývalo*“.¹³⁰ Ladislav Berka ji pak obvěnil 12 500 kopami míšeňských grošů.¹³¹

Stejně ovšem existence četného ženského potomstva mohla urozenému otci pořádně zamotat hlavu. Tak tomu bylo například u Vratislava z Pernštejna,

---

(Tamtéž, s. 678 a August Sedláček, z Bibršteina, *OSN IV.*, s. 18).

¹²³ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 8/14.

¹²⁴ Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 21.

¹²⁵ Tamtéž, s. 25; Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 201.

¹²⁶ Pavel Král, *Mezi životem a smrtí*, s. 49n.

¹²⁷ Takové věno stanoví ve své závěti pro kteroukoli ze svých dcer např. Adam II. z Hradce (Pavel Král, *Pohřby*, s. 508).

¹²⁸ Syn Zdeňka Berky z Dubé a Kateřiny z Biskupic. Po smrti Kateřiny z Hradce se podruhé oženil roku 1604 s Eliškou ze Žerotína (August Sedláček, Berka z Dubé, *OSN III.*, s. 818).

¹²⁹ ANM, Genealogická sbírka H, z Dubé, sign. H 14.

¹³⁰ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 8/12.

¹³¹ Tamtéž; Ke sňatku Ladislava Berky z Dubé s Kateřinou z Hradce srov. též Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 504; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 120, 128.

nejvyššího kancléře Království českého, který měl 13 dcer, z nichž se sedm dožilo dospělosti a pět bylo provdáno.¹³²

Zatímco obvykle byla svatební smlouva uzavřena těsně před sňatkem, mohla být v některých případech sepsána s velkým předstihem. Například roku 1496 uzavřel právě zplnoletěný šestnáctiletý Jindřich z Lipé s Vilémem z Pernštejna svatební smlouvu o budoucím sňatku s jeho jedenáctiletou dcerou Bohunkou z Pernštejna, který byl realizován roku 1500. V této smlouvě o svatbě budoucí bylo mj. stanoveno i to, že sňatek dojde fyzického naplnění za čtyři roky, čili až bude Bohunce z Pernštejna 15 let.¹³³

Důležitá byla již zmíněná otázka věna, o jehož výši a termínech vyplácení byly časté spory. Jeho vyplácením se někdy dostal otec nevěsty nebo ten, kdo ji k sňatku vypravoval, do nemalých dluhů. Velké finanční zatížení znamenalo třeba pro Jaroslava z Pernštejna vyplacení věna 10 000 zlatých v hotovosti. Musel je zaplatit Mikuláši ze Salmu, otci Eka ze Salmu, který byl ženichem Jaroslavovy sestry Kateřiny z Pernštejna.¹³⁴

Věno mohlo mít různé podoby. Jednak jej mohly představovat hotové peníze, ale často i nějaký pozemek či statek, v případě bohatších rodů i celá panství. Další důležitou součástí svatební smlouvy bylo zřeknutí se nevěsty podílu na otcovském dědictví. Potomci ženského pohlaví byli podle zemského práva vyloučeni z dědictví v tom případě, pokud byli naživu mužští sourozenci.¹³⁵ Provdáním se a vyplacením věna byla žena takzvaně vybyta či odbyta.¹³⁶

Zemský zákon stanovoval, že další provdané dcery mají nárok na stejně vysoké věno jako jejich první provdaná sestra. Pouze ty dívky, které byly nějak tělesně postižené nebo dlouhodobě nemocné a měly tak menší šanci uzavřít sňatek, mohly získat větší věno.¹³⁷

---

¹³² Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 262.

¹³³ Týž, *Pernštejnská svatba*, s. 136.

¹³⁴ Srov. svatební smlouvu z 1. března 1550, která byla uzavřena mezi Mikulášem ze Salmu, zastupujícím syna Eka, a Jaroslavem z Pernštejna, na místě své sestry Kateřiny z Pernštejna (SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 14/36). Zabýval se tím Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 233n.; Týž, *Pernštejnská svatba*, s. 151n. O finančních nesnázích souvisejících se sňatkem Kateřiny z Pernštejna s Ekem ze Salmu nás informuje list Jaroslava z Pernštejna úředníkům Petru Sadovskému ze Sloupna a Havlu Šitnpergarovi z Šontálu z 27. září 1550 (Petr Vorel, *Česká a moravská aristokracie*, s. 174n.).

¹³⁵ Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 48.

¹³⁶ Tamtéž, s. 23; Jiří Kloubouch, *Manželství a rodina*, s. 72; Karel Malý a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1997, s. 108; Pavel Král, *Mezi životem a smrtí*, s. 50.

¹³⁷ Anděla Kozáková, *Právní postavení ženy*, s. 21.

Vedle věna mohlo být součástí svatební smlouvy stanovení výše jitřního daru, tedy určitého finančního obnosu, který měla dostat nevěsta po svatební noci. Tak například při zmíněném sňatku s Kateřinou Brunšvicou roku 1557 se Vilém z Rožmberka ve svatební smlouvě zavázal k jitřnímu daru ve výši 10 000 zlatých.¹³⁸ Ve svatební smlouvě uzavřené 7. srpna 1561 připsal rožmberský vladař Vilém své druhé ženě, zmíněné dceři braniborského kurfiřta Jáchyma II., Žofii 500 tolarů jitřního daru za první noc a tuto částku měla pak dostávat každoročně.¹³⁹

Nyní se vraťme k pasážím svatebních smluv. Jejich důležitou součástí byla jména rukojmích obou stran, tedy jména lidí, kteří ručili za naplnění smlouvy jak ze strany ženicha, tak ze strany nevěsty. Pokud jedna strana článku svatební smlouvy porušila, mohla se stát úloha rukojmího nepříjemnou.

Tak například Markéta Bohdanecká z Hodkova, rozená Skalská z Dubu¹⁴⁰, vdova po Adamovi ml. Bohdaneckém z Hodkova¹⁴¹, pohnala roku 1614 před zemský soud Jindřicha Kunatu Dobřenského z Dobřenic¹⁴² kvůli tomu, že jí dlužil 200 kop míšeňských grošů. Rytíř Dobřenský se do této situace dostal tím, že byl ve svatební smlouvě z roku 1599 ručitelem Adama ml. Jelikož Markéta Bohdanecká nebyla s to získat svatební smlouvou jí zaručený vdovský podíl 1600 kop míšeňských grošů, vymáhala jej na ručitelích. Protože jich bylo osm, chtěla od každého z nich 200. Jediný Jindřich Kunata jí nechtěl zaplatit.¹⁴³

Jestliže tedy došlo v jednotlivých bodech svatební smlouvy ke shodě, mohlo se přistoupit k jejímu definitivnímu koncipování a podpisu jednak budoucími manžely, jednak jejich rodiči nebo poručníky a k tomu přizvanými svědky. Význam rodiny se přitom také projevil v okruhu přímluvců realizace sňatku.

Svatební smlouva v některých případech stanovila i přesné datum sňatku. Tak tomu bylo například u smlouvy uzavřené mezi Vilémem z Rožmberka a braniborským kurfiřtem Jáchymem II. ze 7. srpna 1561, která určila datum svatby na 16. listopadu 1561. Nutno ovšem dodat, že stanovený termín nebyl dodržen.¹⁴⁴

---

¹³⁸ Jaroslav Pánek, *Říšská sňatková politika*, s. 46; Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 24.

¹³⁹ Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 25.

¹⁴⁰ Blíže neidentifikovaná příslušnice rytířské rodiny Skalských z Dubu ([nezn. aut.], Skalský z Dubu, *OSN XXIII.*, s. 252).

¹⁴¹ Byl synem Heřmana ml. Bohdaneckého z Hodkova a Lukrécie z Nečtin. Roku 1613 zemřel (August Sedláček, Bohdanecký z Hodkova, *OSN IV.*, s. 249).

¹⁴² Syn Jindřicha Dobřenského z Dobřenic z valské větve dobřenského rodu. Zemřel 1619 (August Sedláček, Dobřenský z Dobřenic, *OSN VII.*, s. 716).

¹⁴³ ANM, Genealogická sbírka H, Bohdanecký z Hodkova, sign. H 4.

¹⁴⁴ Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 84n.

Po podepsání svatební smlouvy, která byla ještě potvrzena podáním rukou, byl pár pokládán za zasnoubený. Někdy byl na znak budoucí svatby vzájemně vyměněn prsten.¹⁴⁵ Ovšem samozřejmě teprve po církevním obřadu¹⁴⁶ a svatební noci¹⁴⁷ byl sňatek právně platným.¹⁴⁸ Důležité bylo zveřejnění vzájemného vztahu.

Sňatek se mohl konat v den zasnub, někdy ale také za týden či později. Za tímto účelem došlo k rozeslání svatebních pozvání. Ta byla obvykle jednoduchým dopisem, jímž se zvali příbuzní, resp. „páni a přátelé“, a další lidé na svatební slavnost.¹⁴⁹ Toto pozvání bylo sepsáno obvykle otcem nevěsty, jejími bratry, ale též někdy ženichem či samotnou nevěstou, byla-li vdovou.

Když bylo určeno datum svatby, místo jejího konání¹⁵⁰ a hosté, kteří na ni budou pozváni, bylo třeba přemýšlet o tom, jak svatbu připravit jako velkolepou prezentaci postavení svého rodu. Vlastní organizace svatby byla většinou v rukou otce nevěsty, případně jejího bratra či poručníka. Stejně tak bylo jeho úkolem opatřit nevěstu stavu odpovídajícím vybavením – především různými předměty denní potřeby, všemožným oblečením, kuchyňským nádobím apod.

Co se pak týče svatebních šatů, byly v šlechtických kruzích před rokem 1600 oblíbené šaty světlé, jak nám dokazují mnohé písemné a obrazové prameny z této doby.¹⁵¹ Nevěsta mohla nést na hlavě svatební věneček, který byl spolu s rukavicemi znamením jejího vznešeného původu. Nevěstiny šaty byly někdy zdobeny množstvím briliantů. Kupříkladu Ludmila Eva Hýzrlová

---

¹⁴⁵ Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 83n.; Beatrix Bastl, *Adeliger Alltag*, s. 83.

¹⁴⁶ Richard van Dülmen, *Kultura a každodenní život*, s. 41nn.

¹⁴⁷ Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 380; Václav Bůžek, „*Tý naděje budou každý čtyři neděle.*“, s. 9; Týž, *Die private Welt*, s. 20.

¹⁴⁸ Richard van Dülmen, *Fest der Liebe*, s. 84.

¹⁴⁹ Příkladem takové pozvánky je list Jáchyma z Hradce bratrovi Zachariášovi z Hradce z 14. listopadu 1554, jímž jej zve na svatbu příslušnice fraucimoru své ženy Anny Hradecké z Rožmberka s rytířem Václavem Voračickým z Paběnic (Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), *Výběrová edice*, s. 179n.) nebo dopis Adama II. z Hradce strýci Zachariáši z Hradce z 24. července 1574, jímž jej a jeho syna Menharta Lva zve na svou svatbu s Kateřinou z Montfortu, která se má konat 5. září 1574 ve Štýrském Hradci (Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), *Výběrová edice*, s. 260n.).

¹⁵⁰ Václav Bůžek – Josef Hrdlička, *Rodinný život*, s. 147n.; Jaroslav Pánek, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 17.

¹⁵¹ Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 380. Svatebními šaty Anny z Rožmberka, která si roku 1546 vzala Jáchyma z Hradce, se zabývá Markéta Marková, *Móda na dvoře pánů z Hradce*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední páni z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 327n.

z Chodů měla na svých svatebních šatech při sňatku s Albertem Vilémem z Kolovrat kolem poloviny 17. století 6580 briliantů.¹⁵²

Zajistit vhodné svatební šaty nebylo snadné. Bylo zapotřebí sehnat zručného krejčího. Takto například Karel st. ze Žerotína žádal Karla z Lichtenštejna roku 1596, aby mu půjčil svého krejčího. Ten měl ušít šaty pro jeho nevěstu Elišku Krajířovou, dceru po Jindřichu Václavu Krajířovi a Aleně ze Zástřizl. Jako předlohu měl krejčí původně použít svatební šaty dcery Viléma z Roupova, nicméně ty se nakonec Karlovi st. nezdály vhodné.¹⁵³ Krejčí byl povolán z Vídně i před svatbou Bohunky ze Žerotína, dcery vzdělaného moravského pána, s Hynkem Bruntálským roku 1609.¹⁵⁴

Když byly přípravy sňatku hotovy, mohlo dojít k svatebnímu veselí, především ke svatební hostině.¹⁵⁵ Po církevním obřadu v kostele, jehož součástí bylo svatební kázání, docházelo po návratu na místo konání hostiny obvykle k předání svatebních darů. Mezi nimi dominovalo různé nádobí, především picí soupravy, pozlacené koflíky, různé šperky jako prsteny, řetízky apod.¹⁵⁶ Ferdinand I. například věnoval prostřednictvím svého zástupce Andree von Puchheim novomanželům Vratislavovi z Pernštejna a Marii Manrique de Lara ke svatbě roku 1555 slavnostní stolní soupravu.¹⁵⁷ Císař Maxmilián II. daroval roku 1569 Albrechtovi Pětipeskému z Chýš¹⁵⁸ k jeho svatbě stříbrnou picí sadu.¹⁵⁹

---

¹⁵² Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 380.

¹⁵³ Srov. list Karla st. ze Žerotína Karlovi z Lichtenštejna z 20. ledna 1596 (Vincent Brandl (ed.), *Karel st. ze Žerotína. Listové psaní jazykem českým I*, s. 103) a list téhož panu Vilémovi z Roupova také z 20. ledna 1596 (*Tamtéž*, s. 103). K tomu také Tomáš Knoz, *Rezidence a dvůr Karla staršího ze Žerotína*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (=OH 7)*, České Budějovice 1999, s. 433.

¹⁵⁴ Tomáš Knoz, *Rezidence a dvůr*, s. 434.

¹⁵⁵ Raně novověkým hostinám se věnoval Josef Hrdlička, *Slavnostní stolování na aristokratickém dvoře v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (=OH 8)*, České Budějovice 2000, s. 293-314; Týž, *Potraviny, stolování a jídelníček na raně novověkých aristokratických dvorech (Ke stavu a perspektivám výzkumu každodenní kultury)*, *Český časopis historický* 98, 2000, s. 18-47; Týž, *Hodovní stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*, České Budějovice 2000, zejména s. 249-265. K tomu viz též Beatrix Bastl, *Adeliger Alltag*, s. 84n.

¹⁵⁶ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 114; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 68; Martin Aschenbrenner, Zdislav Berka z Dubé a jeho rodina, in: Lenka Bobková (ed.), *Život na šlechtickém sídle v XVI.-XVIII. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 214.

¹⁵⁷ Charlotte Fritzová – Jindřich Růžička, *Španělský sňatek*, s. 73.

¹⁵⁸ Byl čtvrtým synem Odolena Pětipeského. Roku 1596 padl v Uhrách (August Sedláček, *Pětipeský z Chýš a Egrberka*, OSM XIX., s. 607).

Svatební veselí trvalo obvykle více dnů.¹⁶⁰ Václav Březan napsal o veselí následujícím po svatbě Bohunky z Rožmberka s Janem Popelem z Lobkovic, nejvyšším purkrabím pražským, konané 19. ledna 1556: „*Do třetího dne hodováno, i v mumrajích kratochvíl i jinak provozována*“.¹⁶¹

Důležitým faktorem významu sňatku byla účast samotného zeměpána. Římský císař a český král Rudolf II. se osobně zúčastnil zahájení svatebních oslav u příležitosti sňatku Viléma z Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna na Pražském hradě dne 11. ledna 1587.¹⁶² Dal tím tak najevo, že si je vědom předního postavení rožmberského vladaře a nejvyššího purkrabí v české stavovské obci.

Panovník se ale většinou nechal někým zastupovat¹⁶³ a touto cestou také předal odpovídající svatební dar, jak tomu bylo například v případě sňatku Vratislava z Pernštejna roku 1555.¹⁶⁴ K níže zmíněnému sňatku Oldřicha Felixe z Lobkovic s Annou z Hradce jmenoval Rudolf II. jako svého zástupce Petra Voka z Rožmberka.¹⁶⁵ Významná byla též přítomnost některého příslušníka vládnoucího domu.

Důraz byl kladen na co největší účast aristokracie, ať již domácí, či zahraniční. V této věci se silně odrážela pozice toho kterého rodu či jednotlivce. Kupříkladu pro Jaroslava z Pernštejna nebylo vůbec snadné zajistit větší účast moravského panstva na svatbě své sestry Kateřiny z Pernštejna s Ekem ze Salmu. Kvůli nesplnění smlouvy o sňatku budoucím z roku 1539¹⁶⁶ byl právě ve sporu s předním rodem pánů z Lipé, na jejichž straně stála značná část moravské aristokracie.¹⁶⁷

---

¹⁵⁹ SÚA v Praze, SM, inv. č. 2640, sign. P 67/17, kart. 1641.

¹⁶⁰ Marie Koldinská – Petr Mařa (ed.), *Deník*, s. 84; Václav Bůžek, *Aliance Rožmberků*, s. 11; Petr Vorel, *Pernštejnská svatba*, s. 151.

¹⁶¹ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 16.

¹⁶² Jaroslav Kolár (ed.), *Marek Bydžovský*, s. 202; Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 336; František Kavka, *Zlatý věk Růží*, s. 120n.; Josef Janáček, *Ženy české renesance*, s. 23nn.; Beatrix Bastl, „*Adeliger Lebenslauf*“, s. 381; Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 90; Jaroslav Pánek, *Vilém z Rožmberka*, s. 224.

¹⁶³ Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 201n.

¹⁶⁴ Charlotte Fritzová – Jindřich Růžička, *Španělský sňatek*, s. 73.

¹⁶⁵ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 447.

¹⁶⁶ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 14/36; Tato smlouva byla také vydána Petrem Vorlem (Petr Vorel, *Pernštejnská svatba*, s. 155n.).

¹⁶⁷ Petr Vorel, *Páni z Pernštejna*, s. 232 a též, *Pernštejnská svatba*, s. 150n. Blíže o pozadí tohoto sporu v dopisu Jaroslava z Pernštejna Janovi z Kounic z 24. března 1550 (Petr Vorel, *Česká a moravská aristokracie*, s. 83n.).

Šlechta zvala v některých případech na svatby i měšťany z královských měst. K účasti na svatbě svého syna Jindřicha s Kryzeldou, sirotkem po Petrovi st. Kokořovcovi z Kokořova¹⁶⁸, vyzval českobudějovické měšťany listem z 25. února 1598 Humprecht Černín z Chudenic. Vedle toho je žádal, aby mu k uctění „pánů a přátel“ poslali sud dobrého vína.¹⁶⁹

Svateb významných českých šlechticů se účastnily někdy i stovky osob. Například na sňatek Zachariáše z Hradce s Kateřinou z Valdštejna přijel jeden z účastníků, rožmberský vladař Vilém, s přibližně 100 lidmi.¹⁷⁰ Obrovské množství lidí (mnoho set) se zúčastnilo svatby Jana Zrinského s Marií Magdalénou Novohradskou z Kolovrat roku 1600.¹⁷¹

Již očima některých součastníků byla zaznamenána přílišná marnivost některých svatebních hostin. Rožmberský kronikář Václav Březan charakterizoval hostinu po svatbě Kateřiny z Hradce s Ladislavem Berkou z Dubé, jež se roku 1591 konala na jindřichohradeckém zámku, takovými slovy: „*nádherně zbytečně hodováno. Ipse luxus, pompa, ingluvies! Nic než přepych, okázalost, žravost!*“.¹⁷²

Jak obrovskou a finančně náročnou záležitostí mohly být svatební hostiny, ukazuje například čtvrtá svatba již zmíněného rožmberského vladaře Viléma s Polyxenou z Pernštejna na Pražském hradě 11. ledna 1587, při níž bylo snědono 36 jelenů, 49 srnců, 1290 zajíců, 5800 kaprů, 11560 kvícal a vypito 150 sudů světlého piva a 70 věder rýnského vína.¹⁷³ Obvykle bylo velmi těžké skloubit dohromady požadavek nutné okázalé reprezentace postavení rodu s finanční rezervou, k tomuto účelu sloužící. Nejen u chudších rodů docházelo často v důsledku konání svatby k masivnímu zadlužení.

Nákladné byly i svatební hostiny u příležitosti sňatku Jiřího Adama z Martinic¹⁷⁴ s kněžnou Juanou Gonzagovou de Castiglione v říjnu 1626. Spotřebovalo se na ní například 15 telat, 30 skopců, 20 jehňat a 30 prasat. Dále velké množství kuřat, slepic, ale i ryb – štik, kaprů ad.¹⁷⁵

---

¹⁶⁸ O rodu Kokořovců nás stručně informuje August Sedláček, Kokořovec z Kokořova, *OSN XIV.*, s. 523.

¹⁶⁹ ANM, Genealogická sbírka H, Černín z Chudenic, sign. H 10. K Humprechtu Černínovi z chudenické větve rodu srov. Martin Kolář, *OSN VI.*, s. 624.

¹⁷⁰ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 74.

¹⁷¹ Václav Bůžek, *Aliance Rožmberků*, s. 12.

¹⁷² Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 361n.

¹⁷³ Srov. pozn. 162.

¹⁷⁴ O tomto synu Jaroslava Bořity z Martinic nám poskytuje základní informace August Sedláček, z Martinic, *OSN XVI.*, s. 920.

¹⁷⁵ Srov. SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 8/12.

Ke třetímu sňatku Karla st. ze Žerotína s Kateřinou Annou z Valdštejna, jenž se uskutečnil v srpnu 1604¹⁷⁶, mu jeho agent Jeroným Bonacino¹⁷⁷ obstarával na severoitalských a rakouských trzích ovoce, italské cukrovinky a salámy, jeseteří maso, parmazán, rýnské a muškátové víno, olivy, piškoty a solené jazyky.¹⁷⁸ U svého italského agenta i přítele si Žerotín zajistil i jiné věci potřebné ke svatbě. Mezi ně patřily např. vůz, vyřezávaná křesla, kožené a hedvábné tapety, dále šperky osázené diamanty, damašek na přikrytí lože aj.¹⁷⁹

Skromnější byl Jindřich z Bílé¹⁸⁰, který v dopisu Šťastnému Václavovi Pětipeskému z Chýš z 30. června 1620 oznamoval, že „*si oblíbil k stavu manželskému*“ Kateřinu, dceru lužického šlechtice Jindřicha Nostice¹⁸¹. V doušce tohoto listu jej požádal o nějaké pstruhy z pětipeských statků u Mělníka a samozřejmě Šťastného Václava pozval na svatbu, která se měla konat 7. července roku 1620 ve Vlašské ulici na Malé Straně v domě rytíře Jana Fridricha z Minkvic.¹⁸²

Při pořádání svatebních hostin v raném novověku vznikaly i různé materiální potíže.¹⁸³ Bylo například potřeba převážet potraviny a také je po nějakou dobu skladovat. Jelikož se někdy přivážely z velké dálky, pochopitelně se kazily. Ke svatbě Mikuláše Zrinského ze Serynu a Evy z Rožmberka, jež se konala v září 1564 na jindřichohradeckém zámku, bylo nutno řadu potravin dovézt z různých rožmberských panství. Vrchnostenský rožmberský úředník Jan Černý z Vnoře si stěžoval, že nemůže poslat prasata, slepice a kuřata, neboť by v horku, které tehdy panovalo, hrozilo jejich zkažení.¹⁸⁴

Ke svatebním hostinám bylo v některých případech nezbytné si potřebné nádobí vypůjčit. Bohužel někdy docházelo k tomu, že stříbrné nádobí bylo rozkradeno. Takové negativní zkušenosti měl Petr Vok z Rožmberka se

---

¹⁷⁶ Noemi Rejchrtová (ed.), *Karel st. ze Žerotína*, s. 15.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 413.

¹⁷⁸ František Dvorský (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína*, *Archiv český* 27, 1904, s. 226n.; Tomáš Knoz, *Rezidence a dvůr*, s. 436.

¹⁷⁹ Tomáš Knoz, *Rezidence a dvůr*, s. 434.

¹⁸⁰ Zřejmě syn Jáchyma z Bílé a Alžběty z Bernšteina a bratr Fridricha z Bílé, stavovského direktora, popraveného 21. června 1621 na Staroměstském náměstí v Praze (August Sedláček, z Bílé, *OSN IV.*, s. 53).

¹⁸¹ Blíže neidentifikovaný příslušník rozvětveného rodu Nosticů, který měl statky v Lužici, Čechách i Slezsku (Základní informace o tomto rodu viz August Sedláček, z Nostic, *OSN XVIII.*, s. 435nn.).

¹⁸² SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LR-RA, sign. P 10/5.

¹⁸³ Václav Bůžek, *Aliance Rožmberků*, s. 12; Petr Vorel, *Pernštejnská svatba*, s. 149.

¹⁸⁴ Josef Hrdlička, *Hodovní stůl*, s. 251.

stříbrem, které mu půjčili českokrumlovští měšťané ke svatbě jeho synovce Jana Zrinského ze Serynu s Marií Magdalénou Novohradskou z Kolovrat v listopadu 1600¹⁸⁵ – „*Pěkně se ta svatba okvasila, nežli že čistě kradli stříbro, šatstvo ložní, a to čeládka některých hlavatých*“¹⁸⁶.

U příležitosti šlechtických sňatků byly v některých případech pořádány také turnaje. Dne 6. července 1579 uspořádal císař Rudolf II. v Praze turnaj na počest svatby Kryštofa Popela z Lobkovic, svého komorníka, s Marií z Mollartu.¹⁸⁷ Když o tři měsíce později 21. září 1579 v Praze vdával Adam II. z Hradce svou sestru Annu za Oldřicha Felixe z Lobkovic, uspořádal na Staroměstském náměstí velký turnaj, jehož se osobně zúčastnil císař Rudolf II., bavorský vévoda a velké množství šlechty. Součástí turnaje byla pěší bitva, klání s dřevci aj.¹⁸⁸

Dalším významným rituálem v aristokratickém prostředí raného novověku byl tzv. přínos nevěsty¹⁸⁹, jak se nazývalo její slavnostní uvedení do manželova domu. K němu mohlo někdy dojít až s určitým zpožděním po vlastním svatebním veselí. Například ke svatbě Adama II. z Hradce s Kateřinou z Montfortu (1556-1631) došlo 5. září 1574¹⁹⁰, k jejímu přínosu na jindřichohradecký zámek pak 21. září 1574. Následné velké oslavy trvaly až do 24. září.¹⁹¹ Delší dobu musel vyčkat rožmberský vladař Vilém, který se v březnu 1557 oženil s Kateřinou Brunšvicovou a jejího přínosu se dočkal až za půl roku,

---

¹⁸⁵ František Kavka, *Zlatý věk Růží*, s. 154.

¹⁸⁶ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 552; Václav Bůžek, *Aliance Rožmberků*, s. 12n.

¹⁸⁷ Václav Ledvinka, *Šlechtická svatba*, s. 106.

¹⁸⁸ *Tamtéž*, s. 107; Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 22.

¹⁸⁹ K přínosu Anny z Hradce, manželky nejvyššího kancléře Království českého, srov. list Buriana Bochovice z Bochova Anně z Hradce z 20. srpna 1523 (Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), *Výběrová edice*, s. 169). O přínosu markraběnky Kateřiny Brunšvicové, první manželky Viléma z Rožmberka informuje Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 155nn. Vilém z Rožmberka zase píše o přínosu Kateřiny z Ludanic, manželky svého bratra Petra Voka v listě Zachariášovi z Hradce z 11. února 1580 - Jiří Kubeš, *Edice vybraných hradeckých a rožmberských dopisů*, in: Václav Bůžek (ed.), *Poslední pání z Hradce (=OH 6)*, České Budějovice 1998, s. 294).

¹⁹⁰ K tomu srov. již zmíněný dopis Adama II. z Hradce strýci Zachariáši z Hradce z 24. července 1574 - Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), *Výběrová edice*, s. 260n.).

¹⁹¹ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 152nn.; František Teplý, *Dějiny města Jindřichova Hradce*. Díl I., část 2., *Dějiny města za vlády pánů z Hradce linie Telecké (1453-1604)*, Jindřichův Hradec 1927, s. 333; Jaroslav Pánek, *Říšská sňatková politika*, s. 268; Václav Ledvinka, *Adam II. z Hradce*, s. 19; Josef Hrdlička, *Adam II. z Hradce*, s. 130.

teprve v říjnu 1557.¹⁹² Přínos Alžběty z Rožmberka, která si vzala 4. února 1554 Jindřicha staršího ze Švamberka, se uskutečnil až 5. května téhož roku.¹⁹³

Časový moment ovšem není rozhodující. V případě přínosu nevěsty šlo především o to, aby ti, kdo nevěstu provdávali, se postarali o její „dodání“¹⁹⁴ do domu ženichova a manželé tak mohli započít společný život.

Stejně tak jako vlastní svatební veselí byl i přínos událostí společenskou, na niž byli zváni příbuzní, resp. „páni a přátelé“. Například Michal Španovský z Lisova zve v dopisu z 6. února 1556 Jáchyma z Hradce a jeho manželku na přínos své nevěsty Anny Švihovské na zámek Pacov.¹⁹⁵ Dodání nevěsty do sídla ženichova bylo často přítomno mnoho lidí. Výše zmíněného přínosu Alžběty z Rožmberka na Zvíkov v květnu 1554 se zúčastnily přibližně tři stovky osob.¹⁹⁶

Ke každému sňatku patřily různé rituály jako námluvy, výpros nevěsty¹⁹⁷, sepsání svatební smlouvy, manželský slib, církevní svatba, svatební veselí a přínos nevěsty. Samozřejmě nalezneme i odchylky od těchto zaběhnutých rituálů, které ovšem vyvolávaly negativní odezvu stavovské společnosti.

Na tomto místě bych rád zmínil sňatky, k nimž došlo bez vědomí šlechtických rodičů, tedy tajně. Takovým je případ sňatku Ericha Španovského z Lisova s Ludmilou, dcerou pražského měšťana a erbovníka Matyáše Pekárka z Poněšic. Syn výše zmíněného nejvyššího písaře a královského rady Michala Španovského z Lisova¹⁹⁸ se s Ludmilou důvěrně seznámil natolik, že otěhotněla. Z tohoto důvodu byl roku 1585 uzavřen sňatek bez vědomí ženichova otce, leč se souhlasem Matyáše Pekárka. Ten pochopitelně považoval své spříznění s rytířským rodem za mimořádnou čest. Neuvědomil si ovšem případné

---

¹⁹² Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 152nn.; Jaroslav Pánek, *Říšská sňatková politika*, s. 46.

¹⁹³ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 12.

¹⁹⁴ Tento termín se vyskytuje v pramenech. Například „*panna Bohunka...léta Páně 1554 ... panu Janovi mladšímu* [Popelovi z Lobkovic a na Horšovském Týně], *purkrabí praž-skému, i dodána*.“ (Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 14). Substantivum „dodání“ nacházíme taktéž u Březana (Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 20n.).

¹⁹⁵ Václav Bůžek – Josef Hrdlička (ed.), *Výběrová edice*, s. 193.

¹⁹⁶ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 12. Kryštof byl synem nejvyššího purkrabí Jana Popela z Lobkovic (1510-1570) a Anny z Biberštejna (August Sedláček, z Lobkovic, *OSN XVI.*, s. 223).

¹⁹⁷ O výprosu dcery Hertvíka Žejdlice ze Šenfeldu Adamem Kokořovcem z Kokořova informuje ve svém deníku Adam ml. z Valdštejna, srvn. Marie Koldinská – Petr Mařa (ed.), *Deník*, s. 72. Výprosem Žofie Braniborské se zabývají Václav Bůžek – Josef Hrdlička a kol., *Dvory velmožů*, s. 84. „Vejprosu“ Kateřiny z Ludanic popsal Březan - Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 444.

¹⁹⁸ Václav Bůžek, *Rytíři renesančních Čech*, Praha 1995, s. 125n.

důsledky svého souhlasu. Jakmile se nejvyšší písař o tajném sňatku svého syna dozvěděl, rozzuřilo ho to natolik, že jej za ozbrojené asistence vyvedl z Pekárkova domu na Novém Městě pražském a nechal jej odvézt do domácího vězení na Pacov.¹⁹⁹ Nejvyšší purkrabí Vilém z Rožmberka se na žádost nahněvaného tchána postaral i o potrestání Matyáše Pekárka, jemuž se místo cti dostalo pobytu ve vězení. Trestu neušel ani oddávající říčanský kněz Jan.²⁰⁰ Mladá nevěsta zřejmě v důsledku špatného zacházení potratila. Sňatek byl zrušen, leč později po útěku mladého Španovského na Moravu i s manželkou znovu obnoven. Tato událost byla pro raně novověké Čechy natolik skandální, že našla v dobových pramenech dostatečný ohlas.²⁰¹

Dalším případem, který porušením „chvalitebného způsobu a řádu“ vyvolal nevoli stavovské obce, byl urychlený sňatek Ladislava Berky z Dubé²⁰² s Eliškou ze Žerotína, dcerou po zemřelém Janovi Jetřichovi ze Žerotína²⁰³ a Ludmilou ze Žerotína, rozené Libštejnské z Kolovrat, z ledna 1604. Před jeho uskutečněním totiž její matka Ludmila Žerotínská z Kolovrat zamluvila „pannu Elišku“ Petrovi ze Švamberka. Nevěsta na to ovšem nedbala a bez vědomí matky a nejbližších příbuzných si vzala Ladislava Berku z Dubé. I z jeho strany to byl nerozvážný krok, který mu k oblibě ve šlechtické společnosti nepřispěl. Rozhořčený Petr ze Švamberka podal císaři Rudolfovi II. stížnost na tento sňatek, v níž mimo jiné psal, že „jí do tří let sloužil, pojezdy a outraty veliké činil, dary poctivé na to dával“ a vše zbytečně. Eliška Berková, rozená ze Žerotína, vinila Petra ze Švamberka ze lži, že jí tak dlouho nesloužil, že mu nic neslíbila a pokud měl nějaké útraty, může si za ně sám, ona nic nechtěla. Hájila se také tím, že byla ještě příliš mladá. Celou záležitost projednával též zemský soud. Nakonec byl spor smírně vyřešen na konci roku 1605.²⁰⁴

Bez vědomí rodičů se rozhodl oženit i Jan Kryštof Chuchelský z Nestajova, a i proto ho jeho otec Burián Chuchelský ve své závěti z roku 1630 vydědil. Měl

---

¹⁹⁹ August Sedláček, *Hrady*, Díl IV., s. 212; Václav Bůžek, Rytíři, s. 131n.

²⁰⁰ August Sedláček, *Hrady*, Díl IV., s. 212.

²⁰¹ Jaroslav Pánek (ed.), *Václav Březan, Životy*, s. 322n.; Jiří Mikulec, (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 131.

²⁰² Viz pozn. 128.

²⁰³ Tento syn Pavla ze Žerotína a Elišky z Kunovic měl za manželku nejprve Barboru z Biberštejna a pak od roku 1589 Ludmilu Libštejnskou z Kolovrat (August Sedláček, ze Žerotína, *OSN XXVII*, s. 815).

²⁰⁴ Spor Petra ze Švamberka s Ludmilou Žerotínskou z Kolovrat pro porušení zasnubního slibu a její sňatek s Ladislavem Berkou z Dubé roku 1604 dokumentuje soubor listů v SÚA v Praze, SM, inv. č. 3235, sign. S 117/27, kart. 2230. Touto kauzou se zabýval také August Sedláček, *Hrady...*, Díl I., s. 184n. Takových sporů o nedodržení slibu manželského bylo mnoho. Několik příkladů uvádí Jindřich Francek, *Zločin a sex*, s. 66.

k tomu ovšem i další důvody. Již dříve se nezbedný syn ve stavu opilosti pokusil svého otce zabít. Vězení ušel jen vlivem své matky a „pánů a přátel“.²⁰⁵

Závěrem je třeba říci, že raně novověké šlechtické sňatky bude nutné podrobit dalšímu výzkumu. Jak víme, sňatku předcházela výběr partnera, na který měly zásadní vliv rodiny obou stran. Domnívám se, že by bylo potřebné pokusit se vymezit vrstvy užší i širší rodiny, jejich vztah či v některých případech prolínání se s kategorií „pánů a přátel“, což by mohlo napomoci pochopení toho, proč pro tyto rodiny, resp. „pány a přátele“ obou stran, byl či nebyl přijatelný případný zájemce o sňatek. Také by pak bylo možné lépe pochopit v pramenech zmiňované „dobré a chvalitebné starobylé pořádky“²⁰⁶, dle nichž musel být sňatek uzavřen. Z dílčích problémů zbývá též ozřejmit například otázku jitřního daru. Další výzkum už ovšem nic nezmění na tom, že sňatek byl jedním z nejvýznamnějších momentů života raně novověkého šlechtice, který se stejně jako například křtiny či pohřby odehrával v zaběhnutých rituálech raně novověké stavovské společnosti.

---

²⁰⁵ Pavel Král, *Mezi životem a smrtí*, s. 87. V této práci je testament Buriana Chuchelského z Nestajova z 22. ledna 1630 i vydán (s. 462nn.). Jako důvod vydědění uvádí pan Burian o synu to, že „*se spurně a nesynovsky choval, ... mně zabíti ... chce*“ (s. 464).

²⁰⁶ Srov. například soubor dokumentů k „tajnému“ sňatku Mikuláše z Lobkovic, syna nejvyššího hofmistra Jana nejst. z Lobkovic, s Kateřinou z Gutnštejna roku 1564 (SÚA v Praze, SM, inv. č. 1043, sign. G 16/7, kart. 800). Touto zajímavou kauzou se zabýval Petr Vorel, *Aristokratické svatby*, s. 193nn.

Summary

Marriage among the Nobility in the Czech Lands between 1500 and 1650

In the life of a young noble, marriage represented the definitive transition to adulthood. The nobility approached marriage arrangements with an awareness of the necessity of preserving dynastic continuity. In the search for suitable brides, the factors taken into consideration, alongside family background and age, also included the potential financial asset to the husband and, among the more prominent families, even the political consequences of the union. Over the course of the 16th century marriages came to an increasing degree to be concluded between members of the Czech nobility and foreign aristocracy. Period sources provide evidence of how strong an influence family and the types of nobility and friends had on the selection of a partner. Prior to concluding a marriage, a marriage contract was drawn up, which laid out the financial provisions, primarily for the noblewoman should she be widowed, but also stipulated the level of dowry her husband was to receive. In early medieval aristocratic society, the wedding, like other festivals, served mainly a representative function. In some cases there were hundreds of participants present at a wedding, which caused a tremendous increase in the costs of the event.

Dva zповědní seznamy farnosti svatého Valentina na Starém Městě pražském

Pavel B. Kůrka

Zповědní seznamy sestavované v období rekatolizace českých zemí jsou v současné době hojně využívány jako pramen dějin náboženských, sociálních a demografických. Velký počet takových seznamů, původem z archivu pražského arcibiskupství, shromáždila Eliška Čáňová v edici faksimilí, kde je rovněž uvedena i bibliografie jiných starších edicí.¹ V řádovém archivu Křižovníků s červenou hvězdou jsou uchovány dva zповědní seznamy staroměstské farnosti sv. Valentina, které vznikly na přelomu 40. a 50. let 17. století, neobsažené v edici E. Čáňové.² Zmíněná edice obsahuje sice jednu položku týkající se svatovalentinské farnosti, to je však seznam domů příslušných k farnosti.³ Farnost svatého Valentina duchovně spravovaná křižovníky ze špitálu sv. Františka z Assisi představovala malou farnost o méně než padesáti domech, které můžeme dobře identifikovat.⁴

---

¹ Eliška Čáňová (ed.), *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám I. – Nejstarší zповědní seznamy 1628–1670*, sv. I–III, Praha 1973–1983.

² SÚA Praha, ŘA Kř, kart. 341.

³ Eliška Čáňová, *tamtéž*, sv. III, Praha 1983, s. 327–329 (faksimile orig. SÚA Praha, APA I. C 151/1E).

⁴ Pavel B. Kůrka, “*Kostel starožitný v smrdutých místech a blatech ležící*” – *Kostel, farnost a záduší svatého Valentina na Starém Městě pražském v raném novověku*, dipl. Práce, FF UK Praha 2002, s. 46–55.

První ze seznamů z křižovnického archivu, označme ho jako seznam A, není nijak nadepsán, druhý seznam (B), vložený v prvním, nese nadpis *Ex mandato Augustissimi Imperatoris et Eminentissimi Principis Cardinalis ab Harrach platea, domus et in iis personae legantes, quae in fundo S. Valentini Ecclesiae conscriptas [nadeps. reperiuntur] sunt pro ut sub sequitur*. Oba seznamy mají stejné rozdělení rubrik, první sloupec je vyhrazen pro označení domu podle ulice a pořadí (v záhlaví je *nomen platea*), další pro jména osob (*nomina personarum*), třetí pro jejich povolání či rodinný stav (*qualitas*), čtvrtý pro věk (*aetas*), pátý pro vyznání (*religio*), do šestého se zapisovalo místo zpovědi (*confessio*) a do posledního poznámka o odevzdání potvrzení (*scheda confessionis*). V seznamu B je však nalinkováno 8 sloupců, zápisy ze sedmého sloupce, nikdy nezkracované *schedam dedit* přesahují do osmého. Uvedené rozdělení však není v jednotlivých zápisech dodržováno, jména někdy přesahují do sousedního sloupce, údaje o povolání či o stavu se často vyskytují i ve sloupci se jménem.

Každý ze seznamů je psán jednou písařskou rukou (vzájemně odlišnou), úhlednost z jejich začátku v průběhu psaní postupně ubývá. Tvary jmen jsou polatinštěné, na konci téměř všech mužských jmen je koncovka nebo ligatura *-us*, a to i tam, kde není v latině běžná (např. *Adamus*). Zřetelný je rovněž vliv němčiny, u ženských příjmení najdeme často koncovku *-in*, německá jsou rovněž četná označení povolání. Některá jména jsou naopak psána českým pravopisem včetně diakritických znamének.

Oba seznamy rozdělují domy na Kaprovu ulici (*Karpfengasse*), Valentinský Ryneček (*Parvum forum*) a Rejdiště (*Tummelplatz*), seznam B je pro každou tuto oblast čísluje zvlášť, zatímco A má jen jedno číslování a u některých domů není možné rozpoznat, do které oblasti patří. I vůči tomuto dělení je třeba zachovat kritický odstup – zpovědní seznam B totiž uvádí jeden dům nejprve na Rynečku a potom znova na Rejdišti.⁵ První seznam eviduje 36 domů s 248 obyvateli, druhý celkem 38 s 301 jménem (po odečtení dvakrát zapsaného domu 298 osob). Na konci seznamu A jsou zaznamenáni i chovanci křižovnického špitálu (další 33 osoby, které nejsou započteny do počtu 248).

Seznam A je značně nepřehledný, může se jednat o pouhý koncept, u mnoha majitelů domů, zejména u žen, zaznamenává pouze křestní jméno, někde dokonce jen označení *hospitissa*, *vidua* bez jakéhokoli jména. Podobně i u podruhů se nedozvíme jejich příjmení a povolání, zatímco B zaznamenává příjmení jak u rodin majitelů domů, tak i u podruhů. Seznam A většinou

---

⁵ Dům Daniela Hlavnacina uveden jako 13. v Kaprově ulici a zároveň jako 9. na Rejdišti. Napříště budeme tento dům počítat pouze jednou.

vynechává děti v předzповědním věku – zaznamenal jich pouze 10, zatímco druhý soupis jich má 51. Z těchto důvodů je seznam B mnohem průkaznější jako historicko-demografický či sociálně-historický pramen, k jeho kritice je však samozřejmě potřeba srovnání se seznamem A.

Naproti tomu první seznam nabízí větší rozmanitost, co se týče místa zповědi, i podle něho se však drtivá většina obyvatel zповídala u jezuitů.

Ztotožnění jednotlivých domů a osob z obou seznamů bylo možné provést bez problémů asi v 70% případů, zbytek připadá částečně na vrub nepřesnostem při sestavování seznamů, ve větší míře však poměrně rozsáhlé mobility podruhů v průběhu zřejmě velmi krátkého intervalu mezi vznikem obou seznamů; za poměrně krátké období se změnilo osazenstvo některých domů k nepoznání.

Věk osob uvádějí oba seznamy většinou shodně, zejména u podruhů bývá zaokrouhlován na celé desítky let, zajímavostí jsou údaje v týdnech u dětí do jednoho roku v seznamu B. Naopak u některých osob se liší údaje o věku v obou seznamech třeba i o 30 let, odchylky jsou na obě strany. Ani větší počet lidí, kteří jsou v seznamu A o rok starší než B, by nebyl důkazem, že A je o rok mladší, průkaznější je však několik vdov ze seznamu A, u kterých byl v seznamu B ještě zaznamenán jejich manžel. Pro odlišný rok vzniku obou seznamů svědčí i odlišnosti v místě zповědi, seznamy zřejmě vznikly ve dvou po sobě jdoucích letech.

Věkové údaje však nemohou příliš pomoci k absolutnímu datování obou seznamů. Například Jiřímu Paloučkovi je podle seznamu A 52 let, podle seznamu B 56. Při výповědi před komorním soudem roku 1645 je doložen jako 45-letý.⁶ Seznamy mohly vzniknout nejdříve roku 1646, kdy se Václav Meduna, v seznamech již uvedený, přiženil do domu U Karafilátů. Rovněž se zdá být jisté, že seznamy vznikly před vizitací Berní ruly roku 1653, neboť zaznamenaly Lorence Krystmana a Jiřího Paloučka ještě živé, zatímco Berní rula je zmiňuje jako nebožtíky. To, že Berní rula naopak uvádí dům Petra Jeřábka nebo Ondřeje de Lingo, zatímco zповědní seznam zná jejich vdovy, může poukazovat na to, že tato vizitace nezískala vždy aktuální údaje, jak ukazují i jiné případy. Pro podrobnější rozbor zповědního seznamu je možná i jeho konfrontace s nejstarší svatovalentinskou matrikou.⁷ Věkové údaje několika málo osob, jež najdeme jak v matrice, tak v některém ze seznamů, opět potvrzují jejich datování kolem roku 1650.

---

⁶ SÚA Praha, ŘA Kř, kart. 343.

⁷ Nejstarší matrika kostela sv. Valentina, AHMP, VAL N1Z1, zahrnuje záznamy o křtech v letech 1636–1638 a pak až od r. 1678 a o zemřelých z let 1671–1680 a od r. 1690.

Poměrně málo styčných bodů nacházíme mezi zpovědními seznamy a jinými záznamy o majitelích domů,⁸ snad proto, že zejména sociálně výše postavení majitelé domů nebyli ve svých domech trvale přítomni – v takovém případě začíná zpovědní seznam patrně správcem domu, označeným jako *hospes*, někdy zřejmě i jako *civis*. I to mohlo způsobit v soupise problémy, jak se ukazuje u domu vedeného v seznamu B jako 12. v Kaprově ulici, kde žily dva manželské páry Martin–Dorota a každý soupis označil za hospodáře jiný z nich.

Právě generace, které zaznamenal náš zpovědní seznam a další soupisy farnosti, prožily pobělohorskou rekatolizaci pražských měst. Zpovědní seznamy zaznamenávají už jenom výsledek tohoto procesu. Vykonat zpověď znamenalo osobní přihlášení se ke katolické konfesi, alespoň předstíranou ochotu přizpůsobit své svědomí a duchovní život kritériím katolické církve.

Pouze u jednoho patrně již nezvěstného tovaryše (jako u jediného v seznamu B není u něho uveden ani věk) v domě Jana Tauffela je výslovně uvedeno, že je luterán, u jednoho podruha je to uvedeno v minulém čase. Je příznačné, že žádný dospělý, který nebyl u zpovědi, se nevyskytuje v obou seznamech; ti, kteří se této povinnosti chtěli vyhnout, se zřejmě často stěhovali. Podruh u Ludmily Čížkové Jan Tovara, který podle B nebyl u zpovědi, naopak podle A byl.

Zpovědní seznamy udávají i místo, kde byla zpověď vykonána. (tabulka 1). Udán je název řádu, ze světských kostelů se objevuje pouze Týnský chrám. Převažuje jezuitský řád, což mohlo být způsobeno jeho dobovou popularitou, spíše však kapacitními možnostmi klementinských jezuitů a tím, jakou pozornost Tovaryšstvo Ježíšovo zpovědi věnovalo. Mezi zpovědníky se objevili i kněží jiných řádů, například dominikánů, benediktinů (od sv. Mikuláše), františkánů, paulánů aj. Naopak křížovníkům – duchovním správcům kostela svatého Valentina se zpovídalo poměrně málo lidí. Jak již bylo poznamenáno, co do místa zpovědi je mnohem rozmanitější seznam A. Snad právě o těch, kteří si zvolili nějaké jiné místo zpovědi než Klementinum, můžeme prohlašovat, že svou víru prožívali hlouběji, a vyhledali si pro sebe vhodného zpovědníka, i když zde musíme přihlídnout k tomu, že u mnohých z nich se místo zpovědi v obou seznamech liší.

Musíme rovněž připustit, že písař seznamu postupoval zcela mechanicky, opisoval stále jednotvárně *Catholicus apud P. soc schedam dedit* a mohl se tak

---

⁸ Místopisné údaje o domech svatovalentinské farnosti podle různých soupisů farnosti, těchto zpovědních seznamů, Berní ruly i jiných pramenů shromažďuji v tabulce: Pavel Kůrka, *Kostel starožitný*, s. 104–117.

zmýlit v tom, co bylo vlastním účelem seznamu, čehož je důkazem výskyt nejednoho škrtu.

Děti předzповědním věku (zhruba do 11 let, ale najdeme i 9-leté děti, které se zpovídaly) jsou označeny jako *incapabilis confessionis* (zpravidla do 6 let) a *non (dum) confessus/confessa* (ti starší). Seznam A děti zpravidla vynechává.

Tabulka 1. Počet osob podle místa zpovědi

Místo zpovědi	Obyvatelé podle A	Obyvatelé podle B	Chovanci špitálu podle A
u jezuitů	212	229	26
u křižovníků	2	8	
u františkánů	6	3	4
u dominikánů	4	2	
u servitů	2		
u paulánů	3		
u benediktinů	2		
u premonstrátů	2		
u karmelitánů	1		
v Týně	4		
u sv. Mikuláše StMP ⁹		1	
u kanovníků ¹⁰	1		
nezpovídání dospělí	2	4	3
nezpovídání děti	7	51	
celkem	248	298	33

Zpovědní seznamy neprozradí mnoho o povoláních zdejších farníků.¹¹ Až na výjimky zaznamenávají pouze řemesla majitelů domů, uvádí jejich tovaryše a služebné,¹² u většiny podruhů – nájemníků však povolání zaznamenána nejsou. Nejpočetněji tak podle tohoto seznamu jsou mezi podruhy zastoupeni vinaři či

⁹ Kostel sv. Mikuláše byl od r. 1635 spravován benediktiny.

¹⁰ Není možná bližší identifikace. V úvahu připadají premonstráti, augustiniáni či některá z kapitul.

¹¹ Územní vymezení farnosti Pavel Kůrka, *Kostel starožitný*, s. 46–55. Pro další statistické zpracování odečten dům v seznamu uvedený dvakrát (dům Daniela Hlavnacina uveden jako 13. v Kaprově ulici a zároveň jako 9. na Rejdišti), jinak duplicita osob nebyla prověřována. Například 60-letá vdova Anna Nigrinová je uvedena jako podruhyně jednak u Kryštofa Freta (4. dům v Kaprově ul. – U Kaprů) a u Jana Täuffela (2. dům na Rejdišti – U červ. kozla). Není možno posoudit, jedná-li se o tutéž osobu či nikoliv.

¹² Označení jako *socius*, *famulus*, *ancilla*, *puella*, celkem 23 osob, navíc jedna chůva. U těchto osob můžeme předpokládat společnou domácnost s hospodářovou rodinou. Dále seznam zaznamenává jednoho sluhu náležícího podruhovi.

vinopalníci, což bychom příliš neočekávali. Nájemníci nemuseli patřit vždy k nižším sociálním vrstvám; ve zповědním seznamu najdeme mezi podruhy třeba obchodníka či císařské úředníky, jeden nájemník měl vlastního sluhu.

Pokud bychom ve zповědním seznamu spočítali podružské rodiny a samostatné jednotlivce, podobně jako to činil soupis pokojníků z roku 1608,¹³ dojdeme k závěru, že počet podružských rodin ve farnosti se během první poloviny 17. století nezměnil, v obou případech připadalo v průměru 2,2 podružské rodiny na jeden dům.¹⁴

Tabulka 2. Věková struktura podle zповědního seznamu B

Věk	Muži	Ženy	Celkem
0–9	26	24	50
10–19	19	14	33
20–29	15	18	33
30–39	20	29	49
40–49	19	33	52
50–59	25	28	53
60–69	4	10	14
70–79	4	4	8
80+ ¹⁵	4	1	5
neuveden	1	–	1
celkem	137	161	298

Zповědní seznamy (zde vycházíme se seznamu B) je možné využít rovněž pro poznání věkového složení obyvatelstva farnosti (tabulka 2). Pozorujeme nápadný propad v mladších ročnících (10–29 let u žen a 20–49 u mužů). Pouze částečně jej můžeme vysvětlit častým zaokrouhlováním věku na celé desítky let, které se vyskytuje zejména u podruhů. Vysoký počet osob ve věku 30–39 let je přitom v kontrastu s poměrně nízkým počtem osob narozených v pravobřežní Praze v letech 1611–1620.¹⁶ Nízký počet deseti- až třicetiletých je spíše

¹³ Jaroslav Čechura – Zdeněk Hojda – Martina Novozámská, *Nájemníci na Starém Městě pražském roku 1608 – Documenta Pragensia monographia* vol. 3, Praha 1997. Lokalizaci domů do farnosti viz Pavel Kůrka, *tamtéž*.

¹⁴ Pavel Kůrka, *Kostel starožitný*, s. 61.

¹⁵ Včetně jednoho muže starého 108 let.

¹⁶ Počty narozených na Starém a Novém Městě pražském v příslušných letech: Lumír Dokoupil – Ludmila Fialová – Eduard Maur – Ludmila Nesládková, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 132. O demografickém vývoji v Praze *tamtéž*, s. 102–104.

důsledkem epidemií v 30. a 40. letech.¹⁷ Ty se zřejmě výrazně projeví i na míře porodnosti, neboť počet dětí mladších 10 let dokonce nedosahuje početnosti mohutné věkové skupiny mezi 50 a 59 lety. Pravděpodobně se na těchto údajích projevují ve větší míře i důsledky migrací.

V tabulce 3 je uveden odhad počtů narozených dětí (součty za Staré a Nové Město v příslušných desetiletích) pro období před pořízením seznamů. Při vnošení seznamu k roku 1650 by děti narozené v letech 1641-1650 byly ve věku 0-9 let, děti narozené v letech 1631-1640 ve věku 10-11 let atd.¹⁸

Tabulka 3. Počet narozených dětí v pravobřežní části Prahy v letech 1611-1650 (odhad)

<i>Období</i>	<i>Počet narozených dětí (odhad)</i>
1641–1650	12430
1631–1640	11136
1621–1630	13188
1611–1620	8608

Pramen: Lumír Dokoupil et al., Přírozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, Praha 1999, s. 132.

Co se týče struktury rodin, byli již zmíněni tovaryši a služebnictvo, seznam zaznamenává i děti. Podruhy do rodiny hospodáře není možné počítat, neboť se živí samostatně. Ze zповědního seznamu nevyčteme nic o dalších příbuzných hospodáře. Nenajdeme zde nic, co by nasvědčovalo existenci ascendentně, descendentně či kolaterálně rozšířené rodinné domácnosti.¹⁹ Takoví příbuzní mohou být ovšem uvedeni jako podruzi, i to by však znamenalo posun směrem k přísnému uplatnění principu nukleární rodiny.

Při edici zповědního seznamu vycházím ze seznamu B, odlišné a doplňující údaje seznamu A i dalších pramenů jsou uvedeny v poznámkách, na závěr jsou připojeny ty domy z A, které nebylo možné ztotožnit s žádným z domů B, a také seznam chovanců křižovnického špitálu (rovněž podle seznamu A). Drobné odlišnosti zápisů z A (vynechané druhé křestní jméno, označení stavu či povolání, odlišnosti v pravopisu či ve formě zápisu) jsou vynechány tam, kde

¹⁷ O demografických krizích v 1. polovině 17. stol. *tamtéž*, s. 63–69, tam je také poukázáno na to, že podobnou věkovou strukturu zaznamenal i Soupis poddaných podle víry. Viz též Eduard Maur, *Problémy demografické struktury, Čech v polovině 17. století*, ČsČH 22, 1971, s. 839–870, zvláště s. 859.

¹⁸ Počet narozených na Starém a Novém Městě pražském v příslušných desetiletích dle Lumír Dokoupil et al., *Přírozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 132.

¹⁹ Podle Laslettovy typologie domácností.

ztotožnění osoby není problematické. Naopak v opačných případech udávám v poznámkách více podrobností a ponechávám otázku identifikace otevřenou. Při přepisu jmen se držím zásad transliterace i v případě zcela evidentních chyb.

Zkratky užívané v edici:

Cath	Catholic[us/a]
SJ	Patres Socie[tatis] Jesu (<i>zkracováno většinou na apud P. Soc.</i>)
Fra	P[atres] Fra(n)[ciscanos]
Dom	P[atres] Domini[canos]
nc	nunquam Confessus/a
nd	non dum Confessus/a
sd	Schedam dedit
ic	incapa[bilis] Confessionis
A–	<i>dům není v seznamu A / osoba není v seznamu A u příslušného domu</i>
<... >	<i>text škrtnut</i>

Zpovědní seznam B

Ex mandato Augustissimi Imperatoris et Emminentissimi Principis Cardinalis ab Harrach platea, Domus et in iis personae legentes quae in fundo S. Valentini Ecclesiae [*marg*: Praga] in Antiqua Urbs [*nadeps*: reperiuntur] conscriptae sunt; <omnia> pro ut sub sequuntur

Nomen platea

Nomina Personarum	Qualitas	Aetas Religio Confessio Scheda Confessionis
-------------------	----------	--

Karpfen gaßen Domus 1ⁱ

Wencesla[us] Meduna	Civis S.C.M. Cammerarius apud tabulas regni	42 Cath SJ Confessus sd Inspectori
Uxor eius Catharina		46 Cath apud SJ sd
Anicilla Margaretha		20 Cath apud SJ sd
<u>Inquilina Anna</u>	<u>Vidua</u>	68 Cath apud SJ sd
ⁱ Dům čp 42 v Kaprově ul. Ve zpovědním seznamu A pod. č 1. (Dále značeno Ax) Seznam A uvádí k tomuto domu navíc (dále zn. A+): famulus Lucas		
		21 Cath apud SJ sd

Domus 2daⁱⁱ

Sigismind[us] Berka	Civis	40 Cath apud Fra sd
Uxor Dorothea ⁱⁱⁱ		50 Cath apud Dom sd
Inquilina Margaretha Saractowa	Vidua	32 Cath apud SJ sd ^{iv}
Inquilina Eva fisherin	Vidua	50 ^v Cath apud SJ sd
filius Wenceslaus Fisher	Sartor	20 ^{vi} Cath apud SJ sd
filius 2dus Jacobus fisher	Sartor	15 Cath apud SJ sd
Inquilinus <u>Joannes Kuchinka^{vii}</u>	<u>Faber lignarius</u>	40 Cath SJ sd

ⁱⁱ A2.

ⁱⁱⁱ A: Dorotka

^{iv} A: inquilina Magdalena Catharina Czekliska

^v A: 51 let.

^{vi} A: 23 let.

^{vii} A: Kuchinco

Domus tertia^{viii}

Hospitissa Anna Sspalkova	Vidua	68 Cath apud SJ sd ^{ix}
Inquilina Magdalena Hradeczka	Vidua	44 Cath apud SJ sd A–
<u>Filius Johannes Hradeczki</u>		6 ic A–

viii¹ Kaprova 43a, A5.

^{ix} A: hospitissa vidua

68 Cath apud SJ sd

Domus quarta ^x [Kaprova ul.]

Hospes Cristophorus Fret Civis

30 Cath apud SJ sd ^{xi}

Uxor Elisabeth

24 Cath apud SJ sd ^{xii}

filius Alexander fret

7 ic

Inquilina Anna Nigrinin Vidua ^{xiii}

60 Cath apud SJ sd

<20 36 48> ^{xiv}

^x A6 A+ Ancilla Rosina

24 Cath SJ sd

^{xi} A: Cristophorus Reb Civis

31 Cath apud Paulinos sd

^{xii} A: apud Francis[canos]

^{xiii} A: Mater Anna Nigrinin Civissa

^{xiv} Tato čísla uvedena na konci první strany seznamu.

Domus quinta ^{xv}

Hospes Nicolas Gelinek Civis

49 Cath apud Fran sd ^{xvi}

Uxor Dorothea

53 Cath apud SJ sd ^{xvii}

Ancilla Elisabetha

17 Cath apud SJ sd A–

Inquilina Magdalena

Krczmarzka Vidua

60 Cath apud SJ sd ^{xviii}

^{xv} Patrně odpovídá A 13.

^{xvi}¹ Hospes Mathag

50 Cath apud SJ sd

^{xvii} Uxor

60 Cath apud SJ sd

^{xviii} Iquili[na] Magdalena

62 Cath apud SJ sd

Domus 6. ^{xix}

Hospes Rudolph[us] Mert Civis Sartor ^{xx}

28 Cath apud SJ sd

Uxor eius Anna

32 ^{xxi} Cath apud SJ sd

Socius Cristian[us] Pancher Sartor

20 Cath apud Fran sd ^{xxii}

Socius 2dus

Jacobus Saukup Sartor

19 Cath apud SJ sd A–

Socius 3tius

Michael Mathes Sartor

20 Cath apud SJ sd

Inquilin[us]

Joannes Peczinka Iudex mendicorum

50 Cath apud SJ sd

Uxor eius Susanna ^{xxiii}

40 Cath apud SJ sd

^{xix} Kaprova 51, A9

^{xx} A: Rudolph[us] Merzel Sutor

^{xxi} A: 30 let.

^{xxii} A: Socius Christian[us] Janker

20 Cath apud SJ sd

^{xxiii} A: uxor Ludmilla

Domus 7.

Hospes Albert[us] Herobski Civis Sartor

Uxor eius Anna
*filius Georgius*A–
40 Cath apud S Nicolau
in antiqua urbe sd
60 Cath apud Domi sd
18 nc**Domus 8.**

Hospes Joannes

Sswartz

Civis

Uxor Maria

ancilla Eva

A–
73 Cath apud SJ sd
38 Cath apud SJ sd
36 Cath apud SJ sd**Domus 9na** ^{xxiv} [Kaprova]

Hospitissa Hedvigis

Vodrizoskin

Civissa Vidua

Inquilin[us] Sebastian[us]

Koczabek

Vineator

Uxor Ludmilla^{xxiv} Hedvika Vodřízovská, Široká 54a, A11.

A+ inquilina 2 Anna

inquilina 3 Susanna

^{xxv} Hospitissa Hedwigis60 Cath apud SJ sd ^{xxv}
38 Cath apud SJ sd
38 Cath apud SJ sd
66 Cath apud SJ sd
50 Cath apud SJ sd
60 Cath apud P. Paulinos sd**Domus 10.** ^{xxvi}Hospes Georgius Němec ^{xxvii}

Cath apud SJ sd

Uxor Anna

Ancilla Catharina

Inquilina Anna Mensikin

Vidua

A–

Inquilina Anna Bilifertin

Vidua

filia Ludmilla

Valentin[us] fisher operarius 70 ^{xxix} Cath apud SJ sdUxor Catharina^{xxvi} A12

A+ Ancilla Anna

Inquillina Anna

filia Dorothea

inquilin[us] Bartlome[us]

uxor Catharina

fili[us] Ionanes

inquilina 3 Mariana

inquilina 4 Ludmilla

inquilin[us] 5 Johannes

Uxor Catharina

Civis 30
40 Cath apud SJ sd
26 Cath apud SJ sd A–
50 Cath apud SJ sd ^{xxviii}
48 Cath apud SJ sd A–
15 Cath apud SJ sd A–
60 Cath apud SJ sd A–
30 Cath apud SJ sd
50 Cath apud SJ sd
18 Cath apud SJ sd
40 Cath apud SJ sd
30 Cath apud SJ sd
8 Cath nd
60 Cath apud SJ sd
30 Cath apud SJ sd
40 Cath apud SJ sd
40 Cath apud SJ sd

[G]Hall[us] inquilin[us] Sutor 70 Cath apud SJ sd
 filia Susana 22 Cath apud SJ sd
^{xxvii} A: Georgius Lainz
^{XVIII} 19. 1. 1637 pokřtěna Marie, dcera Martina a Anny Menšíkových, AHMP VAL N1Z1, fol. 3v.
^{xxix} A: 60 let.

Domus 11. ^{xxx}

Boleslaus Mantwiczka Civis Senigmator 25 Cath Confessus apud SJ sd ^{xxxii}
 Uxor Anna Maria 48 Cath apud SJ sd
 filia Eva 9 ^{xxxiii} Cath apud SJ sd
 filia 2da Anna ^{xxxiii} 8 Cath - nd
 filia 3tia Juditha ^{xxxiv} 6 ic
 Socius inq[uilinus]
 Petr[us] Karafilatek Senigmator 21 Cath apud SJ sd A–
 Socius 2d[us]
 Georgi[us] Kchel? Senigmator 18 Cath apud SJ sd A–
 Socius 3tius
 +Maxmilian[us] Senigmator 15 Cath apud SJ sd A–
 Ancilla Juditha ^{xxxv} 21 Cath apud SJ sd
 Inquilina Juditha Vidua 50 Cath apud SJ sd A–
 xxx Kaprova čp 50, A: Domus 8., ha[e]c pra[e]ponenda (srv. A7)
 A+ soci[us] Joseph 21 Cath apud SJ sd
 soci[us] 2. Thomas 23 Cath apud SJ sd
^{xxxi} A: Boleslaus Mutwiczka Senigmator 26 Cath apud P. Benedictinos sd
 Zemřel 19. 5. 1694 ve věku 78 let, AHMP VAL N1Z1, fol. 164v.
^{xxxii} A: 10 let.
^{xxxiii} A: filia 2.
^{xxxiv} A: filia 3.
^{xxxv} Namísto těchto dvou Judit uvádí seznam A jednu Juditu, 24letou vdovu.

Domus 12 [Kaprova] ^{xxxvi}

Hospes
 Martin[us] Voracziczki Civis 40 Cath apud SJ sd ^{xxxvii}
 Uxor Dorothea 50 Cath apud SJ sd ^{xxxviii}
 Inquilini
 Martin[us] Kutivialak? ^{xxxix} Vineator 30 Cath apud SJ sd A–
 Uxor Justina 20 Cath apud SJ sd A–
 Inquilin[us] 2d[us]
 Adam[us] Klyma Vineator 50 Cath apud SJ sd ^{xi}
 uxor Catharina 50 ^{xli} Cath apud SJ sd
 Inquilin[us] 3ti[us]
 Sigismund[us] Kniezky Vineator 45 Cath apud SJ sd A–
 Uxor Barbara 70 Cath apud SJ sd A–
 Inquilina Salomena Vidua 70 Cath apud SJ sd ^{xlii}

Inquilin[us] Martin[us]			
Peczenka	operarius	24 Cath apud SJ sd	A–
Uxor Dorothea		30 Cath apud SJ sd	^{xliii}
filius Melchior		16 Cath apud SJ sd	^{xliv}
filius Stephan[us]		4 ic	A–
filia Anna		18 Cath apud SJ sd	^{xlv}
<u>filia Ludmilla</u>		3 ic	A–
^{xxxvi} A4 – Seznamy zaměnily dva manželské páry Martin–Dorota, podle seznamu A je hospodářkou tohoto domu(to není uvedeno, ale je na prvním místě) vdova Dorota, matka Anny a Melchiora, zatímco hospodáři podle B, Martin a Dorota Voračičtí jsou podle A pouze podruhy. Dům byl majetkem někoho jiného, obě jmenované rodiny zde byly v nájmu.			
A+Inq[u]ilina Mariana	Vidua	40 Cath apud	P. pramont sd
^{xxxvii} A: Martin[us]	Inquilin[us]	30 Cath apud	SJ sd
^{xxxviii} A: Uxor Dorothea		50 Cath apud	SJ sd
^{xxxix} Tento manželský pár můžeme ztotožnit s hospodáři domu č. 30 v sezn. A: Martin Ratiborský a Justina.			
^{xl} A: Inquilin[us] Adam[us]		40 Cath apud	SJ sd
^{xli} A: Původně napsáno 50 let, přepsáno na 40.			
^{xlii} A: Salomena	Vidua	50 Cath apud	SJ sd
^{xliii} A, jako první z domu:			
Dorothea	vidua	45 Cath apud	SJ sd
^{xliv} fili[us] Melchior	murari[us]	20 Cath apud	SJ sd
^{xlv} Anna filia		26 Cath apud	SJ sd
Domus 13 ^{xlvi}			
Hospes			
Daniel Hlavaczinus	Civis	56 Cath apud SJ sd	^{xlvii}
Uxor Catharina		50 ^{xlviii} Cath apud SJ sd	
<u>filia Maria Elisabeth</u> ^{xliv}		6 ic	
^{xlvi} A3, tento dům uveden v seznamu ještě jako devátý na Rejdišti (T9)			
^{xlvii} A: Daniel Lawatig	tabelarius camera[e]	59 Cath apud	SJ sd
T9: Daniel Hlanawzinus			
^{xlviii} A: 51 let.			
^{xlix} T9, A: Maria			
in Parvo foro Domus 1 ¹ [Ryneček]			
Hospes Samuel Mejdlo	Civis	25 Cath apud SJ sd	^{li}
Uxor Barbara		20 Cath apud SJ sd	
fil[us] Joannes		3 ic	A–
fil[us] Stephan[us]		1 ic	A–
Ancilla Maria		17 Cath apud SJ sd	
Catharina	Nutrix	64 Cath apud SJ sd	A–
Inquilini			
Jeremias Gemnitz	Civis	54 Cath apud SJ sd	A–
Adam[us] Palauczek			

inquilin[us]	Vineator	50 ^{lii} Cath apud SJ sd
Uxor Elisabeth		43 ^{liii} Cath apud SJ sd
Frideric[us] Vatowsky	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd
Uxor Hester ^{liv}		44 Cath apud SJ sd
Georgi[us] Francz Stein	inquilin[us] Civis	40 Cath apud SJ sd
Margaretha	inquilina Vidua	50 Cath apud SJ sd
<u>Anna</u>	Vidua ^{lv}	70 Cath apud SJ sd

^l Valentinský Ryneček 60a, A14.

li Zemřel 19. 5. 1680 jako 58 letý, "na palčivou zimnici", AHMP VAL N1Z1, fol. 160.

^{lii} A: 30 let.

^{lv} A: Anna Mater 72 let

Dom[us] 2da^{lvi}

A-

Anna bialinkova	Hospitissa Vidua	40 Cath apud SJ sd
Joannes bale	inquilin[us]	75 Cath apud SJ sd
Elisabeth Cigenwantin	inquilina	50 Cath apud SJ sd
<u>Veronica fanskin</u>	inquilina Vidua	40 Cath apud SJ sd

^{lvi} Valentinská 52b, Anna de Lingo.

Dom[us] 3tia

A-

Thomas Konopasek	Hospes Civis figul[us]	36 Cath apud SJ sd ^{lvii}
Uxor Anna		36 ^{lviii} Cath apud SJ sd
fili[us] Georgi[us]		15 ^{lix} Cath apud SJ sd
<u>filia Catharina</u>		19 ^{lx} Cath apud SJ sd

^{lvii} Tuto rodinu nacházíme mezi podruhy domu A35, srov. pozn. cxlvi.

Thomas Konopas figul[us] 45 Cath apud SJ sd
20. 5. 1638 zaznamenán křest Václava, syna Tomáše Konopasa a Magdalény, AHMP VAL N1Z1, fol. 6v.

^{lviii} A: 45 let.

^{lix} A: 14 let.

^{lx} A: 20 let.

Dom[us] 4ta^{lxi}

Anna Geslin	Hospitissa Vidua	35 Cath apud SJ sd ^{lxii}
<u>fil[us] Vencesla[us]</u>		9 nd A-

^{lxi} Ryneček 58, Anna Geslová, snad totožné s A15.

A+ *Ancilla Juditha*

(věk a údaje o zpovědi
neuvedeny)

^{lxii} Hospitissa Anna Mislova Vidua

40 Cath apud SJ sd

Dom[us] 5ta^{lxiii}

Ursula Perin	Vidua Hospitissa	26 Cath apud SJ sd ^{lxiv}
filius Johannes		9 nd A-
Gallus Pokorny	inquilin[us]	80 Cath apud SJ sd A-
Frideric[us] Hfel	inquilin[us]	61 Cath apud SJ sd ^{lxv}

Uxor Helena

^{lxxiii} Ryneček 62, A16.

A+ inquilin[us] Ionannes Ludingr 40 Cath apud Dom sd

uxor dorothea

fili[us] Honita Johannes

Inquilin[us] Kozis

tabellari[us]

^{lxxiv} Hospita Ursula

^{lxxv} A: Frideric[us]

Mendicus

56 Cath apud SJ sd A–

35 Cath apud Dom sd

10 [přepsáno z pův. 8] nd

60 Cath apud SJ sd

40 Cath apud SJ sd

70 Cath apud SJ sd

Dom[us] 6ta ^{lxxvi} [Ryneček]

Georgi[us] Seindler ^{lxxvii} Auriga

Uxor Ludmilla

fili[us] Georgi[us]

fili[us] Ferdinand[us]

famulus Nicola[us]

Anna ancilla

Mathias Rufer

inquilin[us]

Uxor Eva

Joannes famulus

^{lxxvi} A17. Pokud seznamy probírají domy po řadě, jedná se o nájemníky na faře (čp 63)

^{lxxvii} A: Schindler.

^{lxxviii} A: 12 let.

^{lxxix} A věk neuvádí.

34 Cath apud SJ sd

30 Cath apud Sj sd

11 ^{lxxviii} Cath apud SJ sd

7 ^{lxxix} nc

25 Cath apud SJ sd

28 Cath apud SJ sd A–

30 Cath apud SJ sd A–

40 Cath apud SJ sd A–

30 Cath apud SJ sd A–

Domus 7ma ^{lxxx}

Laurenti[us] Csartman ^{lxxxi} Civis et Aerarius

uxor Catharina

socius Michael

socius 2d[us] Michael

socius 3ti[us] Samuel

Dorothea ancilla

^{lxxx} Ryneček 64, A18.

^{lxxxi} A: Cristman

^{lxxxii} A: 26 let.

^{lxxxiii} A: 19 let.

^{lxxxiv} A: apud P. Cannonum [v katedrále?]

58 Cath apud P.

Cr[uc]iph[er]os cum
rubea stella sd

44 Cath apud SJ sd

35 Cath apud SJ sd A–

28 ^{lxxxii} Cath apud SJ sd

24 ^{lxxxiii} Cath apud SJ sd

19 Cath apud SJ ^{lxxxiv} sd

Domus 8va ^{lxxxv}

Georgi[us] Palauczek Civis Sartor

Uxor Catharina

Wencesla[us] Stročeczius inquilin[us] ^{lxxxviii}

Uxor Catherina

56 ^{lxxxvi} Cath apud SJ sd

78(48?) Cath apud SJ sd
^{lxxxvii}

50 Cath apud SJ sd

40 Cath apud SJ sd

Joannes Slawik	Inquilin[us]	50 ^{lxxxix} Cath apud SJ sd
Abraham Brikel ^{lxxx}	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd A–
Uxor Dorothea		50 Cath apud SJ sd A–
<i>filia Ludmilla</i>		24 A–
<i>filia Juditha</i>		8 nd A–
Maria Maniczin	inquilina	50 Cath apud SJ sd
Sophia Czapin	inquilina	50 Cath apud SJ sd A–
Mathia Maxa	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd ^{lxxxix}
Uxor Dorotea		45 ^{lxxxii} Cath apud SJ sd
<u>filia barbara</u>		6 nd A–
^{lxxv} Ryneček 61a, A21.		
^{lxxvi} A 52 let.		
^{lxxvii} A 52(32?) Cath Cru sd		
^{lxxviii} A: murarius.		
^{lxxix} A: 40 let.		
^{lxxx} Srv. A32 Abraham Fridel zigeldecker.		
^{lxxxix} A: inquilinus Matheg		40 Cath apud SJ sd
^{lxxxix} A: 35 let.		
Dom[us] 9na^{lxxxiii} [Ryneček]		
<i>Cristophorus Pan Hort</i>	<i>Civis</i>	<i>70 Cath per annum</i>
<i>absens</i>	A–	
Uxor Ludmilla		34 Cath apud SJ sd ^{lxxxiv}
fili[us] Godefridus		11 Cath apud SJ sd A–
filius Francisc[us]		4 ic A–
Cristina Lendlin	inquilina	38 Cath apud SJ sd A–
Ludmilla Kucžerka	inquilima	55 Cath apud SJ sd A–
<i>filia Anna</i>		1 ic A–
osvald[us]	geprägter ^{lxxxv}	50 Cath apud SJ sd
Uxor Catharina		34 ^{lxxxvi} Cath apud SJ sd
<i>filia Anna</i>		4 ic A–
<u>Martha Wodnarkowa</u>	inquilina	38 Cath apud SJ sd A–
^{lxxxiii} A22, teprve zde se v A poprvé uvádí Parvum forum.		
A+ 2. Lida inquilina		40 Cath apud SJ sd
3. Martha inquilina		40 Cath apud SJ sd
^{lxxxiv} A: Ludmilla [uvedena na prvním místě]		35 Cath apud SJ sd
^{lxxxv} A: inquilinus		
^{lxxxvi} A: 35 let.		
Dom[us] 10.^{lxxxvii}		
Susanna fleischerin	Civissa Vidua	55 Cath apud SJ sd ^{lxxxviii}
<i>filia Anna</i>		32 Cath apud SJ sd A–
Adamus Kebrle	inquilin[us]	60 Cath apud SJ sd ^{lxxxix}
Uxor Catharina		48 ^{xc} Cath apud SJ sd
fili[us] Joannes		4 ic A–

filia Anna Maria		1 ic	A–
Wencesla[us] Krupi[cz]ka	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd	A–
Uxor Sophia		40 Cath apud SJ sd	A–
filia Maria		18 Cath apud SJ sd	A–
Magdalena czeklowskin	inquilina vidua	44 Cath apud SJ sd	A–
fili[us] Vencesla[us]		5 ic	A–
filius 2dus Johannes Caspar[us]		6 nd	A–
Cristophor[us] barbator		34 Cath apud SJ sd ^{xc}	
<u>Uxor Anna</u>		40 Cath apud SJ sd	
^{lxxxvii} Ryneček 67c, A23.			
A+			
Inquilin[us] Iohannes	piscator	32 Cath apud SJ sd	
Dorotheaa uxor		60 Cath apud SJ sd	
inquilin[us] 3 Venceslaus	vineator	50 Cath apud SJ sd	
Uxor Mariana		60 Cath apud SJ sd	
inquilin[us] 3 Daniel	Auriga	32 Cath apud SJ sd	
Uxor dorothea		24 Cath apud SJ sd	
inquilina 4 Anna	vidua	62 Cath apud SJ sd	
^{lxxxviii} A uvádí pouze: hospitissa	vidua	50 Cath apud SJ sd	
^{lxxxix} A: inquilin[us] Adam[us]	mercator	40 Cath apud SJ sd	
^{xc} A: 40 let			
^{xc} A: inquilin[us] Christophor[us]	Balneator	50 Cath apud SJ sd	
Domus 11^{xcii} [Ryneček]			
Nicola[us] tirsler	Civis et sartor	38 Cath apud SJ sd ^{xciii}	
Uxor Susanna		30 ^{xciv} Cath apud SJ sd	
fili[us] Joachim[us]		9 ^{xcv} nd	
Joannes Matys	inquilin[us]	52 Cath apud SJ sd	A–
Uxor Dorothea		50 Cath apud SJ sd	A–
Joannes Beran	inquilin[us]	56 Cath apud SJ sd	A–
<u>uxor Anna</u>		49 Cath apud SJ sd	A–
^{xcii} A24			
^{xciii} A: Nicolaus Corpel	sartor	40 Cath apud SJ sd	
^{xciv} A: 35 let.			
^{xcv} A: 10 let.			
Dom[us] 12^{xcvi}			
Gall[us] Duchon	Civis	36 Cath apud SJ sd ^{xcvii}	
Uxor Magdalena		36 ^{xcviii} Cath apud SJ sd	
filia Catharina		13 Cath apud SJ sd	A–
filia Dorothea		6 nd	A–
Urban[us]	inquilin[us]	36 Cath apud SJ sd ^{xcix}	
Uxor Anna		40 Cath apud SJ sd	
filia Catharina		4 nd	A–
<u>Wencesla[us] Wilten inquilin[us]</u>		40 Cath apud SJ sd ^c	

^{xcvi} A25		
^{xcvii} A: hospes Gallus		40 Cath apud SJ sd
^{xcviii} A: 40 let.		
^{xcix} A: Urban Kautek	inquilinus	40 Cath apud SJ sd
26. 6. 1638 pokřtěna Elisabeth, dcera	Urbana Pahoulka a Anny, AHMP VAL N1Z1, fol. 6v.	
^c A: Wenceslaus	vineator	41 Cath apud SJ sd

Dom[us] 13^{ci}

Ambrosi[us]		
Prochazka	Civis et faber ferari[us]	44 Cath apud SJ sd ^{cii}
Uxor Catharina		80[sic] Cath apud SJ sd ^{ciii}
Soci[us]		
<u>Caspar[us] Natowecz</u>	<u>faber ferari[us]</u>	20 Cath apud Cru sd A–
^{ci} A26		
^{cii} A: Amrosius Regerer	faber aerarius	50 Cath apud SJ sd
^{ciii} A: Catharina	vidua	60 Cath apud SJ sd

Dom[us] 14

Joannes Boleslawski	Hospes	48 Cath apud SJ sd	A–
uxor Dorothea		36 Cath apud SJ sd	
Susanna	Vidua inquilina	24 Cath apud SJ sd	
filia Elisabeth		3 septima	
Joannes Hladik	inquilin[us]	60 Cath apud SJ sd	
Uxor Juliana		50 Cath apud SJ sd	
Georgi[us] ssafarz	inquilin[us]	30 Cath apud SJ sd	
Uxor Elisabeth		28 Cath apud SJ sd	
filia Catharina		6 ic	
filia Veronica		1 ic	

Dom[us] 15^{civ} [Ryneček]

Paulus Chlubil	Hospes	84[sic] Cath apud SJ sd ^{cv}
Uxor Catharina		50 Cath apud SJ sd
fili[us] Paul[us]		13 Cath apud SJ sd ^{cvi} A–
Sibilla	ancilla	14 Cath apud SJ sd A–
Caspar[us] Hofman	inquilin[us] mercator	50 Cath apud SJ sd ^{cvii}
Uxor Catharina		40 ^{cviii} Cath apud SJ sd ^{cix}
Simon Czimermon ^{cx}	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd
Uxor Margaretha		50 Cath apud SJ sd ^{cxii}
Mathias Bezstarosti	inquilin[us] ^{cxii}	50 Cath apud SJ sd
Uxor Regina		50 Cath apud SJ sd
fili[us] Caspar[us]		19 ^{cxiii} Cath apud SJ sd
filia Anna		16 ^{cxiv} Cath apud SJ sd
Mathag ^{cxv}	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd
<u>Uxor Catharina</u>		26 Cath apud SJ sd ^{cxvi}

^{civ} A29

A+ Martin[us] Suchi	inquilin[us]	30 Cath apud SJ sd
uxor Elisabeth		22 Cath apud SJ sd
Mater Magdalena		60 Cath apud SJ sDF
Soror Catharina		20 Cath apud SJ sd
^{cv} A: Paulus Gulik	hospes	50 Cath apud SJ sd
^{cvi} Pokřtěn 6. 3. 1638 jako Petr Pavel, syn Paula Bulika a Kateřiny,		AHMP VAL N1Z1, fol. 6r.
^{cvi} A: Caspar[us] Hofman	Lanio	60 Cath apud P. Paulinos sd
^{cvi} A: 43 let.		
^{cix} A+ (k manželům Hofmanovým)		
ancilla Elisabeth		24 Cath apud SJ sd
^{cx} A: Simon Janda, faber lignari[us]		
^{cx} A: Uxor Martha		51 Cath apud SJ sd
^{cxii} A: Matheg Bezstarosti, auriga		
^{cxiii} A: 11 let.		
^{cxiv} A: 14 let.		
^{cxv} Mateg dobri, molitor		
^{cxvi} Uxor Elisabetha		30 Cath apud SJ sd
Tumplatz Dom[us] 1ma ^{cxvii} [Rejdiště]		
Anna gallowa	Vidua	40 Cath apud Cru sd ^{cxviii}
fili[us] Martin[us]		13 Cath apud Cru sd A–
Juliana Kuntin	Vidua	79 Cath apud Cru sd ^{cxix}
Georgius Morawsky	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd A–
Uxo[r] Ludmilla		40 Cath apud SJ sd A–
fili[us] andreas		1 ic A–
Joannes Polak	inquilin[us]	50 Cath apud Cru sd ^{cxx}
fili[us] Wencesla[us]		10 ^{cxxi} <Cath> nd
Geori[us] Ržezacz	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd A–
uxor Catherina		40 Cath apud SJ sd A–
fili[us] Matheg		15 nd A–
Georgius fili[us]		11 nd ^{cxvii} A–
Bolesla[us] fili[us]		8 nd A–
Joannes fili[us]		6 nd A–
Paul[us] fili[us]		12 sept ic A–
filia Catharina		4 ic A–
<u>Barbara Kvadowsserin</u>	inquilina	40 Cath apud SJ sd A–
^{cxvii} A31		
A+ Joacim[us] Ebr	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd
Uxor Dorothea		30 Cath apud SJ sd
fili[us] Georgi[us]	inquilin[us]	12 Cath apud SJ sd
Jacob[us] Skozdopole	faber lignari[us]	30 Cath apud SJ sd
uxor Dorothea		25 Cath apud SJ sd
Barbara	vidua	40 Cath apud Carmelita[num] sd
Thomas	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd
^{cxviii} Hospitissa Anna	vidua	40 Cath apud Thein sd
^{cxix} Juliana	Vidua	70 Cath apud SJ sd

^{cxx} A: 43 Cath Fra sd

Úmrtí Johanna Poláka zaznamenáno r. 1672, AHMP VAL N1Z1, fol. 147r.

^{cxxi} 12 nd fuit

^{cxxii} Jiřík, syn Jiříka Řezáče a Kateřiny, pokřtěn 20. 4. 1638, AHMP VAL N1Z1, fol. 6r.

Dom[us] 2da ^{cxxiii} [Rejdiště]

Joannes Taüffel	Civis et Cerdo	36 Cath aud SJ sd
Uxor Catharina		24 ^{cxxiv} Cath apud SJ sd
<i>socius</i>		<i>Lutheran[us]</i> A–
Magdalena	ancilla	29 Cath apud SJ sd A–
Martin Koczyw	inquilin[us]	80 Cath apud SJ sd A–
Uxor Ludmilla		40 Cath apud SJ sd A–
Joannes Furman	inquilin[us]	46 Cath apud SJ sd
Catherina	Uxor	45 ^{cxxv} Cath apud SJ sd
Joannes	fili[us]	3 ic A–
Nicodem[us] Manner ^{cxxvi}	inquilin[us]	108 Cath apud SJ sd
Anna	uxor	50 ^{cxxvii} Cath apud SJ sd
<u>Anna nigrina</u>	vidua	60 Cath apud SJ sd A–
^{cxxiii} Rejdiště 84, A19.		
A+ soci[us] Andreas		20 Cath apud SJ sd
Dorothea ancilla		25 Cath apud SJ sd
inquilin[us] 3 vencesla[us]		50 Cath apud SJ sd
uxor Anna 40		40 Cath apud SJ sd
inquilin[us] 3 Iohannes		50 Cath apud SJ sd
uxor Anna		60 Cath apud SJ sd
^{cxxiv} A: 25 let.		
^{cxxv} A: 52 let.		
^{cxxvi} A: Nicodemus		
^{cxxvii} A: 60 let.		

Domus 3a

Simon Villes	Hospes	35 Cath apud SJ sd	A–
Anna	Uxor	36 Cath apud SJ sd	
Anna	filia	8 nd	
Katharina	filia	5 ic	
<u>Jacob[us] sspaczek</u>	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd	

Domus 4ta ^{cxxviii}

Georgi[us] Cibis ^{cxxix}	Cerdo	36 Cath apud SJ sd	
Susanna	uxor	37 Cath apud SJ sd	
Elisabeth	filia	5 ic	A–
Maria	filia	3 ic	A–
Barbara	filia	26 sept ic	A–
Petrus Posl	socius	18 Cath apud SJ sd	A–
Laurenti[us] Kuteczky	inquilin[us]	60 Cath apud Cru sd	

<u>Maria</u>	<u>Uxor</u>	48 Cath apud SJ sd
^{cxxviii} Rejdiště 85, A20.		
A+ socius Hans		21 Cath apud SJ sd
puer Jacob[us]		15 Cath apud SJ sd
Anna	inquilina	50 Cath apud SJ sd
Mater hospita Margaretha		70 Cath apud SJ sd
^{cxxix} A: Georgius Cibir (v jiných pramenech psán jako Čibr či Cebitsch)		
Dom[us] 5ta ^{cxxx}		
Joannes Janaussek Hospes		40 ^{cxxxix} Cath apud SJ sd
Anna	Uxor	46 ^{cxxxix} Cath apud SJ sd
Anna	filia	26septi ic A–
Eva	Ancilla	15 Cath apud SJ sd A–
Mathias Launsky	inquilin[us]	36 Cath apud Cr[uciferorum?] sd ^{cxxxiii}
Elisabeth	Uxor	34 Cath apud SJ sd A–
Ioannes	filius	3 ic A–
Ludmilla	filia	1 ic A–
Iacob[us] menssyk ^{cxxxiv}	inquilin[us]	40 Cath apud SJ sd
Sibilla ^{cxxxv}	Uxor	30 Cath apud SJ sd
Ioannes bielauczek	inquilin[us]	35 Cath apud SJ sd ^{cxxxvi}
Dorothea	Uxor	30 Cath apud SJ sd
Ioannes filius		7 nd A–
Wenceslaus	filius	6s ic A–
Anna tiburtin	vidua	36 Cath apud SJ sd ^{cxxxvii}
Wenceslaus	filius	8 nd A–
Catharina	filia	3 ic A–
Sobina Kafflin ^{cxxxviii}		50 Cath apud SJ sd
Ioannes	filius	16 Cath apud SJ sd ^{cxxxix}
Christina	filia	25 Cath apud SJ sd ^{cxli}
Catharina	filia	8 nd A–
Anna	filia	4 ic A–
Maria	filia	15s ic A–
Matha[us] Frolich	inquilin[us]	36 Cath apud SJ sd ^{cxli}
Susanna	uxor	36 ^{cxlii} Cath apud SJ sd
Matias Swoboda	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd A–
<u>Dorothea</u>	<u>uxor</u>	70 Cath apud SJ sd A–
^{cxxx} A33.		
A+ Petr[us] Haristein	inquilin[us]	28 Cath apud SJ sd
Adam Smutny	inquilin[us]	44 [in margine: NB fuit cui[us] fidei]
uxor Anna		44 Cath in Thein sd
filia Anna		24 Cath apud Pramonst sd
Hieronim[us] Werner	leutnant	40 Cath apud SJ sd
Susanna [uxor?]		38 Cath apud SJ sd

^{cxxxi} A: 42 let.		
^{cxxxii} A: 30 let		
^{cxxxiii} Matheus Lonski	pellio?	34 Cath apud SJ sd
K 9. 2. 1638 zaznamenán křest Dorothy, dcery Matiaše a Elisabeth Lounských, AHMP VAL NIZI, fol. 5v.		
A+ Ancilla Dorothea		24 Cath apud SJ sd
^{cxxxiv} A: Jacob[us], inquilin[us]		
^{cxxxv} A: Anna		
^{cxxxvi} A: Johannes Bilowski	molitor	30 Cath apud SJ sd
^{cxxxvii} A: Ana	vidua	32 Cath apud SJ sd
^{cxxxviii} A: Sabina, inquilina		
^{cxxxix} A: fili[us]	inquilin[us]	18 Cath apud SJ sd
^{cxli} A: filia Christina	vidua [!]	28 Cath apud SJ sd
^{cxlii} A: Mathegg Froelich	sartor	37 Cath apud SJ sd
^{cxlii} A: 37 let.		

Dom[us] 6ta ^{cxliii} [Rejdiště]

Georgius Taborsky ^{cxliv}	Civis	50 Cath apud SJ sd
uxor Elisabeth		54 ^{cxlv} Cath apud SJ sd

^{cxliii} A36, Jiřík Táborský jmenován ještě v soupise domů r. 1645.

A+ <Susa>

Jan Proskoczil Inquilin[us] 52 Cath apud SJ sd

Uxor Catharina 20 Cath apud SJ sd

^{cxliv} A: Georgius Taborski.

^{cxlv} A: 50 let.

Dom[us] 7ma ^{cxlvi}

Ludmilla Gerzabkin	Hospitisa	64 Cath apud SJ sd ^{cxlvii}
Daniel Hluges	inquilin[us]	50 Cath apud SJ sd ^{cxlviii}
Margaretha	uxor	49 ^{cxlix} Cath apud SJ sd
Ludmilla sspalkowa	vidua	42 Cath apud SJ sd ^{cl}
Maria	filia	20 Cath apud SJ sd ^{cli}
Dorothea	vidua	36 Cath apud SJ sd A–

^{cxlvi} A35. Dům je doložen ve více pramenech té doby (Ludmila, vdova po hrnčíři Petru Jeřábkovi), ale není možné ho přesně lokalizovat.

A+ Thomas Konopas figul[us] 45 Cath apud SJ sd

Uxor Anna 45 Cath apud SJ sd

fili[us] Georgi[us] 14 Cath apud SJ sd

filia Catharina 20 Cath apud SJ sd

filia 2da Ludmilla 22 Cath apud SJ sd

soci[us] Matheg Scawlik 23 Cath apud SJ sd

2. soc[ius] Laurenti[us] 23 Cath apud SJ sd

^{cxlvii} A: Ludmilla Hospitissa vidua 40 Cath apud SJ sd

^{cxlviii} A: Daniel Inquilin[us] Sartor 40 Cath apud SJ sd

^{cxlix} A: 80 let!

^{cl} A: Ludmilla vidua 60 Cath apud SJ sd

^{cli} A: filia Mariana 24 Cath apud SJ sd

Dom[us] 8va^{clii}

Joannes Cattar	SCM Servic[us]	50 Cath apud SJ sd A–
Sophia barbara	Uxor	36 Cath apud SJ sd ^{cliii}
Maria Elisabeth filia		17 Cath apud SJ sd A–
Ursula Elisabeth filia		14 Cath apud SJ sd ^{cliv}
Ursula	ancilla	24 Cath apud SJ sd A–
<u>Anna puella</u>		15 Cath apud SJ sd A–
^{clii} Sanytrna čp 79. A34.		
A+ Dorothea	Ancilla	24 Cath apud SJ sd
^{cliii} A: Zophia Eitlerin	vidua	40 Cath apud SJ sd
^{cliv} A: filia Ursula		15 Cath apud SJ sd

Domus 9na^{clv}

Daniel Hlanavzinus	Hospes	56 Cath apud SJ sd
Catherina	Uxor	50 Cath apud SJ sd
<u>Maria</u>	filia	6 nd
^{clv} Dům už uveden jako 13. v Kaprově ulici.		

Dom[us] 10.^{clvi} [Rejdiště]

Ludmilla Czizkowa	Hospitis[sa] vidua	36 Cath apud SJ sd A–
Joannes Holub	inquili[us] Piscator ^{clvii}	50 Cath apud SJ sd
Anna	Uxor	50 Cath apud SJ sd
Iacobus	filius	18 ^{clviii} Cath apud SJ sd
<i>Ioannes towara</i>		36 ^{clix}
Lidmilla	Uxor	32 Cath apud SJ sd A–
Ioannes	filius	18 Cath apud SJ sd A–
Caspar[us] Czoldewansky	inquilin[us]	45 Cath apud SJ sd ^{clx}
Sibilla	Uxor	45 ^{clxi} Cath apud SJ sd
Salomena	Vidua	40 Cath apud SJ sd
Wencesla[us]	fili[us]	22 ^{clxii} Cath apud SJ sd
Dorothea	Vidua	50 ^{clxiii} Cath apud SJ sd
Ludmilla	filia	18 Cath apud SJ sd
Anna Hankowa		50 Cath apud SJ sd A–
<u>Maria bonfrikowa</u>	inquilina	47 Cath apud SJ sd A–
^{clvi} Rejdiště 68b, A30. Poprvé uveden “Tummlplac”		
A+ Hospes Martin Ratiborsky		35 Cath in Thein sd
Justina uxor		22 Cath in Thein sd
Magdalena	vidua	42 Cath apud SJ sd
filia Elisabetha		30[sic] Cath apud SJ sd
Dorothea	mendica	30 Cath apud SJ sd
fili[us] Johanes		- nd fuit
Anna	vidua	30 Cath apud SJ sd
^{clvii} A: coc[us]		
^{clviii} A: 26 let.		
^{clix} A: 40 Cath apud SJ sd		

^{clx} A: Caspar Seldereus
^{clxi} A: 40 let.
^{clxii} A: 18 let.
^{clxiii} A: 55 let.

50 Cath apud SJ sd

Domy uvedené ve zpovědním seznamu A navíc proti seznamu B

[Kaprova]

Dom[us] 7 NB haec postponenda^{clxiv}

Hospes Daniel drobni 40 Cath apud Fran sd
Uxor Anna 35 Cath apud Franc sd
fili[us] Paul[us] Sartor 20 Cath apud Franc sd
^{clxiv} Patrně dvorní trakt domu čp 50, srv. sezn. B, dům K8.

Dom[us] 10 [in margine NB]

Vit[us] pserubsky Sutor 35 Cath apud
Benedictinos sd
Uxor Mariana 50 Cath apud Dom sd
fili[us] [G]Heorgi[us] 18 Cath apud SJ sd

[Ryneček]

D[omus] 27

< Elisabetha vidua 32 Cath apud >^{clxv}
Georgi[us] Schlaffer sartor 36 Cath apud SJ sd
Elisabeth uxor 36 Cath apud SJ sd
^{clxv} Škrtnuto.

Dom[us] 28

Inquilina [!] Elisabetha vidua 57 Cath apud P. servitas
sd
filia Anna maria 24 Cath apud p. servites
sd
Iohannes Edelmann inquilin[us] 40 Cath apud SJ sd
Uxor Anna 30 Cath apud SJ sd

[Rejdiště]

Domus 32

Abraha[mus] Fridel zigeldecker 50 Cath apud SJ sd
Uxor Dorothea 50 Cath apud SJ sd
Iohannes Knipl inquilin[us] 40 Cath apud SJ sd
Uxor Dorothea 30 Cath apud SJ sd

Nomina Pauperum in Hospitali S. Francisci ad Pontem

Daniel Kutzer		76 Cath apud SJ sd
Andreas Cziprian		82 Cath apud SJ sd
Jacob[us] Ludwig		65 Cath apud SJ sd
Anna Rudlartin		67 Cath apud Fra sd
Eua Rosina		50 Cath apud SJ sd
Margareth Steinerin		50 Cath apud SJ sd
<i>Elisabeth schwagnerin</i>		64
Margaretha Burgawri[n]		68 Cath apud SJ sd
Ludmilla palatiserin		58 Cath apud SJ sd
Catharina Lauterin		70 Cath apud SJ sd
Dorothea phionitzerin		77 Cath apud SJ sd
Anna Stachinitz		70 Cath apud SJ sd
Dorothea Janauskin		60 Cath apud SJ sd
Maria [V]ogelainin		42 Cath apud SJ sd
Ana Kletzlin		30 Cath apud SJ sd
Catharina Rehaczkin		60 Cath apud SJ sd
Filia Salomena		15 Cath apud SJ sd
Margaretha swabezin		80 Cath apud SJ sd
Eva Amita Parochi		[věk začerněn] Cath apud SJ sd

Nomina familia[rum]

Joannes Berko	braxator	50 Cath apud SJ sd
Andreas bestma[n]	soci[us]	28 Cath apud Franc sd
Barthoolomae[us] Reckr	soci[us]	26 Cath apud Fra sd
Martin[us] Brikel	soci[us]	36 Cath apud SJ sd
Wencesla[us] Kralik	soci[us]	40 Cath apud SJ sd
Mathag Vgnoski	Vanitor	46 Cath apud SJ sd
Anna Uxor		47 Cath apud SJ sd
Waczlaw Hos... ^{clxvi}		40 Cath apud Fra sd
Thomas	***	20 Cath apud SJ sd
Hans *	famul[us]	21 Cath apud SJ sd
Wencela[us]	Auriga	18 Cath apud SJ sd
Ludmilla	Coca	76 Cath apud SJ sd
<i>Ludmilla</i>	<i>Ancilla</i>	40

Mariana^{clxvii}

^{clxvi} Zde je použito velmi slabého inkoustu, takže text je místy nečitelný.

^{clxvii} Kromě jména neuvedeny žádné další údaje.

Pra[e]terea s[un]t 14 dom[us] Judaice una cum Coemiterio spevtantes ad funda[m]
S. Valentini quas Senatores antiqua[e] Urbis novit quo In re renindiderunt^{clxviii}

^{clxviii} Tento zápis odkazuje na domy farnosti (bylo jich asi 20) postoupené ve 20. letech 17. století do Židovského Města.

Summary

Two Confession Registers from the Parish of St. Valentine in the Old Town of Prague

Confession registers, compiled in the period of re-Catholicisation of the Czech lands, are a frequently used source of religious, social and demographic history. In the archives of the Knights of the Red Cross two confession registers have been preserved that originated in the Old Town parish of St. Valentine in the 1740-50s.

ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR

Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti

Miroslava Melkesová

Úvod

Narození člověka a jeho zasvěcení Bohu se právem řadí mezi nejvýznamnější události lidského života. Jelikož jevy s tímto mezníkem související velmi zřetelně odrážejí dobové způsoby chování a myšlení, naskytá se prostřednictvím jejich detailního rozboru jeden z možných pohledů na život obyvatel chýnovské farnosti v polovině 17. století. Cílem předkládaného příspěvku byla především snaha odhalit na základě konkrétních lidských osudů některé skryté motivy jednání tehdejšího člověka, jež se výrazně promítaly do křestní slavnosti.¹ Není sporu o tom, že například volba místa konání svátostného obřadu, osob pro roli kmotrů i jména dítěte vždy podléhala celé řadě faktorů a že se tudíž v žádném případě nejednalo o náhodu, nicméně, čím byla většina projevů určována, nebylo doposud podrobněji zkoumáno. V období, kdy politické a hospodářské dějiny tvořily základ veškerého

---

¹ Blíže M. Melkesová, *Křestní obřad a úloha kmotra v polovině 17. století*, Diplomová práce, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2002.

historického bádání, se „každodenní“ události dostaly až na okraj vědeckého zájmu a druhořadá pozornost, jež jim byla z velké části věnována, zbrzdila na dlouhou dobu jejich výzkum. Tematika křtu ve venkovském prostředí byla studována převážně etnografií prostřednictvím obřadů a obyčejů spojených s tradičními oslavami nejdůležitějších životních událostí, ucelená rekonstrukce dobových praktik i jejich skrytých motivů však chyběla. Zejména role kmotra byla buď zcela opomíjena, nebo prezentována více méně schematicky. Nicméně i historická věda posledních deseti let soustředila v této oblasti pozornost spíše ke šlechtickému či měšťanskému prostředí,² které poskytuje pro období raného novověku pestrou škálu dochovaných pramenů osobní povahy zajišťujících přímou reflexi minulosti. I sebemenší snahy přiblížit každodennost poddanského prostředí tak pomáhají vyplnit dosavadní vakuum této oblasti historiografie. Nalézt však odpovědi na veškeré otázky kladené v souvislosti s vývojem společenských struktur, kolektivního chování i forem jednání sociálních skupin je téměř nemožné.

Vážnou překážku pro studium venkovské společnosti poloviny 17. století představuje značná disproporce mezi rozsahem pramenů k hospodářským a sociálním dějinám a materiálů osobní povahy. Přestože události, jež křestním obřadům předcházely či je následovaly, tvoří velmi specifickou oblast lidského života, v pramenech z venkovského prostředí se svědectví o nich téměř nevyskytuje. Záznamy osobních výpovědí o motivech určitého jednání se z velké části omezují pouze na jevy výjimečné, zpravidla z trestněprávní oblasti, a křest jako zcela samozřejmá součást života tehdejšího člověka je v písemnostech tohoto druhu opomíjen. Absence „ego“ pramenů proto vyžaduje použití takových materiálů, z nichž by bylo možné způsob myšlení alespoň odvodit z vnějších projevů jednajících. Analyzovány jsou tak například církevní nařízení, soudobá odborná literatura i některé hmotné prameny. Nicméně normy nemohou reálnou praxi nikdy plně obsáhnout, neboť není jasné, nakolik jednotlivá nařízení vznikala jako důsledek konkrétního chování, a ani vědecká naučení, jež do určité míry východiska společenských jevů ilustrují, skutečný stav věcí přímo nedokládají. Propast mezi snahou o historickou rekonstrukci a dostupností vhodných pramenů je proto nutné

---

² Tématem narození dítěte a křtu ve šlechtickém prostředí raného novověku se zabývali například J. Pánek, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, Praha 1989; J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury II/1*, Praha 1995, s. 189; V. Bůžek – J. Hrdlička, *Dvory velmožů s erbem růže*, Praha 1997; V. Bůžek – J. Hrdlička, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, *Opera Historica* 6, 1998, s. 145-165; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002, 265-292.

alespoň částečně přemostit konfrontací s materiály evidujícími individuální jevy hromadně.

Realizovaný výzkum probíhal převážně na základě matriky narozených farnosti Chýnov z let 1645-1654, soupisu poddaných podle víry (1651), berní ruly (1654) a pozemkových knih chýnovského panství, obsahujících proměnlivé záznamy za dlouhé časové období. Vzájemnou kombinací uvedených pramenů bylo posléze u více než osmi tisíc osob figurujících v evidenci křtů studované lokality získáno velké množství biografických údajů. K jejich následnému zpracování bylo ovšem přistupováno, na rozdíl od ryze statistických studií, ze zcela nového směru. Ve snaze objektivně zhodnotit složité společenské jevy našlo využití několik pojetí současně, a to kombinací tradičních technik se způsoby analýzy, jejichž společnou charakteristikou je mikroskopický úhel pohledu.³ Odklon od tzv. „velkých“ dějin k mikrohistorické rovině⁴ umožnil mnohem lépe postihnout život skupiny vybraných osob nebo jednotlivce s jeho příbuzenskými a společenskými vazbami. Ve středu zájmu analýzy se tak ocitla nikoli pouze anonymní bytost, nýbrž konkrétní člověk, jehož část života se odehrávala kolem roku 1650. Doložené mezosobní vztahy ve veřejné i domácí sféře odhalily složitou síť sociálních, ekonomických, geografických a kulturních struktur a jejich nemalý vliv na osobní či skupinové strategie uplatňované v rámci jednoho z nejvýznamnějších mezníků životního cyklu.

---

³ Česká historiografie věnuje v současnosti nemalou pozornost novým metodickým postupům, jež by umožnily dějinný vývoj posoudit v co největším rozsahu a některé z koncepcí byly uplatněny i při realizaci této práce. Inspiraci představuje zejména široké pojetí sociálních dějin, jež přináší bohatostí tematických okruhů velmi rozmanité pracovní přístupy a rovněž i historickoantropologický proud, zahrnující v sobě stále větší okruh problémů a metod specializovaných disciplín zaměřených k dějinám člověka. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru sociálních dějin podrobněji Z. Jindra – F. Svátek – J. Štaif, *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*, Praha 1997. Pohled na vztah mezi historií a sociologií přináší také J.-Y. Grenier, *Historie a sociologie: (téměř) nemožný dialog*, HD 19, 1995, s. 155-166. Včleněním historické antropologie do systému sociálních věd se podrobněji zabývali například L. Valensiová – N. Wachtel, *Historická antropologie*, ČL 85, 1998, s. 193-205; V. Hubinger, *Antropologie a modernost*, ČL 85, 1998, s. 97-113; R. van Dülmen, *Historická antropologie*, Praha 2002; R. F. Murphy, *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Praha 2001.

⁴ O mikrohistorickému přístupu k dějinám podrobněji například G. G. Iggers, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 95-110; J. Grulich, *Zkoumaní „maličností“ (okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, ČČH 99, 2001, s. 519-547; J. Čechura, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?*, Dějiny a současnost 1, 1994, s. 2-5.

Historická realita je nicméně neobyčejně složitým útvarům, jehož pochopení vyžaduje schopnost vidět věci minulé ve všech vztazích a souvislostech. Zejména u kulturně historických jevů z oblasti života lidových vrstev hrozí velmi často nebezpečí, že dojde k zobecnění dílčích poznatků či nahrazení „chybějících“ částí obrazu života našich předků spekulacemi nebo subjektivní interpretací prostřednictvím analogie s jevy současnými či doby zcela nedávné. Také práce vystavěná jednostranně pouze z úzkého okruhu pramenů může nabýt spíše podoby romantické stylizace než odborné studie. Vzhledem k tomu byl výchozí soubor dat zpracován především prostřednictvím kombinace mikrohistorické koncepce s kvantitativními a demografickými postupy.

Jelikož množství a rozsah získaných údajů vybízely k aplikaci nových kvantitativních metod⁵ s využitím počítače, bylo upuštěno od tradičních postupů historické demografie⁶. Zejména sestavení tzv. rodinných listů používaných při rekonstrukci rodin se nejevilo optimálním, neboť již od počátku bylo rozhodnuto pracovat výlučně s matrikami narozených, nikoli oddaných a zemřelých. K vytvoření databáze historických dat v digitální podobě bylo přistoupeno i na základě celé řady dalších faktorů, mezi nimiž vedle snahy o ucelenější analýzu hrála důležitou roli především možnost budoucího využití pro komparaci s jinými lokalitami na území Čech a Moravy. Následné formulování otázek patřilo k nejobtížnějším úkolům celého výzkumu, neboť jejich specifikace podléhala do určité míry nejen obsahu pramenné základny, ale především možnostem moderní technologie.⁷

---

⁵ Počítačová technika v historické vědě není zdaleka nová, v zahraničí je používána již od poloviny 50. let, u nás alespoň teoreticky od let šedesátých. K prvním studiím věnovaným problematice využití počítače v české historiografii patří J. Purš, *Historie a kybernetika*, ČsČH 9, 1961, s. 369-399, případně M. Švankmajer, *K otázkám strojních řešerů v historiografii*, ČsČH 13, 1965, s. 49-62. Při zpracování matrik použil poprvé počítač Hans Hermann Russ na jaře roku 1969. Blíže J. Honc, *Perspektivy samočinných počítačů v historické demografii a Russův pokus při zpracování matrik*, HD 5, 1971, s. 104-109.

⁶ Míněna tzv. „čárkovací metoda“, při níž je zaznamenávány jednotlivé údaje do sběrných archů. Její použití na větnou formu zápisu obvyklou do roku 1771 však velmi často vede k přehlédnutí některých údajů či opomenutí dodatečných poznámek uvedených v textu. Dalším způsobem přepisu matriky je tzv. „excerpce ve zkrácené formě“, u které se používá smluvených značek.

⁷ Jednotlivé pracovní kroky této etapy vycházely výhradně ze spektra nabízeného programem Microsoft Excel. Vedle databázových filtrů, řazení a souhrnů, byly aplikovány zejména logické, matematické, vyhledávací, statistické a textové funkce. Spolu s nimi doznaly značného uplatnění také funkce „data“ a „časů“, především však tzv. „kontingenční“ tabulky.

Studovaná oblast stejně jako časový úsek nebyly vybrány zcela náhodně. Pro chýnovskou farnost se totiž zachovala ucelená matriční evidence s ustáleným způsobem zápisu již od počátku čtyřicátých let 17. století. Přestože se hranice farnosti v období třicetileté války často měnily, není pochyb o tom, že většina zdejšího území náležela Eggenberkům a pouze nepatrná část patřila několika dalším majitelům. Vzhledem k jedinečnému překrývání území farnosti a panství Chýnov bylo proto možné provést komparaci matriční evidence s registrací o prodeji a převodu majetku eggenberských poddaných. Díky důslednosti vrchnostenské kanceláře, typické pro větší územní komplexy, i unifikovanému způsobu vedení jednotlivých druhů záznamů, se zachovaly stejné písemnosti pro celé panství a „pokryly“ tak současně i velkou část farnosti. Studované období, ohraničené roky 1645-1654, bylo vybráno především s ohledem na dobu vzniku prvních dvou celozemských soupisů obyvatelstva. Bylo jimi možné ostatní prameny vhodně doplnit, neboť časová blízkost evidence osob zaručovala minimální proměnu biografických údajů.

Chýnovsko, ležící v jihovýchodní oblasti Čech na rozhraní s Moravou mezi Táborem a Pelhřimovem, představovalo již od raného středověku místo, kterým procházela řada zemských cest, spojujících důležitá politická a obchodní centra. V polovině 17. století tvořila centrum širokého okolí městečka Chýnov a Ratibořské Hory. Studovaná oblast měla s výjimkou stříbrných dolů spíše rolnický charakter a rovněž i dvě střediska této lokality nepřesáhla provinční ráz s výrazným zemědělským zázemím.

Tabulka 1. Počet všech osob zapsaných v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645-1654

Sociální role	1645	1646	1647	1648	1649	1650	1651	1652	1653	1654	Celkem
Křtěnec	91	113	165	98	99	141	149	136	159	161	1312
Matka	91	113	165	98	99	141	149	136	159	161	1312
Otec	89	105	162	88	95	137	142	134	153	155	1260
Levans	91	113	165	98	99	141	149	136	159	161	1312
Patrinus	90	113	165	98	99	141	147	136	159	161	1309
Testis 1	91	112	165	98	99	139	148	136	159	161	1308
Testis 2	1	8	11	6	7	12	21	15	29	17	127
Testis 3	1	8	10	6	7	11	18	15	26	17	119
Testis 4	-	-	-	-	-	2	2	-	1	1	6
Testis 5	-	-	-	-	-	2	1	-	1	1	5
Celkem	545	685	1008	590	604	867	926	844	1005	996	8070

2. Církevní nařízení a společenské strategie při výběru osob pro roli kmotra

Narození dítěte představovalo v životě společnosti všech historických etap vždy jednu z nejvýznamnějších událostí. Byla s ním proto spojována celá řada specifických úkonů, jež se vyvinuly postupem doby nejen na základě požadavku překonat zranitelnost dítěte a současně ochránit matčino zdraví, ale také z potřeby vytvořit všemi dostupnými prostředky co možná nejlepší podmínky vedoucí ke šťastné budoucnosti nové lidské bytosti. Období prvních týdnů života člověka bylo tudíž doprovázeno velkým množstvím činností majících zabezpečit jak fyziologickou, tak i sociální stránku bytí. Jednalo se ovšem často o směs reálných přání a iracionálních tužeb, uskutečňovaných řadou rituálů, při nichž docházelo ke zvláštní symbióze církevního aktu, pověrečných praktik i vědy. Právě v souvislosti s narozením dítěte se obzvláště nápadně projevilo spojení přirozeného vysvětlení některých jevů s úctou před temnými silami a vírou v Boha. Veškeré realizované obřady měly uvolňovat cestu od zlých duchů nejen k úspěšnému pozemskému životu, ale i k nebeské blaženosti. Na jedné straně zde stály pověry zaměřené na pomíjivé tělesné i duševní zdraví dítěte, jeho charakterové vlastnosti a životní úspěchy, na druhé pak křest jako záruka spásy věčné. Přijetí svátosti bylo proto vnímáno nikoli jako pouhý obřad církve, ale jako součást péče o štěstí dítěte, jež mělo být zajištěno dvojitým způsobem - u Boha křtem a u zlých mocností čarováním.

Přestože příchod dítěte na svět doprovázela řada neměnných rituálů, pevný základ k životu věčnému i pozemskému byl položen výlučně křtem. Křest, latinsky „baptisma“,⁸ představuje církevní svátost, díky níž je člověk vodou a slovem Božím očištěn od následků prvotního hříchu i všech jiných hříchů a je znovuzrozen a posvěcen v Kristu jako nové stvoření k životu věčnému. Křest svatý je první svátostí, kterou Kristus nabídl všem, když přikázal apoštolům: „*Jděte ke všem národům, získávejte mi učedníky, křtěte je ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého.*“⁹ Právě dar Ducha svatého¹⁰ představuje z teologického pohledu nejdůležitější část celého iniciačního rituálu. Spásným účinkem křtu je zrušení odloučení pokřtěného od Boha a pozdvihnutí člověka z přirozeného stavu k vznešenosti adoptivního dítěte Božího. Křest ovšem přivtěluje křtěného nejen ke Kristu, ale i mezi lid Boží - věřící církve – a vytváří tak rovněž svazek jednoty mezi všemi, kteří byli

⁸ Křít, řec. *baptizein*, znamená „pohroužit se“ nebo „ponořit se“ do vody.

⁹ Mt 28,19.

¹⁰ „*On [Bůh] nám také vtiskl svou pečeť a do srdce nám dal svého Ducha jako závdavek toho, co nám připravil.*“ (2K 1,22).

pokřtěni. Svátost křtu navíc vtiskuje nezrušitelné duchovní znamení *character sacramentalis*. Člověk je jí stále určen, je to trvalá pečeť svátosti.¹¹ Křest proto velmi ovlivňuje budoucnost křtěného, neboť mu dává možnost, aby vedl křesťanský život. Je začátkem duchovní cesty a vstupní bránou k ostatním svátostem. Tímto momentem je uzavřena „smlouva“ s Bohem, která má křtěnému zaručit blaho pozemské i nebeské. Naproti tomu ale také od jedince podstupujícího obřad je žádán určitý závazek, jenž je zrušitelný jedině smrtí. Mezi základní povinnosti náleží především příslib boje proti hříchu spolu s vyznáním jediné pravé víry. Křtěnec jako dítě ale nevládne ještě vlastním rozumem a nemůže mít proto osobní víru ani ji vyznávat. Církev, která dostala poslání hlásat evangelium a křtít, nicméně usuzuje, že ani děti nemají být vyloučeny z možnosti přijmout křest, jestliže za ně víru dosvědčí kmotrové a ostatní přítomní, jimiž je zhmotněno společenství všech věřících i svatých.

Byť je celková idea křtu již po staletí prakticky neměnná, obřad jako takový prošel do dnešních dnů již řadou drobných i větších proměn. Do určité míry se změnil pohled nejen na charakter provedení, ale také na místo, čas a materiální prostředky k jeho konání. Pro české země byl průběh křestního obřadu detailněji stanoven na základě závěrů tridentského koncilu (1545-1563) téměř o půl století později prostřednictvím pražské synody.¹²

---

¹¹ F. Kunetka, *Úvod do liturgie svátostí*, Kostelní Vydří 2001, s. 308-309. První použití pojmu *character sacramentalis* se přisuzuje Augustinovi, který jej převzal z římské praxe, kdy byl voják na svém těle označen znamením císaře nebo svého velitele. *Charakter* dle středověkého pojetí vyjadřoval trvalý vztah vlastnictví mezi vojákem a císařem, otrokem a pánem, ovci a pastýřem.

¹² Provinciální synoda se konala v Praze ve dnech 28. - 30. 9. 1605 a hlavní náplň jednání představovaly závěry tridentského koncilu. Její ustanovení byla ještě téhož roku vytištěna a duchovenstvo bylo povinno si je pod hrozbou pokuty do měsíce zakoupit. Příslušný text byl vydáván opakovaně ještě několik následujících století. Výtisk použitý v této práci je uložen v SÚA Praha, knihovna B, sign. IV B 31. SYNODUS ARCHIDIOECESANA PRAGENSIS, Habita ab Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Domino Sbigneo Berka, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Archi-Episcopo Pragensi, et Principe, Legato Nato &c. Anno a Christi Nativitate M.D.C.V., in Festo s. Wenceslai Principis Martyris, ac Patroni Regni, Nunc Vero Adnexis Statutis Provincialibus Ernesti Archi-Episcopi Primi Pragensis. Ex Speciali Mandato Reverendissimi, Celsissimi Sacri Romani Imperii Principis, ac Domini Domini Joannis Mauritii Gustavi. Reimprensa Pragae in Aula Regia apud Jacobum Schweiger Archi-Episcopalem Typographum 1762. O některých usneseních pražské synody uveřejnili drobnější studie například J. Sedlák, *Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605*, ČKD 31, 1890, s. 606-613; F. Vacek, *Diecézní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmnáctého století*, Sborník historického kroužku 5, 1896, s. 24-45; Č. Zíbrt, *Synoda r.*

Ačkoli od jejího konání v roce 1605 byla jednotlivá nařízení vydávána tiskem opakovaně, lze s jistotou říci, že skutečná praxe nebyla nikdy zcela v souladu s církevními požadavky. Nikoli pouze laikové nerespektovali důsledně jednotlivá ustanovení, ale také někteří kněží zcela záměrně vynechávali části svátostných obřadů nebo na církevní půdě aplikovali prvky magických rituálů.

V ideálním případě měla v minulosti v rámci katolické církve křestní slavnost novorozenců - *baptismus solemnis*¹³ - probíhat ve farním chrámu za přítomnosti kněze, prvního kmotra zvaného „*levans*“, druhého, označovaného jako „*patrinus*“, a dalších přizvaných svědků - „*testis*“.¹⁴ Jejich maximální počet ale nebyl církevním ustanovením nijak specifikován, neboť v oblastech, kde panoval obyčej přibírat ke svátosti více osob, směl duchovní správce považovat za kmotry a následně i uvést do matriky narozených pouze přítomné vystupující v roli *levans* a *patrinus*.¹⁵ Do knihy chýnovských křtů však byli zcela pravidelně zapisováni také testes a v záznamech z let 1645-1654 chyběli pouze výjimečně.¹⁶ Navíc plných 6 % kmotrů přišlo dosvědčit svátostný okamžik jako čtvrtá nebo další osoba v pořadí. Přítomnost otce nebyla při křtu dlouhou dobu podmínkou¹⁷ a matka, jež představo-

---

1605 proti pověrám, ČL 26, 1926, s. 176-178. O synodě a koncilu podrobněji Š. M. Filip, *K pojmu koncilu obecně a ekumenického koncilu zvláště*, Revue církevního práva 4, 1996, s. 123-135.

¹³ Křest udělovaný se všemi obřady a za okolností, jež předepisuje katolická církev, bývá nazýván „*křest slavný*“ – „*batismus solemnis*“.

¹⁴ V matričních zápisech se objevuje také jednotné označení pro všechny tři kmotry - „*compadres*“. SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 52-53. „*Compatrum pluralitatem sacri Canonis Jure meritoque semper detestati sunt; Ideo decernimus, ac declaramus, unum tantum, aut ad summum unum & unam, in Baptismi ministerio, juxta Sacri Concilii Tridentini dispositionem, cum Baptizato, Baptizatique Patre, & Matre, Cognitionem spiritualem contrahere, etiamsi plures adhibeantur, ad associandum baptizandum, cum ad Ecclesiam Baptismi causa desertur.*“

¹⁵ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 53. „*Parochus igitur cum ad hoc Sacramentum conferendum accedit, unum tantummodo, sive virum, sive mulierem, vel ad summum unum & unam, ut superius diximus, ad tangendum baptizatum, cum de sacro fonte suscipitur, admittat, & eorum nomina in libro describat.*“

¹⁶ Zápis osoby *patrinus* chyběl u tří dětí a *testis* u čtyř.

¹⁷ V některých lokalitách se otec účastnil pouze křtu prvního dítěte. Vše bylo záležitostí kmotrů a porodní báby. Srov. např. A. Dostál, *Kmotr*, ČL 4, 1895, s. 122-125; J. F. Hruška, „*Křtiny dou!*“, ČL 5, 1896, s. 237-242. M. P. Zámorský, *Postilla evangelická, aneb vejkldové na evangelia nedělní a sváteční, kteráž se každoročně v křesťanstvu čítají, rozjímají, a v shromážděních církevních lidu Božímu předkládají*, Jezdkovice u Opavy 1592, s. 186 danou situaci charakterizoval „...skrze ně přístojící

vala do vykonání obřadného úvodu „spojení nečistých sil“, měla vstup do kostela zakázán. Ke křtu proto přinášela nemluvně, v doprovodu ostatních, kmotra či porodní bába.¹⁸ Během obřadu spočívalo dítě na rukou „hlavního“ kmotra, kterým byl až na nepatrné výjimky vždy chlapec muž a dívka žena.¹⁹ Další z kmotrů mohl držet rozžatou svíci, symbolizující světlo, které osvěcuje duši křtěnce, pokud tak nečinilo nějaké menší dítě,²⁰ nebo odpovídat.²¹

Přesná charakteristika osoby kmotra byla pro české země stanovena církevními zákony na počátku 17. století pražskou synodou,²² a přestože vycházela ve svých ustanoveních z padesát let starých závěrů tridentského koncilu, přetrvávala v nezměněné podobě dalších několik století. Jedním ze základních požadavků pro realizaci duchovního závazku byla katolická

---

k tomu zvolené, a od rodičů vyslané kmotry...“ Teprve druhý vatikánský koncil stanovil, aby při udělování křtu byl Boží lid zastoupen kmotry, rodiči, přáteli a zástupci místního společenství věřících. Srov. *Křestní obřady*, Praha 1971; L. Pokorný, *Světlo svátosti a času*, Praha 1990, s. 14-16.

¹⁸ Srov. J. F. Hruška, „*Křtiny dou!*“, s. 237-242; *Prostonárodní obyčeje staročeské o křtinách*, Světozor 1888, s. 832; L. Tarcalová, *Narozeninové obyčeje v životě lidu na Uherskohradištsku*, in: V. Frolec (ed.), *Čas života*, Brno 1985, s. 112-126; H. Müllerová, *Barbora Hoblová – národopisná badatelka Mladoboleslavská*, ČL 77, 1990, s. 145-155. Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, Praha 1911, s. 227 dokládá tuto skutečnost nepřímou na základě pramenů osobní povahy z měšťanského prostředí „...když ho [syna] paní Dorota poslala do kostela na křtění...“, „...tři dcerky svoje, nesené do chrámu svatého Jiljí, dala od báby dětinské haliti pěknou kmentovou rouchu ke křtu...“, „...když bylo vše schystáno, vzala bába dětinská anebo v jejím nebytí sestra nebo některá teta šťastné mateře děťátko a se svíci ubíral se všecek spolek do kostela...“

¹⁹ U nekatolíků bylo dítě křtěno bez peřinek a podle několika vyobrazení, je patrné, že je držel při vlastním aktu sám kněz. Reprodukce J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 193; R. van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století) I*, Praha 1999, s. 91.

²⁰ Pro šlechtické prostředí existují důkazy, že svíci držely malé děti, nejprve cizí, pak vlastní. Pro venkovskou společnost však nic podobného nebylo zjištěno. Blíže Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 189. Vyobrazení dítěte držícího svíčku R. van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 91.

²¹ Srov. A. Dostál, *Kmotr*, s. 122-125.

²² SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 53. „*Ad hujusmodi munus obeundum, nullo modo admittantur infideles, haeretici, excommunicati, interdicti, publice criminiosi, seu infames, pueri natu minores quatuordecim annis, nec praeterea qui sana mente non sunt, nec vero Abbates, Monachi, vel Abbatissae, aut Moniales, neque demum qui quatuor praecipua doctrinae Christianae capita, nempe Orationem Dominicam, salutationem Angelicam, Symbolum Apostolorum, & Decalogum, non rite calluerint.*“

morálka a rodiče měli vybírat pouze takové osoby, které vládnou „*vita exempli, & Christiana, eaque Catholica disciplina*“. Jelikož měl nový člen příbuzenstva předkládat dítěti svým chováním a způsobem života vzor správného křesťana,²³ nemohly se jimi stát osoby nevěřící, kacíři, exkomunikovaní, pod kletbou, ale ani děti mladší 14 let, které dosud nepřijaly svátost oltářní. Mnichům, jeptiškám, opatům a abatyším, žijícím podle náboženských zásad, bylo však přesto přijetí této role zakázáno. Kněžím, zejména klerikům vyššího svěcení, se kmotrovství nezapovídalo, nicméně se této službě neměli ochotně propůjčovat. Jak ale ukazují matriční záznamy chýnovské farnosti, dobová praxe nikdy úplně nedopovídala jednotlivým nařízením.²⁴ Odepřeno zhostit se dané úlohy bylo také křtěncovým rodičům, neboť od kmotra se očekávalo, že v případě úmrtí obou manželů převezme kromě péče o duchovní blaho²⁵ dítěte i jeho hmotné zajištění.

Výchova dítěte v dobrého křesťana představovala nejdůležitější část kmotrovského závazku.²⁶ Kmotřenec měl být vzděláván k životu křesťanskému, aby nesměřoval ke hříchu, antikristům a bludům, ale naopak miloval spravedlnost a udržoval lásku k druhým. Měl být také v základech poučen o katolické církvi a obeznámen se čtyřmi základními články křesťanské doktríny²⁷ - Vyznáním víry, Desaterem božích přikázání a modlitbami Anděl Páně a Otčenáš.²⁸ Mezi povinnosti místního faráře proto patřilo ještě před započítím svátostného obřadu prověřit, zda přítomní dospělí mají veškeré

---

²³ M. P. Zámorský, *Postilla evangelitská*, s. 186. „*Rodičové dítkám svým kmotry pobožné, lidi poutivé, Boha a Slova Páně vážené, zvolovati mají.*“

²⁴ 11. 4. 1650 byl v chýnovském kostele v roli levans přítomen křtu Hanse Jakuba syna Wylmya Bordyna Jakub Blatský, kněz a děkan z Červené Řečice.

²⁵ „*Aby na místo přirozených rodičů dítěte toho vstupíce, po smrti jejich, jakožto snubcové, smlauvcové, Bohu rukojmové jejich dítek, je k tomu dobrému, a k dosti činění toho vedli, což jsau za ně při křtu Pánu Bohu slibovali.*“ M. P. Zámorský, *Postilla evangelitská*, s. 187.

²⁶ V řadě písemných proseb o kmotrovství se opakuje požadavek „...*a syna abyste mi křesťana udělati ráčili*“ Blíže Č. Zíbrt, *Staročeské pozvánky na křtiny v 16. století*, ČL 31, 1931, s. 356-358.

²⁷ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 53. „*Meminerit Patrini, Compatresve, seu susceptores, se hac potissimum lege obstrictos esse, ut spirituales filios perpetuo commendatos habeant; ad vitam Christianam instituant; curent, ne in haeresim labantur, ac juxta Sancti Augustini sententiam eos admonere non desinant, ut castitatem custodiant, justitiam diligant, charitatem teneant; & ante omnia, nisi a Parentibus, aut ab aliis instruantur, Symbolum, Orationem Dominicam, salutationem Angelicam, Decalogum & prima Catholicae Religionis Rudimenta illos doceant.*“

²⁸ Srov. J. Sedlák, *Některá zvláštní ustanovení pražské synody z roku 1605*, s. 606-613. SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 53.

potřebné znalosti a jsou vhodnými kandidáty na tuto pozici. Z kmotrovství proto byli vyloučeni všichni ti, o nichž bylo možné soudit, že by dané povinnosti nejen nechtěli, ale také nemohli dostatečně plnit. Jednalo se především o lidi němé, duševně nemocné nebo jinak postižené. Podle církevních nařízení se ovšem dítě prostřednictvím svých ochránců mělo seznamovat nejen s náboženskými zásadami, ale také se způsobem vedení každodenního života. Morální bezúhonnost byla proto samozřejmou součástí osobní výbavy každého kmotra a přistoupit ke svědectví svátostného obřadu v žádném případě nesměli veřejní zločinci, nenapravitelní hříšníci či lidé působící hanbu.

Podle církevního pojetí znamenalo kmotrovství ve všech dobách především vznik nového příbuzenství mezi kmotrem a dítětem, jeho matkou i otcem a křtící osobou.²⁹ Představovalo proto rovněž velmi důležitou formu společenských styků, a jelikož se jednalo o kontakty na celý život, byl výběr kmotra podřízen řadě obecných i zcela specifických zákonitostí. Původně se totiž stávaly kmotry osoby mimo okruh rodiny a obyčej přijímat muže či ženu z příbuzenstva se začal výrazněji prosazovat až mnohem později.³⁰ Požádání o kmotrovství se považovalo za projev úcty a lidé nabídky, posilující jejich prestiž, nevyužili pouze výjimečně. Odmítnutí bylo vnímáno jako poměrně velký prohřešek, a to jak společenský, tak náboženský, neboť za každé „odnesené“ dítě, obzvláště nemanželského původu, byl podle dobového mínění jeden „schodek do nebe“.³¹ O kmotrovství bylo zejména společensky významnější rodinou žádáno písemnou formou,³² ve venkovském

---

²⁹ Podrobněji J. Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 65-66. Na duchovní příbuznost vzniklou křestním obřadem upozorňovala také pražská synoda z roku 1605. SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 52. „*Quare Parochi fidelibus declarent, Cognationem spiritualem in Baptismi administratione ad Sacrorum Canonum, & Generalium Conciliorum praescriptum, contrahi inter baptizantem & baptizatum, baptizatique Patrem, & Matrem; Nec non inter virum, & mulierem, qui Baptizatum de sacro fonte suscipiunt, quos Compatres appellant, & ipsum baptizatum, atque illius Patrem & Matrem; Quae cognatio non solum impedit matrimonium contrahendum, sed etiam dirimit contractum.*“

³⁰ Srov. *Československá vlastivěda*, III, Praha 1968, s. 225-226; M. Lenderová, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 20.

³¹ P. Popelka, *Narození člověka na moravských Kopanicích*, in: V. Frolec (ed.), *Čas života*, Brno 1985, s. 118-126; F. Bartoš, *Kout dle obyčejův a pověr lidu moravského*, ČL 2, 1893, s. 13-17.

³² J. Mančal, *Pozvání paní kmotře*, *Zálesí* 2, 1920-1921, s. 15-16; J. Kessler, *Tištěná prosba za kmotrovství z r. 1798*, ČL 5, 1896, s. 281-282; B. Lukavský, *Žádost za kmotrovství z konce 17. věku*, ČL 8, 1904, s. 250; Č. Zíbrt, *Staročeské pozvánky na*

prostředí chodila jménem rodičů zvat na křtiny obvykle porodní bába.³³ Jeho přijetím byla mezi rodinou a kmotrem vytvořena dohoda, zavazující obě strany k různým právům a povinnostem.

O možnosti zástupu druhou osobou v případě, nemohl-li být kmotr svátostnému obřadu přítomen, se církevní prameny 17. století vůbec nezmiňují. Zvyk pověřit tímto posláním jiného člověka, obvyklý v nejvyšších společenských vrstvách,³⁴ nebyl ve venkovském prostředí příliš běžnou praxí. Na Chýnovsku se za deset sledovaných let vyskytly pouze dva případy takového postupu a v obou se jednalo o tutéž osobu náležející mezi místní elitu. Dá se tudíž usuzovat, že tento jev pronikal v polovině 17. století do poddanského světa spíše výjimečně, a to pravděpodobně pouze v okruhu panských úředníků či představitelů místní samosprávy. Mezi zastupujícím a křtěncem ale konaným obřadem nevznikalo žádné příbuzenské pouto a dar do „vínku“ i šestinedělce do kouta posílal výhradně člověk uvedený v křestní matrice.

Rodinná strategie pro výběr vhodného kmotra narozenému dítěti byla v polovině 17. století ovlivněna celou řadou faktorů. Obecné zásady vycházející z náboženských pravidel tvořily základ, jenž byl obohacen specifickými zvyklostmi daného společenství i pohnutkami konkrétního manželského páru.

Volba pohlaví kmotra

Pražská synoda z roku 1605 doporučovala zvolit pro křest dítěte v roli levans a patrinus jednoho muže a jednu ženu,³⁵ kteří však v žádném případě nesměli tvořit manželský pár. Nemělo být preferováno žádné pohlaví a status kmotry byl stejně vážený jako jejího mužského protějšku. Skutečná realizace této zásady v praxi, čtyřicet let od vydání nařízení, je snadno doložitelná na

---

křtiny v 16. století, s. 356-358; Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 231, 312; M. Lenderová, *K hříchu i k modlitbě*, s. 20.

³³ J. F. Hruška, „*Křtiny dou!*“, s. 237-242.

³⁴ J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 193; V. Bůžek – J. Hrdlička – P. Král – Z. Vybíral, *Věk urozených*, s. 279.

³⁵ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 52-53. „*Compatrum pluralitatem sacri Canonis Jure meritoque semper detestati sunt; Ideo decernimus, ac declaramus, unum tantum, aut ad summum unum & unam, in Baptismi ministerio, juxta Sacri Concilii Tridentini dispositionem, cum Baptizato, Baptizatique Patre, & Matre, Cognitionem spiritualem contrahere, etiamsi plures adhibeantur, ad associandum baptizandum, cum ad Ecclesiam Baptismi causa desertur. Parochus igitur cum ad hoc Sacramentum conferendum accedit, unum tantummodo, sive virum, sive mulierem, vel ad summum unum & unam, ut superius diximus, ad tangendum baptizatum, cum de sacro fonte suscipitur, admittat, & eorum nomina in libro describat. Vir autem, & ejus uxor ad eundem baptizatum suscipiendum non admittantur.*“

příkladu chýnovské farnosti, kde byl poměr mužů a žen během desetiletého období téměř vyrovnaný. Vzhledem k tomu, že se v průběhu zkoumaného období narodilo o 5 % více chlapců než dívek, také počet kmotrů mužského pohlaví nepatrně převýšil počet kmoter. Na instituci kmotrovství se tak v žádném případě neodrazila obecná převaha žen ve společnosti poloviny 17. století.³⁶ Mezi veškerými zapsanými se vyskytl pouze jediný manželský pár, avšak v kombinaci patrinus a testis.³⁷

Tabulka 2. Kmotři zapsaní v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645 až 1654 podle pohlaví

Kmotr		1645	1646	1647	1648	1649	1650	1651	1652	1653	1654	Celkem		%
Levans	m	41	54	90	55	49	78	85	66	88	80	686	1312	52,3
	ž	50	59	75	43	50	63	64	70	71	81	626		47,7
Patrinus	m	49	59	75	43	50	62	63	70	71	81	623	1309	47,6
	ž	41	54	90	55	49	79	84	66	88	80	686		52,4
Testis 1	m	44	53	91	55	49	77	84	66	87	80	686	1308	52,4
	ž	47	59	74	43	50	62	64	70	72	81	622		47,6
Testis 2	m		3	7	5	3	7	9	7	12	13	66	127	52,0
	ž	1	5	4	1	4	5	12	8	17	4	61		48,0
Testis 3	m	1	5	4	1	4	4	10	8	16	3	56	119	47,1
	ž		3	6	5	3	7	8	7	10	14	63		52,9
Testis 4	m						1	2			1	4	6	66,7
	ž						1			1		2		33,3
Testis 5	m						1				1	2	5	40,0
	ž						1	1		1		3		60,0
Celkem	m	135	174	267	159	155	230	253	217	274	259	2123	4186	50,7
	ž	139	180	249	147	156	218	233	221	260	260	2063		49,3
Úhrnem		274	354	516	306	311	448	486	438	534	519	4186		100

Pokud se narodil chlapec, s výjimkou tří případů ze 685, byl pro roli levans určen muž a pouze čtyřem dívkám z 627 nebyla rodiči vybrána za hlavního kmotra žena. Téměř všechny obřady byly vykonány nejen podle popsaného pravidla páru, ale také druhý z kmotrů byl takřka vždy opačného pohlaví než křtěný. Rovněž je pozoruhodné, že i pohlaví osob v roli testis bylo určováno stejnými zákonitostmi. Kombinace kmotrů pak vypadala u chlapců z 99 % takto: levans a testis jako muž a patrinus jako žena; naopak u dívky vystupovala z 98 % žena v roli levans a testis a muž pouze jako patrinus. Je tedy patrné, že na Chýnovsku byla určujícím momentem nikoli

³⁶ Blíže J. Grulich – H. Zeithofer, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století*, HD 23, 1999, s. 31-84. Ženy převažovaly nad muži ve většině místních populací. A. Schluchter, *Das Gösgeramt im Ancien Regime*, Basel 1990, s. 53 dospěl k obdobným výsledkům také na příkladu Švýcarska v 17. století.

³⁷ 26. 2. 1647 se účastnili křtu v roli kmotrů Anna a Vávra Komárkovi z Obrataně.

pouze zásada páru pro první dva kmotry, ale také výběr třetí osoby, zcela opomíjené církevními prameny, byl ovlivněn pohlavím křtěnce, které se až na drobné výjimky vždy shodovalo. Dosažené výsledky rovněž ukazují na fakt, že tato osoba, přestože křtu měla pouze přihlížet, nedosahovala v praxi pravděpodobně o nic menší vážnosti než její dva kolegové.

Tabulka 3. Pohlaví kmotrů podle pohlaví křtěnce

Křtěnec	Levans	Patrinus	Testis 1	Počet případů	Celkem	%
Chlapec	muž	žena	muž	677	685	98,8
	muž	žena	žena	1		0,1
	muž	žena	neuveđen	3		0,4
	muž	neuveđen	muž	1		0,1
	žena	muž	muž	1		0,1
	žena	muž	žena	2		0,3
Dívka	muž	muž	žena	1	627	0,2
	muž	žena	muž	3		0,5
	žena	muž	muž	3		0,5
	žena	muž	žena	615		98,1
	žena	muž	neuveđen	1		0,2
	žena	žena	žena	2		0,3
	žena	neuveđen	muž	1		0,2
	žena	neuveđen	žena	1		0,2

Volba kmotra podle věku

V životě venkovského obyvatelstva 17. století nehrála znalost věku příliš důležitou roli. Řada lidí si své datum narození nebo křtu nepamatovala a stáří odvozovala pouze od významnějších celozemských nebo lokálních událostí. Údaje uvedené v soupisu poddaných podle víry z roku 1651 - jediném prameni informujícím o věkovém rozložení tehdejší populace³⁸ - jsou proto poznamenány dobovou tendencí k zaokrouhlování na desítky a pětky. Jelikož měl věk v soupise jen pomocnou roli, neodpovídal v některých případech vůbec realitě. Jeho nepřesnost je patrná zejména na věkovém spektru matek, neboť nejmladší provdané ženy se v chýnovské matrice narozených v nezanedbatelném počtu objevují již ve skupině 10-14 letých, ovšem sňatky dívek mladších patnácti let byly obecně spíše výjimečné.³⁹ Drtivá většina žen,

³⁸ U dospělých osob figurujících při křtech dětí chýnovské farnosti pro období let 1645 až 1654 byl určen věk u 52 % rodičů a 63 % všech kmotrů, což činí bezmála čtyři tisíce lidí.

³⁹ K otázce sňatkového věku v 17. století dnes existuje poměrně rozsáhlá literatura, vycházející především z rozboru soupisu poddaných podle víry z roku 1651. Např. E. Maur, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol.*, ČsČH 19, 1971, s.

jejichž dítě bylo v chýnovské farnosti pokřtěno během let 1645-1654, náležela až do skupiny 20-24letých a představovala tak 38 % všech zapsaných matek. Dalšími relativně silně zastoupenými kategoriemi byly 15-19⁴⁰ a 25 až 29leté ženy. Od hranice třiceti let zúčastněných ubývalo, neboť nejvyšší podíl žen ve společnosti žil v manželství právě v tomto věku, a pak již narůstalo zastoupení vdov. Odlišnosti ve věku matek nemanželských dětí bohužel nelze prokázat, neboť vzhledem k tomu, že ve většině případů pocházely z nižších společenských vrstev a měnily proto častěji místo svého pobytu, nebyly do soupisu poddaných podle víry pro zdejší lokality zařazeny.

Průměrný věk matek činil v chýnovské farnosti mezi lety 1645-1654 23,1 roku,⁴¹ což je v porovnání s otci hodnota nižší o pět let. Muži se ve srovnání se ženami ženili později, jelikož jednou z nejdůležitějších podmínek k uzavření sňatku bylo zajištění dostatečného množství prostředků k budoucí obživě rodiny. Na Chýnovsku se otci stávali nejčastěji ve věku 25-29 let, (33 %), o něco méně početné byly skupiny 20-24 a 30-34letých, přičemž od této hranice je patrný pokles podobný vývoji u žen. Výskyt ženatých mužů mladších dvaceti let nebyl neobvyklý, ale také ani příliš častý. V porovnání se ženami této věkové kategorie proto rozdíl činil výrazných 20 procentních bodů. Případy otců mladších 15 let tvoří ve zkoumaném teritoriu skutečné výjimky, jež byly pravděpodobně způsobeny již zmíněnými nedostatky v soudobé evidenci.

V církevních předpisech nebyl požadavek na věk kmotrů blíže specifikován a hranice 14 let se týkala spíše nejzazšího termínu přijetí svátosti oltářní než skutečné fyzické a psychické zralosti. Přesto se na Chýnovsku v polovině 17. století velmi mladé osoby vyskytly v této roli skutečně pouze

---

839-867; E. Rumlová, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury v polovině 17. století*, HD 17, 1993, s. 153-200; J. Horský – M. Sládek, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*, HD 17, 1993, s. 71-110; I. Sedláčková, *Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu v polovině 17. století ve vybraných panstvích loketského kraje*, HD 19, 1995, s. 39-57; M. Seligová, *Obyvatelstvo děčínského panství v polovině 17. století podle věku a rodinného stavu*, HD 19, 1995, s. 23-37; L. Dokoupil et al., *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 76-80; L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 110-113. Věk při prvním sňatku byl zpravidla mírně vyšší ve městech než na venkově, což bylo ovlivněno lepšími možnostmi pro založení rodiny.

⁴⁰ Na venkově byla ve věkové skupině 15-19 let provdána zpravidla třetina až čtvrtina žen, ve věkové skupině 20-24 to byla již zhruba polovina. Podrobněji L. Dokoupil et al., *Přirozená měna obyvatelstva*, s. 78. Pro lokality jižních Čech blíže J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností*, s. 31-84.

⁴¹ Jedná se o vážený průměr.

výjimečně, což bylo ovlivněno jistě i řadou dalších podmínek, které starší děti nesplňovaly. Vzestup počtu kmotrů byl patrný teprve od 18. roku života a nejvyšších hodnot dosáhli v roli levans, patrinus, testis 2 a testis 3 ve věku 30-34 roky a „testis 1“ mezi 25-29 lety. Na rozdíl od otců a matek bylo věkové rozložení kmotrů mnohem vyrovnanější a klesající tendence v počtu záznamů chýnovské matriky, patrná u rodičů po 34. roce věku, byla posunuta o celé desetiletí. K nejvyšší uvedené hodnotě 63 let postupovala mírným tempem s poměrně srovnatelnými hodnotami četnosti. K přesnosti horní věkové hranice je ovšem nutné přistupovat velmi kriticky, neboť se zde nejmarkantněji projevila obecná tendence k zaokrouhlování na desítky a pětky. Zejména starším mužům byl totiž v roce 1651 v soupisu poddaných podle víry automatiky přiřazen věk 55, 60 nebo 65 let.

Tabulka 4. Osoby zapsané v matrice narozených farnosti Chýnov v letech 1645 až 1654 podle věku a role při křtu (v %)

Věk	Matka	Otec	Levans	Patrinus	Testis 1	Testis 2	Testis 3	Testis 4	Testis 5
10-14	2,4	0,3	0,7	0,6	1,4	1,3	0,0	0,0	0,0
15-19	24,2	4,8	9,0	8,3	5,6	13,2	15,9	25,0	33,3
20-24	38,5	27,7	13,5	15,0	13,8	13,2	17,5	0,0	0,0
25-29	21,7	32,8	18,0	18,6	23,0	14,5	12,7	25,0	33,3
30-34	9,7	18,3	21,6	23,5	20,4	23,7	19,0	0,0	0,0
35-39	3,0	9,4	15,0	14,6	13,1	19,7	9,5	0,0	0,0
40-44	0,5	3,6	9,2	7,4	10,0	7,9	14,3	25,0	33,3
45-49	0,2	1,4	4,4	4,9	6,0	2,6	4,8	25,0	0,0
50-54	0,0	1,0	5,2	3,9	4,2	1,3	3,2	0,0	0,0
55-59	0,0	0,6	3,3	2,6	1,8	2,6	3,2	0,0	0,0
60 a více	0,0	0,1	0,0	0,6	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Jelikož průměrný věk levans a patrinus převyšoval otce o necelé 4 roky a matku o plných 9 let, je možné se domnívat, že osoby pro tuto roli byly vybírány z těch, kteří již dosáhli pevného společenského statutu a disponovali určitými hmotnými a finančními prostředky. Ovšem vzhledem k vysokému věku některých kmotrů se dá ale jen s obtížemi předpokládat, že by plnili své záruky až do dospělosti křtěncova života. U osob vystupujících jako testis, jejichž věk byl z větší části totožný s věkem rodičů, se mohlo v řadě případů jednat spíše než o místní elitu o vlastní přátele.

Náboženské vyznání

Ve srovnání s jinými českými kraji byla v jižních Čechách pro rekatolizaci mnohem příznivější situace, neboť protestantská opozice zde neměla větší zázemí. To ovšem neznamená, že naprostá většina místních lidí byla v polovině 17. století opravdu aktivními věřícími katolíky. Konfesijní poměry na

jednotlivých panstvích náležejících pod správu chýnovské farnosti ilustruje do jisté míry soupis poddaných podle víry z roku 1651, jehož analýza poukazuje na nezanedbatelný počet nekatolického obyvatelstva tohoto regionu. Údaje o náboženském vyznání konkrétních osob poskytnuté tímto soupisem ovšem nepatří mezi ty nejspolehlivější, neboť počty obrácených na pravou víru jsou mírně nadneseny. Nikoli však natolik, aby skutečnost úplně zkreslily.⁴²

U 6758 dospělých osob zapsaných v chýnovské matrice narozených z let 1645-1654 se podařilo zjistit náboženskou příslušnost téměř ze šedesáti procent. 81 % z nich tvořili katolíci a pouze 5 % představovali zatvrzelí nekatolíci bez naděje na obrácení. Vzhledem k tomu, že se během zkoumaného období ocitli jednotliví lidé v matričních seznamech několikrát, nelze tyto výpočty chápat jako náboženský obraz Chýnovska na konci třicetileté války, ale spíše jako charakter soudobé praxe. Navíc je nutné přihlížet i ke skutečnosti, že se jednalo o příslušníky rozsáhlejší oblasti, nikoli pouze jednoho farního obvodu. Pokud uvažujeme každého zaznamenaného dospělého člověka pouze jednou, bylo vyznání zjištěno u 869 osob, z nichž největší zastoupení měli katolíci (664), mnohem méně zde figurovali nekatolíci s nadějí na obrácení (165) a minimum tvořily osoby bez naděje na přestup k „pravé“ víře (40).

Během deseti let zde bylo evidováno 579 rodičovských párů se shodnou vírou, z nichž 468 zaujímal katolíci, 93 nekatolíci s nadějí na obrácení a pouze 18 odmítalo změnit své náboženské přesvědčení. Úspěšný postup rekatolizace dokazuje nejen pouhá pětina manželů nekatolického vyznání, ale také téměř zanedbatelných 42 případů soužití katolíků a protestantů, z nichž se pouze dvakrát jednalo o manželství s nekatolíkem bez naděje na obrácení. Je sice možné se domnívat, že se přechod k jedinému povolenému náboženství v zemi uskutečnil v některé protestantské rodině pouze formálně konverzí hlavního mužského člena, přičemž žena zůstala u původní víry, nicméně pravděpodobnější vysvětlení lze spatřovat nikoli v zatvrzelosti, ale spíše v nedostatku času k vykonání požadované zpovědi.⁴³ Neochota přestoupit ke katolictví nemohla být smíšené rodině za žádných okolností přínosem.

V kategorii kmotrů zcela markantně převládala katolická víra, ale své pevné zastoupení zde měla i vyznání ostatní. Jelikož u nekatolíků s nadějí na

---

⁴² Konfesijní poměry na panství Chýnov podrobně popisuje A. L. Krejčík, *Protireformace na Chýnovsku v letech 1624-1653*, VKČSN 1911, s. 1-11; J. Grulich, *Obyvatelstvo chýnovského panství po třicetileté válce*, Opera historica 4, 1995, s. 125-143.

⁴³ Srov. J. Hanzal, *Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách*, JSH 48, 1979, s. 181-191.

obrácení se předpokládalo, že v nejbližší době konvertují na pravou víru, nebylo pravděpodobně pochyb o jejich kmotrovských slibech. Poněkud zarážející je ovšem nemalý počet osob bez naděje na obrácení, které se zcela běžně ujímaly role levans, patrinus či testis. I přes jejich stále ještě obecně vysoký počet však byla jistá omezení v praxi chýnovské farnosti pravděpodobně realizována, neboť protestantští sousedé byli žádáni ponejvíce o roli testis a nejméně pak o levans.

Idealizaci náboženské situace prezentované soupisem poddaných podle víry je možné alespoň z části narušit přehledem dobové praxe volby kmotrů z pohledu náboženského vyznání otců. Výběr kmotrů z hlediska otce byl zvolen proto, že část manželek v době pořizování soupisu ještě ke katolické víře nepřestoupila a u matek nemanželských dětí se podařilo určit vyznání pouze ve dvou případech. Analýza naznačuje, že náboženská otázka na konci třicetileté války nebyla na Chýnovsku zdaleka tak jednoduchá, jak ji podávala reformační komise. Křty, kdy katolický otec vybral všechny svědky křestního obřadu svého dítěte s totožným náboženských vyznáním, jaké měl on sám, představují pouze 162 případů z 690, u nichž bylo zjištěno vyznání otce (tj. přibližně 1/4). U ostatních se vždy vyskytl alespoň jeden nekatolík. Také protestantští otcové volili pro své děti zcela běžně katolické kmotry a pouze v 6 případech vybrali stejnou příslušnost církve, jakou měli oni sami - čtyřikrát byli kmotři i otec nekatolíci s nadějí na obrácení, dvakrát bez naděje. Nebylo však ani výjimkou, že nekatolický otec přizval svému dítěti všechny kmotry katolického vyznání. Pouze u zatvrzelých osob, neochotných přestoupit na pravou víru, byl zjištěn poměr nekatolíků a katolíků ve prospěch prvně zmíněných.

Přestože nelze určit vyznání u všech zúčastněných kmotrů, zřetelně se ukazuje absolutní převaha katolíků v kombinaci osob s nadějí na obrácení. Tento stav ovšem vycházel nikoli z náboženské uvědomělosti rodičů, ale pravděpodobně z celkové situace postupující reformace. Venkovskou společnost poloviny 17. století tvořili v drtivé většině katolíci, zanedbatelné minimum představovaly osoby neochotné naslouchat místnímu duchovnímu a zbytek lidí rozhodnutí v nejbližších měsících či letech přestoupit k jedinému povolenému náboženství v zemi. Otázka víry kmotra ale nehrála patrně u rodičů chýnovské farnosti tu nejdůležitější roli a jejich výběr podléhal v mnohem větší míře jiným kritériím. Ideální pojetí kmotrovství z pohledu církve tak nebylo v soudobé praxi zdaleka realizováno, neboť pozornost tehdejších lidí se upírala spíše k jiným aspektům.

Tabulka 5. Volba kmotra podle náboženského vyznání otce

Levans	KMOTR		OTEC			Celkem
	Patrinus	Testis 1	k	n-	n+	
Katolík (k)	k	k	162		25	187
		n-	3	9	2	7
		n+	15		6	21
		nezjištěno	53	1	4	58
	n-	k	1			1
		n-	3	1		4
		n+	2			2
		nezjištěno	1		3	4
	n+	k	19		7	26
		n-	1			1
		n+	2		4	6
		nezjištěno	5		2	7
nezjištěno	k	47	1	7	55	
	nezjištěno	24	1	5	30	
nekatolík bez naděje na obrácení (n-)	K	K				0
		n			1	0
		n-	1		1	1
		n+	1		1	2
	n-	k	1	1		2
		n-	2	2		4
	n+	n-		1		1
		k		1		1
nezjištěno	n-	1			1	
	nezjištěno	1			1	
nekatolík s nadějí na obrácení (n+)	K	k	6	1	4	11
		n-	1			1
		n+	4	1	2	7
		nezjištěno	3		1	4
	n-	k	1			1
		nezjištěno			1	1
	n+	k	3		2	5
		n+	2		4	6
nezjištěno	nezjištěno	1		1	2	
	k	3		5	8	
nezjištěno	K	k	55		6	61
		n-	5	2		7
		n+	4		7	11
		nezjištěno	34	1	6	41
	n-	k	2	2		2
		n-	1	1		3
		n+	2			1
		nezjištěno	2			2
	n+	k	5		3	8
		n+	2		1	3
		nezjištěno	3			3
		k	27		4	31
nezjištěno	n-	3	2		5	
	n+	5		1	6	
	nezjištěno	17		5	22	
	Celkem		544	19	127	690

Místo bydliště kmotrů

Důležitý činitel výrazně ovlivňující výběr osoby vhodné pro roli kmotra je možné spatřovat rovněž v sídelní struktuře studované oblasti, tj. množství a velikosti vesnic a měst, a intenzitě společenských styků jejich obyvatel. V 17. století byly vesnice na Chýnovsku většinou velmi malé a jinak tomu nebylo ani v případě venkovských městeček. Ta se početností usedlých rodin, výstavností obytných domů a z velké části i hlavním zaměstnáním řady obyvatel odlišovala od svého vesnického okolí jen nepatrně. Přesto mělo tehdejší městečko pro život lidí v širokém okolí zcela mimořádný význam, neboť představovalo nejbližší a pro velkou většinu poddaných jediné pravidelněji navštěvované středisko. Bylo nejen centrem hospodářským, kde byly konány trhy a sídlila administrativa vrchnostenské správy, ale také církevním, s fungujícím kostelem a farou. Tyto okolnosti mu ve vztahu k poddanským vesnicím dodávaly zvláštního postavení.

Tabulka 6. Bydliště kmotrů dětí z Ratibořských Hor

Lokalita	Km od Ratibořských Hor	Levans	Patrinus	Testis	Celkem
Červená Řečice	30,0	1	-	-	1
Horní Hrachovice	3,0	-	1	-	1
Chýnov	6,5	8	14	5	27
Kozlová Blanice	6,0	-	1	-	1
Oblajovice	8,5	-	-	1	1
Rašovice	6,0	-	-	1	1
Ratibořské Hory	x	122	114	123	359
Nezjištěno	.	-	1	1	2
Celkem	.	131	131	131	393

Na Chýnovsku tvořilo v polovině 17. století centrum širokého okolí městečko Chýnov. Co do rozlohy a počtu obyvatelstva mu konkurovaly Ratibořské Hory, které se z osady původně havířských domů staly díky stříbrným dolům ekonomicky velmi prosperujícím sídlem. Přestože mezi městečky a okolními vesnicemi byly udržovány pravidelně velmi těsné vztahy, existoval současně i ostrý sociální předěl jejich obyvatel.⁴⁴ Také spektrum lokalit, odkud pocházeli kmotrové děti z Ratibořských Hor a Chýnova, bylo početně velmi omezené a v 90 % byli o službu žádáni pouze místní lidé. Z velké části se pravděpodobně jednalo o zcela praktickou záležitost snadné dostupnosti vhodných osob, nevyžadující zaměřovat pozornost

⁴⁴ Srov. s otázkou výběru partnera v případě měšťanských synů. Podrobněji E. Maur, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7-43.

výběru na okolní vesnice. Nicméně je nutné si rovněž uvědomit, že právě zde bydlela místní elita, která byla o kmotrovství velmi často žádána, a nebylo proto nutné hledat vhodného kandidáta jinde. Navíc, pokud byli tito lidé sami rodiči, lze si jen obtížně přestavit, že by pro své dítě volili osobu ze vzdálené vesnice. Na kmotry pocházející ze vzdálenějších lokalit připadalo tudíž jen 10 %. Jejich zastoupení souviselo především s bohatšími ekonomickými aktivitami a širšími sociálními kontakty městského obyvatelstva.

V poddanských vesnicích byla situace zcela jiná. Zdejší rodiče zvolili pro zajištění budoucího života svých dětí muže či ženu z Chýnova nebo Ratibořských Hor ve 31 %, a to ponejvíce v roli levans. Praxe, kdy o hlavní kmotrovství byl požádán dobře situovaný měšťan a o svědectví sused z bydliště rodičů, nebyla vůbec výjimečná. Na základě tohoto zjištění je proto možné usuzovat na závislost společenské vážnosti člověka a jeho pořadí mezi kmotry; pravděpodobně byla úloha levans spojována s otázkou nejvyšší prestiže. Ne všichni ale na tento model přistoupili a své kmotry vybrali naopak výhradně z okruhu nejbližších, byť méně významných susedů.

Tabulka 7. Bydliště kmotrů dětí z vesnic chýnovské farnosti

Lokalita	Levans		Patrinus		Testis 1		Celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Chýnov	284	26,3	242	22,5	225	20,9	751	31,0
Ratibořské Hory	93	8,6	85	7,9	72	6,7	250	
Vesnice	701	65,0	748	69,6	777	72,3	2226	69,0
Celkem	1078	100,0	1075	100,0	1074	100,0	3227	100,0

Kontakty s okolními, zejména vzdálenějšími, vesnicemi představovaly pro mnohé jejich obyvatele záležitost spíše příležitostnou a většinou ryze individuální. Jejich četnost byla omezena především povahou zaměstnání, nevyžadujícího výraznější aktivity mimo určitý, víceméně pevný, okruh vesnic a městeček v rámci jednoho panství. Také prosba o kmotrovství byla proto směřována nejčastěji osobám ze stejného místa bydliště nebo jeho bezprostředního okolí. Průměrná vzdálenost bydliště kmotra od křtěnce představovala necelé dva kilometry a splňovala tak požadavky snadné dostupnosti jak ze strany rodičů, tak kmotra. Rodiče znali řadu lidí z blízkého okolí osobně, a volili tudíž zcela přesně podle svých kritérií. Rovněž kmotrovství mohlo, ale nemuselo být díky dostatečné informovanosti o situaci žadatele dotyčnou osobou přijato. Je proto více než pravděpodobné, že u větších vesnic, podobně jako u měst, byly osoby do role kmotrů vybírány z velké části pouze z místa bydliště rodičů.

Tabulka 8. Vzdálenost bydliště kmotrů od bydliště křtěnce

Sociální role	Vzdálenost bydliště kmotrů od bydliště křtěnce (v km)							Celkem	Vážený průměr
	0,0	0,2 - 2,5	3,0 - 6,5	7,0 - 11,0	11,5- 14,5	16,0 a více	nezjištěno		
Levans	673	329	226	52	12	6	14	1312	1,71
Patrinus	724	307	216	35	8	4	15	1309	1,45
Testis 1	746	300	185	45	2	9	21	1308	1,47
Testis 2	57	36	19	4	1	4	6	127	2,45
Testis 3	55	36	17	5	0	1	5	119	1,75
Testis 4	2	0	2	1	0	0	1	6	4,50
Testis 5	4	1	0	0	0	0	0	5	0,40
Celkem	2261	1009	665	142	23	24	62	4186	x

Sociální a ekonomická charakteristika kmotrů

Kritéria pro výběr kmotrů nebyla společností nikdy redukována pouze na charakterové vlastnosti dotyčné osoby, její pohlaví, věk či místo bydliště, ale do značné míry byla ovlivněna také jejím sociálním postavením. Ačkoliv měli rodiče podle nařízení pražské synody z roku 1605 volbu podřídit zcela výhradně duchovnímu měřítku, realita soudobé praxe byla vznešeným cílům poněkud vzdálena. Na místo člověka, jenž svým jednáním bude nového křesťana utvářet k radosti boží, zaručí jeho náboženskou výchovu a bude mu duchovní oporou, nastupovala v některých případech spíše hodnota hmotná. Nejednou se rodiče snažili učinit kmotrem toho, kdo bude pro rodinu přínosem, „*ješto v auřadě bývá a ješto na něm nětco záleží*“.⁴⁵ Blaho pozemské bylo navíc zjednáváno nejen kvalitou, ale i kvantitou a ke svátosti přistupovalo několik osob najednou, byť se kmotrovství měli zhostit pouze dva lidé.

Hojnost kmotrů ve většině případů zabezpečovala také hojnost výhod pro matku i dítě, a to jak bezprostředně po narození, tak i v průběhu pozdějších let. Mimo posilující jídlo, které bylo šestinedělce přinášeno do kouta, dostával novorozenec v den křestní svátosti dárek, jehož forma se odvíjela od místních zvyklostí i rozhodnutí konkrétního jedince. Do vínku byly nejčastěji vedle amuletů, růženců a obrázků svatých⁴⁶ dávány peníze,

⁴⁵ „*Mnedle, když vy máte své děti Bohu nésti a křtíti, tak-li vy činíte, že hledíte těch nosičuov a kmotruov, ješto by se Boha báli a líbili se milému Bohu? Po hříchu neshledává se to do vás. Než i tím hledí sobě nahnati, aby toho učinili kmotrem, ješto v auřadě bývá a ješto na něm nětco záleží a ješto prý pro nás muož učiniti. Ó co vy při tom křtu hřešíte a své duše zavodíte, nemajíce se řádně.*“ Převzato z H. Hrubý, *České postilly*, Praha 1901, s. 103.

⁴⁶ O křestních darech se zmiňuje A. Dostál, *Kmotr*, s. 122-125; Z. Winter, *Z rodiny*

přičemž se nejednalo pouze o platnou dobovou měnu, ale také o starší stříbrné či zlaté mince,⁴⁷ v mnoha případech opatřené ouškem, nebo medaile zhotovené přímo za tímto účelem. Tyto tzv. „křtící peníze“ byly vkládány dítěti do peřinky během obřadu, zpravidla před obejitím oltáře, neboť se věřilo, že posvěcením získávají zvláštní moc. Pověrečné užití peněz,⁴⁸ jež zasahovaly velmi významně do celého života tehdejšího člověka, pramenilo především z jejich ekonomické hodnoty, od které se odvíjela existence jedince i její úroveň. Vhodnost penízu jako prostředku magického působení spočívala rovněž v jeho výtvarném zpracování a trvanlivosti materiálu. Mince představovala prostředek velmi speciálního rázu, protože vedle funkce směnné plnívala také funkci talismanu, který měl ochraňovat svého majitele, zamezovat neštěstí, pomáhat při léčení chorob a celkově ručit za jeho lepší osud. Jako těžko dostupná potřeba byla rovněž symbolem hojnosti a bohatství a mnohdy se proto dávala novorozenci také do první koupele.

Je mylné se domnívat, že kmotrovský dar, vzhledem ke své úloze, představoval výraznou finanční pomoc rodině malého dítěte. „Křtící peníze“ měly být novorozenci vždy pečlivě uchovávané až do dospělosti a v žádném případě tedy použity okamžitě. Z tohoto důvodu se proto od kmotra obecně očekávaly další hmotné i nehmotné závazky, jako byly například dary k významným životním situacím,⁴⁹ zajištění výhodnější služby či přimluvy na důležitých místech. Stejně jako různé magické úkony a obřady měly zabezpečit úspěšný život dítěte, měl kmotr zajistit v případě nutnosti spolu s duchovním vzděláním i hmotnou existenci svého kmotřence. Převzetí zodpovědnosti za výchovu i přiznání závazku určité finanční podpory ovšem

---

a domácnosti staročeské II, Praha 1912, s. 232; Týž, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 234; Č. Zíbrt, *O dětské karkulce a křtícím vínku*, ČL 24, 1924, s. 368-371; P. Popelka, *Narození člověka*, s. 118-126; A. Robek – J. Vařeka, *Jihočeská vlastivěda*, České Budějovice 1987, s. 133-136; M. Lenderová, *K hříchu i k modlitbě*, s. 20.

⁴⁷ Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 234. „Po smrti Václava Albrechta, jenž byl osmi dětmi požehnan, popsali páni v domě jeho v Železné ulici r. 1585 v osmi papírkách tyto kmotrovské dary: 2 zlaté v jednom papírku, v druhém 1 zlatý uherský, v jiném 1 groš zlatý s obrazem pana Floriana Griespeka, jenž byl bez pochyby kmotrem, ve čtvrtém groš pozlacený s krucifixem, v pátém tolar starý Ludvíka krále, pak groš stříbrný s ouškem s obrazem Ferdinanda krále, v jiném zase půl marcelku, a posléze 12 zmrzlíků bylo v osmém papírku.“

⁴⁸ O penízu jako složce etnografických zvyklostí podrobněji J. Petryl, *Peníz a jeho funkce v pověrečných zvyklostech*, Československá etnografie 10, 1962, s. 281-301.

⁴⁹ F. Bartoš, *Kout dle obyčejův a pověr lidu moravského*, s. 13-17; A. Dostál, *Kmotr*, s. 122-125; V. Hadač, *Starodávne cechovní obyčeje*, ČL 29, 1929, s. 32; P. Popelka, *Tradiční normy vesnického společenství*, Studia Comeniana et Historica 15, 1985, s. 81-93; A. Robek – J. Vařeka, *Jihočeská vlastivěda*, s. 133-136.

zůstávalo do jisté míry většinou pouze v teoretické rovině, neboť v praxi nemohlo být vzhledem k možnostem jednotlivce plně realizovatelné. Nelze totiž předpokládat, že by si dotyčný všechny děti, jimž šel během svého života „za kmotra“, mohl vzít osobně na starost a věnovat jim péči v požadovaném rozsahu.

Na příkladu chýnovské farnosti je patrné, že přestože většina lidí byla během pouhých deseti let přítomna svátostnému obřadu v průměru třikrát, některé osoby byly i více než stokrát. To pramenilo nejen z osobní obliby konkrétního jedince, ale také z nízkého počtu obyvatel dané lokality, způsobené třicetiletým válečným konfliktem, který si vyžádal kromě ztrát na válečném poli i snížení počtu civilistů. Zejména na malých vesnicích si nedostatek vhodných kandidátů pro roli kmotra vynucoval opakované adresování žádosti pouze některým osobám a prvních padesát vybíraných opakovně do role kmotrů proto ve zdejší geografickém prostoru tvoří pouze panští úředníci, příslušníci venkovské samosprávy či obyvatelé nájemních domů, ale i hospodáři, řemeslníci a zaměstnanci vrchnostenských podniků. Nicméně převaha movitějších lidí je nepopiratelná.

Obecná preference pozemského bohatství před bohabojností jedince však s sebou pochopitelně přinášela ostré výhrady soudobých kazatelů.⁵⁰ V některých zámožných rodinách, v nichž nebyla hmotná záštita jednou z nejdůležitějších charakteristik osoby kmotra, bývali proto vyzváni ke zhoštění se této role také chudí lidé či žebráci.⁵¹ Spíše však než o reálné naplnění „duchovního otcovství“ se přítomností nejposlednějších z posledních, obrazně zastupujících Ježíše Krista, jednalo o demonstrativní formu realizace náboženských zásad. Křestní matrika narozených farnosti Chýnov, jež skýtá mezi lety 1645-1654 vedle záznamů dětí společensky bezvýznamných rodičů rovněž i potomky urozených osob, žádný podobný případ neviduje. Všem pěti novorozencům byly křtu ve více než 70 % přítomny pouze osoby šlechtického stavu a také zbylá místa náležela zcela výhradně představitelům místní elity. Jelikož se všichni objevili v záznamech pouze jedenkrát, je možné se domnívat, že kmotrovství představovalo

---

⁵⁰ Výhrady ke způsobu výběru kmotrů měl například M. P. Zámorský, *Postilla evangelická*, s. 187: „*O dalekoť jest lépeji, a Dítám užitečněji, i S. Trojicy vzácněji: Aby Rodičové svůj plod dvěma, třemi chudými však pobožnými kmotry pokřtili, nežli houfem u světa bohatých, vzácných, v samém smíchu, a slova Páně, náboženství, i Boha v valchování: v posměšném svátosti křtu přemítání, v kvasu v ožralství a v tancích, křest s. při dětiatku sprznili. A co se pak o těch může říci, kteříž pro samé peníze mnoho a bohatých kmotrů se dožadávají a z křtu při svém dítěti tarmark činívají? Ach že se kdy to obě i jiné mnohé neřádné při křtění plodu křestianského má spatřovati.*“

⁵¹ Srov. Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské II*, s. 190.

vhodnou formu nejen k projevení přátelských vztahů, ale rovněž i ke splnění společenských závazků vyplývajících z principu klientelismu. Dá se totiž předpokládat, že se při volbě některého z kmotrů projevovala, podobně jako i u nižších vrstev obyvatelstva, tendence k výběru z vyšší majetkové či sociální sféry. Také urození lidé proto nejednou žádali pro své dítě kmotra s lepšími možnostmi, než měli oni sami.

Poněkud jiná situace se jeví v opačném případě, kdy se příslušníci nižší šlechty ocitli v roli kmotrů. Jelikož vystupovali pouze z 18 % u dětí stejně urozených rodičů, spektrum jejich dalších kmotřenců bylo velmi rozmanité. Vedle majetných hospodářů z nájemních domů, panských úředníků a členů samosprávy byli přítomni také křtu dětí řemeslníků a sousedů. Nejčastěji se dostávalo žádosti od místních obyvatel eggenberskému hejtmanovi Andreasu Hendrychovi Laubskému a jeho manželce Eufrozíně Františce, žijících přímo na chýnovském zámku. Jejich kmotřenci pak pocházeli nejen z řad sedláků a městských živnostníků, ale i služebného personálu a podruhů, pro něž pravděpodobně znamenala přítomnost příslušníka šlechty nejvyšší možnou společenskou poctu. Hejtmanka nebo její muž navíc vystupovali při svátostném obřadu výhradně ve společnosti osob náležejících k místní elitě. Zajímavé ovšem je, že ne vždy byly urození lidé požádáni o roli levans – tedy hlavního kmotra - téměř ve 40 % zastávali úlohu jako patrinus nebo testis. Z jakých důvodů rodiče narozeného dítěte upřednostnili do role levans osobu společensky méně významnou, nelze vzhledem k dostupným pramenům uspokojivě vysvětlit. Pravděpodobně zde hrály roli příbuzenské nebo přátelské vazby nebo vědomí, že přinese rodině a dítěti konkrétnější užitek než výše postavený urozený, leč cizí člověk.

Proč ale vůbec tito nejbohatší lidé přicházeli k církevnímu obřadu těch nejchudších? Jistým podnětem k takovému jednání pobělohorské aristokracie mohla být všeobecná obava majitelů panství z postupného vylidnění dominií v důsledku neklidných dob třicetileté války či náboženských represí. Strach z následného hospodářského úpadku vyvolával u většiny šlechtických vrchností snahu o utváření příznivějších vztahů se svými poddanými určitým omezením tradiční stavovské nadřazenosti. Lze se také domnívat, že jedním z motivů přítomnosti šlechty při svátostném obřadu byla patrně i všeobecná víra v hříšnost skutku, kterým odmítnutí kmotrovství v polovině 17. století bezesporu bylo. Morálka a křesťanská zbožnost ovšem zcela jistě nehrály jedinou roli. V takovém případě by totiž pravděpodobně většina poddaných využila možnosti vzít si ke křtu urozeného člověka. Vedle bohobojnosti a otázky prestiže rodiny i kmotrů existovaly i další prvky, které socioprofesní škálu kmotrů činily bohatší.

Tabulka 9. Urození lidí v roli kmotra

JMÉNO	PŘÍJMENÍ	BYDLIŠTĚ	SOCIÁLNÍ POSTA- VENÍ	SOCIOPROFESNÍ POSTAVENÍ RODIČŮ																														
				dero sedláka	hospodář z nájemního domu	hospodář z nájemního domu	kapral	chalupník	kovář	kuchař	pan, chalupník, síchtmastř,	bergmistr (pekrmistr),	pisar' obročni	pisar' obročni	podruh	scdlak	scdlak, mlynář	soused, sedlak	soused, zahradník	soused, zahradník, koželuh	šatář	šenkýř	šulm astr, rychtář	švec	urozený pán	urozený pán, hejtman	učedník	vraťny, chalupník	zahradník, řezník	zedník, šenkýř	nezjištěno	CELKEM		
Albrecht	Černín	nezjištěno	uroz. pán, hrabě	1																									1					
Lidmila Magdalena	Felnerova	Hrobý	uroz. pani																	1									1					
Jiří	Jeník z Bratřic	Dolní Hrachovice	uroz. pán																									1	2					
Alžběta	Jeníka z Bratřic	Dolní Hrachovice	uroz. pani																									1	1					
Matěj	Jeník	Rašovice	uroz. pán															2										1	4					
Jindřich	Jeník, Rašovec	Rašovice	uroz. pán																									1	1					
Kateřina	Jeníkova	Mutice	uroz. pani																									1	1					
Eufozína Františka	Laubská	Chýnov	uroz. pani,																										11					
Ondřej Jindřich	Laubskej	Chýnov	uroz. pán, hejtman	1	2																							1	18					
Markéta	Malovcova roz. Voražická	Křtěnovice	uroz. pani																										1					
Jan Kryštof	Malovec	Kámen	uroz. pán																									1	1					
Anna	Peclimovská	Křtěnovice	uroz. pani																									1	1					
Lidmila	Přehořovská	nezjištěno	uroz. pani																									1	1					
Kašpar	Starší z Volkštejna	nezjištěno	uroz. pán																									1	1					
Jiří	Sudlice	Bendovo Záhoří	uroz. pán																									2	2					
Alina	Špajrova	Dolní Hořice	uroz. pani																									1	4					
Marie Eusebie	Špulírka roz. z Menštejna	Tučapy	uroz. pani																									1	1					
František	Venczl	Mníšek	uroz. pán																									2	2					
Kateřina	Vítová	Řičany	uroz. pani																									1	1					
CELKEM				1	3	1	2	2	1	2	2	1	2	2	7	2	1	1	2	1	1	2	1	1	2	2	2	4	6	1	1	1	5	55

Nejen přítomnost hejtmana a jeho rodiny, ale celá eggenberská správa chýnovského panství výrazně ovlivnila spektrum kmotrů dětí pokřtěných ve zdejší farnosti v polovině 17. století. *Úředníci vrchnostenské kanceláře*⁵² a stříbrných dolů⁵³ tvořili neodmyslitelnou součást obyvatelstva Chýnova a Ratibořských Hor⁵⁴ a způsob jejich života přitahoval nemalou pozornost místních lidí, v nejednom případě působil přímo jako vzor. Do role kmotrů byli proto vybíráni veškerými skupinami obyvatelstva, stejně tak pro čeled', jako pro bohaté hospodáře a řemeslníky. Nic na tom nemění ani skutečnost, že nejčetnější skupinu tvořily děti sedláků, neboť to odpovídalo vysokému počtu selských rodin v matričních záznamech. Důležité aspekty pro volbu zaměstnanců vrchnostenské správy do role kmotrů představovala pravděpodobně zejména výše majetku, jímž disponovali, a prestiž, které se jim obecně dostávalo. Křtu však v téměř polovině případů nebyli tito úředníci přítomni osobně, ale pozvánka byla směřována k jejich manželkám nebo rodinným příslušníkům. Tato „náhradní“ osoba byla ovšem ceněna na stejné úrovni jako hlavní člen domácnosti. Je totiž nutné si uvědomit, že téměř za všech okolností byla tehdejšími lidmi dodržována zásada, při níž musel být levans stejného pohlaví jako křtěný. Proto byla o kmotrovství žádána spíše rodina jako celek než konkrétní jedinec a ženy tak měly v této službě zcela rovnocenné postavení jako jejich mužské protějšky.

Situace, při níž se *panští úředníci* nacházeli *v roli rodičů*, byla ovšem poněkud jiná. Na rozdíl od bohatého socioprofesionálního spektra rodin, jejichž dětem se některá z uvedených osob stala svědkem křestní svátosti, vyznačovala se skupina kmotrů pro potomky panských úředníků výraznými specifickými. Zcela zjevně převažující příslušníci šlechty, vesnické samosprávy či obyvatelé nájemních domů tak dokládají zmíněnou úvahu, že kmotr byl vybírán spíše ve stejné nebo vyšší sociální vrstvě.

---

⁵² Mezi panské úředníky patřil také kostelník, který byl se svolením faráře jmenován vrchností mající nad kostelem patronát. Jeho povinností především bylo starat se o potřeby a správu kostela a kostelního jmění. Podrobněji například J. V. Bayer, *Instrukce kostelníků ve vsi Luštěnicích r. 1679*, Časopis pro dějiny venkova 4, 1917, s. 118-122.

⁵³ O důlních úřednících blíže J. Kořan, *Přehledné dějiny československého hornictví*, Praha 1955.

⁵⁴ Za Eggenberků měla městečka Ratibořské Hory a Chýnov společnou správu, vyčleněna byla pouze správa důlního podnikání, pro níž byl v roce 1631 zřízen samostatný horní úřad v čele s perkmistrem. K povinnostem, pravomocím a výši platů hejtmanů eggenberských panství podrobněji A. Kubíková, *Hejtmané na eggenberských panstvích v Čechách*, Archivum Trebonense 5, 1982, s. 38-60. O základech báňské správy v Ratibořských Horách blíže J. Majer, *Organizace a správa stříbrných Hor Ratibořských v letech 1586-1611*, Sborník Národního technického musea 2, 1956, s. 19-51.

O kmotrovství byli velmi často žádáni také lidé zastávající významnou funkci *ve venkovské nebo městské samosprávě*. Jelikož instituce rychtáře, primase či konšelů představovala v poddanském prostředí raného novověku nejvýznamnější společenskou roli, mělo alespoň jednoho takového člověka přítomno u svátostného obřadu téměř 38 % dětí pokřtěných v chýnovské farnosti mezi lety 1645-1654. Socioprofesionální charakteristika rodin, jejichž potomkům svědčil při křtu některý ze členů samosprávy, byla tudíž velmi rozmanitá; nejnižšími vrstvami počínaje a příslušníky šlechty konče. Také pro většinu obyvatelstva s průměrným sociálním postavením znamenala přítomnost rychtáře či konšela poměrně významnou událost, neboť samospráva, představovala pro tehdejšího člověka přirozenou autoritu. Navíc se v úřadech zpravidla střídaly stále stejné osoby, zejména z řad nejbohatších sedláků a řemeslníků, jimž výše majetku všeobecnou úctu do určité míry zaručovala již samozřejmě. Mužů působících ve funkci primase, obecního staršího,⁵⁵ rychtáře nebo konšela tak bylo do záznamů v průběhu studovaných let zaneseno 299, což představuje 7 % veškerých kmotrů.⁵⁶ Nicméně ne vždy se zhostili této role oni sami a jako „zástup“ byli 285krát do místního chrámu vysláni jejich synové, dcery a manželky. V žádném případě to však nezpůsobilo snížení společenské prestiže hlavního člena příslušné domácnosti.

Na rozdíl od velmi pestrého sociálního a profesního spektra rodin, jejichž dítěti se stal kmotrem člen samosprávy, se v opačné situaci jednotlivé kategorie výrazněji zúžily. Téměř v jedné polovině případů byli pro děti rychtářů a konšelů za kmotry vybráni sedláci, druhou pak tvořili převážně příslušníci panské správy spolu s řemeslníky, což do určité míry potvrzuje tendenci patrnou i v jiných společenských skupinách.

Podstatnou část kmotrů chýnovských farníků představovali řemeslníci. Většina z nich provozovala svou živnost v Ratibořských Horách nebo Chýnově a ve vsích byla zastoupena zpravidla pouze výroba potřebná pro zemědělství (kováři, koláři), řemesla potravinářská (řezníci) a oděvní (krejčí, ševci, tkalci), doplněná o hrnčíře, bednáře a tesaře. Jelikož skladba produktů odpovídala vždy výlučně potřebám obyvatel a požadavkům místního trhu, tvořili nejpočetnější skupinu jak ve městě, tak na venkově především krejčí, šenkýři, kováři a řezníci. Minimálně pak byly zastoupeny živnosti, které vyžadovaly určitou specializaci, respektive jejichž zboží nebylo každodenním obchodním artiklem. Vedle ručnickářů (puškařů), sklenářů, šindelářů

---

⁵⁵ Šlo o manželku obecního staršího z města Tábora.

⁵⁶ Rychtáři a jejich manželky byli žádáni o kmotrovství téměř o polovinu častěji než konšelé a jejich rodinní příslušníci.

či nožírů se jednalo také o punčocháře, provazníky a zámečníky. Některé profese, zejména zednické, vykonávali navíc vedle místních obyvatel i cizí odborníci, především Vlaši.⁵⁷ Protože malá poddanská městečka 17. století svým charakterem odpovídala nejednou spíše vesnickému prostředí, hospodařili jejich obyvatelé současně i na vlastních polnostech a chovali nejméně jeden kus dobytka pro svou potřebu. V některých případech byl ovšem rozsah jejich pozemkového majetku jen o málo větší než stavební parcela domu a berní rula proto většinu těchto městských hospodářů řadila mezi chalupníky nebo zahradníky. Naopak na venkově, kde řemeslníci provozovali živnost pouze příležitostně, náleželi spíše do kategorie sedláků a chalupníků. Navíc během třicetileté války uprázdněná stavení učinila z mnohých dosud málo majetných osob hospodáře selských gruntů a případ spojení velkých polí i profese v jedno nebyl proto žádnou výjimkou. Určitý počet řemeslníků pracoval také vždy přímo pro zámek či panské dvory, ale vzhledem k povaze studovaných pramenů nelze jejich množství a zaměření blíže určit.

Lidé provozující řemeslo, ať již jako hlavní zaměstnání nebo pouze druh přivýdělnku, představovali velmi podstatnou část tehdejší společnosti. Stávali se tudíž nejen rodiči, ale stejně intenzivně byli žádáni také o službu kmotrovství. Profesní a sociální spektrum rodin, jejichž dětem byli řemeslníci během zkoumaného desetiletí u svátostného obřadu přítomni, je ovšem velmi rozmanité, až nepřehledné. Vzhledem k výpovědní hodnotě studovaného materiálu i rozsahu celku nelze ale bohužel v tuto chvíli vyčlenit užší kategorie, jež by jev týkající se živností blíže charakterizovaly. Nebyla totiž nalezena žádná specifika, která by tvořila na Chýnovsku z určité profese výrazně uzavřenou skupinu, a proto až na drobné spíše náhodné výjimky se socioprofesní škála kmotrů a rodin vzájemně velmi výrazně prolínala. Tento stav byl způsoben především malým počtem provozovatelů konkrétního řemesla v regionu, neboť nejrozšířenější druh obživy tvořilo zemědělství a většina žádostí vycházela od rodin sedláků a chalupníků. Ti představovali v polovině 17. století obecně nejpočetnější skupinu obyvatelstva, protože na válkou uprázdněné grunty byli dosazováni lidé nedisponující dosud žádným nebo minimálním pozemkovým majetkem. V neposlední řadě je třeba mít také na paměti, že vztahy mezi městskými a venkovskými řemeslníky bývaly díky konkurenčnímu boji zpravidla mírně napjaté, a je proto málo pravděpodobné, že by si formou kmotrovství vytvářeli jejich představitelé příbuzenské vazby.

---

⁵⁷ V matrice narozených farnosti Chýnov se mezi lety 1645-1654 nachází záznam o Italovi jménem Štěpán Porto Pert, pobývajícím tou dobou v Kozlové Blanici, dále pak o zedníkovi jménem Lorenz Spineta, zaměstnaném v Kozmicích.

Drobná sonda mezi specifické řemeslo, jakým byli například hudebníci, ukázala, že pro výběr kmotrů působily zcela jiné vlivy než shoda profesí. Jelikož právě zde je jisté, že se jednalo o formu přivýdělnku, svoji roli při adresování žádosti sehrály převážně majetkové aspekty dotyčné osoby a náplň jejího hlavního zaměstnání. Ani odlišný charakter živnosti v případě šenkýřů, krčmářů či hospodských nepůsobil výraznější změny ve způsobu volby kmotrů. Spektrum rodin, které projevíly o šenkýře zájem, obsahovalo kategorie podruhem počínaje a písařem obročním konče. Podobná situace se opakovala i v socioprofesionální struktuře osob přítomných svátostnému obřadu krčmářských potomků. Šenkýři ale, přestože patřili k osobám, jejichž věhlas překračoval hranice vsi, a nepatřili právě k nejchudším obyvatelům, se kmotry stávali spíše sporadicky. Za celých deset let tvořili pouze něco málo přes dvě procenta z celkového počtu všech svědků chýnovských křtů, neboť pověst nepoctivých „šizunků“, bez ohledu na vlastnictví nebo pronájem hostince byla pro rodiče patrně málo přitažlivým jevem.

Jisté specifikum matričních záznamů chýnovské farnosti v polovině 17. století představuje přítomnost osob zaměstnaných ve zdejších stříbrných dolech. Přestože období třicetileté války znamenalo úpadek dolování, Eggenberkové svůj zájem o revír mezi Táborem a Mladou Vožicí projevovali i nadále. Horní města a městečka, jakož i Ratibořské Hory, byla po určitou dobu osvobozena nejen od robot, nápojových dávek, od povinnosti ubytovat ve městě vojsko, od válečných daní a kontribucí, ale zpočátku se na ně nevztahovala ani nařízení vydaná proti nekatolíkům. Jedním z důvodů této tolerance byla především skutečnost, že řada zdejších obyvatel přišla před válkou do Čech z německého protestantského prostředí a jejich odborná kvalifikace by byla těžko nahraditelná.

Rozvíjející se hornictví mělo na skladbu obyvatelstva značný vliv. Vedle úzké skupinky vrchnostenských úředníků báňského úřadu tvořili většinu zaměstnanců ratibořských stříbrných dolů *námezdní havíři a pomocní dělníci*, a jelikož jejich počet nebyl právě zanedbatelný, odrazil se výrazně i ve studovaných materiálech. Osoby spojené s důlním podnikáním se ovšem jeví mnohem společensky uzavřenější než jiná řemesla, která měla v kraji zpravidla pouze minimální počet zástupců. Protože bylo pravděpodobně z koho ve vlastních řadách vybírat, křtu havířských dětí byli téměř ze 60 % přítomni příslušníci stejné profese jako rodiče. Svoji podstatnou roli zde patrně sehrála i jazyková a kulturní bariéra či geografická uzavřenost v městečku a jeho bezprostředním okolí. Podobně se uplatnil i charakter prováděných prací v dolech formou směn, jenž se výrazně lišil od tradičního způsobu obživy. Snad i lepší finanční situace horníků mohla do určité míry způsobovat jistou izolovanost od zbývajících částí obyvatelstva.

Bylo by ovšem mylné se domnívat, že zaměstnanci dolů tvořili naprosto neprostupnou skupinu žijící výlučně ve vlastním světě. Jak dokazují matriční záznamy, také oni se podobně jako jiní lidé stávali častým cílem žádostí rodičů. V tomto případě pak ale pouze necelou čtvrtinu představovaly děti horníků a zbytek připadal na potomky hospodářů a řemeslníků, přičemž nechybí ani urozený pán, pacholek či žebračka. Vzhledem k tomu, že jednotlivé důlní profese nebyly v záznamech detailně evidovány, není možné stanovit paralelu mezi vyšší majetku kmotra a rodičů kmotřence.

Svébytné postavení mezi řemeslníky náleželo odedávna také *mlynářům*, neboť jejich práce byla pro venkovské i městské obyvatelstvo nezastupitelná. Díky vysoké společenské poptávce vznikala již v raném středověku hustá síť mlýnů, zabezpečujících suroviny pro výrobu základních potravin. Jelikož koupě mlýna nebyla nikdy levnou záležitostí, většinu z nich vlastnila města, vrchnost nebo církev a jenom část majitelů představovaly fyzické osoby. V řadě případů byly proto takové podniky drženy pouze formou pachtu, podobně jako některé kovárny a krčmy. I přesto tvořili mlynáři několik století jedny z nejčastěji se vyskytujících řemeslníků, a rovněž i matriční záznamy chýnovské farnosti je zmiňují několikanásobně víc než ostatní živnosti.⁵⁸ Bohužel ale žádný ze studovaných materiálů nepodává pro zdejší oblast informace, na jejichž základě by bylo možné spolehlivě určit přesné množství mlýnů a rozlišit jejich vlastníky od nájemců.

I přes vysoký počet uživatelů mlýnů zapsaných v matrice narozených farností Chýnov nebyli mlynáři v porovnání například s krejčími, šenkýři či kováři žádáni o kmotrovství nadměru často. Tvořili pouze necelá 4 % všech kmotrů. Nicméně obecná obliba některých z nich byla velmi vysoká a nacházeli se mezi prvními padesáti jedinci žádanými nejčastěji o kmotrovství. Dobové inventáře totiž ukázaly, že peněžní hotovostí i vybavením domácností mlynáři zpravidla převyšovali běžnou vesnickou úroveň a pro řadu rodin se tak jednalo o okruh osob vhodných do role kmotra jejich dětí. Vzhledem ke geografické pozici mlýnů mimo města vycházely žádosti zejména z řad sedláků a chalupníků, podruhů a ovčáckých pacholků, minimálně pak od řemeslníků a dalších mlynářů. Zcela ovšem chyběli zástupci vrchnostenské kanceláře či urození lidé, kteří hledali nové „duchovní příbuzné“ častěji v jiné, zejména vyšší, společenské kategorii osob. Podobně jako u ostatních profesí i zde tvořili nadpoloviční většinu mlynářských kmotrů pouze jejich manželky, dcery či synové. Jejich přítomnost zřetelně

---

⁵⁸ V matrice narozených farnosti Chýnov bylo zaznamenáno 54 majitelů nebo nájemců mlýna. Vzhledem k tomu, že se během deseti let stali několikrát rodiči i kmotry, evidence obsahuje v součtu 234 položek.

dokazuje, že zástup rodinným příslušníkem patřil k běžné dobové praxi a při křestní slavnosti nebyl rozhodně vnímán jako podřadný.

Podrobná analýza evidence pokřtěných vyvrátila domněnku o sociální uzavřenosti této skupiny osob,⁵⁹ a ukázala spíše na její propojení s jinými druhy řemesel či různými kategoriemi hospodářů. Dětem osob pracujících ve mlýně byli totiž jiní mlynáři přítomni pouze z 5 %, přičemž zbývající část tvořili ve větší míře zaměstnanci vrchnostenské kanceláře, příslušníci venkovské samosprávy a sedláci. Je tak patrné, že vzhledem k lepším finančním možnostem rodičů zasahovalo spektrum kmotrů jejich dětí především mezi místní elitu.

Přestože profesní skladba obyvatelstva chýnovské farnosti vynikala v závěru třicetileté války nemalou pestrostí, většina zdejších obyvatel se živila převážně pěstováním zemědělských plodin a chovem zvířat. Tito lidé, ač bývali obecně nazýváni hospodáři, se dělili podle rozlohy polí a množství dobytka ještě na několik dalších skupin. Bohužel ale na počátku padesátých let 17. století nebyly jednotlivé majetkové kategorie dosud přesně vymezeny a každý ze studovaných pramenů této doby užíval pro jejich zápis jiná měřítko.

Hospodáři z Chýnova byli zpravidla označováni podobně jako v jiných městech „sousedé“, a rozsah jejich polností lze proto blíže určit pouze na základě berní ruly.⁶⁰ Vedle úzké skupiny majetných sedláků se velmi často jednalo spíše o chalupníky a zahradníky, provozující vedle zemědělských prací také řemeslo. Především v havířských Ratibořských Horách tvořili zahradníci absolutní převahu, neboť pro ně byla hlavním způsobem obživy práce v dolech, a agrární zázemí měli tudíž nepříliš velké. Spolu s nimi zde ovšem pobývaly také zámožné rodiny, jež žádné obydlí a polnosti nevlastnily, ale využívaly pro své potřeby pronajatého knížecího domu.

Určitá specifika městských hospodářů se do jisté míry odrazila také na instituci kmotrovství. Přestože se v případě sousedů - rodičů - skladba „duchovních otců“ jejich dětí neomezovala výlučně na město, osoby trvale žijící v centru panství očividně převažovaly. Jejich obyvatelé se patrně v mnohém cítili spíše měšťany než venkovskými sedláky,⁶¹ a v porovnání s ostatními lidmi regionu proto volili kmotry častěji přímo z řad eggenberské správy,

---

⁵⁹ Názor ohledně sociální uzavřenosti skupiny mlynářů předkládá např. E. Maur, *K demografickým aspektům*, s. 27.

⁶⁰ O rozsahu polností a množství chovaného dobytka obyvatel Chýnova a Ratibořských Hor podrobněji J. Grulich, *Hospodáři na Chýnovsku v druhé polovině 17. století*, JSH 63, 1994, s. 44-53.

⁶¹ Srov. J. Mikulec, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, s. 89-92.

Tabulka 12. Mlynáři v roli kmotra

KMOTŘI	SOCIOPROFESNÍ POSTAVENÍ RODIČŮ																	CELKEM													
	POČET OSOB	bednář	děvka	hamlíknecht	hospodář	hospodář, svobod.	chalupník	kovář	kuchař	mistr polní z ovčína	mlynář	podruh	podruh, chalupník	podruh, krejčí	sedlák	sedlák, konšel	sedlák, mlynář		sedlák, rychtář	sedlák, švec	sládek	slouha	soused, sedlák	šafář	šenkýř	zahradník	zahradník, kožíšník	zahradník, krejčí	zahradník, řezník	nezjištěno	CELKEM
dcera mlynáře	1	1													2								1			1				5	
mlynář	37	1	6	1	3	12	2	3	1	2	8	4	1	25	2				1	1	6	1			2	3	2	1	3	22	91
sedlák, mlynář*	7				2	2				1				3															1	8	
sedlák, mlynář, konšel**	3					2					1			15	2														2	20	
sedlák, mlynář, myslivec	1					1														1									2	2	
sedlák, mlynář, rychtář	1					1									2		3												1	6	
CELKEM	50	1	1	6	1	5	18	2	3	1	3	9	4	1	47	4	3	1	1	1	6	1	1	1	2	3	3	1	3	26	182
% ze všech kmotrů																															3,77

* jedná se o tři manželské páry

** jedná se o manželský pár a matku

Tabulka 13. Příslušníci vojska v roli rodičů

RODIČE	SOCIOPROFESNÍ POSTAVENÍ KMOTRŮ																						CELKEM	
	POČET OSOB	dcera šenkýře	třímajstr	hospodář z nájemního domu	hospodář z nájemního domu, kaprál	kaprál	kněz a děkan	kuchařka, sestra sládka	mládenec z kanceláře	pán, hejtmán	pan, chalupník, šichtmastr,	pan, lajtnant	pani, hejtmanka	pisár důchodní	sedlák, kovář	sedlák, krejčí, rychtář	soldat	šafářka	šulmastr, rychtář	urozený pán	zahradník	nezjištěno		CELKEM
hospodář z nájemního domu, kaprál*	1			1			1						1	1	1					1				7
kaprál**	1	1		1											1				1					5
raitrsmid	1																5							5
soldat	6		1	3			2	2	1	1		1	1	1		1	4	1			1	2	20	
CELKEM	9	1	1	5	1	2	1	2	1	1	1	1	2	2	2	1	9	1	1	1	1	1	2	37

hejtmana a jeho ženu nevyjímaje. Perkmistr, štejkýř či písaři obroční a důchodní tak svou přítomností v řadách kmotrů zcela převážili nad tradičními venkovskými hospodáři, mlynáři či zaměstnanci vrchnostenských podniků. K velmi oblíbeným patřily rovněž i rodiny z nájemních domů či členů městské samosprávy. Výraznější rozdíly se ve výběru nových příbuzných mezi městským sedlákem a zahradníkem neprojevíly, neboť odlišnost v rozsahu polností nebyla pravděpodobně vnímána tak markantně jako na venkově, kde majitel nižší výměry půdy ne vždy provozoval současně některé z řemesel.

Společenskou i ekonomickou nadřazenost městských hospodářů vůči obyvatelům vesnic v okolí je možné ilustrovat také pomocí socioprofesionálního spektra rodin, jejichž žádost o kmotrovství soused nebo člen jeho domácnosti přijal. Na rozdíl od výše popsaného modelu se v tomto případě jednalo o mnohem užší škálu živností a sociálních kategorií. Převažovali v ní sedláci, chalupníci a řemeslníci, nezanedbatelný díl připadal i na služebný personál. Pro ně, stejně jako pro svobodné matky, představovali sousedé mnohem lákavější objekt zájmu než vesničtí hospodáři. Podobnou situaci jako u sousedů je možné pozorovat i u rodin obývajících knížecí dům. U obou skupin se výrazně projevila tendence výběru kmotrů pro vlastní děti především z vyšších kruhů, v opačném případě pak zvýšený zájem z řad nižších vrstev obyvatelstva.

Nejen městské, ale rovněž i *vesnické prostředí* bylo kolem poloviny 17. století sociálně a majetkově diferencované.⁶² Po třicetileté válce představovali nejsilnější skupinu *sedláci*, neboť poklesem počtu veškerých obyvatel zůstalo v zemi mnoho poustek, a vrchnost se proto snažila dosazovat na uprázdněné grunty majitele nové, jež by opět platili berně. Jelikož je nacházela především v řadách selských synů, kteří nedělili otcovskou usedlost, mezi chalupníky nebo podruhy, došlo v prvních desetiletích po ukončení evropského konfliktu ke snížení počtu osob v těchto kategoriích a naopak k výraznému posílení vrstvy rolníků.⁶³ Za sedláka ve smyslu berní ruly byl pokládán ten, kdo osíval více než polovinu o výměře 15-150 korců a zároveň poskytoval vrchnosti tažní robotu. Chalupníci

---

⁶² Srov. např. F. Kutnar, *Dějinný pohled na vesnické společenské vrstvy*, ČL 4, 1949, s. 97-102; O. Placht, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století*, Praha 1957 s. 119-156; J. Petráň, *Poddaný lid na prahu třicetileté války*, Praha 1964, s. 53-145.

⁶³ Podrobněji například E. Maur, *Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté*, AUC Phil. et. Hist. 3, 1972, s. 26-29; TÝŽ, *Populační důsledky třicetileté války*, HD 12, 1987, s. 137-152.

vykonávali pouze službu pěší a rozloha jejich polí se pohybovala mezi 7 a 30 korci. Zahradníci buď nevlastnili půdu žádnou, nebo maximálně osm korců. Komparace majetku osob evidovaných v matričních záznamech nicméně ukázala, že se jednalo spíše o hodnoty orientační, neboť zejména v případě chýnovských chalupníků nedosahoval průměr požadované výše. Právě výměra půdy jako základního prostředku obživy ovšem určovala na venkově několik staletí sociální zařazení svého majitele, společenskou pozici jeho rodiny, výběr partnera, stejně jako i rozsah práv a povinností či místo ve vesnických správních a společenských institucích. Jelikož ale nepříznivá poválečná hospodářská situace způsobila výrazné změny v majetku některých osob, neplatila tato zásada bezvýhradně. Jediným záznamem v gruntovních knihách se z řady lidí stali počátkem padesátých let 17. století sedláci, ale nadále na nich zůstávala tíha dluhů, nedostatku tažného dobytka i absence pomocného personálu. Mezi obyvateli vesnic se proto v každodenním životě uplatňovaly spíše nepsané společenské zásady, které žádné vrchnostenské rozhodnutí nemohlo ovlivnit. Měřítkem všech hodnot, včetně společenské prestiže, se totiž stával především majetek vyjádřený v hotových penězích a zisk z prosperujícího hospodářství.

Hospodáři představují nejobtížněji analyzovatelnou socioprofesní skupinu, neboť do ní bylo řazeno nejvíce poddanského obyvatelstva. I přes snahu stanovit pro jednotlivé stupně venkovské hierarchie co nejužší měřítko se ukázalo, že společnost poloviny 17. století byla vzhledem k poválečné ekonomické situaci z hlediska kmotrovství navzájem značně propojena. V rámci jednotlivých majetkových kategorií nebyly nalezeny žádné pevně vymezené izolované skupiny, a to jak z pozice kmotrů, tak i rodičů. Ani detailní rozbor historického materiálu nepotvrdil domněnku, že by osoba vystupující v roli levans byla lépe situovaná než patrinus či ostatní testis. Zda tyto minimální rozdíly v socioprofesionálním spektru všech tří kmotrů i všech tří kategorií hospodářů ukazují pouze na specifikum vesnice bezprostředně po třicetileté válce či spíše na stav trvalého rázu, by bylo možné s určitostí stanovit pouze na základě komparace s prameny z pozdějšího období. Je možné se ale domnívat, že určitý prostor, jenž byl dán veškerým skupinám osob, vyvrací částečně myšlenku, podle níž jediným motivem rodičů pro volbu kmotra byl ekonomický zisk. Současně je však nutné mít na paměti, že v takové míře byla vzájemná provázanost zaznamenána pouze u skupiny hospodářů. Větší společenská propast je prostřednictvím kmotrovství patrná například již mezi vlastníky polností a bezzemky, kteří na mnoha selských gruntech vedle rodiny majitele žili.

Podruzi tvořili určitý spojovací článek mezi hospodáři a venkovskou chudinou. Náležely k nim nejen osoby, které nedědily otcovský statek, a pro

něž se stával přechod z čelední služby do podružství jediným řešením životní situace, ale také přestárlí hospodáři odcházející na výměnek, vdovy, vdovci, dospělé neprovdané dcery,⁶⁴ ženy s nemanželským dítětem nebo tělesně či duševně postižení lidé.⁶⁵ Podruzi se živili buď řemeslem, nebo, a to většinou, pracovali jako námezdní síla, často především za naturální odměnu, stravu či byt.⁶⁶ Žili sami, nebo se svou rodinou v nájmu, v podružské chalupě při nejbohatších selských gruntech, pastoušce nebo na poustce. Jelikož rozsah jejich majetku nebyl příliš velký, zůstávali s výjimkou vdov a výměnkářů dlouho svobodní a bezdětní. Nicméně také oni uzavírali sňatky,⁶⁷ počet dětí v podružských rodinách byl však nižší než v rodinách hospodářů.⁶⁸ Tato nepříznivá ekonomická situace podružské rodiny posunula při výběru kmotra velmi často hledisko zisku na přední místo, a nebyl proto zdaleka dán prostor všem společenským a profesním skupinám, které se v oblasti Chýnovska vyskytovaly. Zcela logicky u jejich svátostných obřadů převážili sedláci, chalupníci, bohatší hospodáři z poddanských městeček, zaměstnanci vrchnostenské kanceláře či urození lidé. Podruzi, případně čeled' se vyskytli zcela minimálně. Je rovněž zjevné, že se v žádném případě spektrum kmotrů podružských potomků nezúžilo na obyvatele venkova, především na jejich přímé „nadřízené“, ale naopak obsáhlo mnohem širší oblast.

Bylo by však mylné se domnívat, že vzhledem k horším životním podmínkám podruhů neprojevil nikdo jiný o jejich kmotrovskou službu zájem. Přestože nedosáhli v porovnání s ostatními skupinami obyvatelstva takové četnosti, více než polovina jejich kmotřenců pocházela z rodin sedláků. Jedním z vysvětlení, které se nabízí, je možnost blízkých příbuzenských vazeb mezi podruhy a selskými rodinami nebo, především u nových „poválečných“ sedláků konstituovaných z podružské vrstvy, přátelství.

---

⁶⁴ Ženy-podruhyně převyšovaly početně své mužské protějšky. Srov. E. Maur, *Populační vývoj českých komorních panství*, s. 42.

⁶⁵ Podrobněji T. Planský, *Podruzi a živnostníci na osadě brložské*, ČL 5, 1896, s. 327-330; A. Šebestová-Ledecká, *Podruzi*, ČL 9, 1900, s. 393-395; K. Krofta, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949, s. 155; O. Placht, *Lidnatost*, s. 143-150; J. Petráň, *Poddaný lid*, s. 170-171; E. Maur, *Populační vývoj českých komorních panství*, s. 41-43; E. Rumlová, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury*, s. 181-186; J. Grulich – H. Zeitlhofer, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností*, s. 31-84.

⁶⁶ Výše odměny podrobněji O. Placht, *Lidnatost*, s. 147; J. Petráň, *Poddaný lid*, 149-151.

⁶⁷ Srov. J. Horský – M. Sládek, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň*, s. 80-81.

⁶⁸ Podrobněji J. Petráň, *Poddaný lid*, s. 171.

Jednu z neodmyslitelných složek tehdejšího obyvatelstva tvořila také *čeled'*,⁶⁹ která pracovala ve službách vrchnosti i poddaných.⁷⁰ Jednalo se zpravidla o mladé lidi zaměstnané v selském hospodářství, na panském dvoře, v měšťanské domácnosti či ve šlechtickém sídle. Na rozdíl od průměrných selských statků, kde pracoval zpravidla pouze pacholek a děvečka, ve vrchnostenském podniku bylo možné setkat se i u *čeledi s různou profesní specializací*. Základní rozdělení doplňoval především ovčácký pacholek, jinak hamlknecht, pasák vepřů a krav, označovaný též jako sviňák a kravař. Čeled' byla nedílnou součástí také většiny městských domácností, neboť obyvatelé poddanských městeček, která v mnohém připomínala spíše vesnici, dělili svůj zdroj obživy obvykle mezi řemeslo a zemědělství. Vedle tradičního pacholka a děvečky, pracujících na poli nebo u dobytka, byly v bohatších domácnostech zaměstnávány také dívky pro výkon domácích prací, kuchařky a chůvy. Zcela samostatnou kategorií mezi čeledí pak tvořily osoby ve službách vrchnosti, vykonávající práci přímo v panském sídle.

Největší podíl mezi čeledí tvořila *selská čeled'*, kterou sjednávali hospodáři, obvykle v zimě, na dobu jednoho roku.⁷¹ Kromě dětí, zpravidla sirotků, pro něž byla služba formou zaopatření, představovala selská čeled' specifickou profesní skupinu převážně nedospělých lidí mezi 15-20 rokem. Nebyly ovšem výjimkou ani jedinci starší, nicméně většina pacholků a děveček nepřesáhla věk 25 let. Oproti tomu věková struktura dvorské čeledi, s výjimkou šafářů a mistrů, byla zhruba o pět let vyšší. Nízký věk a momentální sociální a materiální závislost nedovolovali těmto lidem zpravidla po několik let uzavřít sňatek a založit vlastní domácnost. Tento fakt se velmi zřetelně odrazil také v matričních záznamech chýnovské farnosti. I přes vysoký počet čeledního personálu v tehdejší společnosti tvořili potomci ženatých služebníků pouhá 4 % všech novorozenců. Ve většině případů šlo přitom o děti ovčáckých pacholků a obecních pastýřů, pouze jedinkrát manželského páru děvečky a pacholka. U pomocníků ovčáckých mistrů je možné předpokládat, že služební poměr, v němž setrvali několik let, pro ně již neznamenal pouze přechodnou záležitost, ale podobně jako u slouhů

---

⁶⁹ O problematice čeledi ve středoevropském prostoru blíže O. Placht, *Lidnatost*, s. 151 až 152; J. Křivka, *Čeled' v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva*, HD 2, 1968, s. 2-8; E. Maur, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu poddaných podle víry z roku 1651*, HD 23, 1999, s. 85-135; E. Rumlová, *Demografická a sociální struktura obyvatelstva panství Dymokury*, s. 186- 192.

⁷⁰ Povaha studovaných materiálů ovšem nedovoluje pro oblast Chýnovska přesně stanovit, kdo byl zaměstnavatelem jednotlivých zaznamenaných čeledínů, zda šlechtic či poddaný.

⁷¹ Smlouvy bývaly ukončeny na sv. Martina.

a obecních pastýřů,⁷² hlavní zdroj obživy. Neporovnatelně větší část potomků čeledi však tvořily nemanželské děti děveček a pasaček, jež představovaly téměř 30 % všech ilegálních novorozenců chýnovské farnosti.

Závislé postavení čeledi, stejně jako společenská hanba svobodných matek, nutně vyvolává dojem, že kmotři jejich dětí museli pocházet z těch nejnižších společenských vrstev, že nikdo jiný nebyl ochoten tuto službu přijmout. Opak je ovšem pravdou. Kmotrovství se téměř z 30 % zhostili sedláci, o polovinu méně pak chalupníci, nechyběli ani vrchnostenští úředníci či příslušníci venkovské samosprávy. Pouze 5 % tvořila čeleď. Poněkud vyhraněnější spektrum je možné nalézt u hamlknechtů, jejichž dětem byli u svátostného obřadu přítomni ve větší míře ovčáčtí mistři a jejich pacholci. I když se jedná o malý počet případů, je možné usuzovat na společenskou uzavřenost této skupiny, vycházející ze statutu ovčáckého řemesla i geografické izolovanosti ovčínů stávajících zpravidla o samotě. Motivy vedoucí k přijetí celoživotní úlohy „duchovního otcovství“ osobami majetnějšími než rodiče křtěného byly patrně stejné jako u ostatních socioprofesionálních skupin. Soucit, bohabojnost i posílení vlastní společenské prestiže figurovaly u křtů těchto dětí stejně jako u kterýchkoliv jiných.

Bylo by ovšem chybou předpokládat, že osobám náležejícím k selské nebo dvorské čeledi nebyly vzhledem k jejich společenskému postavení žádosti o kmotrovství adresovány. Přestože tvořily ani ne jedno procento veškerých kmotrů, není možné je opomíjet, neboť s výjimkou hospodářů a řemeslníků dosahovaly i ostatní socioprofesionální kategorie průměrně 3,5 procenta.⁷³ Příčiny obecně nízkého zastoupení služebníků a služek je možné hledat v jejich celkovém statutu, neboť řadě rodin, požadujících pro své dítě od nového kmotra především materiální záštitu, se tito mladí lidé nejevili jako zajímaví, jelikož neposkytovali dostatečné záruky, že se v případě smrti rodičů o dítě náležitě postarají. Nicméně přítomnost pacholků a děveček při křestním obřadu je nezpochybnitelná. Jako vysvětlení se nabízí nejen přátelské vztahy, které ovšem nelze typem studovaných pramenů obsáhnout, ale také touha naplnit pravé poslání křtu přítomností chudých, či skutečnost, že oni pacholci nebo děvečky byli syny a dcerami ze selských rodin a někteří z nich po čase mohli převzít svůj dědický podíl nebo se oženit či provdat na jiný statek. U některých hamlknechtů a pastýřů se navíc nejednalo o pře-

---

⁷² O právech a povinnostech pastýře podrobněji M. Kozák, *Lidé ve službách obecních*, ČL 5, 1896, s. 134-137; J. Zítek, *Obecní pastýř a kovář*, ČL 15, 1906, s. 54-55; L. Štěpánek, *Pastouška a vývoj její funkce ve vesnici*, ČL 66, 1979, s. 166-169.

⁷³ Nízké procento zastoupení jednotlivých kategorií je způsobeno stanovením velkého počtu specifických socioprofesionálních skupin.

chodnou formu obživy, ale o trvalé zaměstnání. Čeď selských gruntů a panských dvorů byla proto téměř v polovině případů přítomna nejen křtu dětí stejné profesní kategorie nebo podruhům, ale zbytek náležel, což je pozoruhodné, ovčáckým mistrům nebo sedlákům.

Mezi čeď patřili vedle osob vykonávajících tradiční práci v hospodářství také *kuchaři a kuchařky* bohatších domácností. V matričních záznamech chýnovské farnosti se mezi lety 1645-1654 objevovali velmi sporadicky s výjimkou asi třicetileté Voršily, sestry chýnovského sládka a kuchařky v jedné osobě. Počtem svých 60 kmotřenců se dotyčná bezkonkurenčně řadila k několika nejoblíbenějším kmotrům ve městě Chýnově i okolí. Co ovšem způsobilo její věhlas není známo. Náležela sice k panskému pivovaru, patrně měla i vlastní jmění, nicméně žilo zde mnohem více bohatších a společensky výše postavených osob, které na ni četností matričních záznamů zdaleka nedosahují. K žádostem o kmotrovství vedlo pravděpodobně především soužití s významnějším bratrem, jehož při křtu dívek „zastupovala“. Nabízí se ale rovněž úvaha, že pokud byla vdovou, mohla fungovat například jako místní porodní bába a účastnit se tak nejednoho nouzového obřadu. Nelze také vyloučit oblíbenost díky osobním kvalitám. Škála rodin, jejichž dětem se stala kmotrou, se nicméně z větší části pohybuje pouze mezi hospodáři, drobnějšími řemeslníky a chudinou. Zcela chybí zástupci místní elity, což je ale vzhledem k jejímu sociálnímu postavení pochopitelné.

Kuchaři a kuchařky se nestávali pouze kmotry, také oni se během zkoumaného desetiletí zařadili mezi rodiče. V tomto případě se však naskytá poněkud jiný obraz než u ostatního služebného personálu, neboť všichni kmotři jejich dětí náleželi k horním vrstvám společnosti. Vinou nedostatečné výpovědní hodnotě pramenů nelze bohužel zjistit žádné upřesňující detaily a můžeme se proto jenom domnívat, že se jednalo o kuchaře podílející se na úpravě jídel nikoli pro obyčejné strážníky.

Další specifickou skupinu čeďi tvořil *personál panských sídel*. Přestože býval zpravidla velmi početný a profesně specializovaný, matriční záznamy chýnovské farnosti evidují pouze některé z nich. Důvodem jejich absence byl patrně charakter čelední služby a momentální finanční možnosti jejich příslušníků. Pro všechny však tato forma práce nepředstavovala dočasný zdroj obživy, pro některé se služba u dvora stala dlouhodobou, někdy i celoživotní záležitostí. To se do jisté míry odrazilo i na spektru osob přítomných křestní svátosti mezi lety 1645-1654, kdy se vedle nemanželských dětí hofmistrové a chůvy nacházejí také legitimní potomci zámeckých kočů a vrátných. Přestože služba v prostředí panského domu nepatřila mezi nejprestižnější povolání, byla to patrně právě ona, kdo zajistil manželským

párům i svobodným matkám koncentraci společensky významných osob v roli kmotra jejich dětí. Analýza matričních záznamů totiž ukázala, že vedle panských úředníků, představitelů městečka a vesnické samosprávy, byl křtům dětí zámecké čeledi přítomen i samotný hejtman. Vliv na přijetí „duchovního otcovství“ měla v tomto případě nepochybně především křesťanská morálka, neboť dvorská čeleď, pro niž byla účast vrchnostenského úředníka projevem velké cti vůči jejich osobě, žádost těmto lidem rozhodně adresovala. Na druhou stranu je ovšem nutné si uvědomit, že zámek či jiný panský dům tvořil do jisté míry uzavřený svět, v němž se pohybovaly stále tytéž osoby, a rodičům novorozence posléze připadalo zcela přirozené požádat o kmotrovství někoho z nich. Že se jednalo převážně o jedince výše společensky postavené, není třeba dodávat. Na druhou stranu osoby náležející k zámeckému personálu nepatřily právě k nejžádanějším kmotrům – jestliže k tomu přeci jen došlo, byly kmotry dětem převážně chalupníků a podruhů.

Nedílnou součástí *vrchnostenských zaměstnanců* tvořili také lidé pracující v panských dvorech, ovčíněch, pivovarech nebo spravující lesní či vodní hospodářství. Vedle početné čeledi žili a pracovali v těchto zařízeních i osoby odpovědné za provoz, odlišující se od řadových pracovníků především věkem a vyšší platu, který jim umožňoval mít vlastní domácnost a hospodářství. Šafáři, šafářky, ovčáctí mistři, fišmistři, pivovarníci či myslivci sloužili vrchnosti zpravidla celý život nebo alespoň více let a jejich postavení v hierarchii čeledi bylo proto velmi privilegované.⁷⁴ Matriční záznamy chýnovské farnosti z let 1645-1654 ukazují na jejich značnou oblibu mezi rodinami vybírajícími kmotra pro své dítě. Z devíti procent celkové účasti tvořili téměř šest procent zaměstnanci panského pivovaru, zbytek pak především správci dvorů a ovčínů. Socioprofesionální spektrum rodin jejich kmotřenců ani v nejmenším neobsahuje výlučně nejnižší složky obyvatelstva, neboť téměř polovinu představují sedláci a chalupníci, chybí ale rodiny úředníků vrchnostenské kanceláře nebo členů samosprávy. Ti byli ve větší míře zastoupeni naopak v případě, že se zaměstnanec velkostatku stal rodičem. Těmto dětem přicházeli kmotři, co do majetku a společenské prestiže, výrazněji výše postavení. V seznamu se například nenachází jediný podruh a také čeleď je omezena pouze na hamlknechty. Nelze proto osoby ve vedení režijních podniků řadit na stejnou úroveň jako nejnižší služebníky, neboť i přes své závislé postavení byly pro rodiče novorozenců svým trvalým příjmem, stabilním zaměstnáním ve službách vrchnosti a vlastním hospodářstvím dostatečně atraktivní. Pouze u ovčáků je vzhledem k tomu, že

---

⁷⁴ V řadě případů byly dvory šafářům nebo ovčáckým mistrům pronajímány.

se převážná většina ovčáckých mistrů účastnila pravidelně křtů dětí svých kolegů či jejich podřízených, patrná jistá uzavřenost skupiny. U ostatních profesí nebyla nalezena žádná výraznější specifika a zejména u zaměstnanců pivovaru byla zjištěna velmi bohatá socioprofesní škála evidovaných rodin. Jejich zvýšená obliba byla patrně způsobena polohou podniku uvnitř města, zatímco dvory a ovčiny stály o samotě mimo vesnice.

K plnému pochopení složitosti společenské skladby vesnice a poddanských městeček je nutné vzpomenout i složky tovaryšů a učňů. Jelikož zpravidla neženatí⁷⁵ mladíci byli najímáni dlouhodobě do dílny mistra, byly si kategorie tovaryšů a čeledi obecně velmi blízké. Přítomnost těchto osob v matričních záznamech v roli kmotrů definitivně vyvrací představu „duchovního otce“ výlučně jako jedince se stabilními příjmy, společensky vlivného a všeobecně váženého.⁷⁶ Přestože se tovaryši coby kmotři vyskytovali výjimečně, nelze je, vzhledem nutnosti rozrušit prezentované klíšé, přehlížet. Vedle vandrovního sládkovského, jenž přijal pouze jedenkrát kmotrovství dítěti tulačky, byl do matriky narozených mezi lety 1645-1650 čtyřikrát zapsán také tovaryš pekařský. Ten na rozdíl od prve zmíněného byl ovšem opakovaně požádán o svědectví zámožnějšími rodinami. Vzhledem k jeho věku třiceti pěti let je možné se domnívat, že šlo o tzv. „věčného“ tovaryše, pobývajícího v Ratibořských Horách již delší dobu.

Mnohem pozoruhodnější se jeví pohled na skupinu osob, které tvořily kmotry dětem *potulných žen*. Dívky, které porodily dítě mimo manželský svazek, totiž pozbývaly automaticky práva na dědický podíl po rodičích a nejednou byly vyhnáním z usedlosti donuceny vést psanecký život. Přestože se jednalo o významný morální poklesek, svědky křestního obřadu jejich dětí se nestali příslušníci místní chudiny, jak by se dalo předpokládat, ba naopak, většina z přítomných náležela minimálně ke středním venkovským vrstvám. Dítě žebračky z Ratibořských Hor mělo při svém křtu dokonce přítomno sedm osob, přičemž takové privilegium se zpravidla dostávalo pouze dětem bohatších hospodářů. Zmíněný jev tak potvrzuje obecně sdílenou představu o velké „zásluze pro věčnost“ u osoby, jež se stane kmotrem chudému dítěti. „Jeden schodek do nebe“ navíc si tak pravděpodobně chtělo křestním svědectvím zajistit co nejvíce obyvatel tohoto poddanského městečka. Rovněž je ale možné se domnívat, že zmíněná cizoložnice nebyla

---

⁷⁵ Sňatek tovaryše nebyl vyloučen, ovšem nebyl příliš obvyklý. Srov. E. Maur, *Populační vývoj českých komorních panství*, s. 45.

⁷⁶ Například R. van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 90, dospěl k závěru, že kmotři pocházeli vždy z vyšší společenské vrstvy než rodiče a dítěti se tak otvírala možnost postoupit v této hierarchii o stupínek výše.

potulnou osobou v pravém slova smyslu, ale pouze místní žebračkou. Města totiž zpravidla vydávala pro „svou“ chudinu povolení k žebrotě, vyhrazovala patřičná místa, občas poskytovala i nádenické práce.⁷⁷ Rovněž tato žena mohla v centru panství žít již několik let a příležitostně vypomáhat zdejším hospodyním, které pak na oplátku přišly jejímu dítěti za kmotry.

Nejen touhou po spasení či snahami o posílení vlastní společenské prestiže byli obyvatelé Chýnovska v polovině 17. století motivováni v případě, že přijímali žádost o „duchovní otcovství“ dítěte „z levého boku počatého“. Některé přestupky proti mravopoctnosti, jež se obvykle trestaly pranýřem, budily totiž v řadě lidí mimo jiné také soucit. Názor, který prezentuje křest ilegálních novorozenců jako okrajovou společenskou záležitost, jíž se účastnili pouze nejchudší složky obyvatelstva,⁷⁸ se tak ve zdejší lokalitě nepotvrdil. Přestože byly děti vzešlé „z nepoctivého lože“ a potomci manželských párů evidováni v matrice odděleně, socioprofesionální spektrum kmotrů obou skupin dětí vykazuje shodné znaky. Není možné říci, že by křtu nemanželských dětí byli přítomni příslušníci výlučně vyšších nebo naopak nižších vrstev. Největší zastoupení měli mezi kmotry vzhledem k obecně vysokému počtu sedláci, doprovázeni hospodáři z nájemných domů, sousedy a řemeslníky. Pouze výjimečně se objevili podruzi nebo čeledí, ačkoli svobodné matky patřily z 90 % právě do těchto společenských kategorií. Ve větší míře než jindy zde byly přítomny v roli kmotra také dosud neprovdané dcery řemeslníků a sedláků. Protože však až na jediný případ nepatřila hříšnice mezi čeledí jejich otců, nabízí se jako možné vysvětlení přátelský vztah mezi dívkami. Ačkoli se matkami nemanželských dětí stávala především ženská čeledí, u níž je více než pravděpodobné, že otcem jejich dítěte byl buď hospodář, nebo některý z jeho zaměstnanců, v roli kmotrů se lidé ze stejné usedlosti vyskytují velmi vzácně. Sexuálního deliktu se dopouštěla vedle služebného personálu také řada podruhyň, nicméně trvalé konkubináty, jež se někdy u podruhů vyskytovaly⁷⁹, nebyly ve zdejší farnosti zaznamenány. U 80 % nemanželských dětí totiž otec v matričním zápisu chyběl.

Poslední poněkud specifickou kategorií, kterou lze v rámci venkovské společnosti vymezit, tvořili *vojáci*. Stálá armáda vedená státem se začala

---

⁷⁷ Podrobněji O. Placht, *Lidnatost*, s. 156; J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury II/1*, s. 232.

⁷⁸ Například M. Kolařík, *Kmotrovstvo*, ČL 31, 1931, s. 356 uvádí, že „*dětem z levého boku poslým, z nepoctivého lože zrozeným kmotrovali obyčejně chudí kostelníci, špitálníci, poustevníci*“.

⁷⁹ Pro nedostatek obživy a absenci vlastního bydlení nemohli někteří podruzi a čeledí uzavřít sňatek. Srov. I. Heroldová, *Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví a po něm*, ČL 68, 1981, s. 156-168.

utvářet v habsburské monarchii již bezprostředně po skončení třicetileté války jako důsledek potřeby trvalé existence ozbrojeného nástroje vnitřní i zahraniční politiky. Základ nové armády byl zformován v roce 1649 z původních žoldnéřských pluků ponechaných v pohraničí, jejichž jediným majitelem se nyní stával panovník. Přestože byla dosavadnímu vojenskému podnikání definitivně učiněna přítrž, vznikající armáda připomínala ještě dlouho svou organizací, výstrojí a výzbrojí období třicetileté války.⁸⁰ Rovněž i způsob jejího ubytování a zásobování se příliš nezměnil a vše museli zajišťovat i nadále obyvatelé vesnic a měst.⁸¹ Při průtahu vojsk byl například krajský hejtman povinen poskytnout spolu s ubytováním, tzv. „kvartýry“, a serviciemi i příprěž, ustájení a krmivo pro koně. Osvobozeny zůstávaly pouze vrchnostenské domy a sídla, fary, mýtní a celní objekty, školy, mlýny, hospody a dvory.

Na základě matričních záznamů chýnovské farnosti je patrné, že i zdejší územím prošla v závěru třicetileté války a během prvních mírových let řada žoldnéřských kompanií. Vzhledem k tomu, že spolu s nimi cestovaly také jejich rodiny, bylo mezi lety 1545-1654 pokřtěno v chýnovském kostele i devět „vojenských“ dětí. Přestože armáda setrvala na místě pouze omezenou dobu,⁸² kmotry nově narozeným potomkům netvořili zdaleka jen její příslušníci. Představa pevně uzavřené skupiny lidí, kteří vybírali vhodné svědky křestního obřadu výlučně ve svých řadách, je poněkud mylná.⁸³ Spojitost s tehdejší armádou nebyla pravděpodobně žádnou podmínkou a mezi kmotry tak tvořili téměř 70 % starousedlíci. Pouze u jediného obřadu náleželi všichni účastníci ke stejnému regimentu, nicméně představují spíše výjimku než pravidlo. Zejména trvale usazení kaprálové, disponující stálým, poměrně vysokým příjmem, dávali přednost výlučně místním obyvatelům. Jelikož zisky z rekrutů nebyly právě zanedbatelné, oni sami patřili mezi venkovskou elitu. Rovněž i vlastnictví nájemního domu jim zaručovalo jistou prestiž, která se na spektru kmotrů jejich potomků výrazně odrazila.

---

⁸⁰ O stavu armády v 17. století podrobněji M. Broft, *Vojenské dějiny Československa II (1526-1918)*, Praha 1986, s. 109-191.

⁸¹ Náklady za celodenní stravu se odečítala hostitelům z berně.

⁸² Z matričních záznamů je zjevné, že do roku 1649 pobývala vojska v oblasti Chýnovska vždy přibližně jeden měsíc. Nejvyššího počtu dosáhli jejich členové při udílení křestní svátosti v roce 1646 a 1647. Podobně vysoké číslo také v roce 1653 bylo ovlivněno patrně posádkou nového typu armády, neboť se jedná ve většině případů o dva kaprály z Ratibořských Hor a Dubu.

⁸³ M. Kolářik, *Kmotrovstvo*, s. 356 uvádí: „*Dětem vojenských otců a matek, kmotrovaly zase osoby vojenské, felčarové, fírové, ženy jejich anebo vysocí pánovi vojensští.*“

Přítomnost místních lidí při křtu dětí ostatních soldátů mělo ale mnohem složitější příčiny. Celková nejistota vojenského života většiny pěšáků nebyla pro rodiče novorozenců pravděpodobně příliš přitažlivá, a dávali proto před přátelskými vztahy přednost spíše společenskému vlivu a dlouhodobější finanční záruce zdejších obyvatel. Ačkoli nemohl místní kmotr nadále dohlížet na kvalitu mravní a náboženské výchovy svého kmotřence, naskýtala se určitá možnost zajištění dítěte v případě jeho budoucích životních nesází. Účast nikoli bezvýznamných osob na církevním aktu ale nabízí mimo jiné také domněnku, že kmotrovství představovalo pro migrující osoby záležitost spíše formální, a díky tomu tak poskytovalo místní elitě určitý prostor pro vlastní reprezentaci. Vojenským dětem byli totiž za kmotry převážně pouze panští zaměstnanci, členové venkovské samosprávy nebo zámožnější hospodáři. Zdá se, že pro výběr kmotra v neznámém teritoriu byl pravděpodobně jedním z důležitých motivů i věhlas některých jedinců. Jelikož se splnění kmotrovských slibů jevílo v tomto případě jako málo pravděpodobné, mohli rodiče toužit získat význačnou osobu alespoň pro daný okamžik. Zvláštním úkazem byla ovšem přítomnost děkana z poněkud vzdálené lokality, pro což není možné nalézt s ohledem na církevní ustanovení, přijatelné vysvětlení.

Vojáci neplnili ve zdejší oblasti výlučně roli rodičů, ale do matriky narozených byli zapisováni rovněž jako svědci křestního obřadu místních dětí. Většina z nich se objevila v záznamech pouze jedenkrát, neboť šlo o příslušníky procházejících pluků, nicméně některé osoby byly křtu přítomny v průběhu zkoumaného období i opakovaně. Několikaletá služba kaprálů a lajtnantů se na četnosti jejich výskytu v matričních záznamech výrazně odrazila. Oni nebo jejich manželky byli žádáni jak pro děti místních řemeslníků, tak i podruhů, sluhů a pacholků. Byli vybíráni zpravidla pro roli levans a patrinus, kdežto role testis připadala těm příslušníkům vojska, jejichž pobyt byl v okolí městečka Chýnova pouze dočasný. Vzhledem k omezenému počtu vojáků na území zdejší farnosti nelze bohužel přesněji fenomén kmotrovství u této skupiny obyvatelstva specifikovat.

3. Kmotry a kmotři jako přímí účastníci křtin a úvodu

Bylo by mylné předpokládat, že se funkce kmotrů soustředila v období raného novověku toliko na pasivní účast křestního obřadu či na záruky duchovního vedení svěřeného dítěte. Jejich role nebyla nikdy omezena na pouhý zápis v matriční knize, jak bývá v některých případech prezentováno, ale představovala neodmyslitelnou součást tehdejšího společenského života. Jejich působnost je možné spatřovat především ve dvou základních rovinách. První byla naplňována ve vymezeném čase a prostoru během iniciační

svátosti, druhou, nesrovnatelně širší, pak tvořil každodenní všední život mimo zdi křesťanského chrámu.

Jeden z důležitých momentů představoval vliv kmotra na *výběr jména pro novorozence*. Ačkoli bývá často přeceňován, nelze jej naopak ani opomíjet. I když udělování osobního jména nebylo nikdy tou nejpodstatnější součástí křestního obřadu, nýbrž pouze vhodnou příležitostí k tomuto aktu, postupem doby se z něj vyvinul zvyk, který dnes k tomuto posvátného úkonu již neodmyslitelně patří.⁸⁴ Prvotní křesťané nevěnovali výběru osobních jmen zvláštní pozornost a několik staletí byla většina jich nositeli tzv. „pohanských“ jmen. Teprve od konce prvního tisíciletí po Kristu začala stabilizující se církev dbát na to, aby při křtu dostávaly děti jména biblických postav a světců a tridentský koncil (1545-1563) již zcela veřejně odmítl označovat křesťanské děti pohanskými jmény. Jeho usnesení uvedla do praxe v českých zemích roku 1605 pražská synoda.⁸⁵ Podobné stanovisko, odmítající jména výsměšná, hanebná a necudná, jména pohanských rodů či nečestných a bezbožných lidí, zaujal také tzv. *Rituale Romanus*, vydaný pro katolické země z nařízení papeže Pavla V. roku 1614. Jeho ustanovení i formuláře jednotlivých svátostných úkonů kopírovaly z velké části závěry tridentského koncilu a v rubrice o křtu se problematiky jmen dotýkaly pouze v obecné rovině.⁸⁶ Samotná volba jména nebyla ovšem v praxi zdaleka tak jednoduchá, jak je jednotlivá církevní nařízení naznačovala. Podléhala vždy celé řadě vlivů, z nichž pouze některé je možné v současné době odhalit.

---

⁸⁴ Zvyk dávat jméno při křtu se objevil přibližně ve 12. století, kdy se již v drtivé většině křtili novorozenci. Dospělí katechumeni si totiž ponechávali svá původní jména, která byla krátce před křtem zapsána do seznamu křesťanské obce. M. Schaller, *Liturgie*, Praha 1933, s. 138.

⁸⁵ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 53-54. „*Curet idem, ut infantibus proprio nomine in Baptismo appellandis, ea nomina non imponantur, quae turpia, aut ridicula sunt, quaeve gentilium, atque adeo impiorum, & impurorum hominum memoriam referant, sed illorum, qui ob verae pietatis ac sanctae Religionis, virtutisque Christianae laudem, Sanctorum numero adscripti sunt; ut & in ipso vitae ingressu, cum ethnicis ne nomen quidem commune fideles habere velle protestentur, & ipsi infantes, etiam cum aetate processerint, nominum similitudine, ad eorum, á quibus illa accepta sunt, imitationem excitentur, & praetera quos imitari studeant, eosdem quoque frequentius precentur, ac sperent, eos potissimum sibi ad salutem tum animi, tum corporis advocatos fore.*“

⁸⁶ „*Curet (sacerdos) ne obscoena, fabulosa, ridiculosa vel inanium deorum vel impiorum ethnicorum hominum nomina imponantur, sed potius, quatenus fieri potest, sanctorum, quorum exemplis fideles ad pie vivendum excitentur et patrocinii protegrantur.*“ Převzato z A. Dostál, *O jménech křestních*, Pastýř duchovní 9, 1889, s. 639. Srov. *Která křestní jména jsou dovolena*, VKD 8, 1907, s. 308.

Spolu s módními, náboženskými a společenskými faktory se při volbě jmen významně uplatnily jako zdroj inspirace také konkrétní žijící osoby. Z celkového počtu 1312 křtů uskutečněných v chýnovské farnosti v letech 1645-1654 se jméno 318 dětí (24 %) shodovalo se jménem dospělého účastníka křtu. Přestože se jedná o nejslabší ze všech vlivů, výpovědní hodnota i takto malého vzorku není zanedbatelná. Dospělé osoby, podle nichž bylo jméno pravděpodobně uděleno, je možné rozdělit do dvou skupin. První tvořili rodiče a druhou, mnohem různorodější, kmotři. Zatímco první se prosazovala v polovině 17. století v omezené míře, u druhé byl zaznamenán mnohem silnější vliv. Volba podle některého z rodičů proběhla v jednotlivých letech poměrně vyrovnaně a přibližně 7,5 % dětí bez ohledu na původ dostávalo ročně své jméno buď po otci nebo po matce. Oproti tomu vliv kmotrů dosahoval 20 %, ale jsou zde patrné větší výkyvy v jednotlivých letech. Nejčastěji se nápodoba děla podle osob vystupujících v roli levans a testis. Největší společenská váha byla pravděpodobně přisuzována hlavnímu kmotru, nesoucímu označení levans, který držel v průběhu křestního obřadu dítě na ruce. Jeho jméno se shodovalo se jménem křtěnce ve 128 případech, což představuje u veškerých zaznamenaných křtů podíl 9,8 %. Podobně vysoké procento dětí (8,4 %) získalo jméno také po prvním z testis. Vliv dalších, někdy i čtyř, byl zcela minimální (1,2 %) a shoda jmen byla pravděpodobně čistě náhodná. Funkce těchto testis při křestní slavnosti byla záležitostí spíše reprezentativní, zvyšující prestiž rodiny. Poněkud zvláštním jevem byl však velmi nízký podíl osoby stojící v matričním zápisu za levans, označované jako patrinus, neboť volbu jména ovlivnila během deseti let pouze dvakrát.

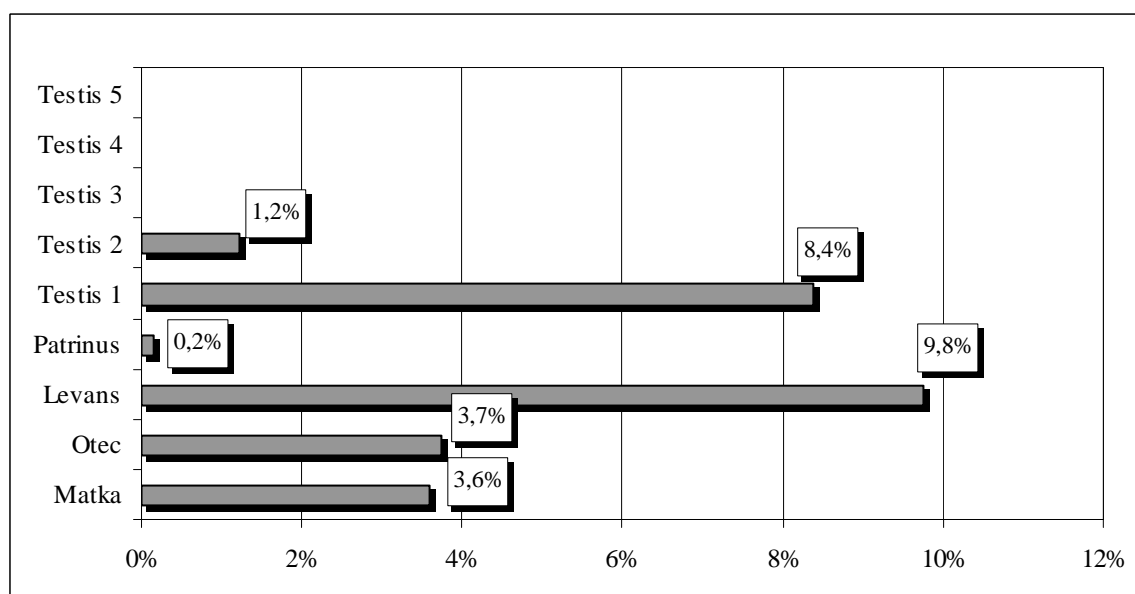
Na základě uvedených skutečností se dá předpokládat, že volba jména souvisela v některých rodinách velmi úzce s projevem úcty se strany rodičů konkrétní osobě zastávající jednu ze zmíněných funkcí křestního obřadu. Pohnutky pro výběr kmotrů mohly být velmi rozličného charakteru a uplatnily se při něm nejen rodinné zvyklosti, ale také vliv běžné společenské praxe. O roli levans byl proto v některých rodinách požádán patrně ten, kterému měla být, ať již z jakýchkoliv důvodů, projevena nejvyšší úcta a tato skutečnost se pochopitelně odrazila i na výběru jmen. Přestože pražská synoda z roku 1605 ve svých ustanoveních funkci testis vůbec neuváděla, lidé zapsaní pod tímto označením představovali pravděpodobně pro rodiče další možnost, jak prokázat co nejvyššímu počtu osob svou náklonnost. Obzvláště zřetelný byl tento jev u dětí nemanželského původu. Zatímco jméno získané po rodičích se vyskytovalo minimálně, po kmotrovi je nosila téměř čtvrtina dětí.⁸⁷

---

⁸⁷ V rozboru se neuvažovalo s pořadím narozeného dítěte, neboť nebyla provedena rekonstrukce jednotlivých rodin.

Skutečnost, že se inspirací pro výběr jména narozenému dítěti v mnohem větší míře než rodiče stávali jiní žijící současníci, byla i volba druhého osobního jména. Pohnutky rodičů mohly být v tomto případě velmi různorodé, ale nejčastěji se vedle vlivů náboženských uplatnily tendence společenské a v některých případech hrály jistou roli i důvody čistě praktické. Nejlépe sledovatelné jsou však v rámci záznamů dvou křestních jmen stopy vlivů společenských. Na základě podrobné analýzy je možné konstatovat, že odlišné projevy rodinného života vyšších společenských vrstev představovaly pro řadu obyvatel v Chýnově a v Ratibořských Horách nemalou inspiraci. V matričních záznamech lze o generaci starší nositele dvou křestních jmen zařadit pouze do dvou zcela odlišných skupin, z nichž jednu tvořili příslušníci vojska a druhou lidé urození nebo spjatí s chýnovským zámekem. Oproti tomu rodiny, které nechaly nově narozeným dětem zapsat dvě křestní jména, se vyznačovaly již mnohem širším socioprofesioním spektrem. Nicméně se opět jednalo spíše o osoby disponující větším majetkem či zastávající určitou společenskou roli.

Obr. 1. Shoda osobního jména křtěnce se jménem dospělé osoby

Výskyt dětí se dvěma osobními jmény byl v chýnovské farnosti zjištěn ve velké míře právě v rodinách místní elity, která vzhledem k osobám kmotrů udržovala pravděpodobně i trvalé kontakty s vyššími společenskými vrstvami dané lokality. Dokonce se dá usuzovat i na fakt, že v případě společenského vzestupu jedince se pozměnil přístup k výběru dětského jména. V některých rodinách s více potomky je tak možné velmi dobře sledovat, jak bylo se změnou role „zodpovědněji“ přistupováno i ke křest-

nímu aktu.⁸⁸ Volbou většího počtu osobních jmen se totiž naskytla jedinečná možnost uctít více kmotrů, tzn. vlivných lidí, najednou, a proto po některém z nich získalo i plných 24 dětí z 36 jedno jméno, přičemž 8 dokonce obě. Do značné míry se uplatnila jistě také nápodoba, neboť polovina kmotrů těchto novorozenců byla rovněž nositelem druhého osobního jména, což bylo dáno již zmíněným společenským postavením. Kombinace jména jednoho z rodičů a kmotrů se ale během deseti let vyskytla pouze v jednom jediném případě.

Praxe udělovat novorozenci jméno totožné s účastníkem svátostného obřadu se v chýnovské farnosti mezi lety 1645-1654 projevila v menší intenzitě než volba na základě módních trendů či liturgického kalendáře. Ve většině případů šlo navíc u inspirace žijící osobou, o jména všeobecně oblíbená, přičemž téměř polovina z nich současně odpovídala i právě slavenému církevnímu svátku. Jelikož se ale na výběru podílelo vždy několik faktorů najednou, je dnes velmi obtížné určit, který motiv obecně převažoval a kdy byla shoda čistě náhodná.

První dny života dítěte raného novověku nebyly spojeny pouze s církevním obřadem, ale velmi výrazně se do nich promítala řada jiných, mnohdy i zcela odlišných, aktivit. Křtu předcházely i následovaly především rituály nenáboženské povahy. Některé z nich plnily vedle funkce ochranné a očistné i poslání sociálně právní, neboť novorozenec byl jimi uznán za člena rodiny, příbuzenstva a společenství,⁸⁹ jiné byly naopak ovlivněny vírou v účinky temných sil, jelikož nadpřirozené bytosti představovaly pevnou a neodmyslitelnou součást života všech společenských vrstev 17. století. Zejména pak na venkově panovalo přesvědčení o možnostech pekelných mocností a zlých démonů nadmíru silně. Právě neznalost přírodních věd byla studnicí, z níž vyvěrala většina pověr. Tehdejší člověk si všímal při každé změně života všech úkazů, zpravidla zcela nahodilých, a v budoucnu je převáděl do nových vztahů. V mentalitě těchto lidí proto nelze od sebe za žádných okolností oddělovat magii a zbožnost. Magie do značné míry ovlivňovala také přístup ke křesťanství. Pověra prostupovala víru a vedle zázračné pomoci svatých

---

⁸⁸ Jako příklad lze uvést rodinu šichmastra Martina Frongka z Ratibořských Hor, která nechala pokřtít první dítě v roce 1645 pouze jedním jménem. Další děti, narozené jeho druhé manželce v roce 1653 a 1654, dostaly při křtu dvě jména, což možná souvisí s tím, že v roce 1650 zastával jejich otec funkci hejtmana. Podobně i šulmastr Urban Junkman přistupoval k výběru jména pro svou dceru narozenou v roce 1651.

⁸⁹ Obřadné přijímání do rodiny představovalo významný akt právní povahy. K těmto obyčejům se řadí kladení narozeného dítěte na zem, pod stůl či na práh domu. Pokud otec dítě zvednul, uznal je za vlastní. Některé formy rituálního přijímání jsou známy již z antické kultury a dochovaly se s nepatrnými lokálními odchylkami až do konce 19. století.

bylo širokými vrstvami obyvatelstva spoléháno na kouzla a čáry. Naopak při magických obřadech byly realizovány zcela bezprostředně i některé čistě náboženské úkony,⁹⁰ zejména křižování a stejně tak záměrně používány předměty posvěcené, mnohdy ukradené za tímto účelem.⁹¹ Pověry navíc respektovaly i někteří představitelé nižšího kléru,⁹² přestože to pražská synoda z roku 1605 přísně zakazovala.⁹³ Úzké propojení magických a náboženských rituálů dokazuje i účast totožných osob. Především kmotři vystupovali ve dvou na první pohled vzdálených rolích. V jednom případě spíše jako pasivní svědci církevních obřadů a ve druhém jako aktivní nositelé tradičních norem chování, jelikož náleželi k lidem obklopujícím novorozeně a šestinedělku od samého počátku.

Příchod nového člověka na svět nebyl v katolické církvi spojen pouze s obřadem křtu, ale i s tzv. úvodem. Zatímco první se týkal novorozence, druhý byl vyhrazen matce a dítě během něj zastávalo úlohu spíše podružnou. Neméně významnou roli hráli u obou svátostných rituálů kmotři, jež plnili nejen funkci svědků náboženských obřadů, ale především kmotry se stávaly vykonavatelkami některých tradičních obyčejů, které je doprovázely.⁹⁴ Jak již bylo řečeno, ty nebyly orientovány výhradně na novorozence, ale vždy zaměřeny také na matku, neboť s potvrzením statutu dítěte docházelo současně ke změně jejího postavení uvnitř rodiny i společnosti. Po dobu šestinedělí byla ovšem vyřazena z aktivního života v komunitě a dodržovat určitá omezení, jejichž podklad byl v mnoha případech zcela iracionální

---

⁹⁰ M. P. Zámorský, *Postilla evangelitská*, s. 1117-1118 uvádí „*Mnohé matky je prve d'áblu, nežli skrze křest a úvod pánu bohu obětují, skrze čáry, kouzla, pověry, pověry při porodu, v kolíbce, a samým d'áblem vymyšlené poboňky pod hlavičky a jich mladistvé tílka podstrkují, žehnají, křižují, natahují pysky nad nimi vyzdvihují, a kdo muž ty všechny poboňky vyčísti? Ač se mnohým zdají býti nábožné, že se jménem Svaté trojice potrušují. Ach zrádné, proklaté baby, že kdy smíte stvořený a obraz Boží, neviňátka rozkošná d'áblům, žehnáním, hádáním, vosku, volova litím, slov nad ním breptáním a jinými kouzly obětovati. Ach což počet z toho vydati a za to hrozné pekelné muky musíte věčně trpěti, to potom nešlechtně zvíte.*“

⁹¹ Římská církev se bránila především pověrečnému zneužívání oleje a křtící vody. Tyto předměty měly být proto uchovávány tak, aby se zamezilo jejich odcizení.

⁹² *Prostonárodní obyčeje staročeské o křtinách*, s. 832. Utrakvistický kněz J. Štelcar Želetavský, *Kniha o stvoření světa mezi Michalem a Václavem*, Velká Bystřice pod Sibání 1591 uvádí několik pověrečných praktik spojených s křestním obřadem a mezi nimi i tu, kdy sám kněz rozkáže obejít oltáře, aby dítě bylo moudré.

⁹³ Přesnou citaci části pražské synody věnované pověrám uvádí Č. Zíbrt, *Synoda r. 1605 proti pověrám*, 176-178.

⁹⁴ Tematika křtu, šestinedělí a úvodu ve venkovském prostředí bývá v současnosti zpravidla součástí etnografických studií věnovaných problematice lidových zvyklostí.

a z velké části motivován pouze vírou ve škodlivý vliv ženy po porodu na okolí.

Dobové mínění považovalo šestinedělku za nečistou osobu,⁹⁵ která je do církevního úvodu v moci tajemných sil, jimž vystavuje nejen sebe, ale i své dítě a současně představuje potenciální nebezpečí také pro ostatní členy obce. Byla nepřitelem pro jakýkoli zdar věcí a stalo-li se nějaké neštěstí v její přítomnosti, nesla za to vinu. Vedle těchto zákazů existovaly naopak úkony, které měla provádět, aby se ona sama působení zlých duchů vyhnula. Po dobu šestinedělí proto pobývala i s dítětem v koutě místnosti na lůžku,⁹⁶

---

⁹⁵ Srov. *Encyklopedie praktického lékaře*, XIV, Praha 1959, s. 225. Za „nečisté“ osoby byly obecně označovány také ženy v době menstruace, neboť tato krev byla mnohými pokládána za silně jedovatou látku. Podle dobových lékařských knih se jednalo o odchod nečistot nashromážděných v oblasti břicha. Podrobněji M. Melkesová, „...ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní...“ *Lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století*, Historický obzor 10, 1999, s. 122-128. Část teologických výkladů věnovaných rodině a reprodukci však byla ovlivněna renesancí a humanismem a mnohem více proto brala na zřetel zdraví ženy, obzvláště rodičky. To se však týkalo především nekatolické produkce. Například M. P. Zámorský, *Postilla evangelitská*, s. 1114-1115 přísně odděloval „nečistotu“ duchovní od tělesné: „Aniž také šestinedělky dřív úvodu za nečisté, před Bohem ohavné a moci d'áblové posta-vené míní býti mají. Ale jako Blahoslavená Panna matka Páně pro porození nebyla nečistá, tak i jiné rodičky pro porod nečistými nejsou, nadto v moc d'áblu se nedo-stávají, neb kde zákon mluví: Nečistá bude po porodu za čtyřicet dní, ne duchovně, ale tělesně, ne před Bohem, ale před manžely jejich je nečisté býti míní, aby od nich pokoj a své odpočinutí do času jistého míti mohli, jakž již oznámeno jest...Hřeší ti lidé, kteříž křesťanské šestinedělky pro porod, dokud do kostela nepřicházejí, jsouce falešným domněním vedeni, i před Bohem za nečisté, ohavné a v moci d'ábelské postavené býti soudí. Kterýmžto domněním stav manželský lehčí, soudu všetečného se dopouštějí, odsuzujíc ty, které jsou drahou krví Syna Božího ze vši nečistoty, ne toliko tělesné časně, ale i duchovní věčně vysvo-bozené. Item d'áblů v moc ušlechtilé Boží stvoření, obraz Boží chrám ducha svatého podávají. Item Břemeno obtížného svědomí, strachu a zoufání, na vzácný Boží nástroj, rodičky plodu lidského, skrze něž Pán Bůh svět, církev i nebe množí, křivdivě uvalují. Neznajíce ani toho, kterak jest Syn Boží svým početím, narozením a dětinstvím, počínání a rození dítek, schrány života matek, žen těhotných křesťanských rodiček, a pobožných šestinedělek posvětil, aby pro jeho vtělení, početí, narození, dětinství, nikda světější, před Bohem vzácnější, spasení bližší, od d'ábla vzdálenější nebyly, jako v těhotenství, v porodu a v šestinedělí. Neb jim i nám všem Kristus Pán učiněn svatostí, spravedlností, posvěcením a vykoupením. A z toho dí Apoštol: žena spasena bude skrze rození dětí, bude-li trvati v víře a v milování a v svatosti s střízlivostí.“ Srov. A. Šubrtová, *Kontracepce, aborty a infanticida, v pramenech v předstatistickém období*, HD 15, 1991, s. 9-46. Za „nečisté“ ovšem považovala ženy i řada lidských společenství mimo území Evropy. Blíže A. Gennep, *Přechodové rituály*, Praha 1997, s. 46-56.

⁹⁶ O specifikách měšťanských postelí, ložním prádle a koltrách raného novověku

kteřé bylo zakřyté ze dvou stran plachtou, tzv. koutnicí, koltrou či koutrou.⁹⁷ Izolace rodičky se ale týkala pouze vztahu žena a okolí, nikoli okolí a žena. Již záhy po porodu přicházely do jejího domu sousedky, příbuzné a zejména kmotry, které ženě v době, kdy pobývala na lůžku, přinášely v hrnci zvaném „koutňák“ jídlo.⁹⁸ Nošení „do kouta“ plnilo hned několik funkcí. Vedle posílení zesláblé ženy⁹⁹ znamenalo zejména v nemajetných rodinách i určitý ekonomický přínos a ušetřilo šestinedělce namáhavou domácí práci nutnou k přípravě jídla. Mělo ale také nemalý význam sociální. Skladba přinášené stravy byla znakem majetnosti těch, kteří ji zajišťovali, a za tímto účelem byly proto posílány takové druhy a množství potravin, které měly rodinu obdarovávajícího na veřejnosti co nejlépe reprezentovat. Návštěvy působily rovněž jako velmi významný prostředek sociální komunikace, neboť žena, která přivedla na svět dítě, byla důležitou osobou skupiny, a proto jí mohla být po určitou dobu okolím prokazována nadprůměrná pozornost. Teprve prvním porodem byla totiž naplněna funkce manželství a žena se stávala plnohodnotnou členkou společnosti. Bezdětnost byla považována za prokletí a činila tak řadě manželských párů nemalé problémy.

Do rodinného a společenského dění se žena po porodu mohla plně zařadit až vykonáním náboženského obřadu, zvaného „*benedictio mulieris post partum*“.¹⁰⁰ Podle církevních dokumentů se jednalo o dobrovolný akt poděkování Bohu za narození a pokřtění dítěte a mělo být ponecháno pouze

---

Z. Winter, *V měšťanské světnici starodávné*, Praha 1895, s. 6-12, 45-63; Týž, *Z rodiny a domácnosti staročeské II*, s. 220.

⁹⁷ Koutní plachta měla mnoho názvů. Vedle již zmíněných to byly například „*po-hrádka*“, „*kótnica*“, „*zástřeca*“, „*prosceradlo*“. Velmi podrobně pojednává o vývoji koutní plachty a úvodnice A. Václavík, *Geneze obřadních plachet, koutnice a úvodnice*, in: A. Závodský (ed.), *Franku Wollmanovi k sedmdesátinám*, Praha 1958, s. 482-529. Plachta se neuplatňovala pouze při narození dítěte, ale také při svatbě a pohřbu. Ještě v 19. století byla součástí výbavy každé nevěsty. Pokud žena zemřela v šestinedělí, byla jí zakryta, neboť taková koutnice již nesměla být použita pro jinou šestinedělku. Koutní plachtě byly přisuzovány zázračné možnosti, spojené s neplodností nebo brzkým otěhotněním. Podrobněji F. Bartoš, *Kout dle obyčejův a pověr lidu moravského*, s. 13-17.

⁹⁸ Nejčastěji to byla posilující slepičí polévka, zvaná koutní, či přímo celá slepice nebo kohout. Slepici byla přisuzována magická síla a tím, že snášela vejce, se stala symbolem plodnosti. Podrobněji A. Dušek – V. Klevetová, *Lidová strava ve Vlastiboři*, XXXIX sborníček z prací členů Národopisného kroužku Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, 1982, s. 49-50.

⁹⁹ Vydatná strava měla zabezpečit dostatek mléka ke kojení.

¹⁰⁰ Doslovný překlad „*benedictio mulieris post partum*“ zní „požehnání (vdaným) ženám po porodu.“

na vůli matky, chce-li se slavnostního požehnání zúčastnit, či nikoli.¹⁰¹ Realita však byla pravděpodobně vzhledem k všeobecné víře v ohrožení zlými silami spojenými se šestinedělkou poněkud jiná. Přestože duchovní správce rodičkám mohl pouze doporučit, aby co nejdříve po opuštění svého lůžka znovu přicházely do kostela, veřejné mínění ženu bez požehnání ve svém středu zcela jistě netrpělo. Obávám se škodlivého vlivu způsobeného hříšností rodičky nemohla zabránit žádná církevní nařízení.

Podobně jako křestní svátost, náležel úvod v polovině 17. století k právu farního chrámu a jeho kněze.¹⁰² I na jeho průběhu se odrazilo dobové vnímání šestinedělky. Žena nesměla před očistným požehnáním sama vstoupit do hlavních prostor chrámu, a proto spolu s dítětem a kmotrami čekala s rozžatou svíčí¹⁰³ buď venku, nebo v předsíni¹⁰⁴ kostela. K chrámovým dveřím posléze přišel v doprovodu ministranta kněz, žena před ním poklekla, pokropil ji svčnou vodou a pomodlil se žalm. Do pravé ruky jí podal levý konec štolky a uvedl celou skupinu do chrámu. Před oltářem žena poklekla na nejnižším stupni, kněz, obrácen k ní obličejem, se pomodlil a požehnal jí.¹⁰⁵

---

¹⁰¹ SYNODUS ARCHI-DIOECESANA PRAGENSIS, s. 54. „*Moneant Parochi puerperas, ut cum primum post partum domo exierint, mox ad Ecclesiam Parochialem, Deo acturae gratias, accedant, ubi ex laudabili Sanctae Ecclesiae consuetudine, benedictionem peculiaribus precibus a Parocho suscipiant.*“ Římský rituál uvádí „*Si qua puerpera post partum juxta piam ac laudabilem consuetudinem ad ecclesiam venire voluerit etc.*“ Převzato z V. Stýblo, *Úvod šestinedělek*, ČKD 38, 1897, s. 33.

¹⁰² Blíže V. Stýblo, *Úvod šestinedělek*, s. 31-32. F. Štědrý, *Řád selský daný od vrchnosti citolibské pro Chlumčany a Lišťany r. 1608*, Sborník historického kroužku 20, 1919, s. 147 cituje jeden z bodů tohoto selského řádu, jenž se týkal povinností kostelníka: „*Těž kostelníci nemají ničehož bez dovolení pana faráře se ujímati a ouvodů do kostela nedopouštěti.*“

¹⁰³ Římský rituál (1614) uvádí „*...ad fores Ecclesiae accedat, ubi illiam foris ad limina genuflectentem, et candelam accensam in manu tenentem, aqua benedicta aspergat.*“ Srov. V. Stýblo, *Úvod šestinedělek*, s. 37; J. Kessler, *Tištěná prosba za kmotrovství z r. 1798*, s. 281-282.

¹⁰⁴ Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 237 hovoří o postranních nízkých kobkách, ve kterých byly šestinedělky chráněny před deštěm v případě, že kostel neměl předsíň.

¹⁰⁵ K průběhu církevního úvodu šestinedělek V. Knetl, *Nesrovnalost při úvodě šestinedělek*, *Rádce duchovní* 7, 1900, s. 636-640; M. Karlach, *Místo pro kněze u příležitosti oddavek a úvodu šestinedělek*, *Pastýř duchovní* 4, 1884, s. 127-128; Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 239. V. Stýblo, *Úvod šestinedělek*, s. 30-39 cituje ustanovení Římského rituálu „*Si qua puerpera post partum juxta piam ac laudabilem consuetudinem ad ecclesiam venire voluerit, pro incolumitate sua Deo gratias actura, petieritque a sacerdote benedictionem, ipse ... ad fores Ecclesiae accedat, ubi illiam foris ad limina genuflectentem, et candelam accensam in manu tenentem, aqua*

Šestinedělka ještě obešla oltář s rozžatou svící, čímž definitivně pominul vliv tajemných sil. Přestože se úvodu účastnilo také dítě, které matka přinesla „obětovat,“¹⁰⁶ plnilo zde spíše podřadnou úlohu a požehnání bylo udělováno výhradně ženě.

Všechny církevní svátosti byly mezi sebou vždy velmi úzce propojeny a vzájemně se podmiňovaly. Také slavnostní úvod měl svá omezení - směl být udělen pouze vdané ženě, jejíž dítě bylo pokřtěno. Žena žijící s partnerem mimo svátostný svazek byla na základě usnesení tridentského koncilu postavena na roveň matce nemanželského dítěte a z účasti na „*benedictio mulieris post partum*“ vyloučena. Jelikož církevní předpisy zakazovaly takovému ženám přijmout požehnání prostřednictvím duchovního správce, uchýlovala se společnost k tzv. „černému úvodu“.¹⁰⁷ Důvodem nebyl ani tak zájem o spásu ženy jako především obecně sdílený názor, že šestinedělka je do vykonání očištného obřadu v moci zlých sil, které jejím prostřednictvím mohou působit na ostatní lidi, zvířata a vyvolávat živelné pohromy. Ženy z nejbližšího okolí, nejčastěji právě kmotry, vykonaly proto v domácím prostředí jakýsi provizorní rituál,¹⁰⁸ na který o několik dnů později v kostele navázaly. Jedině „skutečný úvod“ mohl totiž hrozící nebezpečí definitivně zažehnat. Vhodnou příležitost představoval obřad některé z vdaných žen, kdy se nepočestná dívka vetřela mezi kmotry, které doprovázely druhou šestinedělku, a také obešla oltář. Přestože církev oficiálně nedovolovala matkám nemanželských dětí získat „*benedictio*“ v chrámu Páně, tento „černý úvod“ býval zřejmě místními duchovními akceptován. Jen obtížně se lze totiž domnívat, že by farář, který před několika týdny křtil nemanželské dítě, nevěděl o úmyslu jeho matky. Podobně i okolí takový postup zcela jistě předpokládalo, neboť jeho obavy z možného nebezpečí by hanbou stíženou dívku z komunity venkovské společnosti definitivně vyřadily. Také vdané ženy a jejich kmotry se těmto praktikám propůjčovaly pravděpodobně

---

benedicta aspergat.“ „*Deinde porrigens ad manum mulieris axtremam partem stolae, eam introducit in Ecclesiam.*“ „*Et ipsa ingressa, genuflectit coram altari et orat, gratias agens Deo de beneficiis sibi collatis.*“

¹⁰⁶ 2. února je slaven svátek Očišťování Panny Marie, nazývaný také Hromnice, jenž je vázán na svátek Narození Páně. Je připomínkou události, kdy Maria po 40 dnech obětovala v chrámu Ježíše Hospodinu. „*Když uplynuly dny jejich očišťování podle zákona Mojžíšova, přinesli Ježíše do Jeruzaléma, aby s ním předstoupili před Hospodina.*“ (L 2,22).

¹⁰⁷ Někdy byl zmíněný typ úvodu označován také jako „úvod prespanky“.

¹⁰⁸ Obřad mohl mít podobu kropení domácnosti svčenu vodou nebo obcházení stolu s rozžatými svícemi. Srov. P. Popelka, *Tradiční normy vesnického společenství ve vztahu k svatbě a manželství*, s. 81-93.

především s ohledem na pověry, které v tomto případě působily mocněji než církevní zákaz.

Pro ženu 17. století znamenal úvod významný mezník. Teprve po něm byla zbavena škodlivého vlivu nečistých mocností, mohla se bez jakýchkoli omezení zapojit do normálního života a byla přijata do společnosti ostatních vdaných žen. Protože po několika týdnech odpočinku nabyla také zpravidla původního zdraví, míval úvod mnohem slavnostnější ráz než křest.¹⁰⁹ Většinou vrcholil velkou hostinou pro ženy, které nosily jídlo „do kouta“ nebo tvořily doprovod k úvodu.¹¹⁰ Nejednou byla oslava provázena značným veselím, pobuřujícím soudobé kazatele.¹¹¹ Nešlo však pouze o bohatou konzumaci jídla a pití, ale do určité míry právě o podtržení výjimečnosti situace a reprezentaci zúčastněných osob. Hostina proto představovala i významnou společenskou událost, neboť dávala možnost vyniknout nejmávanější části osazenstva, kterou tvořily kmotry, jež stejně jako při křtu a v průběhu šestinedělí, hrály i během úvodu velmi důležitou roli. Příchod dítěte na svět byl totiž věcí naprosto veřejnou a spoluúčast členů komunity se projevovala v řadě úkonů, k nimž patřily vedle návštěvy rodičky a přinášení darů, i zmíněná společná konzumace jídel o křtinách a šestinedělních hodech. Slavnostní hostina, která zpravidla následovala bezprostředně po ukončení náboženského obřadu, potvrzovala socializační charakter křtu či úvodu a jednoznačně určovala tuto situaci jako výjimečnou. Pohoštění se proto účastnili vedle kmotrů a rodinných příslušníků i přátelé, známí a porodní bába, přičemž nákladnost se vždy odvíjela od finančních možností rodiny. Velmi často měly tyto oslavy charakter bujarých pitek doprovázených tancem, což zavdávalo příčinu k řadě ostrých výtek dobových mravokárců,¹¹² podle nichž „*truňky hanebnými, vínem a pivem*“ docházelo k znevažování náboženského rituálu a „*boha valchování*“.

---

¹⁰⁹ Slavnostnější úvod se konal v neděli po mši a obyčejný ve všední den.

¹¹⁰ A. Robek – J. Vařeka, *Jihočeská vlastivěda*, s. 133-136.

¹¹¹ J. Štelcar Želetavský, *O marnosti žen a panen*, proti nestřídmosti tehdejších žen oslavujících úvod napsal: „*Potom ve dvou nedělích sejdúce se opět na radovánky a šestineděle, tu sobě napekou koláčů a starým pivem neb vínem tak se uzdravují, že sebe poznati nemohou, jsou-li ženy či čerti.*“ Převzato z J. Hanuš, *Kněz Jan Štelcar Želetavský z Želetavy co literát český*, Časopis Muzea království Českého 1864, s. 262-287, s. 269.

¹¹² „*Sotva po svatém obřadu, počne se žrát a chlaste bez jakékoli míry, a kdyby někdo nepřišel domů úplně opilý, zřejmě by si myslel, že na žádném křtu nebyl.*“ Převzato z R. van Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku*, s. 91. M. P. Zámorský, *Postilla evangelická*, s. 187 uvádí „*O dalekoť jest lépeji, a Dítkám užitečněji, i S. Trojicy vzácněji: Aby Rodičové svůj plod dvěma, třemi chudými však pobožnými kmotry*

4. Závěr

Prostřednictvím křestních obřadů uskutečněných v chýnovské farnosti mezi lety 1645-1654 se podařilo poodhalit určitou část každodenního života zdejších, dnes již zapomenutých „lidiček“, postihnout ale veškeré okolnosti křesťanských a pohanských slavností spojených s tímto významným mezníkem přesto nelze. Na jedné straně sice stojí přesné synodální předpisy, ale na druhé již těžko zachytitelná realita. Křest a úvod nebyly totiž výhradně náboženskými akty, ale rovněž iniciačními rituály, k nimž se stejně jako k celému šestinedělí vázala řada úkonů ovlivněných magií. Velmi dobře lze proto na prvních dnech života dítěte narozeného v polovině 17. století vysledovat prolínání některých poznatků tehdejší vědy se zkušenostmi, pověrami a náboženskou vírou.

Úloha kmotrů se nikdy neomezovala na pouhé svědectví o pokřtění novorozence či na záruky „duchovního otcovství“, ale jejich význam spočíval i v řadě dalších aktivit mimo rámec církevních obřadů. Ačkoli zvolení kmotři měli být vázáni především k maximální péči o duchovní blaho dítěte, neboť k dovršení svátosti bylo nezbytně nutné, aby výchova probíhala ve víře, v níž ke křtu došlo, nemalý důraz byl kladen také na formu budoucí záštity. Nicméně na základě rozboru pramenů pro oblast Chýnova lze soudit, že se v úloze kmotra neocitaly výlučně osoby, které splňovaly soudobé představy o prestiži a reálné moci a byly, zejména svým společenským úspěchem, hodné následování. Naopak, s výjimkou marginálních skupin, se této významné společenské role ujímali představitelé všech společenských vrstev. Kriteria pro výběr kmotrů nebyla ovšem společností nikdy redukována pouze na majetkový profil daného člověka, ale do značné míry byla ovlivněna také charakterovými vlastnostmi dotyčné osoby, je-jím pohlaví, věkem či místem bydliště. Strategie pro volbu vhodného kandidáta byla v polovině 17. století velmi složitá; obecné zásady vycházející z

---

pokřtili, nežli houfem u světa bohatých, vzácných, v samém smíchu, a slova Páně, náboženství, i Boha v valchování: v posměšném svátosti křtu přemítání, v kvasu v ožralství a v tancích, křest s. při dětiatku sprznil. A co se pak o těch může říci, kteříž pro samé peníze mnoho a bohatých kmotrů se dožadávají a z křtu při svém dítěti tarmark činívají? Ach že se kdy to obě i jiné mnohé neřádné při křtění plodu křesťanského má spatřovati.“ Rovněž Z. Winter, *Z rodiny a domácnosti staročeské I*, s. 236 cituje ze Zámorského postily „*Křest v pouhé chechty, smíchy, klevety, kvasy a tance takměř v niveč od lidu obecného se obrací.“* Jan Štelcar Želetavský v knize *O marnosti žen a panen* mluví v souvislosti s oslavami křtu dítěte o nestřídmosti, pro níž ďábel vodí lidi do pekla: „*Shledajíc se při křtinách svátost křtu dosvěcují korbely, sklenicemi, žejdlíky, koflíky a truňky hanebnými, vínem a pivem připíjejíc pro zdraví dítěte, aby čistě rostlo.“* Převzato z J. Hanuš, *Kněz Jan Štelcar Želetavský z Želetavy*, s. 269.

náboženských pravidel tvořily základ, jenž byl doplněn specifickými zvyklostmi daného společenství i pohnutkami konkrétního manželského páru. Najít proto veškeré faktory, které ovlivnily rodiče při volbě kmotra, a na jejich základě stanovit typického před-stavitele této role, je dnes téměř nemožné. Obohacení ale může přinést rozbor dalších pramenů pro danou lokalitu či srovnávací studium jiných farností.

Summary

ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR

Godparenthood in Rural Environments in the Early Modern Age – Research from the Chýnov Parish

In all historical periods the birth of a child has been one of the most significant events in the life of society. It has therefore been associated with an entire number of specific actions that evolved over time, based not only on the need to secure the survival of the fragile child and the health of the mother, but also on the need to create by all available means the best possible conditions for ensuring a happy future for the new human being. Of course this also often involved a combination of real wishes and irrational desires, evoked through numerous rituals, which gave rise to a strange symbiosis of religious act, superstitious practices and science. This close link is demonstrated by the participation of figures in multiple roles, especially godparents. They appeared in what at first glance were two dissimilar roles, not only as passive witnesses to the religious rites of baptism but also, as is fitting for those surrounding the newborn child and mother from the outset, as the active conveyors of traditional norms of behaviour. The role of godparents was never limited to merely witnessing the baptism of the newborn child or guaranteeing the child's "spiritual paternity", but was instead also of significance in a number of other activities outside the framework of church rites.

The exact profile of a "spiritual parent" was established by the Prague Synod at the beginning of the 17th century, and although the Synod indicated the most important aspect of the commitment to be the pledge of raising the child to become a good Christian, godparenthood to a large part came to be encompassed primarily by social influences. Given that godparents represented a form of lifelong personal contact, the act of choosing a stranger for the role of godparent was subject to an entire series of general and very specific practices. Principles based on religious rules formed the foundation of the process, enriched by the customs of the particular society and accompanied by the motives of the specific couple. Although the chosen godparents were meant to be bound primarily to providing maximum care for the spiritual well being of the child, in order for the sacrament to be fulfilled it was absolutely necessary that the child be raised in the faith in which he or she was baptised, and consequently considerable emphasis was also placed

on the form of future patronage. Nevertheless, on the basis of an analysis of sources for the region of Chýnov it is possible to deduce that the role of godparent was not taken up exclusively by people who conformed to contemporary notions of prestige and real power, and who were, especially in terms of their success in society, suitable for emulation. On the contrary, with the exception of marginal groups, this important social role was assumed by representatives of all social strata. The criteria for choosing godparents could not of course ever be reduced to merely the financial profile of the given person, but to a considerable degree was also influenced by the characteristics of the person, their sex, age and place of residence.

Polští sloužící v právní praxi: pravidla a jejich porušování (konec 15. – počátek 19. století)

Cezary Kuklo – Małgorzata Kamecka

Cílem tohoto článku je upozornit na některé problémy fenoménu služebnictva, které se týkají zejména podstatných aspektů legislativních iniciativ, k nimž došlo v naší zemi od 16. do poloviny 19. století. Budeme si především všimnout chování sloužících jako aktérů sociálního života, v němž jsou konfrontováni se systémem právních norem a pravidel. Na druhé straně se sloužící jako profesní skupina musí podřizovat pravidlům vztahujícím se k charakteru vykonávané práce a vztahům, které uzavírají se svými zaměstnavateli: pravidlům, jež jsou mimo jiné determinována sociálním statutem sloužících, ekonomickými faktory stejně jako jejich přítomností v domě svých pánů.

Základním pramenem trestního práva polských měst až do 18. století byly středověké památky německého práva: *Sachsenspiegel a Weichbild von Magdeburg*, doplněné značným množstvím romanizujících glos pozdějšího původu, jako byla kodifikace císaře Karla V. *Constitutio criminalis Carolina* z roku 1532 a polská i zahraniční právnícká literatura. Velkou úlohu hrály také zvyklosti a zejména jurisprudencí.¹

Zatímco ve starších studiích o historii trestního práva ve městech se jen málo pojednávalo o soudní praxi, většina prací z poslední doby se naopak

---

¹ M. Mikołajczyk, *Przestępstwo i kara w prawie miast Polski południowej XVI-XVIII wieku*, Katowice 1998.

soustřeďuje k tomuto problému.² Pátrá se především v archivech soudů, které obsahují četné spisy týkající se kriminálních případů. Badatelé si všimají dvou základních aspektů trestního práva: principu odpovědnosti a otázek týkajících se trestání. Starší studie ukázaly, že nejpozději od počátku novověku převážil v právu polských měst princip subjektivní odpovědnosti, aniž by však byly zcela eliminovány objektivní prvky. Stále existovaly případy obvinění z činů, které spáchal někdo jiný; často se také trestalo pro zcela náhodné a nepředvídatelné důsledky trestných činů. V případech, kdy můžeme mluvit o chybějící vůli, význam deliktu se zdál být soudcům vždy důležitější než vina obžalovaného. Pozůstatky této optiky lze pozorovat až do konce 18. století, neboť se sluší zdůraznit, že změny v oblasti principů odpovědnosti si razily cestu velmi pomalu.³

Je třeba poznamenat, že v oblasti trestů naopak pozorujeme mnohem zřetelnější a významnější transformace. Peněžní tresty (narovnání) mají tendenci postupně vymizet, zejména v případech nejtěžších zločinů. Sledování praxe mimo jiné ukazuje postupný úbytek frekvence trestů dotýkajících se cti odsouzeného. Základním problémem se nicméně zdá být praktický přechod od trestu smrti k trestu vězení. Ukazuje se, že například v Krakově již ve druhé polovině 17. století lze pozorovat, že tu ubývá trestů smrti, ve druhé polovině 18. století jich ubývá velmi výrazně a v 90. letech téhož století hrdelní trest snad téměř mizí. Vymizení hrdelního trestu v Krakově je doprovázeno stále častějším užíváním vězení. Bylo tomu tak, ačkoliv trest vězení byl téměř neznám v psaných textech městského práva. Fenomény oslabování a liberalizace trestů mohly nepochybně vycházet z nové ideologie a mohly být inspirovány humanitními ideami století osvícenství. Je nicméně třeba dodat, že podobně jako v jiných evropských

---

² M. Bogucka, *Les origines de la pensée pénitentiaire moderne en Pologne du XVIIe siècle*, *Acta Poloniae Historica* 1987, T. 56; K. Bukowska, *Proces w prawie miejskim*, in: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 2, red. J. Bardach, Warszawa 1971; A. Karpiński, *Historycy wobec marginesu społecznego w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Kwartalnik Historyczny* 1987 (1988), nr 2, s. 177-182; R. Łaszewski, *Wiejskie prawo karne w Polsce w XVII i XVIII stuleciu* Toruń 1998; W. Maisel, *Poznańskie prawo karne do końca XVI wieku*, Poznań 1963; W. Maisel, *Prawo karne w statutach miast polskich do końca XVIII wieku*, *CPH* 1974, T. 26, z. 2; W. Maisel, *Kara śmierci w średniowiecznym prawie karnym*, *Kościół i Prawo* 1990, T. 7; M. Mikołajczyk, *System kar w prawie miejskim w Polsce czasów Oświecenia (na przykładzie Krakowa w II połowie XVIII wieku)*, in: *Z dziejów prawa*, red. A. Lityński. PN USI, nr 81. Katowice 1996; *Statuty miasta Kalisza z XVI-XVIII wieku*, dle W. Maisel, *Rocznik Wielkopolski Wschodniej*, 1976, T. 4; Z. Zdrójkowski, *Wiejskie prawo karne*, in: *Historia państwa i prawa Polski*, T. 2, red. J. Bardach, Warszawa 1971.

³ M. Mikołajczyk, *Przestępstwo...*, s. 306.

zemích tento proces začal mnohem dříve a že recepce osvícenských idejí do něho zasáhla až v jeho poslední fázi. Transformace v systému trestů jsou zřetelné i v právních dokumentech z malých polských měst, ale uvedené změny tu probíhaly mnohem pomaleji než ve velkých aglomeracích.⁴

Analýza nařízení z 16. století dokládá životnost staré praxe odpovědnosti pána za činy svých sloužících: Jedná se o tradici, která ve své době ničím neudivovala, ale do níž postupně začaly pronikat principy individuální odpovědnosti. Pán zastupoval a hájil před soudem svého sluhu, obviněného z trestného činu. Právní texty zdůrazňují nutnost nepostihovat stejným způsobem činy, kterých se sloužící dopustili se souhlasem svého pána nebo dokonce z jeho návodu, a činy zcela autonomní. Současníci také uměli rozlišit mezi odpovědností a možností hájit svého sluhu před soudem.⁵

Na počátku novověku jsme svědky výrazné redukce odpovědnosti pánů za činy svých sloužících. Badatelé se nicméně ptají, zda tato tendence vedla k totálnímu vymizení jejich odpovědnosti v trestních záležitostech. Bartolomiej Groicki, jeden z juristů období renesance, zmiňuje vedle saských nařízení také polská nařízení týkající se pánů, jejichž poddaní spáchali trestné činy. V teorii ze zmíněné normy vztahovaly nejen na šlechtice, ale také na lidové vrstvy. Institut „zatčení“ obviněného v bytě nebo na majetku pána, založený na pozemkovém právu vázaném na feudální systém, odolával až do konce 18. století. Zdá se ostatně, že odpovědnost pána měla spíše procedurální charakter a byla vyjádřena například faktem transportu pachatele provinění před soud. V městském právu byla aplikace článků citovaných Groickým omezenější.⁶ Zůstalo z ní jen to, že závislost zaměstnance na jeho pánovi (opírající se o patriarchální principy) a soukromé tresty a pokuty udělované pány neusnadňovaly opuštění starých principů osobní odpovědnosti.

Vskutku také v pramenech pozorujeme několik pozůstatků fungování shora uvedených norem. Například roku 1628 jeden z obyvatelů Krakova byl obviněn z krádeže, v jeho domě byl nalezen džbán kradeného vína. Proká-

---

⁴ M. Kamler, Rola tortur w polskim sądownictwie miejskim drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII wieku, *Kwartalnik Historyczny* 1988., s.107-125; A. Lityński, Problem kary śmierci w Polsce 1764-1794. Z badań nad historią polskiej mśli prawniczej, *CPH* 1988, 40, cahier 2; M. Mikołajczyk, Kary cielesne w prawie miejskim w Polsce XVI-XVIII wieku, in: *Miscellanea historico-iuridica bialostocensia*, red. P. Fiedorczyk a A. Nowakowski, Białystok 1995; P. Petrovitsch, Recherches sur la criminalité à Paris dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. In: *Crimes et criminalité en France sous l'Ancien Régime 17e et 18e siècles*. Paris 1971.

⁵ M. Mikołajczyk, *Przestępstwo...*, s. 29.

⁶ B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburskiego*, red. K. Koranyi, Warszawa 1954.

zalo se, že byl ukraden jeho řemeslnickým tovaryšem, který u něho zanechal corpus delicti. Viník uprchl a soudce uložil jeho pánovi zaplatit jistou sumu peněz, aby odškodnil žalujícího. Skutečnost, že v jiných městech podobná rozhodnutí chybějí, by mohla vzbudit dojem, že tato forma substituční odpovědnosti nebyla příliš rozšířena.⁷ Známe nicméně jiné případy z pozdější doby, než je tento, kdy byly pánům uloženy tresty u příležitosti procesů vyvolaných jejich sluhy. Nebyli obviněni z činů svých zaměstnanců, ale především ze zanedbání svých povinností zaměstnavatele. Např. roku 1756 byl jeden manželský pár uznán vinným z toho, že se dopustil skutku smilstva. Potrestání patrimoniální jurisdikcí měli tito lidé uznat svou chybu, že se nestarali o neřádné chování své služby. Ostatně během procesu se ukázalo, že tato služka udržovala sexuální vztah se svým pánem.⁸

V soudních registrech služebné ženy figurují stejně tak jako oběť násilí (kuplířství, znásilnění, svedení) i jako obžalované (z infanticidy, z cizoložství nebo z prostituce). Jejich styky s marginálními skupinami, nízká úroveň jejich profesní stabilizace, nejistá budoucnost a nepravděpodobnost, že by citelně mohly zlepšit svou materiální situaci, to vše vedlo k častému výskytu konfliktů služek se zákonem. Studie věnované struktuře a rozsahu prostředí delikvence v několika velkých polských městech ukázaly, že 33 % zločinců ženského pohlaví (pachatelky infanticidy, prostitutky, zlodějky) patřilo k služebnému personálu. Na druhé straně ony samy se mohly snadno stát znásilněnými, zbitými nebo okradenými oběťmi. Časté střídání partnerů, prostituce a dlouhodobý konkubinát byly často zakončeny těhotenstvím, porodem nechtěného dítěte nebo propuštěním ze zaměstnání. Málokteré matce ne-manželského dítěte se podařilo, že jí někdo platil alimenty, nebo že se vdala. Pro většinu závisela možnost dočasně uspět mimo jiné na dobrém nebo špatném konkubinátu nebo na penězích. V důsledku nemoci, zmrzačení nebo zločinu se mnohé z nich stávaly deklasovanými osobami, žebračkami nebo prostitutkami. To byla cena, kterou platily za svou relativní nezávislost.⁹

---

⁷ M. Mikołajczyk, *Przestępstwo...*, s. 30.

⁸ Ibidem.

⁹ M. Kamecka, La domesticité dans le contexte socio-économique de la Pologne, in: *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe-XXe siècles*, Praha 1997; M. Kamler, Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku, *CPH* 1986, T. 38, z. 1; M. Kamler, Struktura i liczebność środowisk przestępczych Poznania i Krakowa w drugiej połowie XVI wieku, *Przeszłość Demograficzne Polski* 1984, s. 71-93; Karpiński A., La prostitution dans les grandes villes polonaises aux XVIe et XVIIe siècles (Cracovie, Lublin, Poznan, Varsovie), *Acta Poloniae Historica* 1986, T.59; A. Karpiński, *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983; C. Kuklo, Ze studiów nad służbą domową w miastach Polski

Studium výpovědí obviněných ukázalo, žehal muži tak i ženy nacházeli poměrně snadno nové zaměstnání: mnozí se vyučili řemeslu u některého řemeslníka, jiní vstoupili do služby, kterou po čase opustili, aby ji znovu začali vykonávat v jiném městě, na vesnici nebo u nějakého šlechtice, s nímž se právě seznámili. Zdá se, že takový úkol byl mnohem snazší v případech lidí šlechtického původu nebo těch, kteří se za šlechtice dokázali vydávat. Stávalo se, že služba vytvářela pro takové lidi skvělou příležitost k tomu, aby vykonávali své pravé řemeslo zloděje, přičemž cesty, na které se vydávali jejich zaměstnavatelé, jim věc jen usnadňovaly.¹⁰

Můžeme proto se značnou jistotou připustit, že část sloužících se rekrutovala z prostředí delikventů, kteří přerušili svou kariéru zlodějů nebo lupičů, aby začali pracovat nebo vstoupili do služby, během níž si vytvářeli výhodné podmínky pro to, aby mohli krást. Policejní výpovědi, které učinili, přinášejí nejčastěji dlouhé úplné seznamy kradených předmětů.

Období nové služby a kredit důvěry, kterou si získali u nových pánů, naopak jiným umožnily, aby skončili se svou nepočetnou aktivitou. Můžeme předpokládat, že období služby tvořilo pro tyto lidi jakousi dobu přechodu mezi dvěma realitami a dvěma světy: světem delikvence a vyloučení a světem uznávaných a respektovaných sociálních norem. Nevíme však, na jak dlouhou dobu (několik týdnů?, několik let?) opouštěli svůj život marginálních jedinců a reintegrovali se do společnosti.¹¹

Od 18. století městská rada v Gdaňsku citelně rozšířila nařízení vztahující se na čeled' a vytvořila skutečnou pracovní legislativu. Roku 1705, 1734 a 1761 byla vypracována a vytištěna tři nová nařízení týkající se služebního personálu. Nejvýznamnější z nich bylo nařízení z roku 1705 sloužící jako základ pro zbývající dvě. Jak vyplynulo z debaty, která předcházela votu, gdaňští legislativci, mající starost o dobré chování sloužících, především požadovali, aby bylo sloužícím nařízeno, že mají nosit méně drahé oděvy, skromnější, které by lépe odpovídaly jejich sociálnímu postavení: dokonce diskutovali o výběru látek pro oděv a doporučovali při tom kupovat tkaniny vyrobené v Gdaňsku.¹² Vyptávali se také na růst mezd, na prostředky ke zmenšení drzosti a lenosti a na to, jak bojovat proti stále rostoucí snaze

---

przedzobiorowej, in: *Między polityką a kulturą*, Warszawa 1999, s. 199-209.

¹⁰ M. Kamler, *Struktura...*; M. Kamler, *Świat przestępczy...*, s. 26-27.

¹¹ M. Kamler, *Świat przestępczy...*, s. 27.

¹² *Historia Gdańska*, t.III/1: 1655-1793, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 657; Salmonowicz S., O reglamentacji obyczajowości mieszczańskiej w Toruniu w XVI-XVIII wie-ku (zarys problematyki), *Zapiski Historyczne*, t. 41, 1976, z. 3.

čeledi žít „po svém způsobu“. Debaty a několikeré opravy vedly k publikaci prvního zákoníku práce – malého, ale univerzálního.

První novinka, která se tu objevila, byla povinnost obracet se na specializované agentury k najímání čeledi. Ten, kdo chtěl přijmout někoho do služby, se obracel na oficiální zprostředkovatele uznané městskými úřady: bylo jich šest pro ženy a čtyři pro muže. K úloze zprostředkovatelů mimo jiné patřilo dohlížet na sloužící, vyhledávat osoby bez práce a dodávat jejich jmenné seznamy příslušným institucím. Zprostředkovatelé zároveň také informovali úřady o porušování nařízení ohledně čeledi. Ten, kdo toleroval delikty, jichž se dopustili sloužící, zatajoval je nebo se na nich podílel, přišel o licenci a byl odsouzen k trestu vězení.¹³

Nařízení také reglementovala mzdy čeledi. Závazný princip zakazoval překračovat mzdové taxy, současně však dovoloval platit nižší tarify, než byly oficiálně publikované částky. Páni mohli nabízet ženskému personálu dodatkové mzdy u příležitosti Nového roku a svátku svatého Dominika, patrona města. Čelední řády nezmiňovaly vůbec způsob placení v naturáliích (oděv nebo obuv), tak rozšířené ve druhé polovině 18. století. Obecně řečeno, je zřejmé, že sloužící nebrali mnoho, zejména když srovnáme jejich mzdy se mzdami učedníků.

Tabulka 1. Reglementace mezd sloužících v Gdaňsku v 18. stol.

Funkce	Perioda placení mzdy	Odměna ve zlatých (fl.)
Sluha s livrejí	12 měsíců	20-16
Sluha bez livreje	12 měsíců	36-54
Kočí (2,3,4 koně)		
s livrejí	12 měsíců	40-50
bez livreje	12 měsíců	50-60
Pomocník sládka	12 měsíců	60-75
Pacholek (Mittelknecht)	12 měsíců	20-30
Kuchařka u sládka	6 měsíců	20-27
		12-16
Mladá děvečka	6 měsíců	12-16
Kojná	12 měsíců	až 60
Chůva	12 měsíců	16-20
Služka do 18 let	6 měsíců	40-6
Hospodyně u sládka	6 měsíců	20-27

Pramen: *Historia...*, s. 658-659.

¹³ *Historia...*, s. 657

Nařízení platná v Gdaňsku obsahovala četné články týkající se zachování podřízenosti a poslušnosti, tělesné tresty byly povoleny za podmínky, že nezpůsobí fyzickou nedostatečnost nebo vážná zranění. Pokuty a tresty vězení byly udíleny za následující činy: jestliže někdo projevoval rozmary u stolu, dával si od někoho pomoci nebo se dával nahradit při plnění svých závazných povinností, jestliže někdo dával svému známému jíst bez vědomí pána (v případě kuchařek), hrál karty nebo kostky, žádal zvýšení mzdy nebo konečně jestliže kočí kouřil tabák (zvláště ve sladovnách a stájích kvůli bezpečnosti).¹⁴

Na příkladu Gdaňska je zřejmé, že legislativní dílo 18. století se dotýká především práv zaměstnavatelů, tím že hájí jejich postavení a jejich zájmy: o tom svědčí arbitrární charakter čeledních řádů, který jim nechává mnoho volnosti v interpretaci. Bylo by ale nespravedlivé, kdybychom nepřiznali těmto dokumentům hodnotu, která jim patří: především díky vypracování seznamu mezd, který měl velký význam pro zavedení regulace vztahů mezi zaměstnavateli a zaměstnanci.

V důsledku tří dělení (1772, 1793 a 1795), která byla dílem jeho sousedů, Polsko se svými deseti stoletími tradic, se svou pevnou evropskou pozicí v 16.-18. století a se svými 12 milióny obyvatel bylo podřízeno politice Pruska, Ruska a Rakouska.¹⁵ Dělení mimo jiné zabrzдила vytváření homogenního vnitřního trhu, ale nebyla s to potlačit kapitalistickou ekonomiku, i když se tato ekonomika rozvíjela v podmínkách nevýhodných pro polskou společnost, žijící od té doby v novém socioekonomickém a právním režimu.¹⁶ V dalším výkladu soustředíme svou pozornost na Varšavské knížectví (1807-1813) a na Polské království (1815-1864), v nichž Poláci mohli požívat poměrně velké politické a občanské svobody, a nebudeme brát v úvahu právní úpravy týkající se služících v územích připojených k Prusku a Rakousku.

Ve Varšavském vévodství pozorujeme udivující nepřítomnost pracovních smluv a chybějící respektování sociálních aspektů námezdní práce.¹⁷ Regulace jako celek byly precizovány v *Code Napoléon* po příkladu římského práva jako *locatio-conductio operarum*. Nicméně podmínky práce na základě nájemní smlouvy o službě byly definovány abstraktním způsobem: Jedna strana se zavazuje vykonávat služby ve prospěch druhé na zákla-

---

¹⁴ *Historia...*, s. 660.

¹⁵ Berelowitch W., Gieysztor I, Rusie, Pologne, Pays baltes, in: *Histoire des populations de l'Europe*, red. J.-P. Bardet, J. Dupâquier, vol. 1, Paris 1997, s. 570.

¹⁶ Chwalba A., *Historia Polski 1795-1918*, Kraków 2000, s. 18-20.

¹⁷ Sobociński W., *Historia ustroju i prawa*, Warszawa 1987, s. 232.

dě obvyklé mzdy. Upřesnění se nachází ve dvou člancích (1780 a 1781), týkajících se „najímání sloužících a dělníků“. Podle prvního lze najímat sloužící jen k výkonu konkrétní práce po konkrétní dobu. V praxi tento článek nijak neurčoval detaily týkající se najímání, nicméně obsahoval zrušení feudálních vztahů. Druhý naopak popíral princip rovnosti stran tím, že uznával v případě finančního konfliktu dominantní úlohu zaměstnavatele.

Polské království, vytvořené roku 1815 na Vídeňském kongresu, precizovalo svá první rozhodnutí týkající se námezdní práce na venkově roku 1817 a 1823.¹⁸ Šlo o otázku najímání sloužících a nádeníků. V první skupině nacházíme dozorce, hlídače ve dvoře, pacholky ve stáji, pacholky na statku, děvečky na statku, pastevce a ostatní sloužící najímané na pevnou dobu 12 měsíců. Charakter práce způsobil, že částka mzdy vyplynula z jednání obou stran. Bylo možné zrušit smlouvu po třech měsících od vypovězení. Naopak sloužící mohli požadovat propuštění z důvodu příliš přísného zacházení ze strany zaměstnavatele, které ohrožovalo jejich zdraví. Je třeba uvést, že mezi charakteristikami „přílišné přísnosti“ nenajdeme všechny formy trestů nebo pokárání adresovaných sloužícím, jejichž chování se zdálo být neřádným. Jsme proto plně oprávněni z toho vyvodit, že páni uznávali tělesné tresty. Zaměstnavatelé také měli plné právo propustit neposlušného a vzpurného sloužícího.

Jestliže „soukromé pokárání“ nepřineslo očekávané výsledky, zaměstnavatelé se obrátili na vesnického rychtáře, který byl povinen dohlížet na pořádek a kázeň, ale také brát pod svou ochranu poškozené služebné osoby. Ty nesměly měnit bydliště bez povolení rychtáře a pracovního potvrzení. Místní nařízení také omezovala svobodu volného stěhování v zemi v případě nádeníků. Rychtář zapisoval do své kontrolní knihy všechny příchody a odchody a vydával nezbytná vysvědčení, bez nichž hrozilo nebezpečí, že někdo bude obviněn z tuláctví, zatčen, poslán do své obce a odsouzen k tvrdé pokutě. Zatykače byly publikovány v „Úředním deníku“ vojvodství a gubernie. Bylo by třeba věc zpřesnit v tom smyslu, že nařízení guvernéra se netýkala ani učňů, ani kupeckých elévů, „specialistů“ a řemeslníků.

Termín „sloužící“ označoval ve své době ty, kteří „se zavazovali vykonávat všechny řádné čelední práce za mzdu a po určité obvyklou dobu“. Za sloužící tedy byli považováni: domovníci, kočí, komorníci, kuchaři, zahradníci, pacholci ve dvoře, nádeníci a tovaryši. Smlouva byla zrušena, jestliže byly respektovány podmínky výpovědi a jestliže byl předložen dostatečně platný důvod k odchodu.

---

¹⁸ *Historia państwa i prawa Polski, t.3: od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach a M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 260.

Sloužící byli povinni vůči svým pánům věrností a poslušností. Nedbat těchto povinností, opíjet se, projevovat neposlušnost a drzost, šířit klepy, to vše nejdříve vyvolalo „lehké pokárání“ a poté „tělesné tresty“, které byly účinnější. Na konci služby dostal každý sloužící pracovní vysvědčení, ve kterém se pán vyjádřil objektivním způsobem o kvalitě jeho práce, ale také o jeho nedostatcích, o jeho špatných zvycích a o jeho pochybeních ve službě. V teorii se mohl sloužící nespokojený se svým vysvědčením odvolat k policejním úřadům.

Počátkem 19. století existovaly zprostředkovací úřady, úřady k opatrování sloužících, které fungovaly pod permanentní policejní kontrolou.¹⁹ Roku 1825 byly zrušeny a nahrazeny Kontrolním úřadem pro čeled', transformovaným roku 1857 v Oddělení kontroly čeledi. Od roku 1857 úřady povolily fungování soukromých agentur k opatrování a registraci sloužících. Pokud jde o spory vyplývající z pracovního vztahu, řešil je Policejní dvůr, zřízený při úřadu ober-policmajstra.

Dodejme, že obě instituce měly policejní charakter a hájily zájmy zámožných vrstev. Aktivita státu v oblasti reglementace práce byla namířena především k hlavnímu městu, kde existovala největší koncentrace dělnické třídy, právě se počínající formovat. Roku 1840 měla Varšava kolem 135 tisíc obyvatel, z nichž 51 tisíc (tj. 38 %) tvořili dělníci, nádeníci, sloužící a osoby bez pevného zaměstnání.²⁰ V ostatních městech království, kde byla struktura obyvatelstva odlišná, policejní dvůr neexistoval, jeho funkci plnily administrativní instituce.

Perioda, kterou jsme se zabývali v druhé části našeho příspěvku, zvláště perioda od počátku do poloviny 19. století, se jeví být extrémně důležitou pro rozvoj ekonomických struktur země a hospodářského života. Bez ohledu na zvláštní politickou situaci Polska, role této periody se jeví být rozhodující pro transformaci sociálních a právních vztahů (mj. pro rozklad feudálních svazků). Je třeba rovněž zdůraznit rostoucí úlohu státních institucí ve vývoji společnosti: reglementace sociální mobility a vykořisťování pracovní síly, tak aby odpovídaly potřebám zaměstnavatelů, jsou toho nepochybným svědectvím. Sloužící a jejich problémy začínají hledat své místo a skutečně se zabydlovat v legislativní politice země.

Z francouzštiny přeložil Eduard Maur

---

¹⁹ Tamtéž, s. 272.

²⁰ E. Kaczyńska, *Mieszczanstwo*, in: *Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815-1864*, Red. W. Kula a J. Leskiewiczowa, Wrocław 1979, s. 95.

Summary

The Position of Polish Servants from a Legal Perspective: Regulations and Infractions (from the late 15th to the early 19th century)

The article summarises the results of Polish research on the legal standing of servants in Poland in the early modern age. In particular it observes the situation in the towns, with special attention paid to the area of criminal law. It points to the shift in the nature of punishments affecting servants, from capital punishment to imprisonment, and to the gradual limitations put on a lord's legal responsibility for his servants. It also looks at the frequency with which servants found themselves in situations relating to criminal justice (as perpetrator and as victim of a crime) The study highlights the intensive legislative activities of the municipal council in Gdansk in the 18th century in the field of the rights and obligations of servants, and at the very slight attention that had been devoted to these issued in the Polish Kingdom up until the beginning of the 10th century. It also presents information on servants' wages.

Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii

Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti

Daniela Tinková

1. Problém illegitimity

Tato studie se zabývá otázkou illegitimity a nemanželského mateřství v souvislosti s osvícenskými změnami. Měla by přiblížit snahy o právní a institucionální řešení tohoto problému, o zajištění lepší sociální péče i sociální kontroly nad neprovdanými matkami i jejich nemanželskými dětmi. Zvláštní důraz bude kladen na (trestně) právní a ideologickou stránku problému. Populacionistické požadavky vyžadovaly lepší péči o obyvatelstvo; nejde tedy zdaleka jen o hledisko kvantitativní, ale též kvalitativní. Společnost byla chápána jako jedno velké „tělo“, o něž je třeba pečovat - délka života, zdraví a fyzická zdatnost obyvatelstva se tak stávají předmětem státního zájmu, který zprostředkovávají k tomu povolané nové instituce zvané „medicínská policie“ či sociální medicína,¹ které měly za úkol účinnější podřízení populace státnímu dozoru, kontrole a péči. Staly se tak ústředními sektory umění vládnout: jsou tedy skutečnou skutečnou „biomocí“ ve Foucaultově slova smyslu („bio-pouvoir“).²

---

¹ Viz Michel Foucault, „La naissance de la médecine sociale“ (1977), in: *Dits et écrits III*, 1994, No 196.

² K Foucaultově chápání „biomoci“ viz především *Dějiny sexuality I.- Vůle k vědění*

Období druhé poloviny 18. století – období „první sexuální revoluce“ a období přechodu od rodiny tradiční k moderní³ i doba (dočasného) zrovnoprávnění a dekriminalizace smilstva v řadě evropských zemí - přineslo několik nových otázek pro historiky: Jak vysvětlit nárůst počtu nemanželských a předmanželských početí v tomto období (zejména v západní Evropě)? Jak vysvětlit nárůst odložených dětí (i dětí manželských)? O interpretaci nebo alespoň jakousi analytickou tematizaci problému nemanželské plodnosti a porodnosti se snažily klasické práce Shorterovy, Laslettovy, Arièsovy, Flandrinovy či Mitterauerovy ze 60.-80. let 20. století,⁴ kdy se otázka rodiny stala jedním z klíčových problémů tehdejších sociálních dějin (připomeňme ještě, že například ve Francii kolem poloviny 70.–80. let vznikla také bohatá demografická a sociálněhistorická literatura věnovaná odloženým a nalezeným dětem⁵).

Nejprve se však musíme zastavit u samotného termínu „ilegitimita“, „nemanželskost“, jejíž definice je navzdory zdánlivé průzračnosti proble-

---

(1976), Praha 1999, 5. kapitola.

³ Edward Shorter, *The Making of Modern Family*, fr. překlad *Naissance de la famille moderne*, Paris 1977, s. 99 a Shorter, „Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe“, *Journal for Interdisciplinary History* 2/1971, s. 237-272

⁴ Především průkopnická práce Philippa Arièse, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime*, Paris 1961, Edward Shorter, *The Making of Modern Family*, New York 1975, dále Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*, New York 1977, Jean-Louis Flandrin, *Les amours paysannes, XVIe-XIXe*, Paris 1975, 1993, Jean-Louis Flandrin, *Familles. Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris 1984, François Lebrun, *La vie conjugale sous l'Ancien régime*, Paris 1975, či přímo práce věnované problému illegitimity – Peter Laslett, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*, Cambridge 1977, Peter Laslett - K. Oosterveen - Richard M. Smith (edd.), *Bastardy and its Comparative History*, London 1980, Michael Mitterauer, *Ledige Mütter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa*, München 1983, Jack Goody, *The Development of the Family and Marriage in Europe*, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1983, 1984, 1990, Peter Becker, *Leben und Lieben in einem kalten Land, Sexualität im Spannungsfeld von Ökonomie und Demographie*, Frankfurt, New York 1990.

⁵ Problému odložených dětí se věnovalo číslo *Annales d'Histoire démographique* z roku 1973, *Enfant et Société*, Dále viz například Jean Sansdrin, *Enfants trouvés, enfants ouvriers, XVIIe – XIXe siècles*, Paris 1982 nebo Maurice Capul, *Abandon et marginalité. Les enfants placés sous l'Ancien régime*, Privat, Toulouse 1989. Důležité bylo i číslo *Annales de Démographie Historique* z roku 1973 („Enfant et société“) dítěte a dětství z historického pohledu; klíčovou studii zde představuje především článek Jeana-Louise Flandrina: *L'attitude à l'égard du petit enfant et les conduites sexuelles dans la civilisation occidentale. Structures anciennes et évolution*, *ADH*, 1973, s. 143-195.

matická. V řadě regionů (jako ve velké části předtridentské Evropy) bylo například zasnoubení mnohem důležitější než církevní sňatek: hovořit v takovém případě o ilegimitě znamená „přijmout hledisko církve, nikoli aktérů“ (Jack Goody).⁶ Dodatečná legitimizace svazku pozdním sňatkem rodičů, kteří již přivedli na svět jedno i více („nelegitimních“) dětí tuto „ilegimitu“ rovněž relativizuje. Nemenší problém skýtá i konkubinát dvou nesezdaných nemajetných rodičů – tedy jakási „maritální podoba ilegimity“ - model rozšířený zejména v městském dělnickém prostředí od konce 18. století. Navíc „nelegitimní“ postavení mají tyto děti výhradně ve vztahu vůči otci – ze strany matky představovali legitimní dědice. „Ilegimita“ představuje formu plození, které je důsledkem *porušení pravidel* nebo přímo trestného činu: může k němu dojít nedovoleným stykem mezi *nesezdanými osobami*, může být důsledkem *adulteria, incestu* (ke kterému můžeme dodat „incest duchovní“, poměrně rozšířený – s osobou zasvěcenou Bohu). I ti, kdo porušili složený *slib čistoty*, porušují legitimitu.⁷ Ilegimitu konečně mohou zakládat i „*kastovní důvody*“ (zákaz styku s otroky), v Evropě zřídka.⁸

Zakládající pravidla pro „ilegimitu“ tedy závisí na normách populační a rodinné regulace; pro katolickou Evropu přinesl rozhodující matrimoniální kodex bezpochyby tridentský koncil; k valorizaci manželství došlo i v protestantské Evropě, ale s jinými důsledky – protože manželství není pro protestanty svátostí, především se zde prosadil smluvní charakter matrimoniálního svazku, který dovolí snazší rozluku, resp. rozvod s možností uzavření nového sňatku. Po tridentském koncilu se církví posvěcený sňatek v katolických zemích stal jedinou legitimní formou uzavření manželství. V rámci disciplinace 16. století hrál zvýšenou úlohu důraz na „Sittlichkeit“ - tuto „mravnost“, která původně zahrnovala křesťanské formy chování, ale v průběhu času, a zejména v 18. století dostala jasný sémantický výraz mravnosti sexuální, která byla stále součástí morálky veřejné.⁹ Manželství se stalo též organizačním principem všech „zločinů z vilnosti“ v období 16.-18. století.

Demografické studie se v podstatě shodují v tom, že v období 16. a 17. století došlo v Evropě k relativně výraznému poklesu podílu nemanželských i předmanželských počtů. Naopak ve druhé polovině 18. století jejich počet opět radikálně narostl. Jak tento jev vysvětlit? Historikové se ve svých

---

⁶ Mitterauer, *Ledige Mütter*, s. 13.

⁷ Peter Laslett, *Bastardy*, op. cit.

⁸ Snad bychom sem mohli počítat „tělesné obcování se Židy a nekřesťany“, stíhané v Habsburské monarchii, ale například i v některých italských regionech, smrtí.

⁹ Isabelle Hull, *Sex, Marriage And Civil Society in Germany 1750-1815*, Oxford 1995, s. 93.

interpretacích často rozcházejí. Jean-Louis Flandrin vysvětluje pokles ilegality v raném novověku zvýšeným tlakem vrchností – zejména církevních.¹⁰ Martine Segalenová poněkud relativizuje tento poněkud zjednodušený pohled na jednostranné „vnucení“ či „nátlak“ ze strany sociálních elit a klade spíše důraz na sepětí mezi snahou venkovských i vrchnostenských organizací na moralizaci společnosti. Poukazuje zejména na rozdíl mezi společnostmi hierarchicky uspořádanými (cechy), které vyžadovaly interiorizaci morálního kódu narozdíl od společenství rovnostářských, které vyhlazení ilegality nevyžadovaly a nepotřebovaly.¹¹ Peter Becker rovněž odmítá jednostranné vysvětlení „vrchnostenským tlakem“ a naopak je přesvědčen o selektivní spontánní recepci vrchnostenských norem v obcích.¹² Některé práce, inspirované Norbertem Eliasem, vysvětlují pokles ilegality v raném novověku „civilizačním procesem“, posílením sebekontroly a sebekázně. Například Pallaver klade pokles ilegality do souvislosti s inovací justice a kontrolních mechanismů, které napomohly k převedení „vnějšího donucení“ (Fremdzwang) k donucení „vnitřnímu“ (Selbstzwang).¹³ Podobně Jos van Ussel dává zatlačování sexuality do pozadí v 16. století do souvislosti ze změšťanšťování (Verbürgerlichung) společnosti (v tomto případě holandské) a s uvolňováním prvotních vztahů v obci, rodině, sousedství: tato desocializace provázející raně novověkou „kapitalizaci“ společnosti nutila k větší kontrole spontánních afektů.¹⁴ Také Ingram z analýzy soudních protokolů, fungování represe sexuálních deliktů a posílení regulace předmanželské sexuality na počátku 17. století odvozuje následnou internalizaci hodnotových vzorců vedoucích k marginalizaci ilegality.¹⁵ Jak ale potom vysvětlit zcela opačný trend, který se objevil na prahu industriální éry – na konci 18. století?

Michal Phayer vysvětloval tuto Shorterovu „první sexuální revoluci“ 18. století především sekularizací, individualizací, „kapitalizací“ – a „monetarizací“ společnosti, která vedla k rozkladu patriarchální kontroly, uvolnění

---

¹⁰ Jean-Louis Flandrin, *Familles*, zejm. s. 211-277.

¹¹ Martine Segalen, *Amours et mariages de l'ancienne France*, Paris 1981, passim.

¹² Becker, *Leben und Lieben*, s. 303.

¹³ Günther Pallaver *Das Ende der schamlosen Zeit. Die Herausbildung katholischen Moralvorstellungen im 16./17. Jh in Tirol*, Innsbruck 1986, též, *Das Ende der schamlosen Zeit. Die Verdrängung der Sexualität in der frühen Neuzeit am Beispiel Tirols*, Wien 1987, zvl. 78n., 130n., 149n., 232n.

¹⁴ Jos van Ussel, *Sexualunterdrückung. Geschichte der Sexualfeindschaft*, Rowohlt, Hamburg 1970.

¹⁵ Martin Ingram, *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, zvl. 82n., s. 166n., 219n.

osobní svobody a proměně hodnot a norem.¹⁶ Podle některých autorů byl zvýšený podíl nemanželských dětí umožněn mimo jiné nárůstem platů pro čeled' a větší mobilitou námezdních sil. Podobnou interpretaci doplnil D. Sabeau tezí, podle níž bylo nemanželské těhotenství vědomým a volným kalkulem matky, která si v nemanželském dítěti doufala zajistit budoucího živitele.¹⁷ S tímto názorem ale většina badatelů nesouhlasí, spíš se domnívá, že ilegilita byla především následkem absence či selhání antikoncepčních praktik.¹⁸ Důležitou roli jistě hrála i „morální“ zranitelnost žen, zejména osamělých a nemajetných: zejména působení v cizí službě skýtalo příležitost k navazování sexuálních kontaktů i ke svodu ze strany autority. Na konci 18. století hrál rozhodující roli i nárůst počtu mladých žen odcházejících za prací do velkých anonymních měst, kde mimo jiné rostl podíl nesezdaných chudých (zejména dělnických) párů v konkubinátě.

Další důležitý aspekt představuje vztah mezi ilegilitou a sňatečností. Západoevropský sňatkový model, specifický „*European Marriage Pattern*“, rozšířený v západní, střední a severní Evropě charakterizovaný vysokým sňatkovým věkem (tedy relativně velkým rozporem mezi věkem dosažení pohlavní zralosti a uzavření prvního sňatku) i vyšším podílem osob vyloučených z naděje na sňatek a odsouzených k definitivnímu celibátu vytvářel příznivější podmínky pro nemanželská a předmanželská¹⁹ počtí než model „východní“ či neevropský, kde byl sňatkový věk (zejména u žen) výrazně nižší. Právě v českých i rakouských zemích byl podíl nemanželských porodů ve srovnání se sousedními zeměmi (například Halič, jihoslovenské či italské regiony) značný; zejména Praha s velkou koncentrací svobodných žen a později také s institucí zemské porodnice stála vysoko nad průměrem.²⁰

¹⁶ Michael J. Phayer, *Sexual Liberation and religion in Nineteenth Century Europe*, London, 1977, zejm. s. 16n, 24n., 58n.

¹⁷ David Sabeau, *Unehelichkeit: Ein Aspekt sozialer Reproduktion kleinbäuerlicher Produzenten. Zu einer Analyse dörflicher Quellen um 1800*, In: Robert M. Berdahl u. a. (ed.), *Klassen und Kultur. Sozialanthropologische Perspektiven in der Geschichtsschreibung*. Frankfurt am Main 1982, s. 54-76, s. 57n., 70n.

¹⁸ Např. P. Becker, *Leben und Lieben*, s. 312, Alice Velková, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*, in: *Dítě a dětství napříš staletími*, 2. pardubické biennále, 4.-5. dubna 2002. *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice*, série C, Fakulta humanitních studií, Supplementum 5 (2002), Tomáš Jiránek - Jiří Kubeš edd., Pardubice 2003, s. 205-227.

¹⁹ např. Goody, *The Development*, s. 244, Laslett, *Family Life and Illicit Love...*, Mitterauer, *Ledige Mütter*, s. 13.

²⁰ Pavla Horská, *K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie*, *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje* 4/1980, ročník 22, s. 343-350, zde s. 345-347.

Přesto bylo v českých zemích otázce ilegitimity dosud věnováno relativně málo pozornosti.

Alice Velková se ve své analýze demografického materiálu ze západočeského panství Štáhlavy z období přelomu 18. a 19. století snažila studovat nejen podíl nemanželských dětí a předmanželských početí, ale také sociální původ neprovdaných matek a sňatkové možnosti, které se takto „stigmatizované“ ženě nabízely. Na příkladě „kariéry“ několika svobodných matek (pocházejících i z movitějších venkovských vrstev) se snažila ukázat, že nemanželské mateřství – většinou nechtěné a neplánované - neznamenalo ztrátu naděje na sňatek, naopak bývalo často manželstvím uzavřeno, ať už s otcem dítěte (dětí), nebo i s jiným partnerem: nemanželské dítě dokonce mohlo zvyšovat atraktivitu ženy na sňatkovém trhu, protože do manželství přivádělo pracovní sílu.²¹

Autorka zdůrazňuje skutečnost, že šlo o přelomové období, které přineslo řadu změn (za příznačnou považuje i skutečnost, že v matričních zápisech přibýval počet případů, kdy se otec přihlásil bezprostředně po porodu ke svému nelegitimnímu potomkovi). Materiály demografické povahy však nabízejí jen jeden z možných pohledů na změny v chápání a prožívání stavu nemanželského v pozdním 18. století. Tato studie se pokouší alespoň částečně odpovědět na otázku, proč a jakým způsobem došlo v osvícenské době k přehodnocení vztahu státu k ilegimitě. Budou nás zajímat změny, které v otázce ilegitimity přineslo osvícenství, zejména v souvislosti s populacionistickou státní politikou a novými strategiemi kontroly populace a reprodukce. Zde bychom se tedy zaměřili na několik vzájemně se prolínajících rovin zahrnujících sféru sociální kontroly (resp. represe) a sociální péče. V prvé řadě tedy jde o jednak (trestně)právní normy a jejich změny, které doplníme alespoň částečně konkrétními příklady ze soudní praxe, tedy dopady právní normy na sociální realitu. Dále nás bude zajímat problém ilegitimity tak, jak byl pojednáván v soudobém diskursu ideově politickém, resp. policejním a lékařským (tedy zejména v osvícenské kameralistice a policejní medicíně). Poslední hledisko představuje ilegimitu z hlediska institucionálního (nová strategie ústavů sociální péče, které měly napomoci k doзору i péči nad svobodnými matkami i nemanželskými dětmi).

---

²¹ Alice Velková, Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století, in: *Dítě a dětství napříč staletími, 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, Fakulta humanitních studií, Supplementum 5 (2002), Tomáš Jiránek - Jiří Kubeš edd., Pardubice 2003, s. 205-227.*

2. Rovina (trestně)právní: marginalizační a ostrakizační mezi Tridentem a osvícenskými reformami

S valorizací manželství a postupující „sociální disciplinací“ v průběhu 16. a 17. století došlo i přímo na poli trestněprávním nejen k posílení kriminalizace zločinů jako adulterium, bigamie či incest. Začalo se důsledněji kriminalizovat a stíhat i prosté smilstvo (*stuprum, fornicatio*) mezi svobodnými osobami – stejně jako později i provozování prostituce, zejména kuplířství (což bylo zapříčiněno i rozšířením epidemií pohlavních chorob v 1. polovině 16. století). Paradigmatickou hodnotu hrál především trestní zákoník Karla V., *Constitutio Criminalis Carolina* z roku 1532 (ta ovšem ještě nezná zločin smilstva ani prostituce, zato se snaží o důsledný postih adulteria a bigamie – a to u obou partnerů bez rozdílu pohlaví).

Tyto inovace se samozřejmě nemohlo zdařit uvést do praxe trvale ani plošně – v celé oblasti, jíž se závěry tridentského koncilu týkaly. Rozdíly jsou patrné v čase i prostoru a jsou známé: zatímco období 16.-17. století bylo ve znamení větší přísnosti, kolem poloviny 18. století dochází ke zmírnění. Srovnání můžeme učinit i v synchronní perspektivě: například země se silným vlivem římskoprávní tradice, zejména Itálie a Francie, projevovaly více shovívavosti vůči mužské nevázanosti. Mužské levobočky víceméně akceptovalo (například ve Francii se trestně stíhalo jen cizoložství ženy, a to dvouletou internací v klášteře dle pozdně římského zákona *Lex Iulia de adulteriis*) a byla zde hojně rozšířená šlechtická, ba aristokratická ilegilitimita (šlechtičtí bastardi zakládali vlastní linie). Ve středoevropském prostoru bylo (zjevně jak vlivem starého germánského práva, tak reformace) kriminalizováno cizoložství ženy i muže stejně (jakkoli se v praxi většinou přísněji trestaly ženy). U Pavla Kristiana z Koldína (1579) se většina takových zločinů ocitla mezi hrdelními.²² V severských zemích obecně vládla větší shovívavost s těhotnými matkami, které byly obcí přijímány.

Valorizace manželství a aktu církevního sňatku oslabila váhu snoubeneckého „slibu“ a zasnub a vedla mimo jiné i k zavržení předmanželských početí, která byla do té doby zcela běžná, neboť rozhodující roli hrály právě zasnuby a těhotenstvím prokázaná plodnost páru.²³ I tím se zužovala hranice

---

²² V pořadí cizoložství (čl. XXIX), znásilnění panny, vdovy, případně nápomoc k tomuto činu (čl. MXXXI), znásilnění nedospělého děvčete (čl. M XXXIV), bigamie (čl. MXL), incest (zmíněn – jako v *Carolině* – jako zločin výhradně mužský, čl. N I), svedení (zejména svedení vdané ženy nebo dcery (čl. N II), Pavel Kristián z Koldína, *Práva městská...*, Praha 1876, ed. H. Jireček, uvedené články.

²³ Jean-Louis Flandrin, *Familles*, zejm. s. 211-277, Jan Horský – Markéta Seligová, *Rodina našich předků*, Praha 1996, s. 74

legitimního plození a rozšiřovala pole „ilegitimity“, jehož hranice chránil i meč trestního práva. Vůči předtridentské době došlo k radikálnímu zesílení ostrakizace nemanželských dětí i svobodných matek. Současně došlo i k marginalizaci konkubinátu – volného soužití svobodných osob.²⁴ Ilegitimní status měl za následky řadu dalších ostrakizujících prvků – matka často ztrácela zaměstnání i vyhlídky na sňatek, přijetí nemanželského dítěte do cechu vylučovala cechovní pravidla a i jeho existenční a sňatkové možnosti byly relativně omezeny. Za prosté smilstvo (*fornicatio*), ostatně těžko dokazatelné bez těhotenství, byli v Itálii stíháni zejména muži, v Habsburské monarchii muži i ženy (především výpraskem, vězněním a veřejnými pracemi). V *Carolině* se ještě neobjevuje, ale v dalších říšských zákonících setrvává až do druhé poloviny 18. století.

Spolu s kriminalizací nemanželského sexu i početí v 16. století došlo i k posílení represe potratu a infanticidy, které však samy do značné míry představovaly reakci na tuto zesílenou kriminalizaci nemanželského spojení (a současně reagovaly na závěry tridentského koncilu, které vyžadovaly křest novorozenců, bez něhož není spásy: smrt nekřtěňátka se tak stává více než zločinnou). Otázku infanticidy zde ovšem nebudeme detailně rozebírat,²⁵ bude nás zajímat jen z ohledu k samotnému statusu neprovdaných matek a jejich (nelegitimních) potomků.

Snahy o vymýcení smilstva a nemanželských početí („neřádného plození“) mezi poddanými jsou zhruba od poloviny 16. století patrné i na úrovni vrchnostenské: hrozba tresty se objevuje v celé řadě selských a městských policejních řádů v období 16.- 18. století. Například nařízení sněmu českého o mravopochybnosti lidu selského z roku 1545 nabádá vrchnost, aby toho ze „selských lidí“, kdo byl by postižen v konkubinátě nebo ve dvojženství, trestala pranýřem, šilinkem (výpraskem) a cejchem.²⁶ I další poddanské řády 16. a 17. století *expressis verbis* zapovídají „smilstvo a cizoložstvo i jiné nečistoty“, zakázané „božskými i světskými právy“ „pod ztracením duše i těla“. Osobě svobodné hrozí půlrokem vězení a metlami plus pokutou, již

---

²⁴ K vymýcení konkubinátu ve velkých franc. městech například Jean-Louis Flandrin, *Familles*, s. 211n.

²⁵ K problému infanticidy v českých zemích preindustriální doby viz hlavně Alena Šubrtová, Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období, in: *Historická demografie*, 1991, str. 9-46, ke srovnání česko-rakouského, francouzského a toskánského prostředí viz D. Tinková, Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvětské společnosti, *Český časopis historický* 1/2003, s. 27-76, zde je i bibliografie zahraničních titulů.

²⁶ Archiv český, Řády selské a instrukce hospodářské, díl 22, 1350-1626, Jos. Kalousek ed., Praha 1905, s. 134.

ustanoví vrchnost, nesvobodnou osobu však čeká trest hrdelní, „jiným ku příkladu“.²⁷ Za neřády pod svou střechou zodpovídá samozřejmě i hospodář, proto například *Řád poddanský na panstvích kláštera Doksanského* z poloviny 17. století (1648) hrozí pokutou 50 kop a dvěma nedělemi vězení („a po něm hospodyně tejdén“) každému hospodáři, „u koho by se koliv toho čeho našlo, že by se zle chovalo“ z „ženského a panenského pohlaví“.²⁸

Protože tyto kontrolní a represivní snahy často posilovaly tendenci provinilých dívek zbavit se nechtěného plodu či přímo dítěte, objevovaly se i preventivní snahy, které usilovaly o efektivnější kontrolu nad ženskou částí venkovské populace, a tedy o lepší evidenci těhotných (neprovdaných či ovdovělých) žen. Tak „rychtářské artykuly“ na rožmberském panství z roku 1560 požadovaly po rychtářích, aby „rozumné ženy“ každý čtvrtrok prohlédly všechny dívky, „jestli která těhotna“, protože, jak nařízení tvrdí, „mnohé děvečky i vdovy dopustíc se neřádu, a obtíženy jsou, a potom potracují děti a hubí je tejně. (sic)“²⁹ Podobné opatření má i poddanský řád z jindřichohradeckého urbáře z roku 1660: každého čtvrt roku mají být všechny ženy, „které by manželův svých neměly“, ohledány „skrže ženy a hospodyně jejich“. A „našlo-li by se co u toho“, mají o tom být neprodleně informováni konšelé a rychtáři, „aby se tohle v čas přetrhnutí mohlo“. Stejný řád slibuje trest panně i vdově, která by se „s keym koliv dopustila, tak že by těhotna byla“, stejně jako jejich svůdci.³⁰ I u českých bratří byla patrná snaha – možná ještě výraznější než u katolíků – stíhat každý mravnostní poklesek. Například na přerovské synodě z roku 1563 bylo ustanoveno, že bratrské nemanželské děti nesmějí být pokřtěny, pokud jejich rodiče neprojeví lítost a nezaváží se, že co nejdříve vstoupí do manželského svazku.³¹

Na některých panstvích se zjevně snažili i o jisté formy evidence (a kontroly ?) neprovdaných matek a jejich dětí, jak o tom svědčí stručná „kniha zmrhaných“, již vedli v průběhu sedmi let (1663-1670) na pardubickém panství a která obsahovala stručné záznamy o neprovdaných matkách. Ke

---

²⁷ *Řád poddanský na panstvích Rychmburském, Rosickém a Slatiňanském*, vydaný asi roku 1626, art. 5.

²⁸ *Řád poddanský na panstvích kláštera Doksanského* (1648), art. 26, Archiv český, díl 23, str. 218.

²⁹ Artykuly rychtářské a poddanské na panství Rožmberském (1560), in: Archiv český, díl 22 – Řády selské, s. 81.

³⁰ *Z urbáře Jindřicho-Hradeckého – Řád poddanský 1660*, čl. 23, in: Archiv český, díl 23 – Řády selské, s. 320.

³¹ *Zemské sněmy a sjezdy moravské, jejich složení, obor působnosti a význam, od nastoupení na trůn krále ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526-1628)*, díl III., Fr. Kameníček, Brno 1905, s. 434.

každému roku je uvedeno několik jmen žen, které v dané lokalitě zplodily a přivedly na svět nemanželské dítě. Zápisy dále upřesňují, kde se žena a její dítě vyskytují či vyskytovaly v následujících letech.³² Například v zápise k „Paměti na rok 1662“ čteme, že „Dorota, dcera Václava Vrby podruha... poddaná, odejdouc do Bržezan... smrhala, ... syna jménem Jana nyní okolo 10 leth staří tam na tomž statku březanském splodila, který nyní u Jana Kotka... za skotaka zustava.“ Další poznámka: 1666 – zustává u Jana Kotka, 1667 jest, 1668, 1669 u Jana Kotka.“ Nebo: Anna ... Doroty Vaipalky dcera z kytietin (sic) zustavaje na službě se zmrhala, ... syna splodila kterážto u Jana Prynka zustava“, pozn. „1666 zůstane u Jana Prynka s tím dítětem“.

Na prahu 18. století však dochází k jistému posunu směrem k ochraně samotné těhotné dívky: V roce 1706 již například František Adam Schwarzenberg místo trestu výslovně nařizuje svůdci „s kým svobodná obtěžkala“ povinnost pojmout ji za manželku.³³ Podle „Pravidel o nápadech po poddaných“, která měla platit na panství kumburském, pak svůdce vdovy i svobodné osoby je nadto povinen ještě odevzdat „milostivé vrchnosti jeden díl, a jí s dítětem dva díly“.³⁴ V podobném smyslu se vyjadřují také Kornhauzské artikule o dědickém právě a odúmrtích z roku 1700 (1709).³⁵

Za prokázané smilstvo byl v českých zemích ještě v 1. polovině 18. století běžný trest za smilstvo *opera publica* v železech a poutech v délce trvání několik týdnů až měsíců (pro muže často o něco méně, ale není to pravidlem – spíš z toho důvodu, že odsouzené ženy bývaly často současně podezřelé z infanticidy), za zatajené těhotenství (zejména pokud posléze přišlo na svět mrtvé dítě, u něhož nebylo možno prokázat cizí zavinění) hrozily až dva roky veřejných prací či ve špitále. Součástí exekuce byla i jeho potupná složka posilující „výchovný“ a exemplární charakter trestu, například stát po tři neděle během mše před kostelem se svící v ruce. Na neprovdané matky ovšem dopadaly i další sociální sankce, mající za následek jejich marginalizaci – například zákaz přicházet do kostela hlavním vchodem nebo povinnost nosit potupný čepec, zvyk, který se podle Sonnenfelse dodržoval v Čechách a na Moravě ještě v 18. století.³⁶ Ve stejné době však například ve Francii žádné podobné tresty za prosté smilstvo neznali (pokud nešlo o zjevnou prostituci).

---

³² SOA Zámorsk, f. VS Pardubice, inv. Č. 315, kniha č. 275, Kniha zmrhaných pardubického panství 1663-1670. Za laskavé upozornění na tento materiál a zapůjčení kopie děkuji PhDr. Jindřichu Franckovi, řediteli SokA v Jičíně.

³³ Archiv český, díl 24, Praha 1908, s. 25.

³⁴ Archiv český, díl 24, s. 29 (rok 1707).

³⁵ Tamtéž., s. 45.

³⁶ *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz* (1776), Wien 1798, I., s. 247.

Represe infanticidy a potratu zůstávala v Habsburské monarchii stejně přísná v celém období 16.-18. století, pouze od konce 17. století byl trest zahrabání zaživa a probodení kůlem nahrazen stětím (s následným zahrabáním a proboděním). Na druhé straně je nutno zdůraznit, že řadu obviněných žen se nepodařilo usvědčit, takže pouze vytrpěly trest za smilstvo. Ještě nařízení Marie Terezie z roku 1743 pro Dolní a Horní Rakousy, týkající se „svobodných žen, které na svém plodu tak lehkomyšlně páchají krutý zločin dítkovraždy“, opakuje, že takové provinilkyně budou trestány mečem, a pokud se toho dopustily „s obzvláštní krutostí“, pak mají být štípány rozžhavenými kleštěmi“ tolikrát, kolik dětí usmrtily.³⁷ Již tento text však odráží snahu o komplexnější řešení problému neprovdaných matek a nespokojuje se s přímou represí proti těmto nešťastným osobám. Naopak, Marie Terezie povolává ke zodpovědnosti i rodiče, především matky, které „dovolují příliš volné styky a zálety“ a nedávají pozor na těhotenství své dcery, nebo dokonce napomáhají tomu je skrývat, aniž by připravovaly vše potřebné k nastávajícímu porodu (toto v případě, když nebylo těhotenství takové dívky včas odhaleno). Postih má sdílet i záletník - otec dítěte, který příslibem manželství svede mladou a „jinak ctnostnou“ dívku, ale po jejím otěhotnění ji ponechá osudu, podobně také čeled', která o jejím těhotenství ví a neodhalí ji světské vrchnosti. Marie Terezie pak končí důležitým opatřením: mladým ženám, které nemohou být přivedeny opět ke cti skrze manželství, ale jinak se chovaly ctnostně, je třeba vydat diplom svědčící o jejich ctnosti, aby mohly předejít možné škodě.³⁸

O tři roky později bylo vydáno v Linci nové nařízení, usilující zajistit novou pomoc těhotným neprovdaným matkám. Ukládalo vrchnosti povinnost péče o taková novorozeňata matek, které se potulují krajem (a někdy i zemřou při porodu). Nechat je bez pomoci nebo je vystavovat nebezpečí, to je proti lidskému soucitu i křesťanstvu.³⁹ Děti, které byly přineseny z venkova do města, nebo se ve městě i narodily, mají být opečovávány v městském špitále, píše se v dalším nařízení vydaném ve Vídni 15. května 1755.⁴⁰ Jak se tato pravidla uplatňovala v praxi, se můžeme jen dohadovat. Lze předpokládat, že mezi literou nařízení a skutečným stavem věcí na venkově i nadále trvala poměrně široká propast.

Úsilí zmírnit hanbu neprovdaných matek jistě souviselo s větší sociální empatií, kterou přineslo osvícenství, bylo však současně spjato i s dobovou

---

³⁷ *Codex Austriacus*, díl V., s. 141

³⁸ *Codex Austriacus*, díl V., s. 141

³⁹ *Codex Austriacus*, díl V., s. 232-233

⁴⁰ *Codex Austriacus*, díl V., s. 999

valorizací mateřství (včetně toho nemanželského), které mimo jiné odpovídalo potřebám populacionistické politiky raně kapitalistického státu („Každé těhotenství je hodno úcty“, slovy Friedricha II.). Právě kameralistická pronatalitní ideologie však jen posílila snahu o vymýcení potratu a infanticidy, které škodily populacionistickým zájmům. Proto se v tereziánském období objevují důslednější zákazy adresované porodním bábám vydávat léky způsobující potrat⁴¹ a tereziánský kriminální kodex staví potrat *expressis verbis* na roveň vraždě a situuje do stejné pozice toho, kdo potraty provádí na jiných osobách, i ženu, která jej provede sama na sobě. Indicie pro soudní postih jsou podobné jako ty, které slouží pro podezření z infanticidy: když žena ztrácí zjevné příznaky těhotenství, když se příliš stahuje a nosí těžké věci nebo se válí po zemi a skáče, „zvláště koná-li tak tajně a o samotě“, tehdy má být podezřelá žena neprodleně ohledána bábou.⁴² Jako polehčující okolnost může sloužit především neúmyslnost takového činu, užití léku, který potrat nemůže způsobit, či skutečnost, že plod ještě „nežil“ – tj. že k potratu došlo v poloviční době mezi početím a očekávaným porodem.⁴³ Také odložení dítěte – považované doslova za „plod cizoložstva či smilstva“ - na odlehlem místě se trestá přísně (protože se implicitně předpokládá úmysl zabít). Pokud dítě zemřelo, hrozí smrt mečem jako za infanticidu; pokud zemřelo, ač bylo odloženo na místě frekventovaném, hrozí trest doživotního vypovězení z oblasti zemského soudu a výprask, nehledě na povinnost pokání ze strany církve; i pokud přežilo, může být usvědčená osoba vypovězena na doživotí.⁴⁴

Ani tyto drakonické tresty však nedokázaly zabránit narůstajícímu počtu vražd nemluvňat vlastními matkami. Důležitá byla skutečnost, že sociální spektrum pachatelek bylo víceméně konstantní: šlo o neprovdané nebo ovdovělé ženy z nižších sociálních vrstev, z venkovského či městského „proletariátu“. Bylo zřejmé, že tento problém je třeba řešit jiným způsobem, zejména posílit mimorepresivní, preventivní a kontrolní charakter antiinfanticidních opatření.

Patent z roku 1755 pro Čechy vydaný na Pražském hradě a podepsaný Václavem Netolickým⁴⁵ zdůrazňoval, že přes řadu ostrých nařízení „tento

---

⁴¹ *Codex Austriacus*, díl VI., s. 1358-1361.

⁴² *Constitutio Criminalis Theresiana, Marie Terezie.. hrdelní právní řád*, Vídeň 1769, čl. 88, § 1-4.

⁴³ Tamtéž., § 6.

⁴⁴ *Constitutio Criminalis Theresiana*, čl. 89.

⁴⁵ *Naučení neb instrukcy pro Vrchnosti a Práva v Našich Královských Dědičných Českých zemích, kterak oni se budoucně strany Vypravování a Zapuzení toho přílišně najevo*

zločin přece přílišně najevo vychází“ a nabádal vrchnosti a práva, aby bedlivě pozorovaly rodiče těhotných dívek, zdali je netrestají přes míru (a „takové rodiče vším způsobem samy... od přílišné ostrosti a nenávisti napomenouti“) a zda jim naopak poskytují potřebnou péči. Náklady na výchovu a výživu dítěte má podle patentu hradit „souložník“, případně jeho rodiče – a pouze provizorně rodiče svedené dívky. Pokud by těhotná osoba byla na panství „cizí“, má jí i jejímu dítěti být poskytnuta veškerá pomoc „skrz celý čas vyležení, též dáleji.“ Patent důsledně zapovídá každý „veřejně potupný a k malomyslnosti přivádějící trest“ a připouští pouze mírný trest vězení či prací na obecním díle. Žádné peněžité poplatky nesmějí být přijímány od „k pádu příšle osoby“.

V tomto smyslu hovoří i dva paragrafy v tereziánském hrdelním zákoníku (1769), které tvoří součást velice rozsáhlého článku č. 87 o infanticidě, zahrnující „příčiny a možnosti vymýcení infanticidy“ a „pravidla pro vrchnosti“, které se přímo zaměřují na řešení problému svobodných těhotných žen a jejich novorozených dětí. Paragraf 8 tvrdí, že vzhledem k tomu, že hlavními motivy k takovému činu jsou strach před veřejnou hanbou, opuštění od otce dítěte a naděje v zatajeném těhotenství, je třeba zachovat následující opatření: ženy, které své těhotenství vyjeví rodičům, přátelům apod., nemají být veřejně trestány. Porodní báby, u nichž by hledaly pomoc, jsou zavázány přísnou mlčenlivostí. Ty osoby z čeledi, které by věděly o těhotenství některé dívky v domě, jsou povinny sdělit to rodičům či hospodáři. Paragraf dále nabádá dívčino okolí, aby jí poskytlo nezbytnou péči, a rodiče a hospodáři jsou napomínáni, aby s dívkou nejednali příliš přísně.⁴⁶ Muži, který přinutil ženu k povolnosti pod slibem manželství a odmítl se o ně postarat, hrozí dokonce trest smrti.⁴⁷ Následující 9. paragraf se s podobnou naléhavou prosbou obrací k vrchnostem a soudům, které mají těhotným neprovdaným dívkám poskytnout „veškerou myslitelnou pomoc“. Ženám, které soudu samy nahlásí své těhotenství, má být zmírněn trest. Připomíná se, že soud by měl mít vědomost o každém zatajeném těhotenství; proto má být podezřelá žena ohledána přísežnou bábou či jinou ctnostnou ženou. Vrchnostem se nařizuje, aby dohlédly na to, že rodiče provinilou dívku příliš netrestají (popřípadě zasáhnout a dívce pomoci – a pomoci i rodině v tom, aby nebyla pošpiněna její čest). K péči o ženu a její dítě je

---

vycházejícího hrozného hříchu Mordování Děti, poslušně chovati mají, Dáno v Královském Hradu Pražském, 13. Okt. 1755, Státní ústřední archiv, I. odd., sbírka patentů, 1755.

⁴⁶ *Constitutio Criminalis Theresiana*, čl. 87, §§ 8.

⁴⁷ CCT, čl. 87, §§ 8 a 5.

v první řadě povolán otec dítěte, ale je-li žena cizí, má se o ni postarat vrchnost. Za nedodržení předpisů může hrozit až trest ztráty hrdla.⁴⁸

Tereziánská opatření měla zmírnit vnější tlak na neprovdané matky; Marie Terezie se ovšem snažila chránit i domnělé „otce“ nemanželských dětí před křivým nařčením, proto požadovala, aby do matriky zaznamenával farář jméno otce nelegitimního potomka výhradně tehdy, když o to otec sám požádá *ob subversans bonum prolis et ob favorem futurae Cohonestationis per subsequens matrimonium*. Zaznamenávat jméno otce nemanželského dítěte do knihy křtů farářem, píše se v nařízení, škodí cti a dobré pověsti. Ukazovalo se údajně, že předpokládání otcové nemanželských dětí bývali často zapisováni do matrik jednoduše na prosté udání matky, nebo na základě obecného mínění (*gemeinem Rufe*), nezdědka též na pouhé podezření duchovní péče.⁴⁹

Rozhodující kroky v preventivní politice ovšem provedl až Josef II.: Jednak došlo k dekriminálnímu prostému smilstvu, ke zrušení „bezectnosti“ dvorským dekretem z července 1782 (takže úhona na cti skrze nemanželské narození je ve všech veřejných službách či řemeslech či při každé jiné argumentaci „zcela odstraněna“ (alespoň v literě zákona).⁵⁰ Nařízení pro Čechy ze 16. srpna 1783, určené k „prevenci nebezpečí u svedených osob“, odkazuje jednak na osmý a devátý paragraf 87. článku Theresiany, který má být zmírněn, ale má se připomenout vrchnostem a venkovským soudům, ale též hospodářům včetně jejich hospodyň. Těhotné neprovdané ženy nemají být při děledobých a přiznaných těhotenstvích ponechány samotné, mají být neustále pozorovány – to vše pod hrozbou trestu za zanedbání tohoto nezbytného dozoru.⁵¹ Připomíná se zejména povinnost podrobit dohledu svedené těhotné osoby a informovat o tom její rodiče nebo hospodáře, aby ve chvíli porodu měly veškerou péči. Dokud je těhotná, nesmí být opouštěna sama, ale ponechávána doma nebo jí má být od poctivých křesťanů zajištěn bezpečný pobyt, aby plod nebyl vystaven žádnému nebezpečí. Těhotným ženám, aby jim těhotenství nebylo dáváno jako újma na cti, se mají snažit

---

⁴⁸ CCT, čl. 87, § 9.

⁴⁹ *Codex Austriacus*, díl VI., s. 1361.

⁵⁰ *Hofdekret vom 24 Juli 1782*, in: Johann Dionis John, *Lexikon der k. k. Medizinalgeseze*, Prag 1790, díl II., s. 217-218, n. *Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichsten Regierungsantritt Joseph des Zweytten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze durch privat Fleiß gesammelt, und in chronologische Ordnung gebracht*, 6 Theile, Wien 1788, díl III., s. 356.

⁵¹ *Verordnung in Böhmen vom 16. August 1783 pro Čechy*, Tamtéž., s. 136 an., totéž pro Dolní Rakousy (8. září 1784, viz Raimund Melzer, *Geschichte der Findlinge in Österreich, mit besonderer Rücksicht auf ihre Verhältnisse in Illyrien*, Leipzig 1846, s. 21.

své místo pobytu často měnit. Kdo ví o takové osobě, která by se zdržovala někde u města, má informovat výhradně městské úředníky, aby se dověděli o jejich poměrech. Když má u takové osoby dojít k infanticidě, pak ti, kteří tuto povinnost zanedbají, budou exemplárně potrestáni. Je zcela zapovězeno tyto ženy veřejně trestat metlami či jiným potupným trestem, neboť tyto ženy jsou často vedeny k tak krutému zločinu právě kvůli takovým veřejným a potupným trestům.⁵² Takové nešťastné dívky, které by se blížily k termínu svého porodu a nemohly by být převezeny bez újmy, nemají být odesílány do svého rodiště.⁵³

Odstranění poskvrny na nemanželském narození se vztahuje současně i na ženy k pádu přivedené. Nikomu, kdo by se chtěl oženit s takovou ženou, nesmí se činit překážka, a to žádným způsobem.⁵⁴ Královským krajským úřadům v Čechách se nařizuje – údajně kvůli náhlému růstu infanticid v této zemi – již dříve zakázané tresty na svedených dívkách vážně zapovědět vrchnostem a městským úřadům.⁵⁵ Důležitý krok představovalo i (dočasné) zrovnoprávnění nemanželských dětí s manželskými (1783), poté v kodexu občanského práva z roku 1786: Podle občanského zákoníku z roku 1786 jsou za manželské považovány všechny děti, které se narodily alespoň sedm měsíců po svatbě⁵⁶ (sedm měsíců byla minimální délka těhotenství, kterou i soudobá medicína považovala za nutnou, aby se dítě narodilo živé a životaschopné) a deset měsíců po smrti otce (soudobá medicína považovala i desetiměsíční těhotenství za „fyziologické“). Nemanželské dítě je ovšem i to, které přišlo na svět z neplatného sňatku (kde se například dodatečně zjistily překážky kvůli příbuzenství, art. 15).

Také nemanželským dětem, ať již byly zplozeny v jakémkoli spojení, náleží výživa od jejich rodičů. Tato povinnost spočívá zejména na otci. „Ten buď skrze těhotenství, narození nebo jinak skrze nejmenší jednání dává

---

⁵² Nařízení pro Čechy 14. října 1784, v jiných provinciích 8. října 1784, Raimund Melzer, *Geschichte der Findlinge in Österreich, mit besonderer Rücksicht auf ihre Verhältnisse in Illyrien*, Leipzig 1846, s. 21 a násl., Nařízení z roku 1786 (obnovení nařízení z roku 1769), John, *Lexikon der k. k. Medizinalgeseze*, díl II., s. 141-143.

⁵³ Hofentschließung 15. května 1782, Melzer, *Geschichte der Findlinge*, s. 21.

⁵⁴ Hofdekret vom 15. Aprils 1784, Tamtéž.

⁵⁵ *Verordnung in Böhmen vom 14 Weinmonats 1784*, in: Johann Dionis John, *Lexikon der k. k. Medizinalgeseze*, Prag 1790, díl II. s. 141.

⁵⁶ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, in: *Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichsten Regierungsantritt Joseph des Zweyten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze durch privat Fleiß gesammelt, und in chronologische Ordnung gebracht*; 6 Theile, Wien 1788, 6 díl, s. 456.

najevo, že dítě považuje za své“.⁵⁷ Pouze pokud sama matka nechce nebo nemůže určit otce, leží péče o dítě na ní. I nemanželské děti – ať jsou zrozeny „z jakéhokoli nedovoleného spojení“ – musí dostávat od rodičů péči, která spočívá především na otci, „již těhotenstvím a narozením a tím nejmenším jednáním dal najevo, že dítě vnímá jako vlastní“. Záleží však na jeho vůli, přijme-li dítě do svého domu či nikoli. (čl. 10-14)⁵⁸. V každém případě stojí nemanželské děti – ať je tato ilegimita způsobena jakkoli – postaveny na roveň dětem manželským a z matčiny i otcovy strany mohou vyžadovat stejná práva, jako děti manželské (čl. 16). K oslabení stigmatizace ilegimity napomohl i smluvní charakter manželství.⁵⁹

K vymýcení vražd novorozenců bylo 20. května 1790 vydáno nařízení Českého gubernia, které mělo chránit čest i zájmy nemanželských dětí. Nemanželské děti, ať jsou zplozeny z jakéhokoli zakázaného spojení, jsou živeny svými rodiči, dokud se samy nebudou moci žít. Péče o nemanželské děti spočívá především na tom, kdo je uznán za otce, a tato péče je přiměřená stavu matky. Dítě však nedisponuje dědickým právem ani po otci, ani po příbuzných ze strany kteréhokoli z rodičů: i z dědictví po matce může být vyloučeno, pokud mezi rodiči existovala některá z překážek k uzavření manželství jmenovaná v občanském zákoníku.⁶⁰ Nařízení Českého gubernia z roku 1799 nabádá úřady i duchovenstvo, aby poddané upozorňovali na tresty ustanovené za zabití dítěte, ale také aby je poučovali o zákonné ochraně neprovdaných matek.⁶¹ Nemanželské děti byly dvorským dekretem

---

⁵⁷ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, in: J. D. John, *Lexikon der k. k. Medizinalgeseze*, díl II., s. 134 .

⁵⁸ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, část III., čl. 10-17, in: *Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichsten Regierungsantritt Joseph des Zweyten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze durch privat Fleiß gesammelt, und in chronologische Ordnung gebracht* ; 6 Theile, Wien 1788, 6 díl, s. 467-468.

⁵⁹ ABGB, díl III., in *Vollständige Sammlung*, díl 6, s. 430-465.

⁶⁰ Johann Dionys John, *Die medizinische Polizei und gerichtliche Arzneiwissenschaft in den k. k. Erbländern*, I., II., Prag 1796, I., s. 313-316.

⁶¹ „Da bei Visitirung der Kriminal-Arresten hervorgekommen ist, dass bei Kuttenberg und anderweiten Kriminalgerichten eines Theils dem Staate selbst an der Population des Landes soviel gelegen ist, andertheils auch das Opfer so vieler unschuldigen Geschoepfe Mitleiden erregen muss, zovon die Ursache so vieler Kindermoerderinnen keine andere sein kann, als die grosse Verachtung, welche eine derlei Person meistens unter der von Vorurtheilen eingenommenen gemeinen Volksklasse ausgesetzt ist, und die Schamhaftigkeit, welche dem Weibeschlechte eigen ist, wie auch die frosse Unwissenheit, welche schwere Strafe auf das Verbrechen des Kindesmordes nach den bestehenden Gesetzen vestimmt ist“, Nařízení Českého gubernia ze dne 22. února 1799, in: *Archiv český*, Díl 25, *Řády selské a instrukce hospodářské 1781-1850*, Josef

ze 16. února 1787 pro Dolní a Horní Rakousy postaveny naroveň dětem manželským i ve věci dědictví.⁶² Rakouský občanský zákoník z roku 1804 ovšem opět vylučuje nemanželské děti z práv rodiny a příbuzenství: nemají nárok ani na jméno otce, ani na jeho šlechtictví ani jiná privilegia svých rodičů. Mají ovšem právo požadovat po rodičích, aby je živili a vydržovali úměrně svému jmění.⁶³ Sociální stigmatizace nemanželských dětí tak přetrvávala.

Protože manželské záležitosti jsou josefinským občanským zákoníkem převedeny do sféry soukromoprávní a manželství je stále více chápáno jako smlouva, nikoli prvotně jako svátost, i cizoložství představuje pouze policejní přestupek a může být stíháno pouze na popud poškozené strany, ať je jí muž či žena. Teprve ve chvíli, kdy je žena těhotná, dojde ke ztížení trestu pro ni, neboť hrozí poškození zájmů legitimních dědiců.⁶⁴ Svod, „zneuctění“ neplnoleté dívky je trestán vězením v délce jednoho až tří měsíců.⁶⁵ Jako nový policejní delikt (přečin) se objevuje „zatajení porodu“ (pod pohrůžkou přísné vazby v délce tří až šesti měsíců, který hrozí neprovdané těhotné ženě, která nezavolá ke svému porodu porodníka či porodní bábu; těm nebo vrchnosti je též povinna hlásit případný potrat), což je v podstatě doplňující preventivní opatření proti infanticidě.⁶⁶

Kalousek ed., Praha 1910, s. 417.

⁶² Melzer, op. cit., s. 21.

⁶³ *Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, Wien 1804, zde fr. překlad: *Code civil général de l'Empire d'Autriche, traduit sur la dernière édition officielle par A. de Clerq, avocat attaché au ministère des affaires étrangères*, Paris 1836, paragrafy 165-169.

⁶⁴ Oba viníci, ženatý i svobodný, podléhají stejnému trestu – vazbě v délce 1 až 6 měsíců. Žena má být ale trestána přísněji, pokud jsou pochybnosti o legitimitě jejího dítěte. Postupovat lze pouze na základě soukromé žaloby (artt. 247-248).

⁶⁵ 2. část, art. 249; Stejný trest hrozí služce, která svede nezletilého syna svého zaměstnavatele nebo jiného příbuzného nezletilce přebývajícího pod jednou střechou (art. 250), vězení v délce 3 měsíců hrozí za svedení pod příslibem manželství (art. 251) a v délce 3 - 6 měsíců za manželství uzavřené bez nahlášení legálních překážek. Další články se týkají prostituce a kuplířství.

⁶⁶ *Kniha práv nad přečiněními*, Vídeň 1804, část II., čl. 59, §§ 94-95. K radikálním změnám došlo v Rakousku i ve věci samotného potratu a infanticidia: v Rakousku byl zrušen definitivně trest smrti za tento delikt již josefinským zákoníkem (na prahu 19. století došlo ještě k odlišení, zda se zločinu dopustila žena vdaná či svobodná),⁶⁶ zatímco Francie ponechala trest smrti po celé 19. století jako za „premeditovanou vraždu“ (ač od roku 1824 a 1832 připouštěla polehčující okolnosti). Co se potratu týče, v josefinském trestním zákoníku hrozí samotné ženě vězení 1. stupně a veřejné práce v délce od jednoho měsíce do pěti let, u provdaných se předpokládá ztížení trestu, trest pro spoluviníky je podobný, jen o něco mírnější. *Allgemeines Gesetz über Verbrechen und derselben Bestrafung*, Wien 1787, čl. 53, §§ 112-115: Ženy, které žádaly porodní

Výsledky josefinských reforem tak byly srovnatelné s (rovněž dočasnými) výsledky Francouzské revoluce. „Přirozená filiace“ našla své zákonné zakotvení – ostatně pojmový i sémantický posun k „přirozenému“ původu dětí místo důrazu na „nemanželské“, „neřádné“ zplození je zde významný. V revolučních debatách se objevil i názor, obecně sdílený, že i výraz „ilegitimní“ by měl vymizet ze slovníku – „ilegitimní je jen to, co zakazuje zákon, ale zákon nezakazuje plození bez smlouvy“.⁶⁷ Revolucionáři učinili z nemanželského dítěte dědice, ale na druhou stranu zakázali pátrání po otcovství (které bylo akceptováno ve společnosti Starého režimu), což posvětil i napoleonský Code civil z roku 1804. Zákon ze 12. brumairu roku II. (2. listopadu 1793) odlišil dvě skupiny nemanželských dětí: ty, které jsou uznány svým otcem (a de facto rovnoprávné s dětmi „legitimními“) – a ty, které uznány otcem nebyly nebo představovaly plody incestu nebo cizoložství: tyto měly ještě méně práv než za starého režimu právě kvůli zákazu vyhledávání otcovství. S napoleonským občanským zákoníkem se znova objevil výraz „bâtard“ a s ním i zpřísnění režimu vůči nemanželským dětem. Ty mohou aspirovat na dědictví po zemřelých rodičích jen tehdy, jsou-li legálně uznány, o otcovo dědictví se pak dělí proporcionálně podle počtu dětí legitimních a otcovská vůle je rozhodující.⁶⁸

---

bábu, aby jim napomohla či poskytla prostředky k vyhnání plodu, měly být neprodleně předány policejním úřadům a stejný předpis se vztahoval i na ranlékaře. Poskytnutí léku (popřípadě i bylinek) působícího abortivně či pouštění žilou těhotné ženě mohlo mít za následek i trest zákazu vykonávání praxe. Guberniální dekret z 10. listopadu 1785 a z 10. října 1786, viz Alena Šubrtová, *Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století (1785-1815)*, disertace, rkp., Ústav dějin lékařství FVLULUK, Praha 1967, s. 88. Pozdější zákoník Františka II. (nebo spíše právníka Franze Zeillera) z roku 1803 učinil rozlišení mezi dokonaným potratem (1-5 let těžkého žaláře) a neúspěšným pokusem, který dosud nebyl expressis verbis kriminalizován: od nyní za něj hrozí vězení v délce 6 měsíců až 1 roku. Otcí počatého dítěte se hrozí dokonce zostřením. Nápomoc či dodání abortivních „léků“ se trestá stejně jako u potrativší ženy – těžkým žalářem v délce trvání 1-5 let. Pokud ovšem dojde k ohrožení na životě matky, tento trest se zvyšuje na 5-10 let. *Kniha práv nad přečiněními*,... Vídeň 1803, Praha 1804, část I., čl. 57a), §§ 128-132. Při odložení dítěte františkovský kodex rozlišoval, zda bylo odloženo na místě běžně navštěvovaném, kde existovala šance brzkého nalezení a poskytnutí péče (6 měsíců – 1 rok těžkého žaláře, v případě smrti dítěte 1-5 let), nebo bylo dítě pohozeno na místě odlehlém, kde bylo vystaveno bezprostřednímu ohrožení na životě (1-5 let těžkého žaláře; pokud zemřelo, pak 5-10 let). *Kniha práv nad přečiněními*, část I., čl. 58, § 133-135 .

⁶⁷ Laurence Bourouard - Florence Bellivier Des droits pour les bâtards, l'enfant naturel dans les débats révolutionnaires, in: *La Famille, la loi, l'Etat*, Colloque Paris, ... s. 122-143, s. 122.

⁶⁸ V březnu roku 1793 požadoval Cambacérés – jeden z budoucích otců občanského

3. Rovina sociální: Ilegitimita jako mezní sociální zkušenost – sociální realita – kriminalizace a dekriminalizace

Co se týče sociálních dopadů raně novověkých regulačních snah, je zcela zjevné, že mezi vrchnostenským nárokem a jeho reálným uplatňováním vládla značná diskrepance. I v postihu „nelegitimního obcování“ mezi svobodnými osobami panovaly v soudní praxi značné rozdíly. Zatímco ve Francii takové formy stíhání již v 18. století neznáme (vyjma afér se skrývaným těhotenstvím a následným úmrtím dítěte, které však patří spíše k problému infanticidy), v Čechách bylo smilstvo (*fornicatio*), případně „nedovolené těhotenství“ až do poloviny 18. století trestáno u obou pohlaví vyhnáním z panství, žalářem, několikátýdenními až několikaměsíčními veřejnými pracemi (tři až šest měsíců oproti dvěma rokům za „smilstvo s židy“).⁶⁹ Například v roce 1663 byla Magdaléna Anderlová vymrskána metlami za Železnice a její milenec Jakub Suchomel z Jičína byl dán na nucené práce na novoměstském kostele⁷⁰ a v roce 1698 byla Alžběta, dcera Matouše Navrátila, obtěžkaná ve službě v Mladé Boleslavi, dána do staroměstské káznice.⁷¹

Takové tresty dopadaly zejména na ženy, které přivedly na svět nemanželské dítě, které zemřelo, ale nepodařilo se prokázat infanticidu. Někdy se dočítáme i o peněžitých pokutách za smilstvo ze strany muže - svůdce a formách „náhrady“ těhotným dívkám, zejména tehdy, když nezákonnému otěhotnění předcházela slib budoucího manželství. Tak například v roce 1637 musel dát cihlář Jan Šimon z Jičína Kateřině Jurškové na výchovu svého nemanželského dítěte 30 zlatých;⁷² roku 1642 byl Martin Býna, svůdce Anny, dcery Václava Doležala, propuštěn na rukojmí a musel

---

zákoníku –, aby bylo těmto „přirozeným“ dětem přiznáno právo na dědictví po rodičích, pokud je uznají. Ve svém návrhu občanského zákoníku v témže roce asimiloval nemanželské děti s manželskými a v podstatě se vyjadřoval i pro uznání dětí vzešlých z adulteria. O deset let později, při pracech na napoleonském Code civil už Cambacérès tuto rovnost mezi manželskými a nemanželskými dětmi nesdílel: Code civil také odmítl přiznat nelegitimním potomkům postavení legitimních dědiců. Marcel Garraud, Romuald Szramkiewicz, *La Révolution française et la famille*, PUF 1978, s. 109 a 177. Laurence Bourouard - Florence Bellivier: Des droits pour les bâtards, l'enfant naturel dans les débats révolutionnaires, in: *La Famille, la loi, l'Etat*, Colloque Paris, ... s. 122-143.

⁶⁹ V habsburském Toskánsku se pod označením „stupro“ stíhali výhradně svůdci, výjimečně šlo i o procesy s prostitutkami či o aféry se znásilněním.

⁷⁰ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, Kniha 16.

⁷¹ SOKA Jičín, Archiv města Jičín, Kniha 17.

⁷² SOKA Jičín, Archiv města Jičín, Kniha 14, fol. 1.

zaplatit 200 kop míšeňských.⁷³ Od 50. let 18. století však velká řada takových procesů se smilníky zůstala nedokončena, ve smolných knihách nacházíme jen sporé informace o vězení za „nedovolené těhotenství“.

Jak však toto „nedovolené těhotenství“ prožívaly samotné „padlé“ či „svedené“ osoby? Jedním z mála pramenů, který nám dává nahlédnout do hodnotového, myšlenkového (a emocionálního) světa venkovských žen, jsou právě výslechové protokoly, které odkrývají – nebo nezřídka skrývají – postoje a motivace, o nichž se v demografických či právních aktech dovídáme jen velmi málo. Rozsáhlejší a podrobnější studium zmíněných výslechových protokolů od kriminálních soudů, projednávající záležitosti nemanželského spojení (v praxi takřka výhradně spjatého s těhotenstvím), zatajení těhotenství, potratu či podezření z infanticidy by toto právní a demografické studium ilegality jistě výrazně obohatilo. Jak se proměňovaly v průběhu času vztahy neprovdaných žen k jejich dětem – jak se proměňovaly jejich sociální možnosti a „horizont očekávání“? Jak se tyto obviněné ženy a dívky dostaly do jiného stavu – kdo byli jejich partneři, oni „neexistující otcové“? Jak hovořily o svém těhotenství, resp. o svém (nechtěném?) dítěti? Jak své těhotenství přijaly, jak je skrývaly, jak se mu snažily zabránit nebo je přerušit? Jaké měly venkovské ženy vědomosti o fyziologii vlastního těla, o průběhu porodu či možnostech potratu? Na tyto otázky jsem se snažila částečně odpovědět v jiném textu,⁷⁴ zde se pokusíme možné otázky a problémy spíše tematizovat a ilustrovat pouze na vybraných případech ze studovaných jihočeských a východočeských lokalit.

Vztah, z něhož nemanželské dítě vzešlo, mohl mít velice různé formy, od náhodných „dožínkových“ setkání až po déledobé vztahy mezi čeledí - vztah často založený na symbolických „zásnubách“ výměnou dárků či darem od „nápadníka“, který svedená interpretovala jako příslib manželství (ostatně i vyslychající se na tuto „výměnu darů“ takřka vždy ptali, protože pro obviněnou sloužila jako polehčující okolnost). Někdy dostávaly dramatický charakter, zejména šlo-li o důsledek adulteria či incestu (nemuselo jít přímo o incest pokrevní, časté jsou případy nemanželských dětí vzešlých ze svazku nevlastního rodiče s dítětem, mezi sešvagřenými osobami apod. Alžběta Bratková (kolem 1697) se spustila na půdě s pacholkem – nic jí nesliboval; měla s ním syna, ale on žil s jinou ženou („užíval nás obouch“), pak u zahrady porodila sama dítě, které prý zavázala do fěrtochu a volala na pomoc.⁷⁵

⁷³ S0kA Jičín, Archiv města Jičín, Kniha 15, fol. 49.

⁷⁴ D. Tinková, Předcházet či trestat, s. 38-43.

⁷⁵ SOA Třeboň, I B 5 Bc 8.

Častý byl ovšem také takzv. „incest duchovní“ – s duchovní osobou. Například osmadvacetiletá Judita Jägrová z dubského panství z Kosmonoska (1696) – poté, co za otce svého dítěte uváděla mlynářského tovaryše - teprve při jednom z dalších výslechů v radní místnosti uvedla, že otcem dítěte byl duchovní v Březně, který ji prý řekl „bude-li co mít, aby to zahubila, že to jeho hřích bude a on že to na sebe béře, jenom aby ona žádnému nic neříkala“. Infanticidu však popírala, teprve při konfrontaci se svědky se přiznala, ale když po ní vše chtěli opakovat a „prosili, aby pamatovala na spasení duše své, že jsou to všechno od ní prve slyšeli“, ona „na žádného hledět, ani odpovídati nechtěla“. V šatlavě s představením mistra popravního uvedla: „Ach, což již mám zapírat, je pravda, že sem ho zaškrtila a ještě když dýchalo, krk tím nožem podřezala a potom do sviňského chlívku sviním hodila.“ Jednala prý jen na návod pátera, který si nepřál, aby jej jmenovala: s tím mlynářským byla jen jednou a to už byla těhotná. Při výslechu útrpného práva potvrdila, že otcem dítěte byl páter březanský, i to, že dítě sama zahubila: „Znám se také k tomu, když je mně na to navedl, abych to, co jmítí budu, zabila. A někam zahodila, což jsem taky i snad litovala a až posavad srdečně lituji a želím, že jsem nad svou krví takový mord spáchala“. Po třech stupních skutečného mučení – i s ohněm – se přiznala: „Je pravda, kdyby mně toho byl nemluvil a nenavedl, byla bych toho nečinila. A na to chci umřít, že tomu tak jest“. Svě výpovědi utvrdila i při dalším výslechu v domě kázně před vyvedením na místo popravní; na samotném popravišti byla naposledy vyzvána: „Slyš, Judito, již vidíš, že toto poslední hodinka tvého živobytí jest, nebo již k smrti spravedlivě odsouzena, a že nyní na tom místě kdežto spravedlnost nad tebou konána býti má, postavena jsi a pročež pomysli tehdy na Boha Spasitele duše tvé jmilé“. Tehdy přísahala – stejně jako na počátku výslechu - že otcem dítěte je mlynářský, Dlaskův syn ze Židněvsí. Chtěla snad ve chvíli, kdy její život byl ztracen, dostát slovu, které dala březanskému páterovi? Osmadvacetiletá Judita byla popravena mečem a vložena do hrobu a probita kulem posledního února 1698.⁷⁶

Nezřídkou šlo ovšem o „vztahy“ hraničící s násilím, ať už přímým, fyzickým, či pouhým psychologickým nátlakem (zneužívání, často dlouhodobé, ze strany hospodáře, případně jeho syna, pod hrozbou ztráty zaměstnání). České prameny jsou v tomto relativně detailní, zjevně i proto, že se zde stíhalo i smilstvo, a proto soudy zajímal i „otec“, s nímž „zle živý“ byly a „o poctivost přišly“. Dvacetiletá Lidmila Stoličarová vypovídala, že ji na sv. Jana roku 1686, když sbírala jahody, „podlomil nohy“ třicetiletý Jan Javůrek a donutil ji, aby mu byla po vůli, i když tvrdila, že nechce, protože je

---

⁷⁶ SokA Jičín, AM Sobotka, kt. 6.

ženatý.⁷⁷ Také Magdalena Novotná (1697-1699) z Podmoklic, vdova a matka dvou dětí, která sloužila v Mrkvojedech, tvrdila, že prý „nákej řeznickej, kterého já neznám, když sem šla do Vozenice, on mně v lese pod Bučálky násilí učinil.“ Před soud se dostala poté, co porodila děvčátko a ve strachu, aby neplakalo, zacpala mu hubičkou koudelí a strčila je v posteli do slámy: za infanticidu byla odsouzena k smrti a probodení v hrobě.⁷⁸

Řada žen vypovídala, že ke smilnému skutku přistoupila pouze pod slibem manželství a často i poté, co od svůdce přijala nějaký dárek. Pětadvacetiletá Kateřina Šídová z Markvartic se do arestu (1726) dostala kvůli svému těhotenství s mlynářem Matějem Kostřákem. Byl svobodný a prý jí přislíbil manželství: jinak by mu prý po vůli nebyla.⁷⁹ Kateřina Krausová (1715), obviněná z infanticidy, poznala, že je těhotná, když „neměla svého času“; nevěděla tehdy, že její milenec je ženatý – jinak by mu prý nebyla po vůli, ale nikdy prý by ji nenapadlo dítě usmrtit.⁸⁰

Dvaadvacetiletá Kateřina Brožová byla vzata do vězení v Kosmonosích kvůli svému těhotenství(1728): „On mně připovídal, že mně sobě veme, ja sem ho tříkrát proboha prosila, aby mně to nedělal, že mně potom nebude chtieti vzíti.“ Václav Nechyba však později tvrdil, že „Ona ode mně to vyhledávati chtěla, ale já jsem s ní nechtěl nic mít“. Ke smilstvu s Kateřinou se přiznal až při konfrontaci; prve zapíral, „abych nebyl trestán“.⁸¹ Když Dorota Morávková (již jednou matka desetiletého dítěte – v době procesu bylo již ve službě - které měla se ženatým Matějem) popírala, že zamordovala své novorozené nemanželské dítě, slovy: „Kdybych byla je chtěla zamordovat, byla bych to prvnímu dítěti udělala“. Nakonec však přiznala, že je úmyslně rozmačkala a chtěla zakopat. Nikdo ji prý nenechal; ani Václav – prý jí dokonce „kolikráte v tajnosti pravil, že to dítě bude pomáhat živit“. Někdy však prý také říkával, „že půjde pryč a i jednou již odešel. Však zase přišel. Ale já mu proto nevěřila, že by mně ho pomáhal živit a tak jsem to dítě zamordovala“.⁸²

Manželství mohlo také celou aféru relativně šťastně ukončit; ovšem za předpokladu, že oba „snoubenci“ budou svolní, což nebyvalo pravidlem. Většinou se manželství vyhýbal svůdce (často i tím, že vůbec popíral jakýkoli slib), známe však i opačné případy: například pětadvacetiletá Tereza

---

⁷⁷ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II/10.

⁷⁸ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II/7.

⁷⁹ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II/23.

⁸⁰ SOA Třeboň, V BC 9.

⁸¹ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II/24.

⁸² AM Pardubice, i. č. 1267, karton 6, SOA Zámorsk, i. č. 247 – kniha kom. Poručení 1701-1702, č. 109.

Kučerová z panství Pecka, vyslýchaná pro smilstvo a podezřelý porod, uvedla, že „ten kluk, mladej Schneider“ ji sice svedl pod příslibem manželství, ale „přece je šelmou a já toho kluka nechci“.⁸³

Jak a proč uvězněné ženy často své těhotenství (či porod) tajily? Řada neprovdaných budoucích matek se svým těhotenstvím nikomu nesvěřila, snažila se je naopak skrývat a zapírat nebo čekala, až je na ně někdo upozorní. Mnohé tvrdily, že své těhotenství tajily proto, že doufaly, že se jim podaří odejít. Některé dívky uváděly na svou obranu, že těhotenství tajily jen do té doby, než porodí, aby mohly odejít tajně slehnout do města a tam dítě dát do nalezince, nebo se odebrat k rodičům, jen aby to nevěděli její zaměstnavatelé. Již zmíněná Dorota Morávková se svým novým těhotenstvím s Václavem Kořínkem také nesvěřila: když jí je sousedé vyčítali, ona na to (podle Kořínkova svědectví) odpovídala, že „leda by to se psem měla a že jim to snísti dá“. Ona sama přiznala, že „Lidi jinší mně to také do očí nemluvili, že na mně obtěžkání znamenají, ale po straně se to mluvilo“.⁸⁴ Také již uvedená Alžběta Bratková z třeboňského panství tvrdila, že na ní těhotenství nikdo nepozoroval a k porodu také nikoho nevolala – prý „jí nic nebylo“.⁸⁵ Judita Jägrová (1696) přišla do služby už těhotná: ani hospodář, ani hospodyně jí prý do očí neřekli nic na to, „že tak tlustá přichází, jako by byla těhotná“ a ona sama „porád nevěděla, jak je se mnou“. Rychtář později uvedl, že sám na ní nic neseznal, „jen co se mezi lidmi rozprávělo, ale ona vždycky zapírala – že není a že má zástavu“.⁸⁶ Eva Nováková (1683), dvaatřicetiletá vdova a matka dvou dětí své nemanželské těhotenství - plod smilstva s vojákem Studeným či jistým Václavem Přibilem - nezjevila, protože prý „tomu nerozuměla“ a „za to ... měla, že na mně ženy poznají, poněvadž jsou rozumější nežli já“. Údajně mrtvě narozené dítě hodila do rybníka: „já jsem z toho rozum neměla“. Mladý hospodář, u něhož sloužila, „na ní nic nemerkoval, že by byla těhotná“. Byla popravena za infanticidu.⁸⁷

Kateřina Brožová se se svým těhotenstvím nesvěřila ani matce, ani svému milenci: „Nezpravila, neb sem se mámy bála, také jsem ani jemu nepovídala, neb se s ním potom nemluvila“. Po dvou dnech arestu a v poutech porodila bez dozoru („jen pán Bůh nade mnou“) mrtvé dítě. „Já sem se bála panu hejtmanu říkat, a když již bolest na mně přišla a znamení

⁸³ SokA Jičín, Archiv města Dvůr Králové, kt. 53, č. 62, 59.

⁸⁴ AM Pardubice, i. č. 1267, karton 6, SOA Zámorsk Vs Pardubice, i. č. 247 – kniha kom. Poručení 1701-1702, č. 109.

⁸⁵ SOA Třeboň, I B 5 Bc 8.

⁸⁶ SokA Jičín, AM Sobotka, kt. 6.

⁸⁷ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II /5.

porodu se ukázalo. Řekla jsem Bětě, která se mnou seděla, že se mnou dobře nejní“. Na dotaz, zda dítě bylo došlé, odpovídala trpce: „Jak mělo bejt došlý dítě, když jsem měla ještě asi 6 neděl chodit?“ „Kterak bych já ho usmrtila, jak mně toho dost líto jest. Že jest usmrcený přišlo, mou vinou to není, neb já jeho smrti vinna nejsem. Já sem na to ani nemohla pomyslit, abych mu to činila, a proč bych mu to dělala?“⁸⁸

Výslechy žen obviněných z nedovoleného těhotenství, smilstva či podezřelých z infanticidy se často dotýkají otázky, zda se snažily svému těhotenství předejít, zabránit – nebo je dokonce přerušit. Na sugestivní otázky „co měla v úmyslu dělat, kdyby k obtěžkání přišla, zda něco užívala a kdo ji v tom naváděl?“ většina odpovídala vyhýbavě jako například Lidmila Stoličarová: „Tak sem myslela, kdyby mi Pan Bůh dítě dal, že bych je krmila a chovala“.⁸⁹ Jednadvacetiletá Anna Mastná, kovářova dcera z Kolovče (o níž se v protokolech hovoří jako o „padlé osobě“), porodila (1813) po klekání, když šla pro vodu, šestiměsíční plod, který byl později nalezen v kolovečském rybníce. – Na otázku „Copak jste mezi tím časem zas potřebovala, aby ste váš měsíční čas dostala?“ odpověděla: „Já nic neužívala, já nic nepotřebovala, poněvadž jsem žádný měsíčky neměla“. Přesto se na ni prozradilo, že něco „těžkého takového na trakaři na Polný vezla“.⁹⁰

Řada vyslýchaných tvrdila, že je „svůdce“ ujistil, že „jest mně nic nebude“. Svědčí o tom, že znalosti antikoncepčních i abortivních praktik – povahy chemické i mechanické – patřily stále ke kultuře venkovského prostředí, k lidové medicíně zprostředkovávané zejména prostřednictvím „matron“, porodních babiček, které „uměly život dát i vzít“.⁹¹

Jaký postoj tyto ženy zaujímaly ke svému novorozenému (nechtěnému) dítěti, jehož smrt jim byla často přičítána? Některé je oplakaly, když zemřelo, jiné o něm hovořily jakoby nezúčastněně; výjimečně se objevují i případy, kdy svědkové přímo hovoří o otevřené necitelnosti obviněné ženy, některá svůj plod nazývala „jakousi koulí“, „vřediskem“. Existují však i případy zcela opačné: například pětaticetiletá Anna Žurková z protivínského velko-
statku, obviněná ze zavinění náhlé smrti svého několikaměsíčního neman-

⁸⁸ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II/24.

⁸⁹ SokA Jičín, Archiv města Sobotky, karton 6, II/10.

⁹⁰ SOA Třeboň, V AU 3b, VS Chudenice, Karton 251.

⁹¹ K abortivům a jejich užívání viz například Alena Šubrtová, „Kontracepce, aborty a infanticidia v pramenech k předstatistickému období“, in: *Historická demografie*, 1991, str. 9-46, Lisbeth Trallori, *Kontrolle der Nachwuchsproduktion. Soziologischer Beitrag zur Geschichte der Kindstötung, Abtreibung und Empfängnisverhütung*, rkp. disertace, Universität Wien, 1982, *L'erba delle donne; Maghe, streghe, guaritrici; la riscoperta di un'altra medicina*, R. Napoleone, Roma 1978.

želského syna již v době po josefinských reformách (1797), nazývala své náhle dítě „svým nejmilejším synem“, kterého v noci před smrtí „hejčkala“, když plakalo. Popírala, že by mu cokoli zlého chtěla udělat: „dyž sem já vždy velkou radost měla, a dycky radostné bylo, že dítě zdravý bylo, neb kolikrát dyž spalo, já ho objímala a ráda měla, tak že hospodyně mě napomínala, abych radš dítě spáti nechala“. I svědkové se shodli, že ani své nemanželské těhotenství nijak neskrývala. Podle jednoho souseda „Nikteráž, nýbrž to každému povídala“ a na otázku, zda dítě milovala, odpověděl: „Ona to dítě milovala, a z veliké lásky se k němu držela“. Žádnému zármutku ani zlosti prý nepropadala, když dítě měla – naopak, když umřelo, „s nevýslovným zármutkem a pláčem k hospodáři přišla“. Podobně vypovídali o její lásce k dítěti a zoufalství nad jeho ztrátou i další svědkové.⁹²

Akta vrchnostenských či městských soudů zůstávají dosud – a u nás zejména – nevyčerpaným zdrojem materiálu k analýze postojů, hodnot i vztahů v preindustriální společnosti. Právě hlubší studium výsledků neprovdaných matek – těchto zvláštních raně novověkých páriů - jejich svůdců i svědků z jejich bezprostředního okolí by mohlo obohatit naše poznání proměn rodinných a genderových vztahů, (symbolického) násilí uplatňovaného vůči ženám, ale i afektivních, citových a hodnotových postojů v minulosti, proměn vztahů k normám, odlišnosti, provinění, hříchu.

4. Rovina ideologická: „Nová ekonomie života“ v kamentalistice a lékařské policii

Revalorizace mateřství, těhotenství a dětství, identifikace ženy s její rolí matky, která ovládla i lékařský diskurs 18. století, stejně jako upevnění nového genderového kódu založeného na autoritě vědy,⁹³ vedly nutně k přehodnocení delikátní otázky nemanželského plození. I ono přece nakonec slouží populacionistickým cílům,⁹⁴ merkantilistickým zájmům státu lépe než počestný kněžský celibát. Podívejme se nyní na dilemata, před nimiž stáli ideologové nové státní vědy a sociální medicíny v 18. století, když se snažili otázku illegitimity řešit novým způsobem. Pokusíme se o to na příkladě vůdčích kame-

---

⁹² SOA Třeboň, VS Protivín, V BC 30, č. 15.

⁹³ K artikulaci genderových identit v diskursu humanitních a medicínských věd v 18. století viz např. Ludmilla Jordanova, *Sexual Visions. Images and Gender in Science and Medicine Between the 18th and 20th Centuries*, Wisconsin Press 1989 a táž, *Nature displayed. Gender, Science and Medicine 1760-1820*, London, New York 19, případně Daniela Tinková, *V zájmu „přirozenosti věcí“*. *Genderové identity, „bio-moc“ a osvícenská věda*, Práce z dějin vědy 6, Centrum pro dějiny vědy AVČR, Praha 2003.

⁹⁴ Alena Šubrtová, *Dějiny populačního myšlení a populačních teorií*, HiÚ ČSAV, Praha 1989.

ralistů, kteří měli významný vliv na zákonodárství i (sociální a zdravotní) politiku Habsburské monarchie ve druhé polovině 18. století a sami se zapojili do reformního díla tereziánských či josefinských změn – Justi,⁹⁵ Sonnenfels⁹⁶ a lékaři, zejména Johann Peter Frank a Johann Dionis John, ideologové zdravotní policie (v podstatě veřejné hygieny).

Protože rozmnožování obyvatelstva je podle Justiho „hlavní zájem kultury země“, je třeba mu napomáhat všemi způsoby.⁹⁷ Především celibátní život duchovních v katolických zemích je „zcela zbytečný“.⁹⁸ Lidem nezdravým a pro plození nezpůsobilým (například tam, kde se vyskytuje fyzická či duševní choroba či tam, kde je velký věkový rozdíl mezi manželi) má však být plození zakázáno.⁹⁹ Jelikož hlavní náplní – a v podstatě i jediným skutečným *raison d'être* manželství je plození dětí, Justi se v podstatě jasně vyjadřuje pro dekriminálníci nesezdaných párů a pro zmírnění trestu za smilstvo.¹⁰⁰ I v *cause infanticidia* se v podstatě stavěl za zájmy „svůdce“, vždyť jeho „nezadržitelný pud“ mohl vést k mnohem horším výstřelkům, k cizoložství, sodomii!¹⁰¹

Řada osvícenců sdílela názor, že skutečná „nemravnost děti neplodí“: „la débauche ne peuple point“ dle slavného výroku francouzského demografa

---

⁹⁵ Johann Heinrich Gottlob von Justi (1705 (1720)-1771), něm. národohospodář a státník, profesor kameralistiky na vídeňské univerzitě a policejní direktor v Göttingen, v roce 1765 jej Friedrich II. povolal do Pruska (odvolán pro zpronevěru peněz), zemřel jako vězeň. Ve svých spisech se soustředil zejména na problémy kameralistického hospodářství, populacionismu a policejní vědy. Jeho klíčová díla představují *Moralische und philosophische Schriften*, I, Berlin, Stettin und Leipzig 1760, *Grundsätze der Policey-Wissenschaft in einem vernünftigen, auf den Endzweck der Policey gegründeten, Zusammenhange und zu, Gebrauch Academischer Vorlesungen abgefasst*. 2e Auflage; Göttingen 1759, *Die Grundfeste zu der Macht und Glückeseeligkeit der Staaten, oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policey-Wissenschaft*; Königsberg und Leipzig, 1760.

⁹⁶ Joseph Sonnenfels (1738-1817), mikulovský rodák židovského původu, osvícenský polyhistor (původně voják a učitel jazyků v armádě), který výrazně poznamenal klíčové oblasti tereziánské a josefinské reformní politiky – školství, krásná umění, policii a administrativu (vedl nově založenou katedru policejní vědy ve Vídni), trestní právo (podílel se na trestních zákonících z let 1787 i 1803). Jeho ústředním spisem jsou *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz* (1776), zde citováno šesté, rozšířené vydání, Wien 1798.

⁹⁷ Justi, *Grundsätze*, s. 85.

⁹⁸ Justi, *Grundsätze*, s. 74, par. 103.

⁹⁹ Justi, *Grundsätze*, s. 71-73.

¹⁰⁰ Justi, *Grundfeste*, II., par. 201, s. 242.

¹⁰¹ Justi, *Grundfeste*, II., par. 204, s. 248.

18. století Moheaua.¹⁰² Proto koneckonců přistupovali i na valorizaci nemanželského těhotenství ve smyslu údajného výroku Friedricha II., že „každé těhotenství je hodno úcty“. Nemravnost a „neřádné smíšení“ jsou pro populaci velmi škodlivé, neboť nemravníci se plození vyhýbají: proto je třeba podporovat manželství. Nikoli přísné zákony a tvrdé tresty (to by naopak vedlo jen k horším zločinům – potratům či infanticidiím), ale taková opatření, učiní manželství přitažlivým.¹⁰³

Musí se přestat nahlížet na svobodný stav jako na pohodlnější a výhodnější: navíc neřádné smíšení ohrožuje plození a současně škodí dobrému vychování dětí, pokud zůstanou naživu.¹⁰⁴ Podobně hovoří Sonnenfels: bezpochyby mají být zákonná spojení všemožně podporována a zahrnována výhodami a lidé, „jejichž láska se šíří i na jejich potomstvo“, mají být k uzavření manželství povzbuzováni. Zrušením bezectnosti skrze nemanželské zrození si přejeme pouze přiznat „plodu prostopášnosti“ práva občana, nikoli získat nároky syna, nikoli vtírat tyto děti do rodinného práva.¹⁰⁵ Je proto naprosto nezbytné zrušit bezectnost takových dětí: zbavení cti prostřednictvím narození je i u nemanželských dětí neslučitelné s lepšími základy občanské společnosti, o něž usilujeme.¹⁰⁶ Jejich následek je ovšem takový, že neřestný život přestane být zadržován onou „mocnou uzdou“, již představuje vážnost spoluobčanů. Obáváme se, že odstraněním této bezectnosti se prostopášnosti stanou obecnými. Ale tyto obavy jsou možná plané, neboť prostopášníci nemyslí na plození dětí. Kdo chce plodit děti, žení se; kdo páchá prostopášnosti, nechce plodit žádné děti – Sonnenfelsova logika je stručná a jasná. Zrušením (bezectnosti) tedy počet prostopášníků nenaroste, ale zákony přestanou být kruté k nevinným.

Nelze tedy jednostranně říci, že nemanželské plození škodí populaci. Škodí mu však v jiném ohledu – a to si uvědomovali zejména lékaři – že totiž nemanželské děti dříve umírají, jsou slabší a křehčí. Johannes Josephus Nehr se ve své doktorské disertaci, vzniklé v roce 1778 u prof. Klinkosche¹⁰⁷, zamýšlel nad příčinami dětské úmrtnosti. Podle něj jsou jednou z nich i „vady rodičů“ (sic) včetně nelegitimního svazku. Nehr upozorňuje, stejně jako řada jeho současníků, na vysokou úmrtnost nelegitimních dětí a požaduje,

---

¹⁰² Jean-Louis Flandrin, *Familles. Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*, Paris 1984, s. 208.

¹⁰³ Justi, *Grundsätze*, s. 74.

¹⁰⁴ Justi, *Grundfeste*, s. 206-207.

¹⁰⁵ Sonnenfels, *Grundsätze*, § 297.

¹⁰⁶ Sonnenfels, *Grundsätze*, § 297.

¹⁰⁷ cit. in: Šubrtová, *Kojenecká úmrtnost*, s. 74.

aby se v ročních výkazech úmrtí uváděl počet narozených a zemřelých nemanželských dětí, aby bylo možné porovnat rozdíl se situací dětí manželských. Současně poukazuje i na časté poškozování nenarozených dětí užíváním abortiv. Také další pražský lékař, Johann Dionis John, píše, že svedená dívka, která se bojí veřejné hanby, své nechtěné dítě ohrožuje abortivy, krmí dítě méně a většinou ani nemá mléko.¹⁰⁸

Později, v josefinské době, dovedl úvahy o nemanželském plazení do relativně radikální podoby německý lékař Johann Peter Frank, ideolog policejní zdravotní péče a muž, který otevřel svobodným matkám vídeňskou porodnici.¹⁰⁹ Provdané i neprovdané matky pro něj představují stav, který je v každém případě hoden úcty: „obě nosí pod svým srdcem občana a Boží stvoření, ..., nezávisle na všech lidských předpisech“ a dodává, že „na každém plodném poli se daří“. Frank dokonce jakoby s lehkou ironií bagatelizoval i (akt uzavření) manželství: „Může snad plod za to, že jeho otec si ještě před jeho zplozením s jeho lehkověrnou matkou veřejně nevyměnil prsten a neslíbil nahlas, že s ní napříště bude spát?“ I takový plod („když vše ostatní se přihodí správně“, dodává Frank), po devíti měsících vyústí v dítě, které – stejně jako při manželském porodu – nese s sebou „stejně čtyři končetiny a stejné sklony k malému či velkému muži“ (doslova: einem kleinen oder grossen Manne).¹¹⁰

Frank tedy na jedné straně nesporně chválí „filantropické snahy“, které „hájí nemanželské děti proti moci předsudků, jež zplodily tolik dítkovraždnic a zardousily tolik talentů“;¹¹¹ na druhé straně se nicméně roztrpčuje nad tím, že tato „soudobá filantropie, která dosáhla zrovnoprávnění nemanželských dětí s manželskými“, napomohla k tomu, že „odpadá nejsilnější pohnutka pro manželství“.

---

¹⁰⁸ Johann Dionys John, *Uiber den Einfluß der Ehe auf die allgemeine Gesundheit und Bevölkerung*, Prag 1797, s. 16-17.

¹⁰⁹ Johann Peter Frank (1745-1821), německý lékař, původem z Bádenska, studoval zvl. v Heidelbergu, byl osobním lékařem špýrského biskupa a zakladatelem školy pro porodní asistentky. Od roku 1784 profesorem na klinice v Göttingen, pak lombardským zemským profyfyzikem v Pavii, od roku 1788 měl na starost dozor nad lombardskými špitály a vytvořil studijní řád pro tamější univerzity. V roce 1795 byl povolán do Vídně za účelem obnovy vojenského lékařství, stal se ředitelem Všeobecné nemocnice, kde zavedl patologickou anatomii. Znechucen odešel roku 1804 z Vídně do Vilna, poté do Sankt Petěrburku jako profesor na akademii a osobní lékař Alexandra I. O čtyři roky později opustil kvůli nemoci Rusko a vrátil se do Vídně. Jeho ústředním dílem je šestisvazkový *System einer vollständigen medicinischen Polizey* (díl I-IV Mannheim 1779-1788, díl V Stuttgart, díl VI Wien, 1817-1819).

¹¹⁰ Johann Peter Frank, *System*, § 2, s. 8.

¹¹¹ Tamtéž., s. 9.

Manželství tak nadále zůstává úhelným kamenem společnosti, k němuž by každý občan měl směřovat – a jímž by mělo být posvěceno každé početí nové lidské bytosti. Proto se podle Franka musí mimomanželské plození překazit, ale přísnost zmůže málo proti nemravnosti.¹¹² Každá přehnaná přísnost zákona ubližuje nešťastné matce a opuštěnému dítěti: kolik tisíc dívek svedla k tomu, aby svou čest chránily vraždou beztak nešťastného dítěte! A když toto nemůže zůstat nepotrestáno, kolik z nich ve vlastní smrti hledalo konec svého zoufalství, „proti němuž meč kata neznamená nic“, když „má před sebou po celý život tak strašlivé vyhlídky“! A tak se poněkud ocitáme v bludném kruhu. Ale protože, jak již víme, „nemravnost děti neplodí“, nejdůležitější strategický tah by mělo představovat nikoli vymýcení smilstva (které představuje jen následek), ale především samotného svobodného stavu – u mužů obzvláště, protože u nich jde většinou o stav volený dobrovolně a z pohodlnosti. „Když člověk nechá nemocné v nějakém státě chodit všude mezi zdravými, tak se snadno stane, že nákaza bude sdílená“. Člověk by měl tedy především myslet na to, jak zdravým mužským osobám přidělit doma zaměstnání, aby bylo ženské pohlaví (Frauengeschlecht) „chráněno před jejich útokem“: vždyť jsme v posledních letech jen „viděli počet nesezdaných mužů celkem klidně narůstat“!

Frank je si již ovšem vědom i kulturního relativismu spojeného se stigmatizací nemanželského plození, neboť uvádí, že u divochů na Guinei plození dětí ve svobodném stavu přináší relativně velký zisk a „muži jsou tím bohatší, čím plodnější jsou jejich ženy“. Naopak u nás je „padlá“ dívka na doživotí pohrdána a nešťastná: „Kéž by byl na světě prostředek, který by byl s to zapomenuvší se dívky před takovým povážlivým krokem zadržet“; kéž by byly s to uvědomit si „strašlivé vyhlídky“, které je čekají - ale „co zmůže budoucnost proti současným drážděním, proti přírodě nebo proti jistým okamžikům!“

Policie je příliš slabá na to, aby vymýtila smilstvo a nemanželské plození, ale i na to, aby vymýtila infanticidu: ačkoli se na mnoha místech tresty za nemanželské narození zmírnily nebo byly zrušeny, ještě stále dochází k vraždám nemanželských dětí vlastními matkami. „Jen hanba a tušená bída jsou u zdroje vítězícího zoufalství“, píše Frank a smutně si povzdychne: „Člověk učinil vcelku zatím velmi málo, když není stavu odstranit hlavní příčinu“.¹¹³ Jak ale může člověk odstranit hanbu takového hanebného jednání, aniž by dal volný průchod neřesti?¹¹⁴

---

¹¹² Tamtéž, s. 10-11.

¹¹³ Tamtéž., § 4, s. 14 a násl.

¹¹⁴ Tamtéž., § 5, s. 24 a Tamtéž., § 6.

Ale, ptá se dále Frank, je skutečně počet nemanželských dětí přesvědčivým ukazatelem mravní zkaženosti? Vždyť právě nemravné páry se při nedovoleném styku často snaží plození spíš zabránit. Místo toho, aby člověk z tohoto počtu poukazoval na stupeň škodlivé zkaženosti mravů nějakého kraje, může z něj naopak odvozovat i stupeň blahodárného zdraví v populaci.¹¹⁵ Nic nezaslouží tak velký ohled ze strany policie, jako plody zplozené v neřádnosti, jež je třeba chránit ve všech dobách: i práva „ještě uzavřeného občana“ proti krutosti rádčících bídníků budou bráněna „mocnou zbraní“. Jednou z nejzávažnějších záležitostí zdravotní policie se tak podle Franka stává i snaha některých „rodičů“ „všemi způsoby potratit sotva počatý plod ještě dříve než dosáhne potřebné zralosti, nebo – pokud se toto nepodaří – novorozené dítě ihned po narození odložit nebo přímo zabít“.¹¹⁶ Při té příležitosti se Frank s odsudkem vyjadřuje o případech těch manželských dětí, kterých jsou „kvůli bídě“ odkládány do pařížského nalezince: je to „důkaz velké převahy neřesti a poklesu manželství ve skutečné populaci“.¹¹⁷

Také Frankův pražský následovník, profesor lékařské policie na Karlo-Ferdinandově univerzitě Johann Dionis John, věnoval ve své medicínsko-policijní práci encyklopedického charakteru (určené lékařům, porodním bábám, advokátům, ...) několik stránek problému infanticidy, jeho zájem se však především soustředil na právní aspekty existence nemanželských dětí a na reprodukci trestních zákonů ve věci infanticidy a odložení dítěte, které ovšem nekomentuje ani nerozebírá.¹¹⁸ K problému nemanželských dětí se naopak obšírněji vyjadřuje ve své publikované přednášce (která zjevně tvořila součást jeho kursu o lékařské policii) věnované „přednostem manželského stavu pro zdraví populace“.¹¹⁹ Přesto i on nakonec uznával, že řada dětí zplozených mimo manželství, ale z lásky („dětí lásky“ pocházející od „mladých párů šílených láskou“) jsou zdravější a silnější než řada dětí vyčerpaných a nemocných, slabých manželů.¹²⁰ V každém případě ale John vyzdvihoval přednosti stavu manželského, který, jak se zdálo jemu i řadě jeho současníků – je v jeho době velice ohrožen údajně zvýšeným počtem osob žijících v konkubinátu, nárůstem veřejných domů i svobodných osob. Nepochyboval o tom, že pouze manželství je základní buňkou reprodukce obyvatelstva a zá-

---

¹¹⁵ Tamtéž., § 13, s. 56-57.

¹¹⁶ Tamtéž., § 15, s. 60.

¹¹⁷ Tamtéž., § 13, s. 58.

¹¹⁸ Johann Dionys John, *Die medizinische Polizei*, str. 313-319.

¹¹⁹ Johann Dionys John, *Uiber den Einfluß der Ehe auf die allgemeine Gesundheit und Bevölkerung*, Prag 1797, u Johanna Gottfrieda Salveho.

¹²⁰ John, *Uiber den Einfluß der Ehe*, s. 18-19.

rukou jeho zdraví, lékem na neduhy fyzické i duševní. „Nezmanželený uživatel plodivého pudu“ – kterého John neváhá přirovnat k sebevrahovi - škodí nejen svému zdraví, ale i státu, protože „plýtvá vzácným semenem“ na „neplodnou zem“: „umírá s ním svět“.¹²¹ Jeho ženský protějšek není morálně o nic výše: taková (opět doslova) „divoká uživačka pudu“, „ženská část divokého páru“ užívá všechny mechanické („kruté“) i medicínské prostředky, aby případné těhotenství přerušila.¹²² Svedená dívka, tvrdí John, je „mnohem šťastnější“ (sic!): může slehnout v blahocinné porodnici, předat své dítě do nalezinecké péče.¹²³

Péče o nalezence, tyto „státní děti“, je rovněž jedním z důležitých státních úkolů. „Nalezenci, chudí sirotci jsou (...) děti Státu, nepochybně mu náležejí, očekávají od něj levnou péči a vzdělání,“ praví Justi. Protože i my všichni se ke státu vztahujeme jako k jednomu společnému tělu jako jeho údy, musíme si představit, že tyto děti jsou také „mladé rostlinky“. Ten stát tedy, který by nevěnoval nalezincům a sirotčincům potřebnou péči, neplní ani svou povinnost, ani nechápe své vlastní potřeby. Takové ústavy však nejen musí být po ruce, je třeba se také starat o to, aby z „páchnoucího skrblictví“ nesloužily jen těm, u koho stojí.¹²⁴ „Když už svět takové smutné stvoření získal, má se o něj postarat“. Se stejným cílem je třeba zajistit i dobré vyučování pro porodní báby: díky nešikovnosti mnohých z nich dochází k velké úmrtnosti dětí. „Lidský život je vzácný“: proto i sebemenší podezření na nešikovnost musí vést k zákazu činnosti. Jenže i v takových ústavech děti skoro všechny brzy umírají – ve Městském špitále ve Vídni, který současně plní roli nalezince, ze třiceti dětí nezůstane naživu ani jediné.¹²⁵

Tyto „nešťastné plody slabosti“ podle Sonnenfelse, mají v městských špitálech převzít ženy u okénka, do protokolu se zaznamená jméno dítěte, den a hodina převzetí; aby mohlo být dítě případně za čas anonymně vyzvednuto rodiči nebo příbuznými, dávají se mu poznávací znamení – zlomený kus prstenu či mince.¹²⁶ „Každý člen občanské společnosti získává v prvním okamžiku své existence právo na ochranu od státu“.¹²⁷

Úvahami o ilegimitě se jako červená nit táhne velký problém: jak spojit utilitaristické a populacionistické zájmy (nevyhnutelně požadující

---

¹²¹ John, *Uiber den Einflu3 der Ehe*, s. 24-26.

¹²² John, *Uiber den Einflu3 der Ehe*, s. 28-29.

¹²³ John, *Uiber den Einflu3 der Ehe*, s. 30-31.

¹²⁴ Justi, *Grundfeste*, s. 216.

¹²⁵ Justi, *Grundsätze*, s. 74.

¹²⁶ Sonnenfels, *Grundsätze* 6., rozšířené vydání, Wien 1798, s. 91, par. 74.

¹²⁷ Sonnenfels, s. 242-243, par. 190.

zmírnění sankcí vůči nemanželskému těhotenství) se zjevnou valorizací manželství a s požadavky všeobecné moralizace, které podle nich představují klíčové pilíře občanské společnosti? Domnívám se, že jisté kompromisní řešení pro ně představovalo právě oddělení nemanželské reprodukce od „zjevné nemravnosti“ (která „děti neplodí“). Důležitou roli hrál i předpoklad ženské (sexuální) pasivity a „nevinosti“, který oslabuje zodpovědnost nechtěných matek a dovoluje jejich snazší „dekulpabilizaci“. Víra ve samospásnost institucí sociálně-zdravotního charakteru, která by vešla padlým ženám i jejich novorozným dětem vstříc a současně naplňovala populačionistické požadavky státu, ovšem narazila na limity v praxi.

4. Institucionální rovina: medikalizace péče o svobodné matky a nemanželské děti

Vysoká úmrtnost rodiček i novorozenců i relativně rozšířený delikt infanticidy a potratovost, stejně jako vědomí, že nejvíce umírají právě nemanželské děti, si vynutily opatření i na medikálně-sociálním poli. Právě zde hrály svobodné matky a nemanželské děti – ač spíše v roli pasivních objektů – relativně klíčovou roli: kvůli nim byla péče institucionalizována, ony a jejich děti byly prvními pacienty i studijním materiálem.

Veřejná porodnice klinického charakteru v našem slova smyslu neexistovala jako instituce před koncem 18. století. Nemajetné ženy mohly родit ve špitále, ve Francii od 17. století k tomu sloužil Hôtel-Dieu v Paříži a jemu podobné instituce v dalších velkých městech (zejména v Lyonu či v Marseille), ty ovšem nepřijímaly rodičky neprovdané, které byly odkázány na tajné služby porodních bab a na instituci nalezince.¹²⁸ V raně novověké Evropě existovaly dva hlavní systémy nalezinců : katolický, kde existovaly „porodnice“ a nalezince, které vylučovaly pátrání po otci, a model protestantský naopak předpokládající pátrání po otcovství. V rámci katolického prostředí můžeme rozlišit italský model s anonymní „věží“ na odkládání dětí bez jakékoli kontroly a se zachováním tajemství o porodu na rozdíl od francouzského modelu, kde na vyhledávání matky existuje legitimní nárok veřejných míst. Otočnou „věž“ zjednodušující odkládání dětí a zaručující větší bezpečnost anonymity měly hlavně italské, francouzské a belgické nalezince. Zatímco v Polsku se platila jakási „pečovací taxa“, pak v Itálii, Francii a Rusku byla zaručena bezplatnost.¹²⁹

---

¹²⁸ První nalezince vznikly zjevně v Miláně (9. století), Padově (1097), Montpellieru (1180), Florencii (1161), Paříži (1362); Vídni (1784).

¹²⁹ *Jahrbuch fuer Gesetzkunde und Statistig. Beiträge zur Gesetzgebung über Epidemien*, Wien 1862 s. 284-286.

Nyní se zaměříme podrobněji na jeden konkrétní příklad – pražskou porodnici a ústavu, jež jí předcházely nebo s ní byly bezprostředně spjaty. Můžeme využít jednak archivní materiál, jednak obšírné popisy od dvou pražských lékařů, Thaddäuse Bayera,¹³⁰ který byl zemským protomedikem a vrchním ředitelem chudinských ústavů, a již zmíněného profesora na pražské univerzitě Johanna Dionise Johna. Jejich texty pocházejí z 90. let 18. století a jsou ještě naplněny osvícenským optimismem v samospásnost podobných institucí.

Od roku 1602 v Praze existoval Vlašský špitál, do jehož činnosti patřila i péče o nalezené děti; jeho kapacity však zdaleka nepostačovaly; Marie Terezie vydala roku 1762 nařízení k vybudování zvláštního domu pro těhotné – útočiště pro svedené ženy, na jehož účely věnovala v roce 1763 padesát tisíc zlatých Augusta ze Vchynic a Tetova. Od ledna 1776 byl s Vlašským špitálem sloučen nalezinec nazývaný příznačně U sv. Máří Magdalény (k jeho účelům bylo zhruba o deset let dříve zakoupeno několik domů na začátku Soukenické ulice, kam byli od roku 1765 přijímáni nalezenci a od počátku roku 1766 i těhotné ženy).¹³¹ Z Vlašského špitálu byla na žádost profesora anatomie Josefa Tadeáše Klinkosche dodávána těla zemřelých novorozenců do Karolina: Vlašský špitál tak přispíval i k rozvoji pražské medicíny, anatomie obzvláště.¹³²

Josef II. však zahájil novou, ústřední etapu „velkého zavírání“ klášterů *à l'autrichienne*: stará síť polyfunkčních špitálů a dobročinných azylů měla být nahrazena moderním systémem ústavů kombinujících strategie sociální kontroly a sociální péče. Na základě *Direktivních pravidel* z roku 1781 měly být nové instituce (které vznikaly v dědičných zemích v průběhu 80. a 90. let) rozděleny do tří základních kategorií na 1. ústavy pro opuštěnou mládež, 2. pro chudé nemocné zbavené prostředků, 3. pro práce neschopné. Do první kategorie spadaly i nově koncipované porodnice: direktivní pravidla uvádějí jako hlavní důvody k založení ústavu sociální poměry svedených, neprovdaných žen a strach před nouzí. Měl se z nich stát ústřední prostředek k od-

---

¹³⁰ Thaddäus Edler von Bayer, *Beschreibung der öffentlichen Armen-Versorgungsanstalten in der königl. Böhmischen Hauptstadt Prag*, Prag 1793.

¹³¹ Thaddäus Edler von Bayer, *Beschreibung der öffentlichen Armen-Versorgungsanstalten in der königl. Böhmischen Hauptstadt Prag*, Prag 1793, s. 10-23, též SÚA Chodovec, fond Zemská porodnice a nalezinec, kt. 2, i. č. 961 (Vývoj, organizace a agenda ústavu. Historický přehled vývoje). Viz též Karel Klaus: Dějiny péče o ženu v našich zemích, II. část *Česká gynekologie* 57, 1992, č. 6, s. 313-317.

¹³² K Vlašskému špitálu zejména Petr Svobodný: Vlašský špitál a anatomické pitvy na pražské lékařské fakultě v 60. a 70. letech 18. století, *Časopis lékařů českých*, 1992, 131, str. 152-153.

stranění potratovosti, infanticidy i sebevražd neprovdaných matek, ale také ke zmírnění kojenecké a novorozenecké úmrtnosti.¹³³ Jako specializované ústavy se brzy mohly stát i základními pilíři klinické výuky porodnictví na lékařských fakultách. Podle *Direktivních pravidel* byla zřízena vídeňská porodnice, která byla otevřena již 16. srpna 1784 a zahrnovala tři platící oddělení.¹³⁴

V Praze byla z nových josefinských ústavů otevřena jako první také právě porodnice (obdobně organizované porodnice vznikly zhruba ve stejné době především také v Brně a Olomouci¹³⁵). V časném jitru 17. srpna 1789 byly těhotné ženy a rodičky se svými kojenci (celkem 30 žen a 903 dětí) převedeny z Vlašského špitálu do budovy bývalého kláštera u sv. Apolináře poblíž Karlova na Novém Městě pražském. Nesla nápis SECURITATI PARTUM JOSEPHUS II, LEOPOLDUS II, MDCCXC. Budova mohla pojmout dohromady padesát osob; podle protofyzika Bayera zajišťovala „zdravý a šťastný pobyt“: pozdější svědectví již tak optimistická nebudou. Podle *Direktivních pravidel* bylo třeba zvolit takové místo, které bude umožňovat tajný příjem rodiček. Účinnější anonymitu dovolovaly i dva vchody: jeden „veřejný“, při kraji budovy, a druhý „tajný“, uprostřed, k němuž vedlo 7 schůdků a hlídala jej jen porodní bába, která měla poblíž vchodu obydlí: bylo možné přicházet i odcházet nepozorovaně.¹³⁶ Dveře byly vždy zavřené, přicházející žena na sebe upozornila zvonkem zavěšeným po levé straně každého z obou vchodů. Podle zaplacené částky byla rodička zařazena do první, druhé nebo třetí třídy.¹³⁷ Podle tříd-oddělení se odlišovalo i množství a kvalita stravy;¹³⁸ každé oddělení mělo svou vlastní modlitebnu.

¹³³ Tyto důvody již v *Direktivních pravidlech* Josefa II. ze 24.3. 1781, viz Ignaz de Luca, *Politischer codex... der k. k. Staaten betreffenden Gesetze und Anordnungen*, Wien 1789-1795. sv. I., 106-115, T. Bayer, Beschreibung, s. 30.

¹³⁴ 1. oddělení čítalo 12 pokojů (porod zde přišel na 4 fl, denní péče na 1 fl.), 2. oddělení 6 pokojů (za porod se platilo 3 fl., za lůžko nedělny 30 kr.), 3. oddělení čítalo 8 pokojů a za péči se platilo 10 krejcarů denně (*Nachricht in Wien*, 20. června 1784). K nemocnici patřil 1 lékař, 1 ranhojič, 1 porodní bába (Hofdekret 25. srpna 1785), porod mrtvého dítěte byl zdarma.

¹³⁵ Nemocnice založená roku 1786 v bývalém minoritském klášteře u sv. Petra a sv. Jakuba dostala i vlastní porodnici a nalezinec se 14 lůžky pro těhotné, 2 pro rodičky a 20 pro šestinedělky. I tato porodnice byla organizovaná do 4 tříd, kam byly přijímány pouze ženy z města a předměstí. Květa Polívková, „Historie olomouckého porodnictví“, in: *Československá gynekologie* 21, 1956, s. 411-417.

¹³⁶ T. Bayer, *Beschreibung*, s. 108-110.

¹³⁷ V první třídě činí denní taxa 1 zlatý, ve druhé 30 krejcarů a ve třetí 10 krejcarů. Ta matka, která porodnice vstupuje jen proto, aby zde porodila, složí 2 zl. Také za ponechání novorozence v porodnici platí podle své třídy (20 zl. v první třídě, 10 ve

Kdo chtěl vstoupit do porodnice bezplatně, musel být narozen ve městě nebo zde alespoň 10 let bydlet. K tomu bylo třeba osvědčení o chudobě od faráře či „otce chudých“. S nimi – a s vyplněným formulářem – se těhotná dostavila do kanceláře Všeobecné nemocnice. Do porodnice směla nastoupit až brzy před porodem, což určila na základě ohledání porodní bába ve Všeobecné nemocnici.¹³⁹

Platící rodičky z I. třídy disponovaly každá vlastním pokojem a obzvláštní péčí. Bezplatně přijaté osoby byly umístěny ve společném pokoji pro těhotné; byly-li nečisté, mohly být zaopatřeny čistým prádlem. Až do chvíle porodu byly zaměstnány prací „přiměřenou jejich stavu“ – a také opatrováním druhých. U postele každé rodičky – platící i neplatící – byla zavěšena cedule s číslem, pod níž byla rodička vedena v protokolech porodnice.

Když se porod přiblížil, byla převedena do pokoje uzpůsobeného k porodům; po porodu byla matka přenesena do společného pokoje rodiček. Pokud to dovolil její stav (včetně zdravotního), stala se kojnou i ostatních dětí, jejichž matky nemohly kojit nebo které byly v porodnici ponechány.¹⁴⁰ Pokud dovolily okolnosti, aby bylo dítě během svého pobytu v porodnici krmeno kojnou, tak bylo přeneseno do místnosti upravené pro kojence, kde se o ně staraly kojné.¹⁴¹

Prostor pražské porodnice byl členěn i uvnitř a dovoľoval relativně pestré dělení nejen podle třídy, ale i podle účelu: našli bychom zde pokoje pro těhotné (čím vyšší třída, tím menší počet rodiček v místnosti - například v I. třídě disponovala každá rodička vlastním pokojem, což jí zajišťovalo větší soukromí i zachování tajemství, kdežto za nižší poplatek se platilo souhromím), porodní sál, pokoj porodních babiček i zvláštní pokoj pro nemocné rodičky a, samozřejmě kuchyň. Mezi jednotlivými majetkovými třídami stály stěny; ženy z různých platových tříd neměly možnost se navzájem vidět a také do kaple měly přístup rodičky ze všech tří tříd odděleně.¹⁴²

Podle direktivních pravidel nesměla být žádná z „ošetřovatek“ dotázána na své jméno ani na jméno otce dítěte: pro její identitu i identifikaci byla určující výhradně platová třída a den příchodu, resp. číslo pokoje, na kterém

---

druhé a 6 ve třetí). Může ovšem porodnici ponechat ještě nějaký dárek jako dobrodiní, pokud jí to poměry dovolují., John, *Medizinisches Lexikon*, díl I, s. 344-345, T. Bayer, *Beschreibung*, op. cit, loc. cit.

¹³⁸ T. Bayer, s. 118.

¹³⁹ J. D. John, *Medizinisches Lexikon*, díl I, s. 346-348.

¹⁴⁰ John, *Medizinisches Lexikon*, díl I, s. 348-349.

¹⁴¹ John, *Medizinisches Lexikon*, I, loc. cit.

¹⁴² T. Bayer, *Beschreibung*, s. 111-112

byla ubytována. Pouze pro případ, že by některá z „tajných“ rodiček v porodnici zemřela, bylo nutné podle dvorského dekretu z 18. září 1788, aby při svém vstupu do porodnice odevzdala svůj křestní list a jméno na papírku. Ty byly zapečetěny porodníkem či porodní bábou a při jejím odchodu jí byly zapečetěné vráceny.¹⁴³ Podle Aleny Šubrtové připadalo na přelomu 18. a 19. století 86,8 procent nemanželských porodů v Praze právě na porodnici u Apolináře. V Praze obecně zvyšovaly číslo nemanželské porodnosti především mladé ženy z venkova přicházející jako služky, dělnice či nádenice za prací - nebo za porodem.¹⁴⁴

Středem zájmu veřejné péče nebyly samozřejmě jen matky, ale i jejich děti. Novorozenci – poté, co je pokřtil farář - byli předáni matce, která si je mohla vzít s sebou, nebo nechat v porodnici (jak již bylo řečeno - za jistý poplatek opět odstupňovaný podle třídy, nešlo-li o matku přijatou bezplatně), což byl nejběžnější případ. K dětem, které přišly na svět přímo v porodnici, je třeba ale připočítat také ty, které sem byly přineseny již po narození.¹⁴⁵

Porodnice musela být tedy bezprostředně napojena na ústavy péče o opuštěné děti - nalezinec a sirotčinec. Direktivní pravidla rozlišovala „nalezinec“ a „sirotčinec“ jako dvě instituce s poněkud odlišným objektem péče: ta první pojímala děti do šesti let, ta druhá děti od šesti do patnácti. Děti se dále klasifikovaly podle tří věkových tříd: do 1 roku věku, do 10 let,

¹⁴³ John, *Medizinisches Lexikon*, díl I., s. 350, T. Bayer, *Beschreibung*, s. 117

¹⁴⁴ A. Šubrtová uvádí počet nemanželských dětí v Praze k roku 1785-88 pět procent, 1816-1819 11,3 procenta, 1820-1824 12,6 procent Alena Šubrtová, *Kojenecká úmrtnost v Praze na přelomu 18. a 19. století (1785-1815)*, disertace, rkp., Ústav dějin lékařství FVLULUK, Praha 1967, str. 25

¹⁴⁵ T. Bayer, *Beschreibung*, s. 123. Co se konkrétních počtů novorozenců a nalezenců týče, můžeme uvést čísla citovaná Bayerem a Rieggerem:

	Chlapci	Dívky	Dohromady
Ke konci roku 1791	501	441	942
Přibyli v roce 1792	206	217	423
Dohromady	707	658	1365
Odešli v roce 1792	208	170	378
Zůstali na konci roku 1792	499	488	378
Přibyli z porodnice	90	99	189
Přibyli celkem (i s dětmi přinesenými zvenku)	206	217	423
Z toho manželské			58
Nemanželské			319
Nalezenci			46

Zdroj: Joseph Anton von Riegger: *Archiv der Geschichte und Statistik, insbesondere von Böhmen*, Dresden 1792-1795, 3 Bde, II. díl, kapitola XIV., str. 141. Podrobnější čísla uvádí T. Bayer, op. cit., s. 132 a násl.

do 15 let, což byla horní hranice pro státem zajišťovanou institucionální péči pro nezletilce. Děti se z nalezince i sirotčince mohly samozřejmě dostat i dříve – pokud si je vyzvedli rodiče, nebo když zemřely: v takovém případě měly nárok na bezplatný pohřeb.¹⁴⁶

Během svého pobytu v příslušné pečovatelské instituci byly ovšem děti vedeny k budoucí ekonomické nezávislosti a k tomu, aby „mohly státu užitečně sloužit“. Dvorský dekret z 10. července 1783 výslovně nařizuje, aby byly děti z pražského sirotčince zaměstnány ruční (řemeslnou) nebo jinou prací.¹⁴⁷ Návštěva školy či učení měla patřit ke standardní péči u hochů,¹⁴⁸ dívky měly být odvedeny „na místa, kde by mohly být formovány k běžné ženské službě“.¹⁴⁹ Podle dobového svědectví Rieggerova byly děti, které dosáhly potřebného věku, posílány k řemeslnickým mistrům a do služby: k roku 1792 počítal Riegger 24 hochů z pražského nalezince na řemeslech a 75 hochů v učení obecně. Podle něj byly tyto děti částečně v péči rodičů vlastních, částečně u adoptivních rodičů (údajně 95 na venkově a 892 ve městě).¹⁵⁰

Pravidla pěstounské péče upravoval zvláštní cirkulář z roku 1806 (původně určený vídeňské porodnici), který sliboval rodičům, kteří přijmou do své péče dva nalezence (z toho však alespoň jednoho hochu), že jejich vlastní syn bude osvobozen od vojenské služby. Mají je pak vychovávat do dvanácti let a zaměstnávat do dovršení dvaadvacátého roku života. Opět se zde opakuje i požadavek, aby každá matka, která v porodnici porodí zadarmo, nastoupila v nalezinci do služby jako kojná.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ T. Bayer, *Beschreibung*, s. 248.

¹⁴⁷ *Vollständige Sammlung aller seit dem glorreichsten Regierungsantritt Joseph des Zweyten für die k. k. Erbländer ergangenen höchsten Verordnungen und Gesetze durch privat Fleiß gesammelt, und in chronologische Ordnung gebracht*, 6 Theile, Wien 1788, díl III., s. 321.

¹⁴⁸ T. Bayer, *Beschreibung*, s. 245.

¹⁴⁹ T. Bayer, *Beschreibung*, s. 246

¹⁵⁰ Joseph Anton von Riegger: *Archiv der Geschichte und Statistik, insbesondere von Böhmen*, Dresden 1792-1795, 3 díly, díl II., s. 141.

¹⁵¹ *Circulare der KK Landesregierung im Erzherzogtume Oesterreich unter der Enns: Verbesserung der Findelhaus-Anstalt in Wien 31.12, 1806*. Ignaz Carl graf v. Chorinsky. Hofrath SUAR, 90/294 Porodnice 1807-1809, kt. 5577. Pravidla pro pěstounskou péči byla upravena guberniálním nařízením hr. Chotka z roku 1829 (Cyrkulární nařízení ck českého zemského Gubernyum, Nová ustanovení na přijímání nalezenců do ústavu pro nalezence a na chování jich, ZPN, B. SPISY. instruke a nařízení – kt. 1, 954-1792-1845). O něco později (1833) byla zřízena kancelář pro kojné, která měla zajistit lepší péči o děti, které nemohou být kojeny vlastní matkou, Oznamení týkající se založení kanceláře pro kojné, a spojení jeho s pražským ustavem nalezenců (22. října

Zakládání veřejných porodnic a nalezinců mělo sloužit jak k prevenci infanticidy, tak k lepší péči o rodičky a novorozence, jejichž úmrtnost byla dobovými lékaři líčena jako katastrofální. Základní problém se tak neřešil, kromě toho podobných ústavů, které se soustředily do velkých měst, bylo málo a navíc neodpovídaly základním hygienickým požadavkům. Svědectví Antonína Jungmanna, významného českého porodníka a bratra slavnějšího jazykozpytce Josefa, z roku 1813, nedávno editované L. Hlaváčkovou, je výmluvnou ilustrací neutěšeného stavu v apolinářské porodnici. Poukazuje nejen na to, že se omezená kapacita ústavu brzy jevila jako nedostačující, ale i na to, jak otřesné zde byly hygienické podmínky, nepočítaje personální problémy. Následně (v letech 1824-1827) sice došlo k přestavbě a rozšíření porodnice,¹⁵² ale smutným poznatkem první poloviny 19. století byla skutečnost, že nalezince nezmenšily ani počet infanticid (nehledě na velkou úmrtnost novorozenců a kojenců v podobných ústavech), ani četnost odkládání dětí a potratů; naopak uspíšily praxi odkládání i manželských dětí. Nalezince neřešily ani sociální situaci těhotných svobodných žen a nenapomohly k jejich morální rehabilitaci.¹⁵³

Závěr

Kapitalizace lidského života napomohla k relativizaci pojetí cti a s ním spojeného kategorického imperativu, který diktovala preindustriální hodnota racionalita. Kontrolně-represivní strategie se proměňuje: namísto „veřejné hanby“, která měla umocnit potupu těhotné neprovdané ženy mezi ostatními poddanými, nastupuje nová politika privilegující naopak právo na zachování tajemství s cílem předejít zločinům horším – potratu a infanticidě. Toto „právo na tajemství“ je ovšem relativní – platí pouze ve vztahu ke komunitě ostatních poddaných, naopak kompetentní osoby – počínaje rodiči a porodní bábou a konče vrchnostenskými a policejními orgány – mají zaručit maximální dozor. Tradiční strategie „spektakulární publicity“ vykonávané na těle měla být nahrazena strategií „násobeného dozoru“: tendence, kterou můžeme studovat právě na příkladě zacházení s těhotnými svobodnými ženami, představuje určitý model moderní represivní politiky obecně. Trestní a policejní strategie jednaly v intencích kameralistické a populacionistické ideologie, která z principu valorizovala plodnost a narození - byť byly nemanželské. Oddělila je ovšem od pouhé „neřesti“ (která „děti neplodí“)

1833), tamtéž.

¹⁵² Ludmila Hlaváčková, Jungmannova klinika ve světle dosud nevyužitých pramenů, in: *Sborník lékařský*, vol. 97 (1996), No. 2, s. 249-257.

¹⁵³ *Jahrbuch fuer Gesetzkunde und Statistig. Beiträge zur Gesetzgebung über Epidemien*, Wien 1862 s. 297.

a naopak hledala možnosti, jak nemanželské pložení nakonec korunovat zákonným manželským poutem, které stále představovalo základ společnosti.

Nové instituce, především policie, zdravotní policie a komplexní síť zvaná „sociální medicína“ spojující teorii s praxí se svou kombinací sociální kontroly a sociální péče se proměnily v nástroj strategie eliminace fyzických a morálních příčin depopulace. Touto „novou ekonomikou zdraví“¹⁵⁴ osvícenství odstartovalo medikalizaci společnosti, jejíž model představuje právě péče o (nelegitimní) novorozence a jejich matky. Řešení problému illegitimity napomohlo k rozvoji klinického porodnictví: padlé „bezectné“ ženy platící za poskytnutou péči doslova vlastním tělem se stávaly levným studijním materiálem pro zavedené porodníky i mediky. Svobodné matky stejně jako jiní neplatící chudí sloužily v nově vytvářených klinikách jako objekty studia: nemoc může nalézt lék pouze tehdy, když druzí „zasáhnou svým věděním“: je důležité a spravedlivé, že se „zlo jedněch pro druhé mění ve zkušenost“, píše Foucault.¹⁵⁵ Pro neprovdané matky a jejich děti byly ve velkých městech budovány nové porodnice a nalezince na klinické bázi. Ty měly být dále napojeny na řetězec dalších institucí (nemocnicí a chorobincem počínaje a fabrikami konče): „nová ekonomie života“ tak odrážela obecnější strategie kapitalizace potenciální pracovní síly.

---

¹⁵⁴ Michel Foucault, *La naissance de la médecine sociale* (1977), in: *Dits et écrits III*, 1994, No 196.

¹⁵⁵ Týž, *Naissance de la clinique*, Quadrige, PUF, Paris 1963, 1997, p. 85.

Summary

Illegitimacy and the „new economy of life“ in the Hapsburg Monarchy at the Age of Reason. The problem of unmarried mothers and bastards between social control and social care at the threshold of the civil society

The study deals with the problem of illegitimacy in the 18th century Hapsburg monarchy (with an emphasis on the Czech lands) from the point of view of penal and civil law, judicial records of municipal and domanial criminal courts, cameralist discourse and institutional strategies and policy.

Between the Council of Trent and the reforms of the Age of Reason, the status of single mother and her illegitimate child slowly transformed toward the end of 18th century. With regard to repressive policies, the author underlines the point that, during the 18th century, the policy typical for the “traditional society” of giving spectacular publicity to the punishment inflicted on the bodies and souls of pregnant single women was replaced by a new strategy of “multiple control” preserving confidentiality. The author illustrates the experience of 17th- and 18th-century punishment on single mothers using the example of several young women tried in domanial criminal courts in Bohemia for fornication, illicit pregnancy or the suspicious death of their newborn baby.

The author then examines the transformation of the problem of illegitimacy in cameralist thought, mainly in the treatises of “Austrian” (medical) policy; the “new economy of life” in populationist theories would in principle accept the illegitimate birth, although it still continued to prioritise marriage. The final part of the article is devoted to the institutional development of obstetrics and maternal care, mainly using the example of the Prague maternity hospital Saint Appolinar, which admitted mainly single women, allowing them to maintain their anonymity and guaranteeing an air of confidentiality surrounding the birth. The care of single mothers, who often paid for this assistance by offering their bodies to medicine, helped to develop clinical obstetrics and gynaecology. However, the maternity hospitals and houses devoted to foundlings were accessible only to a restricted number of women in need and long continued to be “death-houses” owing mainly to their poor hygienic conditions.

Výzkum sociální mobility na příkladu osob narozených v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy

Alice Velková

Za sociální mobilitu jsou zpravidla považovány změny sociálního postavení jedince v průběhu jeho života.¹ Je samozřejmé, že zdaleka ne všichni lidé narození na vesnici v 18. století měli stejné šance, co se týče vyhlídek do budoucnosti. Jejich budoucí sociální postavení záleželo až sekundárně na jejich schopnostech či příležitostech, které se jim naskytly. Prvotní a čím dále větší roli hrál v životě lidí sociální původ, o němž lze říci, že určoval limity jejich budoucího ekonomického a sociálního zařazení. V době, kdy ještě nebylo obvyklé, aby se jedinec z prostředí, do něhož se narodil, vymanil např. vzděláním, byly ekonomické zázemí klíčovou okolností.

---

¹ Sociální mobilita a stratifikace není u nás zatím příliš prozkoumaným tématem. Srov. např. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Sociální stratifikace a mobilita v českých zemích v 19. století. *Studie k sociálním dějinám* 2 (9), 1998, s. 9-138; Tíž, Chudé (dolní) vrstvy společnosti českých zemí v 19. století. Sociální pozice a vzory chování. *Studie k sociálním dějinám* 1 (8), 1998, s. 121-303. Proměnám venkovských sociálních struktur v Čechách byl věnován i několikaletý mezinárodní projekt. Jeho výsledky byly publikovány in: Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften*. Wien – München 2002; Markus Cerman – Eduard Maur, Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650-1750. *Český časopis historický* 98, 2000, s. 737-773.

Majetek a způsob jeho rozdělení významnou měrou ovlivňoval rodinné vztahy.² Hans Medick a David Sabean nahlízejí na majetek v selské vrstvě jako na centrum rodinných vztahů, tyto vztahy chápou jako mnohvrstevnou sociální výměnu.³ Majetek na jedné straně přispíval k budování rozvětvené příbuzenské i vztahové sítě⁴ – podle J. Goodyho je člověk bez sociálních vztahů rovněž člověkem bez majetku⁵ – na druhé straně byl majetek také zdrojem sporů a konfliktů. Podle J. Davise s sebou majetek obecně vnášel do vztahů mezi jednotlivými osobami i systém závislostí a nejrůznějších povinností.⁶

Lidé pocházející z majetnějších rodin měli zcela odlišné životní perspektivy než lidé z rodin chudších. Přitom nešlo pouze o výši dědického podílu, z níž značnou měrou vycházelo budoucí sociální zařazení jedince. Sociální původ ovlivňoval i jednotlivé aspekty životního cyklu, např. odchod do čelední služby nebo výběr životního partnera. Na druhé straně sociální původ sám o sobě nestačil k tomu, aby si dítě narozené v majetné rodině udrželo postavení svých rodičů, popřípadě aby ho dokonce vylepšilo. Přímá úměrnost mezi sociálním původem a budoucím sociálním postavením rozhodně neplatila absolutně. To dokládá i analýza založená na konkrétním vzorku obyvatelstva, která je zaměřená na zjištění souvislostí mezi sociální mobilitou a sociálním původem. Vzorkem byli narození ve čtyřech lokalitách panství Štáhlavy u Plzně v letech 1791–1800, jichž bylo celkem 701 osob.⁷

K analýze byly vybrány dvě větší lokality – centrum panství Štáhlavy, které soustředilo správní aparát, jediné městečko na panství Starý Plzenec a dvě blízké vesnice Sedlec a Lhůta, které byly spojeny

---

² Hans Medick – David Sabean (Hg.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialanthropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*. Fünfzehn Beiträge. Göttingen 1984; Jack Goody, Introduction. In: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson, *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 1-9, zde s. 3.

³ H. Medick – D. Sabean, *Emotionen und materielle Interessen*, s. 34.

⁴ David Warren Sabean, Aspects of kinship behaviour and property in rural Western Europe before 1800. In: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson, *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 96–111, zde s. 98.

⁵ J. Goody, *Death, Property and the Ancestors*. Stanford 1962, s. 287.

⁶ J. Davis, *Land and Family in Pistocci*. New York 1973, s. 73.

⁷ Bližší charakteristiku panství jsem podala in: A. Velková, Die Herrschaft Štáhlavy: Wirtschaft, soziale Strukturen und Demographie. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, s. 29-42.

s výrobou železa rozvíjející se na panství od 17. století. Ve všech sledovaných lokalitách nalézáme typické vrstvy venkovského obyvatelstva – sedláky, chalupníky, domkáře, řemeslníky a podruhy. Půdu obdělávali sedláci a chalupníci, přičemž hranici ve výměře polností mezi těmito dvěma skupinami je možné na základě pramenů stanovit na 20 strychů. Domkáři drželi pouze nemovitost, ostatní sociální skupiny žily v podruží. Ve sledovaných obcích se vyskytovala ještě další vrstva obyvatel, pro niž používám označení úředníci. Řadím do ní jak výše postavený správní aparát panství – např. hejtmána, justiciára, šafáře, tak i další osoby, které tvořily venkovskou elitu – mlynáře a hospodské, lékaře nebo faráře. Často šlo o osobně svobodné jedince.

Na základě analýzy zápisů registru daně z hlavy z roku 1820 lze říci, že sedláci a chalupníci tvořili poměrně úzkou vrstvu obyvatel sledovaných obcí – lze k nim řadit 18 % domácností. Asi jednou třetinou se na počtu domácností podíleli domkáři, domácnosti úředníků představovaly 5 %, stejně jako řemeslnické domácnosti. Zbýlých 39 % připadalo na domácnosti podruhů, výměnkářů a žebráků, tedy lidí pohybujících se většinou na dolních příčkách společenského žebříčku.

Tabulka 1. Výměra usedlostí na Štáhlavsku v letech 1800-1820 na základě zápisů v pozemkových knihách

Výměra usedlostí (strychy)	Celkem	Starý Plzenec	Štáhlavy	Sedlec	Lhůta
0	154	69	33	29	23
0,1–9,9	16	1	11	1	3
10–19,9	21	8	9	2	2
20–39,9	27	15	5	1	6
40–59,9	15	8	5	2	0
nad 60	12	8	3	0	1
Celkem	245	109	66	35	35

Pro výběr analyzované generace bylo rozhodujících několik faktorů. První významné kritérium představovala pramenná základna. Pro přelom 18. a 19. století existuje na panství Štáhlavy k dispozici řada pramenů opravdu mimořádné kvality. Vedle matrik⁸ a pozemkových knih⁹ je možné

⁸ K sondě jsem využila rekonstrukci rodin, kterou jsem provedla na základě matrik uložených v Státním oblastním archivu (dále SOA) Plzeň: ř. k. *fara Starý Plzenec*, sign. 1-9, 12, 15-18, 21, 23, 25-26, 31, 34-35, narození 1651-1835 (Lhůta do 1850), oddaní (1661-1850) a zemřelí (1708-1850); ř. k. *fara Štáhlavy*, sign. 1-4, narození (1814-1835), oddaní (1814-1850), zemřelí (1814-1850). Fara Štáhlavy vznikla r. 1814, kdy se oddělila od fary Starý Plzenec.

využít především dvou soupisů obyvatel vedených v první čtvrtině 19. století¹⁰ a soupisu církevní provenience z roku 1838.¹¹ První dva soupisy bylo možné využít pro sledování pohybu osob narozených v letech 1791–1800 v době jejich mládí – i když s určitými omezeními. Tyto soupisy evidují obyvatelstvo sledovaných obcí během 22 let (od 1802/3–1824), bohužel se však nevyhotovovaly každoročně. Naopak v určitých letech jsou mezi zápisy značné mezery – u soupisu poddaných se např. zapisovalo v roce 1805, ale pak až v roce 1809, stejně tak jako po roce 1813 následoval až rok 1817.¹² Tuto nevýhodu lze částečně kompenzovat použitím druhého pramene (registru daně z hlavy), který byl založen v roce 1816, ovšem i zde došlo k poměrně velké prodlevě v zápisu (až do roku 1820). Pokud tyto údaje shrnu, mohu říci, že jsem měla k dispozici záznamy z let 1802 (pouze pro Štáhlavy), 1803, 1805, 1809, 1811, 1813, 1816, 1817, 1820, 1822 a 1824.

Vedle pramenů byly dalším důvodem pro časovou volbu kohorty narozených obecné sociální i ekonomické změny, ke kterým na konci 18. století dochází. Z hlediska tohoto výzkumu lze považovat za nejdůležitější změnu dědického práva, kterou zavedl panovnický dekret z 3. dubna 1787, jenž stanovil, že napříště má být dědicem poddanské usedlosti nejstarší syn, pokud otec svojí poslední vůlí nestanoví jinak.¹³ Do té doby bylo na většině českého území obvyklé, že hospodářství přecházelo na syna nejmladšího. Ke změně dědických zvyklostí ovšem nemohlo dojít ze dne na den. Plně tato změna zasáhla až nově vzniklé rodiny. Z tohoto důvodu se ukazuje generace narozených v letech 1791 až 1800 jako velmi zajímavá, neboť rodiny, v nichž se tyto děti narodily, byly založené jak před rokem 1788, tak i později. Tím bylo možné sledovat, zda mezi těmito dvěma skupinami skutečně existovaly nějaké změny v uplatňování dědického práva.

Rovněž další změny spojené s josefínskou érou nemohly zůstat bez odezvy ve venkovském prostředí. I z tohoto hlediska je zajímavé zkoumat, zda lidé z uvedené generace využívali nově zavedené svobody pohybu a

---

⁹ SOA Praha, *Sbírka pozemkových knih (dále PK) Blovice* č. 133–139, 161, 168; Plzeň č. 134, 135, 136 a Rokycany č. 233, 268, 270, 273, 274, 275, 276, z let 1691–1850.

¹⁰ SOA Praha, *Velkostatek Štáhlavy (dále VS), Soupis poddaných*, i. č. 44–49, 1803–1817; Tamtéž, *Seznam obyvatelstva k předpisu daně z hlavy*, i. č. 201–204, 1816–1824;

¹¹ Státní okresní archiv Plzeň–jih v Blovicích, *Farní archiv Starý Plzenec, Stav duší (Status animarum)*, i. č. 2a, r. 1838.

¹² SOA Praha, *Velkostatek (dále VS) Štáhlavy, Soupis poddaných*, i. č. 43–49, 1802–1817.

¹³ V německém originále publikován např. in: *Archiv český* 25, Praha 1910, s. 158–159.

dalších ekonomických možností, zda tedy hledali uplatnění ve městech či v jiných vzdálenějších lokalitách, nebo zda své životy nadále spojovali s místem narození, jak to bylo obvyklé dříve.

* * *

Podívejme se nyní blíže na osoby narozené v letech 1791–1800. Pokud by měly být počty narozených v tomto desetiletí zařazené do dlouhodobějšího trendu, je možné říci, že 1. polovina 18. století se na panství Štáhlavy v počtu narozených vyznačovala spíše stagnací. Na počátku 2. poloviny 18. století dochází k mírnému oživení, které bylo zpomaleno demografickou krizí let 1770–71. Pak již od 80. let 18. století nastal v počtech narozených velmi strmý růst, který se udržel čtyřicet let.

Tabulka 2. Narození na Štáhlavsku podle místa narození a pohlaví v letech 1791–1800

Místo narození	Celkem	Chlapci	Dívky	Z toho nemanželské děti	
				počet	%
Plzenec	265	138	127	10	3,8
Štáhlavy	276	136	140	12	4,3
Sedlec	100	46	54	5	5,0
Lhůta	60	27	33	6	10,0
Celkem	701	347	354	33	4,7

Rozbor generace narozených v letech 1791–1800 z hlediska sociálního původu není zajímavý jen pro výzkum sociální mobility; může mnoho napovědět i o celkové sociální stratifikaci sledovaných lokalit. Tyto lokality je možné rozdělit do dvou skupin – v první nalézáme městečko Starý Plzenec a centrum panství Štáhlavy, ve druhé pak vesnice Sedlec a Lhůtu. Obce v těchto dvou skupinách si jsou podobné především svojí velikostí, počtem obyvatel i ročními počty narozených. Při bližším pohledu se však liší (tab. 1, 3 a 4).

Nejvíce sedláků, jimž se ve sledovaném období narodilo alespoň jedno dítě, bylo ve Starém Plzenci (20 %). Podíl zde hospodařících sedláků byl dokonce dvakrát větší než sedláků v Sedlci a třikrát větší než v Štáhlavech. Méně nalézáme ve Starém Plzenci chalupníků (6 %), kteří byli naopak častěji zastoupeni v Sedlci (12 %) a ve Štáhlavech (17 %). Ve Lhůtě byl podíl selských a chalupnických hospodářství vyrovnaný (po 16 %). Celkově lze tedy říci, že muži hospodařící na usedlostech s polnostmi představovali v letech 1791–1800 od 21 % do 32 % otců. V obou menších obcích byla poměrně silná domkářská vrstva. Spolu s domkáři–řemeslníky do ní patřilo kolem 50 % otců. Ve Štáhlavech bylo domkářů podstatně

Tabulka 3. Sociální postavení otců dětí narozených na Štáhlavsku v l. 1791–1800

Kategorie otců	Místo narození dětí								Celkem	
	Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	20	20,0	8	7,3	3	8,8	4	16,0	35	13,1
Chalupníci	6	6,0	19	17,4	4	11,8	4	16,0	33	12,3
Dom+řem.	17	17,0	13	11,9	3	8,8	3	12,0	36	13,4
Domkáři	20	20,0	15	13,8	15	44,1	9	36,0	59	22,0
Velcí úřed.	4	4,0	16	14,7	1	2,9	0	0,0	21	7,8
Řemeslníci	7	7,0	7	6,4	1	2,9	0	0,0	15	5,6
Podruzi	26	26,0	31	28,4	7	20,6	5	20,0	69	25,7
Celkem	100	100	109	100	34	100	25	100	268	100
%	37,3		40,7		12,7		9,3		100	

méně – pouze 26 %, ve Starém Plzenci pak 37 %. Ve Štáhlavech naopak nacházíme silnou vrstvu úředníků (15 %), což nepřekvapuje vzhledem k tomu, že Štáhlavy byly správním centrem panství. V obou větších lokalitách jsou také více zastoupeni řemeslníci nevlastníci domek, kteří se v Sedlci vyskytují jen ojediněle, ve Lhůtě vůbec. Ve Štáhlavech a Plzenci byly rovněž silnější sociální skupinou podruzi (26–28 %), v Sedlci a ve Lhůtě k nim patřila pouze pětina otců.

Tabulka 4. Narození na Štáhlavsku podle místa narození a sociálního původu v letech 1791–1800

Kategorie otců	Místo narození dětí								Celkem	
	Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta			
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	59	22,3	22	8,0	15	15,0	12	20,0	108	15,4
Chalupníci	16	6,0	47	17,0	13	13,0	11	18,3	87	12,4
Dom+řem.	52	19,6	37	13,4	13	13,0	11	18,3	113	16,1
Domkáři	56	21,1	36	13,0	38	38,0	14	23,3	144	20,5
Velcí úřed.	4	1,5	38	13,8	2	2,0	0	0,0	44	6,3
Řemeslníci	13	4,9	20	7,2	2	2,0	0	0,0	35	5,0
Podruzi	58	21,9	67	24,3	12	12,0	6	10,0	143	20,4
Otec neuv.	7	2,6	9	3,3	5	5,0	6	10,0	27	3,9
Celkem	265	100	276	100	100	100	60	100	701	100
%	37,8		39,4		14,3		8,5		100	

Obecně lze říci, že majetnější rodiny, u nichž můžeme předpokládat také větší stabilitu, měly ve sledovaném období více dětí (tab. 4 a 5). Je nutné si ovšem uvědomit, jakou vypovídací hodnotu tato čísla mají. Neberou totiž v úvahu délku trvání manželství ani počet partnerek, se

kterými jednotliví otcové své děti zplodili. Je známo, že právě na těchto faktorech závisela délka meziporodních intervalů i celkový počet dětí narozených v manželství. Další zkreslení je způsobeno tím, že některé rodiny se v průběhu sledovaného období přestěhovaly z jedné lokality do druhé. Části otcům se tak narodily děti na různých místech.

Tabulka 5. Průměrný počet dětí narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 připadající na jednoho otce

Kategorie otců	Starý Plzenec	Štáhlavy	Sedlec	Lhůta	Celkem
Sedláci	2,95	2,75	5,00	3,00	3,09
Chalupníci	2,67	2,47	3,25	2,75	2,64
Řemeslníci s domkem	3,06	2,85	4,33	3,67	3,14
Domkáři	2,80	2,40	2,53	1,56	2,44
Úředníci	1,00	2,38	2,0	-	1,67
Řemeslníci	1,86	2,86	2,0	-	2,33
Podruzi	2,23	2,16	1,7	1,2	2,07
Celkem	258	267	95	54	674
%	2,58	2,45	2,79	2,16	2,51

Otcové

Podívejme se nyní blíže na to, do jakých rodin se děti ze studovaných ročníků narodily. Více než polovina otců pocházela ze sledovaných lokalit, 44 % sem naopak přišlo z jiných míst, popřípadě datum jejich narození nebylo zaneseno do excerpovaných matrik. V obci svého narození zůstalo až do své smrti celkem 41 % mužů. Muži, kteří se narodili jinde, mohli ovšem do sledovaných lokalit přijít s rodiči již v dětském věku a prakticky tu vyrůstat. Z mužů narozených v některé ze sledovaných lokalit zemřelo 74 % v místě původu, 13 % v některé ze tří ostatních obcí a rovněž 13 % odešlo jinam. Z těch, kteří do sledovaných obcí přišli po svém narození, se zde trvale usadilo 56 % mužů, 44 % naopak opět odešlo. Otcové častěji zůstávali ve svých rodných obcích, jestliže pocházeli z větších lokalit. Pokud se příchozí muži rozhodli ve sledovaných lokalitách usadit, volili rovněž nejčastěji Štáhlavy a Plzenec, které jim přeci jen mohly poskytnout lepší zdroj obživy než zbylé dvě malé vesnice. Z uvedeného rozboru vyplývá, že v generaci otců, kterým se na konci 18. století narodilo dítě, byla větší imigrace do sledovaných lokalit než emigrace z nich. Díky imigraci se tak počet usazených rodin v lokalitách zvýšil asi o třetinu.

Své první manželky si tito muži vybírali nejčastěji z jiných než sledovaných lokalit (tab. 7). U 19 % žen místo jejich původu neznáme, 13 % žen pocházelo z panství Štáhlavy, 4 % nejen z panství, ale i z téže farnosti,

k jaké sledované lokality patřily. Další 2 % žen se narodila ve vesnicích, které rovněž patřily k farnosti Starý Plzenec, nebyly však součástí panství Štáhlavy, 4 % pocházela z vesnic v okolí a 10 % přišlo ze vzdálenějších míst. Přímo ve sledovaných obcích se narodilo 47 % nevěst. Muži, kteří pocházeli z analyzovaných lokalit, si manželky odjinud volili v 51 % případech. Ženichové, kteří nebyli místní, se do sledovaných lokalit přiřazenili v 45 % případech. Ze stejné obce, z jaké pocházeli, si nejčastěji volili svou první manželku plzenečtí muži (43 %), velmi málo sňatků, při nichž oba snoubenci pocházeli z téže vsi, se uskutečnilo v Sedlci a Lhůtě.

Tabulka 6. Místo úmrtí mužů, jimž se na Štáhlavsku v letech 1791–1800 narodilo dítě, podle místa jejich narození

Místo narození	Počet	%	Místo úmrtí									
			Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
			počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Plzenec	63	23,5	51	81,0	2	3,2	1	1,6	2	3,2	7	11,1
Štáhlavy	48	17,8	3	6,3	38	79,2	0	0,0	1	2,1	6	12,5
Sedlec	25	9,3	4	16,0	2	8,0	12	48,0	2	8,0	5	20,0
Lhůta	13	4,8	2	15,4	0	0,0	1	7,7	9	69,2	1	7,7
Jinde	119	44,4	23	19,2	30	25,0	6	5,0	8	6,7	52	44,2
Celkem	268	100	84	31,1	72	25,4	20	7,5	22	8,2	71	26,5

V rodné obci setrvalo v době, kdy se jim narodilo první dítě, celkem 86 % otců, kteří se narodili v některé ze sledovaných lokalit a zároveň v ní založili i svou rodinu. Nejvíce mužů zůstalo opět přirozeně ve Starém Plzenci a Štáhlavech. Celkově se ovšem pouze 48 % prvorozených dětí narodilo v téže obci, z jaké pocházel jejich otec (tab. 8) a dalších 14 % v některé další ze sledovaných obcí.

Tabulka 7. Srovnání místa narození mužů, jimž se na Štáhlavsku v letech 1791–1800 narodilo dítě, a místa narození jejich prvních manželek

Místo narození otců	Počet	%	Místo narození manželky									
			Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
			počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Plzenec	63	23,5	27	42,9	4	6,3	1	1,6	4	6,3	27	42,9
Štáhlavy	48	17,8	3	6,2	15	31,3	3	6,2	1	2,1	26	54,2
Sedlec	25	9,3	2	8,0	1	4,0	5	20,0	2	8,0	15	60,0
Lhůta	13	4,8	2	15,4	1	7,7	-	-	2	15,4	8	61,5
Jinde	119	44,4	17	14,3	25	21,0	7	5,9	5	4,2	65	54,6
Celkem	268	100	51	19,0	46	17,2	16	6,0	14	5,2	141	52,6

Tabulka 8. Srovnání místa narození původu mužů, jimž se na Štáhlavsku v letech 1791–1800 narodilo dítě, s místem narození prvního dítěte¹⁴

Místo narození prvního dítěte	Narozené děti		Místo narození otců									
			Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		jinde	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Plzenec	100	37.3	57	57.0	3	3.0	2	2.0	1	1.0	37	37.0
Štáhlavy	109	40.7	3	2.8	44	40.4	3	2.8	0	0.0	59	54.1
Sedlec	34	12.7	1	2.9	0	0.0	18	52.9	3	8.8	12	35.3
Lhůta	25	9.3	2	8.0	1	4.0	2	8.0	9	36.0	11	44.0
Celkem	268	100	63	23.5	48	17.9	25	9.3	13	4.9	119	44.4

Nelze ovšem říci, že by sledovaní muži zůstali na místě, kde se jim narodilo jejich první dítě, až do své smrti (tab. 9). Celkem 27 % mužů odešlo poté, co založilo svou rodinu, na jiné místo a dalších 5 % se přestěhovalo do jiné ze sledovaných lokalit. Lze tedy říci, že dvě třetiny mužů, jimž se v letech 1791–1800 narodilo ve čtyřech sledovaných obcích dítě, zemřelo ve stejné obci, v jaké se poprvé nadechl jejich prvorozenec. Nejčastěji tito muži zůstávali ve Lhůtě a Starém Plzenci, Štáhlavy opustilo naopak 36 % a Sedlec dokonce 44 % mužů.

Tabulka 9. Srovnání místa úmrtí mužů, jimž se na Štáhlavsku v letech 1791–1800 narodilo dítě, s místem narození prvního dítěte

Místo narození prvního dítěte	Narozené děti		Místo úmrtí otců									
			Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		Jinde	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Plzenec	100	37,3	75	75,0	1	1,0	1	1,0	2	2,0	21	21,0
Štáhlavy	109	40,7	1	0,9	70	64,2	-	-	-	-	38	34,9
Sedlec	34	12,7	5	14,7	1	2,9	19	55,9	1	2,9	8	23,5
Lhůta	25	9,3	2	8,0	-	-	-	-	19	76,0	4	16,0
Celkem	268	100	83	31,0	72	26,9	20	7,5	22	8,2	71	26,5

Zřetelná souvislost existovala mezi sociálním postavením a mírou migrace. Muži, kteří dosáhli vyššího postavení, měli k migracím menší tendenci, což podporuje zjištění i z jiných lokalit.¹⁵ Celkem 86 % sedláků, kterým se na konci 18. století narodilo ve sledovaných obcích dítě, odsud

¹⁴ Zde i v tabulce 10 je myšleno první dítě narozené ve sledované kohortě.

¹⁵ Od konce 17. století se usedlé rodiny stále připoutávají ke konkrétnímu gruntu. Srovnaj Hermann Zeitlhofer, *Besitztransfer in frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaften: die südböhmische Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod) 1640-1840*. In: M. Cerman – H. Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, s. 249.

také pocházelo. Více než tři čtvrtiny rodáků zaznamenáváme také u chalupníků a řemeslnických domkářů. Z domkářů, kteří se živili jako podruzi, hutníci apod., se však ve sledovaných lokalitách narodilo již jen 56 % a u řemeslníků a podruhů se tento podíl pohybuje kolem jedné třetiny. Nejvíce příchozích z jiných lokalit zaznamenáváme u vrstvy úředníků, z nichž bylo místního původu jen 10 % mužů (tab. 10).

Tabulka 10. Místo narození a úmrtí mužů, kterým se na Štáhlavsku v letech 1791 až 1800 narodilo dítě, podle jejich sociálního postavení

Kategorie	Počet	Narození ve sledovaných lokalitách				Narození mimo sledované lokality			
		počet	%	úmrtí známé %	úmrtí neznámé %	počet	%	úmrtí známé %	úmrtí neznámé %
Sedláci	35	30	85,7	93,3	6,7	5	14,3	100,0	-
Chalupníci	33	25	75,8	92,0	8,0	8	24,2	100,0	-
Dom+řem.	36	29	80,1	93,1	6,9	7	19,9	71,4	28,6
Domkáři	59	33	55,9	97,0	3,0	26	44,1	96,2	3,8
Velcí úřed.	21	2	9,5	50,0	50,0	19	90,5	31,6	68,4
Řemeslníci	15	5	33,3	80,0	20,0	10	66,7	40,0	60,0
Podruzi	69	25	36,2	80,0	20,0	44	63,8	63,6	36,4
Celkem	268	149	55,6	135	14	119	44,4	70	49
%		55,6		90,6	9,4	44,4		58,8	41,2

Muži z usedlých vrstev své domovy rovněž mnohem méně opouštěli. Více než 94 % sedláků i chalupníků, kteří měli v letech 1791–1800 dítě, ve sledovaných obcích zemřelo. Z mužů, kteří se stali sedláky a chalupníky až poté, co do sledovaných lokalit přišli odjinud, zde zůstali dokonce všichni. U domkářů–řemeslníků dosáhl podíl trvale usedlých mužů téměř 89 %. Zajímavá je kategorie domkářů–neřemeslníků. Téměř polovina těchto mužů pocházela z jiných než sledovaných míst. Tito lidé se však, jakmile získali svůj domek, v novém domově usadili natrvalo. Mužů z domkářské vrstvy zůstalo ve sledovaných lokalitách až do své smrti vůbec nejvíce – téměř 97 %. Pro tyto lidi byla držba domku pravděpodobně maximem toho, čeho mohli v životě dosáhnout. Nemovitost získali často až po letech šetření a její prodej a odchod na jiné místo by jim žádnou významnou změnu jejich pozice nemohl přinést. Rovněž podruzi, kteří ve sledovaných obcích založili rodinu, měli tendenci zde zůstat (70 %), a to i přesto, že tuto vrstvu, stejně jako řemeslníky, tvořili ze dvou třetin lidé, kteří nebyli místní. U řemeslníků byla ovšem situace poněkud odlišná, neboť příchozí řemeslníci považovali své momentální bydliště jen za jakousi přechodnou stanici – 60 % z nich zase odešlo pryč. Větší tendenci zůstat měli ti

řemeslníci, kteří se ve sledovaných lokalitách narodili. Ani úředníci nebyli vrstvou, která by přišla do sledovaných lokalit, aby se zde natrvalo usadila. Do své smrti zde zůstala pouze třetina úředníků.

Děti

Z generace narozených v letech 1791-1800 se zdaleka ne všichni dožili věku, kdy se mohli začít samostatně rozhodovat o své životní dráze. Pro konec 18. století byla stále ještě typická poměrně vysoká úroveň kojenecké a dětské úmrtnosti, která byla ovlivněna sociálním původem dětí. Ve skutečnosti lze jen obtížně zjistit, kolik přesně dětí zemřelo před dosažením 15. roku života. Některé děti totiž mizí z evidence, neboť odešly spolu se svými rodiči a jejich další osud, tedy ani datum úmrtí, neznáme. Přesto lze pozorovat nižší úroveň kojenecké a dětské úmrtnosti v usedlých než neusedlých rodinách. Největší úmrtnost pak byla u dětí pocházející z nemanželských svazků (tab. 11).

Tabulka 11. Úmrtnost dětí narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 ve věku do 15 let podle jejich sociálního původu

Kategorie otců		Úmrtní věk dítěte						Celkem
		0–6 dnů	0–27dnů	do 1 roku	0–4 roky	5–9 let	10–14 let	
Sedláci	A	2	7	26	43	6	1	50
	B	19	65	241	398	55	9	462
Chalupníci	A	5	9	26	39	2	2	43
	B	57	103	299	448	23	23	494
Domkáři+ řemesl.	A	6	10	25	52	2	1	55
	B	53	88	221	460	18	9	487
Domkáři	A	7	19	37	61	5	1	67
	B	49	132	257	424	35	7	465
Řemeslníci	A	1	3	9	17	1	–	18
	B	29	86	257	486	29	–	514
Podruzi	A	8	19	36	53	4	2	59
	B	56	133	252	371	28	14	413
Úředníci	A	4	7	13	22	2	0	24
	B	91	159	295	500	45	–	545
Nemanželský	A	3	4	12	14	1	–	15
	B	111	148	444	519	37	–	556
Celkem	A	36	78	184	301	23	7	331
	B	51	111	262	429	33	10	472

A – absolutní počet zemřelých

B – počet zemřelých na 1000 živě narozených

Nejnižší úmrtnost byla zjištěna u dětí sedláků, a to především v nejnižších věkových kategoriích. Poněkud překvapující je fakt, že děti chalupníků měly vyšší dětskou úmrtnost než potomci domkářů. Snad by bylo možné tyto rozdíly vysvětlit odlišným pracovním vytížením žen. Je možné, že práce žen chalupníků bylo v hospodářství více zapotřebí než žen sedláků. V selských usedlostech většinou pracovala čeleď, která se u chalupníků vyskytovala zřídka, a tak mohl být na ženu vyvíjen větší tlak, aby se brzy po porodu ujala svých povinností, což mohlo vést k menší péči o narozené dítě. Ženy domkářů na vlastním hospodářství nepracovaly. Ženy řemeslníků nejspíš pomáhaly doma svým manželům, což jim umožnilo skloubit i péči o dítě. Tomu by odpovídala i nízká úmrtnost dětí řemeslnických domkářů. U ostatních žen zřejmě záviselo na typu jejich práce, zda jim umožnila postarat se zároveň o dítě. Péče o děti mohla být ovšem svěřována i dalším osobám – nejčastěji prarodičům, starším sourozencům či případným chůvám. Nelze však zapomínat ještě na jednu okolnost – na migraci, která byla důležitá především u nižších sociálních vrstev. Tabulka 5 zachycuje ovšem pouze ta úmrtí, která zaznamenaly excerpované matriky. Pokud dítě opustilo sledované lokality spolu se svými rodiči, popřípadě jestliže odešlo do čelední služby, nebylo možné jeho případné úmrtí evidovat. Úmrtnost v těchto skupinách bude tedy ve skutečnosti vyšší, než ukazuje tabulka.

Tabulka 12. Narozené děti na Štáhlavsku v letech 1791–1800 podle místa pobytu ve věku 15 let podle sociálního původu (v %)

Místo pobytu	Sociální původ								Celkem	
	sedlák	chal.	D+Ř	domk.	úřed.	řem.	podr.	nem.	počet	%
Ve sledovaných obcích	50,0	47,1	48,6	52,1	25,0	25,7	37,0	18,5	303	43,2
Zemřelí	46,2	49,4	48,7	46,5	54,5	51,4	41,3	55,6	331	47,2
Asi zemřelí	1,9	2,3	1,8	0,7	-	-	3,5	-	12	1,7
Odešli s rodiči	1,9	1,1	0,9	0,7	16,0	20,0	17,5	7,4	46	6,6
Nezjištěno	-	-	-	-	4,5	2,9	0,7	18,5	9	1,3
Počet celkem	108	87	113	144	44	35	143	27	701	100

D+Ř domkář-řemeslník

Celkově lze konstatovat, že asi polovina všech dětí narozených v letech 1791–1800 zemřela před dosažením 15. roku svého života, přičemž nejvýraznější byla úmrtnost v prvních letech života (82 % zemřelých dětí se nedožilo třetích narozenin).¹⁶ V 15. roce svého života ve sledo-

¹⁶ Ke kojenecké a dětské úmrtnosti existuje řada studií. Srov. např. Alena Šubrtová,

vaných obcích vyskytovalo nebo v nich alespoň bylo evidováno celkem 303 osob (43,2%) – 153 mužů a 150 žen. O zbylých asi 7 % dětí lze usuzovat, že odešly spolu se svými rodiči. Největší migraci, která měla na svědomí až pětinový úbytek dětí do 15. roku života, lze pozorovat u řemeslníků a podruhů a také u úředníků, kteří ovšem v tomto směru představují specifickou vrstvu. U usedlých kategorií je naopak počet dětí, které spolu se svými rodiči opustily sledované lokality, zanedbatelný (tab. 12).

Tabulka 13. Narození na Štáhlavsku v letech 1791–1800 evidovaní v místě narození v 15 letech podle sociálního původu

Kategorie otců	Místo narození								Celkem			
	Plzenec		Štáhlavy		Sedlec		Lhůta		muži	ženy	poč.	%
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy				
Sedláci	16	15	1	11	-	3	2	6	19	35	54	17,8
Chalupníci	3	4	15	9	3	1	6	-	27	14	41	13,5
Dom+řem.	13	16	9	6	2	3	2	4	26	29	55	18,2
Domkáři	15	13	7	11	12	10	2	5	36	39	75	24,8
Velcí úřed.	1	1	2	6	-	1	-	-	3	8	11	3,6
Řemeslníci	1	-	5	2	1	-	-	-	7	2	9	3,0
Podruzi	11	7	15	13	3	3	1	-	30	23	53	17,5
Otec neuv.	2	-	1	-	2	0	0	-	5	-	6	2,0
Celkem	62	56	55	58	23	21	13	15	153	150	303	100

Čelední služba

Budeme-li se zabývat mládím osob narozených v letech 1791–1800, musíme si položit otázku, jak často tuto svoji životní fázi vyplnili čelední službou. Historici rodiny dnes často přijímají názor, že čelední služba byla obvyklou životní fází většiny mladých lidí.¹⁷ Ve své analýze registru daně

Kojenecká úmrtnost v Praze v letech 1785-1815 na základě matrik. In: *Historická demografie* 2, 1968, s. 45-57; J. Pražáková, Kojenecká úmrtnost ve smečenské farnosti v letech 1730-1779 (na základě matrik). *Demografie* 26, 1984, s. 229-236. Sabina Dušková, Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století. In: *Historická demografie* 24, 2000, s. 109-162, zde s. 136, 146-149. K metodologii studia kojenecké a dětské úmrtnosti viz Ludmila Fialová, Poznámky k možnostem studia úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 18. století. *Historická demografie* 24, 2000, s. 163-188, zde především s. 167-179.

¹⁷ John Hajnal, European Marriage Patterns in Perspective. In: D. V. Glass, D. E. C. Eversley (eds.), *Population in History*, London 1965, s. 101–143; Peter Laslett, Characteristics of the Western Family Considered Over Time. In: Týž, *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*, Cambridge 1977, s. 12–49; Michael Mittrauer, Gesindedienst und Jugendphase im europäischen Vergleich. In: *Geschichte und Gesellschaft* 11, 1985, s. 177–204; Jürgen Schlumbohm, Gesindedienst als Lebens-

z hlavy z roku 1820 jsem došla k závěru,¹⁸ že čelední služba byla běžná, ale pouze u určitých sociálních skupin.¹⁹ Následující analýza umožní důkladnější rozbor této problematiky, neboť nevychází pouze z jednoho roku, ale z dlouhodobého pozorování osudů zkoumaného vzorku obyvatelstva. I při tomto výzkumu bylo nutné vypořádat se s určitými obtížemi. První vyplývají z již zmíněné povahy pramenů, kdy se evidence obyvatelstva nevyhotovovala každoročně. Z tohoto důvodu nelze s jistotou stanovit, jak dlouhou dobu mladí lidé ve službě strávili, ani kdy přesně do ní nastupovali a kdy ji naopak opouštěli. V této souvislosti se ovšem vynořuje i další otázka, totiž do jaké míry byly údaje zapsané v seznamech úplné – tedy, zda do nich byly zaneseny úplně všechny čelední poměry. Zvláště u některých podružských rodin se nezdá pravděpodobné, že by ani jedno dítě neodešlo do čelední služby. Tyto sporné případy spolu s těmi, u nichž se údaj o čelední službě nedal zjistit, protože osoba zmizela z evidence dříve, než dosáhla 30–35 let, tedy věku, ve kterém již lidé do čelední služby nenastupovali, naopak ji většinou již opustili, jsou řazeny do rubriky „neznámo“. Mezi ty, kteří neabsolvovali čelední službu, byly zařazeny osoby, které uzavřely sňatek v mladém věku (kolem 20 let) či pocházely z vyšších sociálních vrstev (popřípadě pro ně platilo obojí).

Zodpovědět otázku, kde a jak lidé trávili své mládí, se ukázalo složitější u mužů než u žen. Ženy, pokud neodešly sloužit, zůstávaly většinou až do uzavření sňatku u svých rodičů. Mužům se vedle čelední služby nabízely i jiné možnosti (tab. 14).²⁰ Do čelední služby odcházeli především synové domkářů, z nichž sloužila asi polovina. Poměrně rozšířenou byla čelední služba u podruhů (min. 30 %), a kupodivu i u chalupníků (min. 33 %). Pouze výjimečně nalézáme sloužit syna domkáře–řemeslníka, neboť tito muži se mnohem častěji vyučili řemeslu. Synové sedláků odcházeli do služby asi v pětině případů. V této sociální vrstvě ovšem

---

phase und als Klassenphänomen: Mägde und Knechte in einem ländlichen Kirchspiel Nordwestdeutschlands. 1650–1860, in: Antoinette Fauve–Chamoux – Ludmila Fialová (eds.), *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, Acta demographica XIII, Praha 1997.

¹⁸ SOA Praha, VS Štáhlavy, Seznamy obyvatelstva k předpisu daně z hlavy, i. č. 201–204, r. 1816, 1820, 1822, 1824.

¹⁹ A. Velková, Složení domácností a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století. In: *K počtě profesora Eduarda Maura u příležitosti jeho 65. narozenin*. Uspořádaly Marie Koldinská a Alice Velková. AUC - Ph. et hist. 1/2000. *Studia historica* 53 (v tisku).

²⁰ Typy a definice čelední služby přináší např. Cissie Fairchilds, *Domestic Enemies. Servant and Their Masters in Old Regime France*. Baltimore–London 1984.

nalézáme nejvíce mužů, kteří až do své svatby zůstali na otcovském statku – byla jich téměř polovina. U ostatních sociálních skupin nepřesáhl podíl synů, kteří v mládí z domu neodešli, 15 %.

Tabulka 14. Odchod mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 do čelední služby

Sociální původ	Čelední služba									Celkem
	ano		neznámo		ne		jiné			
	počet	%	počet	%	počet	%	řemeslník	hutník	voják	
Sedláci	4	21,1	-	-	8	42,1	4	-	3	19
Chalupníci	9	33,3	4	14,8	3	11,1	9	1	1	27
Dom+řem.	1	3,8	-	-	-	-	24	-	1	26
Domkáři	17	47,2	1	2,8	4	11,1	8	5	1	36
Úředníci	0	0,0	2	66,7	-	-	1	-	-	3
Řemeslníci	0	0,0	1	14,3	1	14,3	5	-	-	7
Podruzi	9	30,0	4	13,3	1	3,3	13	2	1	30
Otec neznám	1	20,0	-	-	-	-	2	2	-	5
Celkem	41	26,8	12	7,8	17	11,1	66	10	7	153

Vedle čelední služby poutalo zájem mladých mužů především řemeslo. Celkově lze říci, že muži volili čelední službu až druhou v pořadí, tedy v případech, kdy se řemeslu vyučit nemohli. Poměr mezi čelední službou a řemeslem by se dal charakterizovat tak, že na 6 čeledníků připadalo 10 řemeslníků.²¹ Řemeslo nebylo vyhledávaným zdrojem obživy pouze u synů, kteří pocházeli z rodin domkářů–řemeslníků a řemeslníků, i když v těchto skupinám mělo přirozeně největší zastoupení (92 % synů domkářů–řemeslníků a 71 % synů řemeslníků), vyhledávali ho synové podruhů (43 %), pro něž byl příslibem lepšího postavení, ale i synové z chalupnických (33 %) a dokonce selských rodin (21 %). Vyučení se řemeslu nebylo možné ovšem dopřát každému. Dát syna do učení bylo pro otce sice menší ekonomickou zátěží než mu opatřit třeba usedlost, přesto však nešlo o levnou záležitost. Výuční list syna lze tak přirovnat k velmi slušnému věnu dcery.

²¹ Viz Rainer S. Elkar, *Schola migrationis. Überlegungen und Thesen zur neuzeitlichen Geschichte der Gesellenwanderungen aus der Perspektive quantitativer Untersuchungen*. In: Klaus Roth (Hg.), *Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts*. München 1987, s. 87–108; Helmut Bräuer, *Probleme der Migration von Handwerkern und Gesellen während des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. In: *Beiträge zur historischen Sozialkunde* 19, 1989, s. 78–82. U. Engelhardt (Hg.), *Handwerker in der Industrialisierung. Lage, Kultur und Politik vom späten 18. bis ins frühe 20. Jh.* Stuttgart 1984.

Muži na panství Štáhlavy mohli v době svého mládí pracovat rovněž v hutích – zde nalzáme především syny domkářů a podruhů. Mladým mužům však hrozila ještě jedna eventualita, totiž že budou odvedeni do vojenské služby. Vojenská služba postihla asi šestinu až pětinu mužů (tabulka 15). Necelé dvě třetiny z nich odcházely na vojnu přímo z domů rodičů, třetina předtím již absolvovala čelední službu, vyučila se řemeslu, popřípadě pracovala v hutích. Zdá se, že největší ochranu před vojenskou službou kromě dědictví hospodářství přinášelo vyučení se řemeslu. Možná to bylo i proto, že řemeslníci odcházeli na vandr, což znamenalo, že v době odvodu nebyli na panství přítomni; zda vandrující muži měli vždy povolení k vandru, je otázkou. V každém případě se vojenská služba vyhnula 96 % synů domkářů–řemeslníků a 86 % synů řemeslníků. Naopak nejčastěji byli na vojnu povoláni synové domkářů a kupodivu i sedláků (kolem 22 %).

Tabulka 15. Odchod mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 do vojenské služby

Sociální původ	Vojenská služba							Cel- kem	
	ano						ne		
	celkem	z rodi- čovské- ho domu	Po čelední službě	po ře- meslu	po hut- nictví	po hut- nictví a řemeslu	počet		%
Sedláci	4	3	1	-	-	-	15	78.9	19
Chalupníci	5	1	1	2	1	-	22	81.5	27
Dom+řem.	1	1	-	-	-	-	25	96.2	26
Domkáři	8	1	5	-	1	1	28	77.7	36
Úředníci	0	-	-	-	-	-	3	100	3
Řemeslníci	1	-	-	1	-	-	6	85.7	7
Podruzi	6	1	4	1	-	-	24	80.-	30
Nemanželský původ	1	-	-	1	-	-	4	80.-	5
Celkem	26	7	11	6	1	1	127	83.-	153

O mládí mužů lze tedy říci, že řemeslu se vyučila nadpoloviční většina mužů (53 %), sloužit odešla další asi třetina mladíků.²² Ostatní eventuality postihly již mnohem menší skupiny – asi 8 % mladých mužů

²² Palle Ove Christiansen, Die vertrackte Hofübernahme. Zur gutsherrlichen Rekrutierung von Bauern in der ländlichen Gesellschaft des östlichen Dänemark im 18. Jahrhundert. *Historische Anthropologie* 3, 1995, s. 154 upozorňuje, že v pozici čeledína se mohly ocitnout i děti na otcovském gruntě. Pro rodiče představovaly levnou pracovní sílu, které většinou nemusely vyplácet peníze.

pracovalo v hutích a 6 % bylo ještě předtím, než mohlo odejít do čelední služby nebo na řemeslo, odvedeno na vojnu. Na vojnu se dostalo ještě minimálně dalších 11 % mužů, kteří již předtím otcovský dům opustili.

U žen byla situace kolem čelední služby transparentnější v tom, že se jim jiná alternativa než setrvání v rodičovském domě do sňatku nenabízela. Naopak lze stanovit podíl dívek, které do služebního poměru nastoupily, s menší jistotou, neboť u téměř čtvrtiny žen nebylo možné určit, zda v mládí čelední službu absolvovaly. U žen jednoznačně platilo, že čím vyšší byl jejich sociální původ, s tím větší pravděpodobností se čelední službě vyhnuly. Selské dcery sloužily naprosto výjimečně – maximálně z 5 %. Chalupnické dívky se do služby dostaly již častěji – asi v jedné třetině případů. Z ostatních odcházela do služby již asi polovina dcer, přičemž u domkářů a podruhů se podíl sloužících dívek mohl blížit ke třem čtvrtinám (tab. 16).

Tabulka 16. Odchod žen narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 do čelední služby

Sociální původ	Čelední služba						Počet celkem
	ano		ne		neznámo		
	počet	%	počet	%	počet	%	
Sedláci	1	2.9	29	82.9	5	14.3	35
Chalupníci	4	28.6	8	57.1	2	14.3	14
Dom+řem.	11	37.9	10	34.5	8	27.6	29
Domkáři	18	46.2	11	28.2	10	25.6	39
Úředníci	3	37.5	3	37.5	2	25.0	8
Řemeslníci	1	50.0	-	-	1	50.0	2
Podruzi	10	43.5	5	21.7	8	34.8	23
Celkem	48	32.0	66	44.0	36	24.0	150

Určení věku, v jakém mladí lidé do služby odcházeli, bylo vzhledem k neúplnosti pramenů obtížné. Zjistit bylo možné pouze to, v jakém věku chlapci a dívky již určitě sloužili. Podle tohoto rozboru se zdá, že chlapci odcházeli do služby dříve než dívky. V pramenech je mezi čeledíny uveden i dvanácti a třináctiletý chlapec. Mezi 14.–15. rokem již byla čelední služba poměrně běžná (sloužila asi pětina chlapců). Před dosažením 17. roku odešla do služby téměř polovina chlapců, o rok starších nacházíme ve službě již téměř dvě třetiny. Před dovršením 22. roku života se nechalo najmout minimálně 91 % čeledínů.

Při rozboru věku, kdy se chlapci začínali učit řemeslu, se musíme vypořádat ještě s dalším problémem. Z pramenů není zcela jasné, zda evidence muže jako řemeslníka znamená, že daný jedinec byl již vyučený, či zda do učení teprve nastupoval, nebo zda například odcházela na vandr.

Lze tak pouze konstatovat, že muži byli za řemeslníka označování přibližně ve stejné míře a ve stejném věku jako čeledínové.

Na vojnu se naopak dostávali spíše starší muži. Žádný muž nebyl v pramenech označen jako voják dříve, než mu bylo osmnáct let. Zdá se, že nadpoloviční většina mužů se stala vojáky až po dovršení 22. roku života.

Pro ženy přicházela čelední služba v úvahu zřejmě až kolem 18. roku života. Výjimečně se v pramenech sice objevily i čtrnáctileté děvečky, přesto do dovršení 18. roku nalézáme ve službě pouze asi pětinu dívek. Zdá se, že právě období mezi 18.–19. rokem bylo pro odchod do služby nejčastější. Před dovršením 19. roku sloužila již téměř polovina dívek. V průběhu dalších tří let vzrostl podíl sloužících dívek na celkem 80 %, v pozdějším věku se již příchod nových děveček zpomaluje, takže se zdá, že po dovršení 22. roku života odcházely do služby především ty dívky, kterým se z nějakého důvodu nepodařilo uzavřít sňatek (šlo např. o dcery chalupníků, popřípadě úřednickou dceru).

Věk, kdy lidé čelední službu opouštěli, se dá určit ještě obtížněji. Důvodem je především to, že pouze u 29 % sloužících mužů známe datum jejich svatby, kterou můžeme čelední fázi definitivně ukončit (pokud ovšem tito muži neopustili čelední službu již dříve). U ostatních mužů přesné období konce čelední služby neznáme, navíc šlo často o muže, kteří se po několika letech z evidence ztrácí. Nicméně se dá říci, že většina mužů opustila čelední službu před 30. rokem svého života, u žen tato hranice byla ještě zřejmě nižší a pohybovala se kolem 26. roku.

Sňatek

Jednou z funkcí čelední služby bylo umožnit mladým lidem našetřit si prostředky, které by jim dovolily založit si rodinu. Sňatek tak na čelední službu často přímo navazoval. U mužů se stávalo pouze zřídka, že uzavírali sňatek poté, co všechna předchozí léta strávili v rodičovském domě. Pokud nebyl muž předurčeným dědicem, bylo obvyklé, že si nejprve vybudoval určitou stabilnější pozici, a teprve poté založil rodinu.²³ Dívky, zvláště pocházející ze selských či chalupnických rodin, naproti tomu často zůstávaly v otcovském domě až do svého provdání. Do čelední služby odcházely především ty dívky, které nemohly od svých rodičů očekávat dostatečně veliké věno.

---

²³ Nově vzniklá rodina ovšem často žila v podruží. Srovnej Hermann Zeitlhofer, *Besitztransfer und sozialer Wandel in einer ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Das Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640-1840*. Diss. Universität Wien 2001, s. 230-234.

Před vlastní analýzou okolností, které vstup do manželství doprovázely, je nutné uvést, že u 98 osob ze sledovaného souboru nebylo zjištěno, že by ve svém životě kdy uzavřely sňatek. Jedná se o 65 mužů (42,5 %) a 34 ženy (22,7 %). To ovšem neznamená, že bychom u těchto jedinců mohli hovořit o definitivním celibátu. Většinou jde pouze o případy, v nichž sledovaní lidé prostě opustili místo svého původu a odešli jinam, kde se usadili, většinou založili rodinu a rovněž zemřeli.²⁴ Ve skutečnosti pouze u dvanácti mužů (7,8 %) z tohoto souboru víme s jistotou, že zemřeli, aniž by se předtím oženili. Z těchto dvanácti mužů pocházeli tři z chalupnické rodiny a jeden muž byl synem úředníka. Zbýlých osm mužů se narodilo v rodinách domkářů, řemeslníků nebo podruhů. Rovněž u dalších tří mužů (2 %) se zdá úmrtí ve svobodném stavu pravděpodobné (jejich přesné datum úmrtí není známo, ale zřejmě zemřeli mezi 22.–26. rokem). Většina těchto mužů se neoženila ovšem pouze z důvodu, že zemřela příliš mladá. Pouze dva muži výrazně překročili hranici, do které byly první sňatky obvyklé – zemřeli jako sedmačtyřicetiletí. Úmrtní věk dalších dvou mužů se pohyboval mezi 28.–31. rokem, zbývající muži byli při úmrtí ještě mladší.

Mezi ženami bylo celkem sedmnáct případů (11,3 %), v nichž ženy zemřely jako svobodné. Z více než 40 % šlo o dcery domkářů–řemeslníků, otcové dalších 30 % byli domkáři a podruzi, 18 % pocházelo z chalupnických a 12 % ze selských rodin. Podíváme-li se na jejich úmrtí věk, vidíme, že tři ženy zemřely mezi 17.–21. rokem svého života, dvě ženy mezi 24.–26. rokem. U těchto tří až pěti žen lze soudit, že se neprovdaly především proto, že zemřely příliš mladé. To se však nedá říci u zbývajících dvanácti žen. Z nich pouze jedna zemřela jako šestatřicetiletá a jedna jako devětatřicetiletá, dalších osm však již ve věku 54–60 let a dvě mezi 64.–69. rokem. Lze tedy říci, že definitivní celibát čekal na 17 % žen (z mužů všichni, kteří zůstali ve sledovaných obcích a dožili se alespoň padesáti let, zemřeli ženatí).

---

²⁴ Šance mužů na uzavření sňatku byla v této době velmi vysoká. Podíl mužů, kteří se nikdy neoženili, většinou nepřesáhl 5 %. Lumír Dokoupil – Ludmila Fialová – Eduard Maur – Ludmila Nesládková, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 78-79; Markus Cerman, *Mitteleuropa und die „europäischen Muster“*. Heiratsverhalten und Familienstruktur in Mitteleuropa, 16.-19. Jahrhundert. In: Josef Ehmer – Tamara K. Hareven – Richard Wall (Hg.), *Historische Familienforschung. Ergebnisse und Kontroversen*. Michael Mitterauer zum 60. Geburtstag. Frankfurt – New York 1997, s. 327-346.

Tabulka 17. Sňatkový věk narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 (první sňatky)

Sňatkový věk	Muži		Ženy	
	počet	Kum. v %	počet	Kum. v %
15	0	0,0	4	3,5
16	1	1,1	2	5,3
17	0	1,1	5	9,6
18	2	3,4	7	15,8
19	3	6,8	7	21,9
20	11	19,3	17	36,8
21	9	29,5	9	44,7
22	4	34,1	14	57,0
23	6	40,9	11	66,7
24	11	53,4	6	71,9
25	7	61,4	5	76,3
26	5	67,0	2	78,1
27	6	73,9	1	78,9
28	5	79,5	2	80,7
29	4	84,1	3	83,3
30-34	7	92,1	8	90,3
35-39	4	96,6	7	96,4
40-44	3	100,0	2	98,2
45-49	0	100,0	2	100,0
Průměrný sňatkový věk	25,6		24,2	
Medián	24,5		22,5	
Počet	88		114	

Poznámka: Díky známému datu narození mohl být sňatkový věk většinou přesně vypočítán. U dvaadvaceti mužů jsem sňatkový věk odhadla podle narození prvního dítěte, neboť se sňatek odehrál ve farnosti, odkud pocházela nevěsta. Nově vzniklá rodina se však usadila v místě původu ženicha. Podobně byl odhadnut i sňatkový věk jedné ženy, která se naopak nevdávala v místě svého původu. Ze srovnání se stářím uváděným v matrikách lze zjistit, že faráři přidávali snoubencům v průměru 1-2 roky oproti jejich skutečnému stáří.

Sňatkový věk této skupiny se vyznačuje několika zvláštnostmi (tabulka 17). Průměrný sňatkový věk mužů (25,6 roku) byl ve srovnání s celým 18. stoletím, kdy se průměrný sňatkový věk mužů na Štáhlavsku pohyboval kolem 28 let, spíše nižší.²⁵ Průměrný sňatkový věk žen byl 24,2 let, což celkem odpovídá trendu 18. století, kdy se sňatkový věk žen na Štá-

²⁵ Průměrný sňatkový věk štáhlavských mužů se ukazuje velmi nízký i ve srovnání se studii, které rozebírají sňatkový věk v různých středoevropských lokalitách. Jejich výsledky shrnuje Josef Ehmer, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur, ökonomischer Wandel. England und Mitteleuropa in der Formationsperiode des Kapitalismus*. Göttingen 1991, s. 292-294.

hlavsku v průměru nejčastěji pohyboval kolem 25 let. Určitou nerovnoměrnost mezi průměrným sňatkem mužů a žen způsobil poměrně vysoký počet žen (10 %), které se vdaly až po dovršení 34. roku života, což nebývalo příliš obvyklé (medián sňatku žen byl 22,5 let). Mužů, kteří uzavřeli svůj první sňatek až po pětatřicítce, bylo dokonce méně (8 %). Nicméně lze říci, že nejobvyklejší sňatkový věk se u žen pohyboval od 17. do konce 25. roku (71 %), mezi nevěstami nalezneme ovšem i čtyři ženy (3,5 %), kterým bylo v době svatby teprve 15 let. Před dovršením 20. roku života se vdalo 22 % žen, třicetiletých a starších nevěst bychom našli 17 %.

U mužů začínal nejobvyklejší sňatkový věk po dovršení 20. narozenin a končil před dosažením 29. roku (73 %). Polovina mužů se oženila před dovršením 25 let. Do 20. roku svého života vstoupilo do manželství 7 % mužů, starších než 30 let bylo 16 % ženichů. Nejen mezi čtyřicátníky, ale i mezi třicátníky narozenými ve sledované kohortě nalezneme tedy méně ženichů než nevěst.

Zastavme se ještě u žen, které se vdávaly později, než bylo obvyklé. Celkem šest žen (32 %) z 19, které se vdaly až po dovršení 30 let života, mělo před svatbou nemanželské dítě.²⁶ Z celého sledovaného souboru porodilo nemanželské dítě celkem 15 (10 %) žen. Nemanželské dítě mělo však pouze pět žen z těch, které se nikdy nevdaly, a to ve věku 19–25 let. Nelze tedy říci, že by ženy, kterým se nepodařilo vdát se a mít děti v manželství, řešily touhu po dítěti nemanželským početím. Spíše se zdá, že pro většinu žen bylo těhotenství a porod nemanželského dítěte nechtěnou a nečekanou událostí, neboť tyto ženy porodily nemanželské dítě poměrně mladé – před dovršením 23. roku 47 %, do konce 25. roku svého života 73 % žen. V pozdějším věku se nemanželské dítě narodilo pouze čtyřem ženám. Dvě ženy měly dítě po dovršení 28 let, jedna po 32. roce a jedna dokonce až po 36. roce svého života. Přesto se všechny tyto čtyři ženy ještě vdaly. Pravdou ovšem je, že děti tří ze čtyř těchto žen nepřežily více než několik týdnů.

Celkově lze shrnout, že asi 8 % žen narozených na konci 18. století, kterým se podařilo uzavřít sňatek, mělo před svatbou nemanželské dítě. Pouze každá třetí si však vzala jeho otce, častěji se tyto ženy vdávaly za

---

²⁶ K problematice nemanželských dětí viz např. Peter Laslett, Introduction: Comparing Illegitimacy Over Time and Between Cultures. In: Peter Laslett – K. Oosterveen – Richard M. Smith (ed.), *Bastardy and its Comparative History*, London 1980, s. 1–64; Michael Mitterauer, *Ledige Mütter. Zur Geschichte unehelicher Geburten in Europa*. München 1983; Edward Shorter, Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe. *Journal of Interdisciplinary History* 12, 1981, s. 237–272.

jiného partnera. Svatba se uskutečnila většinou až několik let po porodu dítěte (více než dva roky po porodu se vdalo 60 % žen, 40 % pět a více let a 20 % dokonce více než devět let poté, co měly nemanželské dítě). Poměrně velké skupině žen (kolem 17 %) se sňatek nepodařilo uzavřít vůbec. Na druhou stranu sňatek nebyl nedostupný ani pro ženy, které výrazně překročily třicátý rok svého života, a to i přesto, že většinou nešlo o nevěsty, které by svým snoubencům mohly přinést nějaké značné věno.

Nyní se podívejme na sociální původ snoubenců osob pocházejících ze sledované generace. V zásadě se dá říci, že si mladí lidé snažili nalézt své partnery ve stejné či příliš se nelišící sociální vrstvě, než byla ta, ze které pocházeli.²⁷ Zde ovšem hrály roli ještě další aspekty, např. předpokládané budoucí sociální postavení manželského páru. Pokud byl muž dědicem usedlosti, bylo zřejmé, že si zachová sociální pozici svého otce. Děti pocházející třeba ze selského gruntu, který byl ovšem velmi zadlužen, naopak měly jen malou šanci stát se také sedláky, daleko častěji se propadly na pozice domkářů nebo podruhů. Selská dcera bez věna tedy mohla považovat sňatek s dědicem domkářské usedlosti za relativně výhodný. Pro jejího ženicha mohl takový sňatek přinést do jisté míry společenskou prestiž, i když z ekonomického hlediska se příliš nelišil od sňatku s dcerou domkáře.²⁸ Při volbě partnera se uplatňovaly ovšem i jiné než materiální úvahy. Romantická éra v 19. přináší stále rostoucí důraz na sňatky z lásky, i když spíše u lidí nemajetných.²⁹

Nejvíce sňatků s nevěstou stejného sociálního původu se podařilo uzavřít sedlákům (43 %). I synové sedláků si však často hledali manželku

---

²⁷ Martine Segalen, Mean Age at Marriage and Kinship Networks in a Town under the Influence of the Metropolis: Nanterre 1800-1850. In: *Journal of Family History* 16, 1991, s. 65-78.

²⁸ Ekonomické aspekty sňatku je možné sledovat na sňatkových smlouvách. K tomu viz např. Helmuth Feigl, Heiratsbriefe und Verlassenschaftsabhandlungen als Quellen zur Alltagsgeschichte. In: Helmuth Feigl – Othmar Pickl, *Methoden und Probleme der Alltagsforschung im Zeitalter des Barock (Veröffentlichungen der Kommission für Sozial-, Wirtschafts- und Stadtgeschichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 5, Wien 1982, s. 83–99; Heinz Beißner, Ehebeschreibung (Ehevertäge) in den Ämtern Bückeberg und Arensburg von 1740 bis 1770, *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie* 34, 1986, s. 160–175. Dietmar Saueremann, Bäuerliche Brautschätze in Westfalen (17.–20. Jh.). In: *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 18/19, 1971/72, s. 103–153. Týž, Hofidee und bäuerliche Familienverträge in Westfalen. In: *Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde* 17, 1970, s. 58–78.

²⁹ Peter Borscheid, Romantic love or material interest: choosing partners in nineteenth-century Germany. In: *Journal of Family History* 11, 1986, s. 157–168.

ve vrstvě domkářů či domkářů–řemeslníků (21.5 %) nebo dokonce podruhů (21.5 %). Podobnou pozici měli chalupníci, kterým se ve třetině případů podařilo uzavřít sňatek s dcerou sedláka. Dalších 13 % se oženilo s dcerou chalupníka, pětina chalupníků se oženila s dcerou domkáře a další pětina s dcerou podruha. Domkáři i domkáři–řemeslníci si nevěstu mezi chalupníky a sedláky vybírali ve čtvrtině případů. V další volbě se však obě tyto kategorie od sebe lišily. Domkáři–řemeslníci dávali ve 28 % případů přednost dcerám domkářů, nevěst pocházejících s vrstvy domkářů–řemeslníků bylo poměrně málo (necelých 6 %). Poměrně velká skupina nevěst pocházela rovněž z řemeslnické vrstvy (22 %). Domkáři–řemeslníci se vůbec nejméně ze všech sociálních skupin ženili s dcerami podruhů (11 %). Dcery podruhů si zase naopak nejvíce brali právě domkáři (37 %), dokonce častěji než podruzi. Druhou nejčastější skupinou byly u domkářů nevěsty pocházející rovněž z domkářských vrstev (16 %), dcery domkářů–řemeslníků si domů přivedlo 10.5 % domkářů.

Tabulka 18. Snoubenci podle sociálního původu mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a jejich nevěst při prvním sňatku

Sociální původ ženichů	Sociální původ nevěst								Celkem
	sedlák	chalup.	D+Ř	domkář	úřed.	řem.	podruh	Nezj.	
Sedlák	6	1	1	2	1	1	2	1	15
Chalupník	5	2	1	2	1	1	3	0	15
Dom+řem.	2	3	1	5	1	4	2	1	19
Domkář	3	2	2	2	1	1	7	1	19
Řemeslník	0	0	0	3	0	1	0	0	4
Podruh	1	2	1	4	1	0	5	0	14
Nemanželský	0	1	1	0	0	0	0	0	2
Celkem	17	11	7	18	5	8	19	3	88

D+Ř – domkář–řemeslník

Celkově se dá konstatovat, že 20 % nevěst mužů ze sledované generace mělo selský původ, 13 % chalupnický, 30 % domkářský, 24 % podružský, 8 % pocházelo z řemeslnických rodin a 6 % nevěst bylo dcerami úředníků.

O ženách narozených v letech 1791–1800 lze říci, že se vdávaly za muže z nižších sociálních vrstev, než by odpovídalo sociálnímu původu nevěst jejich vrstevníků (tab. 19). Jedinou výjimku představují dcery sedláků, které měly velmi vysoké šance na zachování svého sociálního statutu. Téměř dvě třetiny těchto žen se vdaly za syna sedláka a dalších 19 % za syna chalupníka. Je ale pravda, že sňatek s mužem stejného sociálního půvo-

du neznamenal automaticky, že v téže kategorii nová manželská dvojice setrvává až do smrti. V případě, že muž se nestal dědicem usedlosti, záviselo sociálního zařazení nového páru do značné míry na rodičích obou snoubenců, respektive na tom, jak dalece jim byli při vstupu do manželství nápomocni.

Tabulka 19. Snoubenci podle sociálního původu žen narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a jejich ženichů při prvním sňatku

Sociální původ nevěst	Sociální původ ženichů								Celkem
	sedlák	chalup.	D+Ř	dom.	úřed.	řemesl.	podruh	nezj.	
Sedlák	20	6	–	3	–	1	1	1	32
Chalupník	1	2	–	1	1	1	4	–	10
Úředník	4	–	–	–	1	–	1	–	6
Domkář+řem.	1	2	3	3	–	3	7	1	20
Domkář	2	–	3	7	1	5	13	2	33
Podruh	0	1	1	2	–	1	6	2	13
Celkem	28	11	7	16	3	11	33	6	114

D+Ř – domkář–řemeslník

Podobné vyhlídky jako dcery sedláků měly ještě dcery úředníků. Jejich výchozí pozice jim rovněž zaručovala dobré vyhlídky do manželství. Dvě třetiny z nich si vzalo syna sedláka, zbylé dívky se vdaly za syna úředníka a řemeslníka. Naopak ženy z ostatních sociálních skupin musely často zažít sociální pokles již při uzavírání svého sňatku. Jejich manželé totiž nejčastěji pocházeli z podružských vrstev (kolem 40 %), a to dokonce i v případě dcer chalupníků. Na rozdíl od mužů nepozorujeme u žen téměř žádné rozdíly v sociálním původu ženichů dcer pocházejících z rodin domkářů a domkářů–řemeslníků.

Tabulka 20. Průměrný sňatkový věk osob narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 při prvním sňatku podle sociálního původu

Sociální původ otce	Muži		Ženy	
	počet	průměrný sň. věk	počet	průměrný sň. věk
Sedláci	15	23.7	32	21.1
Chalupníci	15	23.8	10	23.7
Dom+řem.	19	27.1	20	27.1
Domkáři	19	27.1	33	24.9
Úředníci	-	-	6	24.2
Řemeslníci	4	25.8	-	-
Podruzi	14	26.0	13	25.6
Nemanželský původ	2	27.0	-	-
Celkem	88	25.6	114	24.2
Medián	88	24.5	114	22.5

Celkově lze shrnout, že snoubenci těchto žen sice častěji než snoubenky mužů pocházeli ze selské vrstvy (25 % oproti 20 %), na druhou stranu k chalupníkům patřilo pouze 10 % snoubenců (proti 13 % nevěst) a k domkářům 21 % ženichů (proti 30 %). Naopak z 30 % se budoucí manželé těchto žen narodili v rodinách podruhů (proti 24 % u manželek mužů téže kohorty).

Podíváme-li se na to, jak se na vstupu do manželství odrážel sociální původ snoubenců, uvidíme, že průměrný sňatkový věk byl nepřímo úměrný sociálnímu postavení. Nižší průměrný sňatkový věk tak měli lidé pocházející z vyšších sociálních kategorií – konkrétně sedláků, chalupníků, popř. úředníků. Jedinou výjimku představují muži narození v podružských rodinách (26 let), kteří měli průměrný sňatkový věk nižší než domkáři (kolem 27 let). U žen je závislost průměrného sňatkového věku na původu jasně zřetelná. I když byl celkový průměrný věk žen narozených v letech 1791–1800 poměrně vysoký, vdávaly se dcery sedláků velmi brzy (v průměru v 21 letech), dcery úředníků a chalupníků mezi 23–24 lety, domkářské dcery mezi 25–27 lety a dcerám podruhů bylo při sňatku v průměru kolem 26 let (tab. 20).

Tabulka 21. Průměrný sňatkový věk snoubenců osob narozených na Št'áhlavsku v letech 1791–1800 podle jejich sociálního původu

Původ narozených 1791–1800	Všichni ženichové		Z toho známo datum narození		Všechny nevěsty		Z toho známo datum narození	
	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk
Sedláci	32	27,6	16	25,1	13 (12)	22,8 (21,0)	6 (5)	22,8 (18,7)
Chalupníci	10	28,6	3	30,8	13	20,9	6	19,7
Dom+řem.	20	31,1	10	30,2	15	25,2	8	24,8
Domkáři	33	25,4	16	24,4	18	23,1	7	22,9
Úředníci	6	32,0	2	35,5	-	-	-	-
Řemeslníci	-	-	-	-0	4	22,1	3	20,5
Podruzi	13	32,3	6	35,0	11	24,3	6	24,3
Nemanžel.	-	-	-	-	2	23,0	2	23,0
Celkem	114	28,4	54	27,7	76 (75)	23,2 (22,9)	38 (37)	22,8 (22,3)
Medián	114	26,0	54	25,5	76	23,0	38	21,5

Poznámka: V řádku „sedláci“ je v závorkách průměrný sňatkový věk bez níže popsaného případu Josefy Šmolíkové, která se vdávala ve 43 letech.

Z výzkumu průměrného sňatkového věku snoubenců osob narozených v letech 1791–1800 vyplývá, že snoubenky sledovaných mužů měly v průměru o 1.5 roku nižší sňatkový věk než ženy narozené v kohortě,

zatímco snoubenci sledovaných žen měli naopak průměrný sňatkový věk více než o 2.5 roku vyšší než muži narození v kohortě (tab. 21 a 22).³⁰ Z této situace vyplývá, že muži narození v kohortě se ženili dříve a brali si tedy mladší nevěsty, zatímco ženy narozené v kohortě se vdávaly později za starší muže. Věkový rozdíl mezi manželi zůstával tedy přibližně stejný.

Nejmladší nevěsty (v průměru 20–21leté) měli synové sedláků a chalupníků, snoubenky synů domkářů a řemeslníků se vdávaly v průměru mezi 22.–23. rokem a budoucí manželky synů podruhů a domkářů–řemeslníků mezi 24.–25. rokem. Naproti tomu nejmladší ženichy měly domkářské dcery. Zajímavé je, že ačkoli se tyto ženy samy vdávaly až téměř v 25 letech, byli jejich ženichové starší v průměru pouze o čtvrt roku. Ženichům selských a chalupnických dcer bylo nejčastěji mezi 27–28,5 roky; snoubenci žen z ostatních sociálních kategorií už byli výrazně starší – bylo jim v průměru nad 31 rok.

Tabulka 22. Průměrný sňatkový věk snoubenců osob narozených na Št'áhlavsku v l. 1791–1800 podle sociálního původu snoubenců

Původ snoubenců	Všichni ženichové		Z toho známo datum narození		Všechny nevěsty		Z toho známo datum narození	
	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk	počet	prům. věk
Sedláci	29	28.3	14	28.1	17 (16)	22.4 (21.1)	11 (10)	22.6 (20.5)
Chalupníci	10	24.8	7	24.1	9	21.8	2	22.5
Dom+řem.	7	30.6	7	30.6	7	22.9	4	21.0
Domkáři	16	29.3	11	25.0	18	23.3	14	22.9
Úředníci	3	29.0	0	–	4	20.6	1	21.5
Řemeslníci	11	26.0	5	28.5	5	27.5	1	29.5
Podruzi	32	30.4	9	30.4	16	24.1	5	23.5
Otec neznám	6	24.5	0	–	0	–	0	–
Celkem	114	28.4	54	27.7	76 (75)	23.2 (22.9)	38 (37)	22.8 (22.3)
Medián	114	26.0	54	25.5	76	23.0	38	21.5

Poznámka: V řádku „sedláci“ je v závorkách průměrný sňatkový věk bez níže popsaného případu Josefy Šmolíkové, která se vdávala ve 43 letech.

Jak již bylo poznamenáno, snoubenky mužů pocházejících z kohorty měly v průměru výrazně nižší sňatkový věk než ženy pocházející z kohorty. Tento rozdíl je nejmarkantnější u sociální vrstvy domkářů a

³⁰ Průměrný sňatkový věk snoubenců byl ovšem vypočítáván většinou na základě pouze matričního věku, který mohl být vyšší – viz pozn. u tab. 17.

podruhů. Zatímco „snoubenky“ pocházející z těchto sociálních kategorií se vdávaly v průměru mezi 23.–24. rokem, ženy ze sledované generace až mezi 25. až 27.5 rokem. Naopak muži narození v kohortě a pocházející z podružských vrstev se ženili v průměru mezi 25.–26. rokem, kdežto snoubenci žen ze sledované generace výrazně později – až kolem 31. roku. Stejně tak byl značně vyšší i průměrný sňatkový věk „snoubenců“ pocházejících z domkářských kategorií.

Tabulka 23. Věkový rozdíl mezi osobami narozenými na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a jejich snoubenci

Věkový rozdíl (dokončené roky)	Ženichem muž narozený 1791–1800		Nevěstou žena narozená 1791–1800		Oba snoubenci narozeni 1791–1800	
Ženich starší než nevěsta	25	69,4	27	60,0	14	56,0
15 a více let	2	5,6	2	4,4	0	0
10–14 let	2	5,6	7	15,6	0	0
5–9 let	6	16,7	9	20,0	2	8,0
4	4	11,1	1	2,2	2	8,0
3	5	13,9	1	2,2	3	12,0
2	2	5,6	3	6,7	2	8,0
1	4	11,1	4	8,9	2	8,0
Stejně staří	3	8,3	4	8,9	3	12,0
Ženich mladší než nevěsta	8	22,2	11	24,4	8	32,0
1	4	11,1	4	8,9	4	16,0
2	2	5,6	3	6,7	2	8,0
3	0	0	1	2,2	0	0
4	1	2,8	1	2,2	1	4,0
5	1	2,8	0	0	0	0
10 a více let	0	0	2	4,4	0	0
Celkem	36	100,0	45	100,0	25	100,0

Mezi snoubenci tedy převažovaly případy, kdy byl muž starší než žena, a to většinou do pěti let (tab. 23).³¹ Při podrobnějším pohledu však vidíme, že existovaly významné rozdíly v závislosti na tom, kdo z obou manželů pocházel ze sledované skupiny narozených. Fakt, že průměrný

³¹ Sabina Dušková uvádí pro sňatky v Ústí nad Labem v letech 1800-1829 podobný podíl v základním rozdělení věkového rozdílu mezi manželi (starší než muži jsou ženy v Ústí nad Labem rovněž ve 22% případů); v případech, kdy byl ženich starší než nevěsta, býval ve srovnání se Štáhlavami však muž často výrazně starší – nejčastější rozdíl mezi manžely je 5-14 let, starších než 14 let je stále ještě 14% snoubenců. In: Sabina Dušková, Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století. In: *Historická demografie* 24, 2000, s. 109-162, zde s. 122.

věk snoubenců žen pocházejících z kohorty byl dosti vysoký, se projevil i na věkových rozdílech. U této skupiny byli totiž muži starší než pět let ve dvou třetinách případů, v nichž byl muž starší než žena. Třetina ženichů byla dokonce starší o více než deset let. Naproti tomu, pokud se oba snoubenci narodili ve sledované generaci, věkové rozdíly mezi nimi byly mnohem menší. Ani jeden ženich nebyl starší více než o devět let než jeho manželka a většina nevěst byla mladší maximálně o tři dokončené roky. Podobně u snoubenců pocházejících z kohorty bylo o čtvrtinu více případů, v nichž byli oba manželé stejně staří (věkové rozdíl do jednoho dokončeného roku v obou směrech). A dokonce ve třetině případů byli ženiši mladší než jejich nevěsty, i když tento rozdíl byl jen výjimečně vyšší než dva roky.

Zbývá nám podívat se na sňatky z hlediska rodinného stavu snoubenců. Pokud se muž narozený ve sledované skupině ženil poprvé, vybíral si téměř vždy svobodnou dívku (tab. 24). Naproti tomu ženy narozené v l. 1791–1800 se za vdovce vdávaly častěji. Asi u každého sedmého až osmého sňatku, u něhož byla nevěstou žena pocházející ze sledované kohorty, byl ženich již ovdovělý.

Tabulka 24. První sňatky osob narozených na Štáhlavsku v l. 1791–1800 podle rodinného stavu

Narození ve sledované generaci	Oba svobodní		Partner vdova/vdovec		Nezj.	Celkem
	počet	%	počet	%		
Muži	81	97.6	2	2.4	2	83
Ženy	97	86.6	15	13.4	4	112
Celkem	178	91.3	17	8.7	6	195

Sociální postavení mužů v době jejich ekonomické aktivity

Budoucí sociální postavení jedince významně ovlivňoval jeho původ. Nejlepší šance na alespoň zachování stejné sociální pozice, jako byla ta otcova, měli především dědici otcovských usedlostí. Generace dětí narozených v letech 1791-1800 byla vybrána i proto, že je možné zjistit, jakým způsobem otec svého dědice vybíral a zda se v této oblasti od sebe lišily rodiny vzniklé před a po rokem 1788 (viz graf).³² Vlastníkem

³² K dědickému právu v Čechách viz Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. stol.*, Praha 1963; Jaromír Sedláček, *Vývoj právních předpisů o selských usedlostech v Čechách a na Moravě od polovice 18. století*, *Právní praxe* 9, 1944—45, s. 126—135; Eduard Maur, *Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.-18. Jahrhundert*, *HD* 20, 1996, s. 93-118. Josef

minimálně jedné usedlosti bylo během svého života celkem 168 otců, jimž se v letech 1791 až 1800 narodilo dítě. Většinu těchto usedlostí jejich hospodáři převedli na některé ze svých dětí. Celkem v šesti případech se dítě nemohlo dědicem stát, neboť otec usedlost držel pouze jako prozatímní hospodář a vlastníkem další nemovitosti se již nestal. Při zjišťování, jak často hospodáři převáděli usedlosti na své děti, se ukázaly zajímavé rozdíly mezi rodinami založenými před a po roce 1788.

Obecně je možné konstatovat, že hospodáři, kteří se ženili před rokem 1788, měli větší tendenci zachovat usedlost pro následující generaci. Důležitou byla v této souvislosti okolnost, zda tito muži vlastnili jednu nebo více usedlostí. Držitelem druhé popřípadě další usedlosti se hospodáři stávali většinou proto, že chtěli či byli nuceni změnit své sociální postavení – buď se jim ekonomicky dařilo, a pak chtěli tento svůj úspěch zúročit koupí větší usedlosti, nebo se naopak dostali do dluhů, které je donutily stávající usedlost prodat či vyměnit za levnější nemovitost. Zcela přirozeně v těchto případech hospodáři nejdříve prodali svou první usedlost a pak teprve koupili usedlost druhou. Pouze menšina hospodářů vlastnila dvě usedlosti zároveň, popřípadě si koupila druhou usedlost poté, co první nemovitost odstoupila dítěti. Odstoupení usedlosti dítěti bylo naopak typické a velmi časté u usedlostí, které jejich hospodáři drželi jako druhé v pořadí.

Konkrétně lze říci, že 83 % z 66 mužů, kteří se ženili před rokem 1788 a během svého života vlastnili pouze jednu usedlost, předalo tuto usedlost některému ze svých dětí; dalších 5 % mužů zvolilo za dědice svou manželku, která ovšem nakonec usedlost rovněž předala dítěti. Pouze 11 % hospodářů prodalo svou jedinou usedlost nepřibuznému kupci. Vlastníci dvou a více usedlostí volili prodej první usedlosti mnohem častěji – v 52 % z 21 případů. Některé z dětí dostalo otcovu první usedlost celkem ve třetině případů, zbylé převody se uskutečnily v rámci širší rodiny. U druhých a dalších usedlostí se novými hospodáři stávaly téměř výhradně děti odstupujících hospodářů. Prodej nemovitosti cizímu kupci se uskutečnil pouze v 5 % případů.

Budeme-li zkoumat druhou skupinu hospodářů – totiž muže, kteří se ženili až po roce 1788 – zjistíme, že tito hospodáři usedlost častěji prodali cizímu kupci, a to na úkor vlastních dětí. Z mužů vlastnících jednu usedlost uskutečnilo převod ve prospěch dítěte 71 % z 56 otců (jeden otec určil za dědičku manželku, která usedlost později převedla na syna). Cizímu kupci

---

Grulich, Poddanská nemovitost a dědické právo na Táborsku. Vřesecká rychta v letech 1625-1825. In: *Jihočeský sborník historický* 65, 1996, s. 34-42.

prodalo usedlost 24 % těchto mužů. Rovněž vlastníci více usedlostí volili nyní častěji prodej cizímu kupci – u první usedlosti dosáhl tento prodej téměř dvou třetin z celkových 16 případů. Naopak některé z dětí se stalo hospodářem pouze čtvrtiny prvních usedlostí. Rovněž u druhých usedlostí byl podíl prodaných usedlostí vyšší ve srovnání s převody hospodářů, kteří se ženili před rokem 1788 (19 % oproti 5 %). I tento rozbor ukazuje, že muži zakládající rodiny až po roce 1787 byli aktivnější ve vyhledávání příležitostí, jak změnit svůj sociální status, a že se tedy vyznačovali větší mobilitou.

Rozdíly mezi rodinami vzniklými před a po roce 1787 jsou patrné rovněž při výběru dědice otcovské usedlosti. Všechny převody usedlostí, v nichž se novým hospodářem stal potomek předchozího držitele, se uskutečnily až po změně dědického práva v roce 1787. Přesto se však nestalo, a ani to nebylo v praxi možné, že by otcové ve všech případech akceptovali novou dědickou úpravu. Hospodáře, jejichž děti byly roku 1787 již dospělé či dospívající, mohla nová úprava dědického řádu zastihnout v situaci, kdy svého nejstaršího syna, jenž měl být určen za dědice usedlosti, zabezpečili již jinak. I v případech, kdy nejstarší syn prozatím žádnou vlastní usedlost nedoručil, nebylo většinou dost dobře možné sebrat dědické právo nejmladšímu synovi, který vyrůstal s vědomím, že jednou otcovskou usedlost převzme. Někteří hospodáři navíc preferovali za budoucího dědice nejmladšího syna, neboť tento výběr jim umožňoval delší vlastní aktivní hospodaření. Nejstaršího syna volili za dědice především otcové, kteří sami již dál hospodařit nechtěli, popřípadě kterým vedení hospodářství znemožňoval jejich zdravotní stav. Navíc hospodáři nebyli novou dědickou úpravou striktně vázáni. O rok dříve, v roce 1786, byl totiž vydán dvorský dekret, který mj. přiznával poddaným na zakoupených statcích právo pořizovat o těchto usedlostech testamenty.³³ Otcova poslední vůle, která mohla mít jak písemnou, tak ústní formu, měla tedy přednost před ustanoveními patentu z 3. 4. 1787, která byla uplatňována na ostatní případy, v nichž hospodář zemřel bez zanechaného posledního pořízení.³⁴

Muži, kteří se oženili před rokem 1788, se nejčastěji drželi starší zvyklosti, že dědicem se stává nejmladší hospodářův syn. Pokud měli možnost volby (tj. dospělosti se dožili alespoň dva synové), přiklonili se

---

³³ Na důležitost dekretu poukazuje K. Grünberg, *Die Bauernbefreiung*, s. 410–411.

³⁴ Důsledky změny dědického práva pro venkovskou rodinu jsem se zabývala in: Alice Klášterská–Velková, *Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století*. In: *Časopis Národního muzea – řada historická* 167, 1999, s. 53–73.

k tomuto řešení téměř v polovině případů. V další téměř čtvrtině případů volili otcové za dědice již nejstaršího syna. Zajímavé je, že poměrně velký prostor se nabízel i dalším hospodářovým synům – ve 12 % případů se dědicem stal druhý nejstarší hospodářův syn a v dalších 10 % syn prostřední. Je možné, že šlo právě o případy, kdy byl nejstarší hospodářův syn, který se měl podle nového dědického řádu stát držitelem otcovské usedlosti, již zabezpečen jinde. U mužů, kteří se ženili až po roce 1787, dostali jiní synové než nejmladší či nejstarší šanci stát se hospodářem po svém otci pouze u 6 % případů. Při výběru dědice se však u této druhé skupiny otců poměr mezi nejmladším a nejstarším synem zcela obrátil. Nejstarší syn se stal dědicem v téměř polovině případů, nejmladší syn byl vybrán necelou čtvrtinou otců.

Velmi zajímavá je pozice dcer jakožto dědiček otcovské usedlosti. V 18. století se dcery stávaly držitelkami usedlosti většinou pouze v případech, kdy otec neměl syna, resp. když se žádný ze synů nedožil dospělosti. Navíc se dcera stávala hospodyní téměř výhradně prostřednictvím svého manžela. To se koncem 18. století mění.³⁵ Žena se mohla stát držitelkou usedlosti, i když nebyla provdána, a vdova po hospodáři se rovněž mohla rozhodnout, zda chce dále sama hospodařit, nebo zda usedlost či její část předá synovi. V 19. století dochází v této oblasti k dalším změnám. Poměrně často se můžeme setkat s tím, že otec předal svou usedlost raději dceři, a to i přesto že měl syna. Tato praxe se nejvíce ujala mezi domkáři – rodiny založené po roce 1787 ji uplatnily téměř ve třetině případů. K rozšíření tohoto jevu napomohla rostoucí mobilita domkářských dětí. V době, kdy otec-domkář zemřel, nebo kdy se rozhodl předat usedlost svému nástupci, nebyli mužští dědici často k dispozici, neboť např. vandrovali nebo sloužili v armádě. K preferenci dcery před synem ovšem docházelo i u sedláků. Důvodem zde většinou byla špatná ekonomická situace odstupujícího hospodáře. Pokud byl sedlák značně zadlužen, nemohl mu převod usedlosti na syna zajistit prakticky žádné prostředky nutné k úhradě dluhů, neboť syn disponoval pouze majetkem získaným od otce. Naproti tomu zeť mohl přinést hotové peníze, které odstupující hospodář využil jak pro splacení dluhů, tak pro zabezpečení svých dalších dětí.

Při výběru dědice hrála přirozeně roli i velikost usedlosti. Nová zásada, podle níž se dědicem usedlosti měl stát napříště nejstarší hospodářův syn, se ujala nejrychleji mezi domkáři. Zde otec dřívějším převedením usedlosti, které bylo s akceptováním nejstaršího syna spojené, většinou nic neztrácel. Zdrojem jeho obživy bylo buď řemeslo, nebo námezdní práce, a pokud si

---

³⁵ Patentem O právě dědickém na selských statcích v Čechách vydaným 26. 5. 1791. In: AČ 25, s. 307–309.

otec vymínil v předávané nemovitosti byt, nemuselo se pro něj prakticky nic změnit. Muži, kteří zakládali rodinu před rokem 1788 a vlastnili domkářskou usedlost, vybrali nejstaršího syna za dědice v 35 % případů – sedláci a chalupníci naproti tomu pouze v 10 %. U druhé skupiny mužů uzavírajících sňatek až po roce 1787 nenalezneme v preferenci nejstaršího syna téměř žádný rozdíl. Obě hospodářské kategorie se ovšem odlišovaly i od sebe navzájem. Lze říci, že chalupníci se nejvíce drželi zvyklostí uplatňovaných v 18. století. Ti, kteří se ženili před rokem 1788, vybírali v 70 % případů za dědice nejmladšího syna, chalupníci ženící se po roce 1787 preferovali nejmladšího syna stále ještě ve 40 % případů. Ještě jeden rys odlišoval chalupníky od ostatních mužů. U chalupníků nedošlo nikdy k tomu, že by dali přednost dceři před synem.

Provedený rozbor dědické praxe svědčí o tom, že hospodáři po roce 1787 volili svého nástupce především na základě konkrétní rodinné i hospodářské situace. Pokud to bylo pro ně výhodnější – např. pokud chtěli hospodařit co nejdéle nebo pokud se jim podařilo starší syny zabezpečit jinak – vybírali za dědice nejmladšího syna, nebo třeba dali přednost dceři před synem.³⁶ Přesto však s postupem doby stále narůstala řada rodin, které znění patentu přijaly za své. Ukázalo se tedy, že patent z roku 1787 nebyl nařízením, které by šlo proti duchu dědické praxe či proti zájmu hospodařících poddaných. Spolu s udělením testamentárního práva vytvořil patent pro majitele venkovských usedlostí širší manévrovací prostor, který umožnil nalézt pro rodinu nejvýhodnější řešení. V průběhu 19. století se otcové při výběru dědice své usedlosti stále více přikláněli na stranu nejstaršího syna, čímž povědomí o dědickém právu nejmladšího syna prakticky vymizelo.³⁷

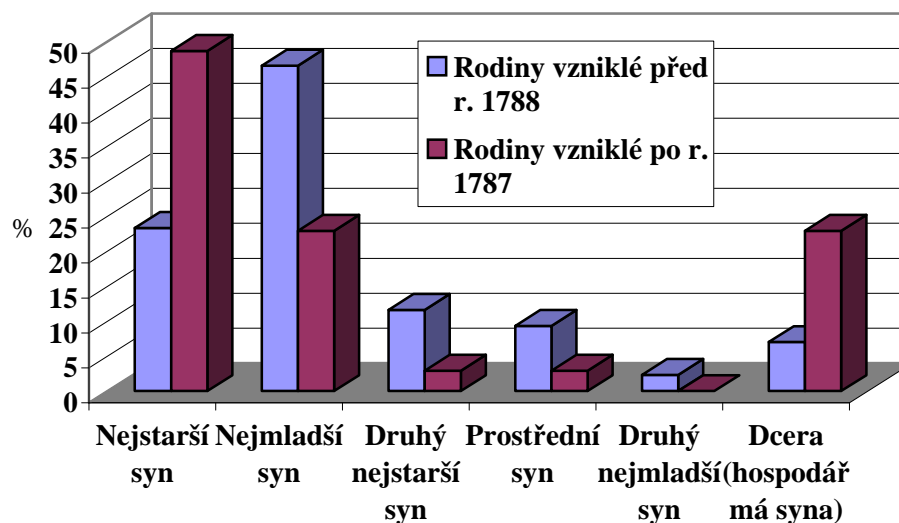
Podívejme se nyní blíže na osudy oněch 153 mužů, kteří se vyskytovali v pramenech místní provenience i po 15. roce svého života. Zdaleka ne všichni tito muži zůstali ve sledovaných lokalitách po celý zbytek svého života. Naopak, pouze necelá polovina z nich (71) v analyzovaných lokalitách zemřela. Z lidí, kteří rodnou vesnici opustili, odešla poměrně

---

³⁶ Hermann Zeitlhofer ukazuje, že v jihočeských Kapličkách přetrvávala ještě na počátku 19. století preference nejmladšího syna, resp. že při výběru dědice usedlosti neexistoval jednoznačný model. In: H. Zeitlhofer, *Besitztransfer und sozialer Wandel in einer ländlichen Gesellschaft der Frühen Neuzeit. Das Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640-1840*. Diss. Universität Wien 2001, s. 162-163.

³⁷ K výběru dědice viz též Joan Thirsk, The European debate on customs of inheritance, 1500–1700. In: Jack Goody – Joan Thirsk – Edward Palmer Thompson, *Family and Inheritance: Rural Society in Western Europe 1200–1800*. Cambridge 1976, s. 177 až 191.

Graf 1. Výběr dědice otcem, jemuž se narodilo dítě v letech 1791-1800

velká část natrvalo již v době odchodu do čelední služby, popřípadě na vandr. Ještě před dosažením 15. roku takto mizí z evidence 8.5 % mužů, jejichž rodiče ve sledovaných obcích zůstali. Před dovršením 20. roku stoupá tento podíl na 35 % a další čtvrtina mužů odchází mezi 20. a 25. rokem svého života. Odchody v pozdějším věku již tak časté nebyly. Lze tedy rekapitulovat, že tři čtvrtiny mužů, kteří se trvale ve sledovaných lokalitách neusadili, odešli do 30. roku svého života, tedy většinou dříve, než založili rodinu.

Tento výsledek nepřekvapuje, neboť právě lidé v této věkové kategorii měli nejvíce příležitostí ke změně. Odhlédneme-li od mužů, kteří z evidence mizí proto, že byli odvedeni na vojnu, kde také zemřeli, odcházelo mnoho mužů do 30 let na vandr či do čelední služby. Pokud se jim při jejich novém pobytu nabídky výhodnější podmínky pro budoucí existenci či pokud si v novém působišti vybrali nevěstu, ke které se po svatbě přestěhovali, je logické, že se domů již nevrátili. Po 45. narozeninách změnilo své působiště již jen 10 % mužů, nejstaršímu muži, jenž mizí z evidence, bylo 60 let. U starších věkových kategorií již ovšem zřejmě nešlo vždy o migraci spojenou se změnou životního stylu, spíše se jednalo o rodiče, kteří se z nějakého důvodu rozhodli odstěhovat k jině bydícím dětem.

I v tomto případě migrace souvisela v první řadě se sociálním původem sledovaných mužů a potom rovněž i s pozicí, kterou se jim podařilo vybudovat po svém osamostatnění (tab. 25 a 26). Lze říci, že u lidí pocházející z nižších, zvláště neusedlých vrstev, byla migrace značná, protože tito lidé neměli doma přílišnou šanci na vylepšení svého statutu.

Tabulka 25. Místo úmrtí mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 podle sociálního původu

Sociální původ	Celkem	Místo úmrtí					
		ve sledovaných obcích		jinde		na vojně	
		počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	19	11	57.9	6	31.6	2	10.5
Chalupníci	27	10	37.0	14	51.9	3	11.1
Dom+řem.	26	15	57.7	10	38.5	1	3.8
Domkáři	36	19	52.8	12	33.3	5	13.9
Úředníci	3	1	33.3	2	66.7	0	0
Řemeslníci	7	3	42.9	4	57.1	0	0
Podruzi	30	10	33.3	17	56.7	3	10.0
Otec neznám	5	2	40.0	2	40.0	1	10.0
Celkem	153	71	46.4	67	43.8	15	9.8

Pokud muži v průběhu svého života získali selský grunt, zůstali na něm většinou až do své smrti. Jejich pozice jim přinášela dostatečnou sociální i ekonomickou jistotu, takže tito muži neměli důvod se stěhovat jinam. Spolu se sedláky měli tendenci zůstat v místě, kde si dopomohli k usedlosti, i domkáři. Muži, kteří pocházeli z domkářské vrstvy a jako domkáři zůstali i po svém sňatku, nemohli příliš doufat v to, že by si jinde mohli dopomoci k výrazněji lepšímu postavení. Vlastnictví domku jim poskytovalo alespoň základní jistotu. Naproti tomu řemeslníci a především podruzi, kteří svým odchodem neměli téměř co ztratit, odcházeli ze svých rodišť poměrně často.

Při rozhodování o svém odchodu museli lidé zvážit především to, že ve vzdálenějších lokalitách nebudou moci v případě potřeby využít příbuzenské sítě, která by jim poskytla pomoc.³⁸ Na druhou stranu všichni neodcházelí úplně do neznáma, nýbrž šli na místo, o němž jim informace zjistil někdo z přátel nebo z rodiny, jak to můžeme pozorovat u žen odcházejících za službou do Prahy, které často vyhledaly místo i svým sestrám.

Pokusme se nyní, přestože nejde o úplně identické skupiny, srovnat migraci mužů narozených v kohortě s migrací jejich otců. Vidíme, že obě skupiny vykazují určité společné rysy – nejčastěji měli tendenci setrvávat na místě muži, kteří si dopomohli k selskému gruntu, popřípadě k domkářské usedlosti, naopak nejvíce odcházeli řemeslníci a podruzi. Přesto však se zdá, že u mužů narozených v letech 1791–1800 byla tendence k migraci celkově větší než u jejich otců (tabulky 10 a 26). Více než tři čtvrtiny mužů, jimž se narodilo dítě v letech 1791–1800, zemřely ve sledovaných

³⁸ D. W. Sabeau, *Aspects of kinship behaviour*, s. 98.

lokality (u mužů, kteří se v těchto lokalitách rovněž narodili, přesáhl tento podíl dokonce 90 %), oproti tomu synové těchto mužů zůstali v rodných obcích pouze z 50 %. Tento odliv postihl všechny sociální kategorie bez rozdílu, nejzřetelnější je dokonce v nejvyšších vrstvách, kde bychom předpokládali větší stabilitu.

Tabulka 26. Místo úmrtí mužů narozených na Štáhlavsku v l. 1791–1800 podle nejvyšší známé dosažené sociální pozice

Nejvyšší dosažená sociální pozice	Celkem	Místo úmrtí					
		ve sledovaných obcích		jinde		na vojně	
		počet	%	počet	%	počet	%
Sedláci	8	7	87.5	1	12.5	0	0
Chalupníci	14	6	42.9	8	57.1	0	0
Dom+řem.	20	16	80.0	4	20.0	0	0
Domkáři	14	12	85.7	2	14.3	0	0
Úředníci	4	2	50.0	2	50.0	0	0
Řemeslníci	36	11	30.6	20	55.6	5	13.8
Podruzi	53	17	32.1	28	52.8	8	15.1
Vojáci	2	0	0	0	0	2	100.0
Neznámo	2	0	0	2	100.0	0	0
Celkem	153	71	46.4	67	43.8	15	9.8

Muži narození v letech 1791–1800, kteří dosáhli pozici sedláka, sice zůstávali nejméně migrující skupinou, podíl osob, které svůj statek prodaly a odešly, se však oproti předchozí generaci zdvojnásobil (12,5 % : 6 %). Ještě zajímavější byla situace u mužů, kteří se stali chalupníky. Podíl mužů volící migraci se v této vrstvě dokonce zosminásobil – u otců se počet mužů zemřelých mimo sledované lokality pohyboval kolem 7 %, synové zemřeli jinde již v 57 % případů. Přitom zdaleka nešlo o muže, kteří by se narodili v rodině sedláka, a s pozicí chalupníka se tak mohli cítit nespokojeni. Taková situace mohla nastat pouze u dvou z celkového počtu 14 osob; devět mužů pocházelo rovněž z rodin chalupníků, dva muži se narodili domkářům-řemeslníkům a otec posledního chalupníka byl dokonce podruh. Tato skupina se tedy ukazuje být z hlediska migrace nejprogresivnější – její majetek nebyl až tak veliký, aby ji svazoval s místem původu, zároveň byl dost slušný na to, aby bylo možné získat prodejem kapitál, s nímž by šlo pokusit se vybudovat si výhodnější pozici někde jinde.

Poměrně velkou stabilitou srovnatelnou s vrstvou sedláků se podobně jako u předchozí generace vyznačují domkáři, resp. domkáři-řemeslníci. Také u nich se sice podíl migrujících osob zdvojnásobil až ztrojnásobil, přesto však celkově nepřesáhl 15–20 %. Největší migrací se v generaci

otců, jejichž děti se narodily v letech 1791–1800, vyznačovala skupina podruhů a řemeslníků. Jak jsem již ukázala výše, u této skupiny značně záleželo na tom, zda její příslušníci ze sledovaných lokalit pocházeli, či do nich přišli až v dospělosti. Muži, kteří se ve sledovaných obcích narodili, zde také z 80 % zemřeli, migrující podruzi zůstali v analyzovaných obcích z 64 %, řemeslníci dokonce pouze ze 40 % případů. Muži narození v letech 1791–1800, kteří v dospělosti dosáhli pozice řemeslníka či podruha, své rodné obce opouštěli ještě častěji – z obou těchto sociálních vrstev odešly téměř dvě třetiny mužů. S tímto prostým konstatováním se ovšem není možné spokojit, neboť výše uvedená čísla by mohla svádět k mylné interpretaci. Ve skutečnosti jsou do skupiny řemeslníků a podruhů ze značné míry zařazeni lidé, kteří původně pocházeli z vyšších sociálních vrstev, v rodné obci se však nepokusili vybudovat si nějakou lepší pozici a po opuštění rodičovského domu volili rovnou odchod jinam. Nejvýrazněji je tato situace patrná v kategorii podruhů, z nichž 28 % mužů mělo selský nebo chalupnický, dalších 32 % pak domkářský původ. Pouze 34 % mužů pocházelo z řemeslnických nebo podružských rodin. V zásadě lze tedy konstatovat, že tato skupina v sobě skrývá jak muže, kteří volili odchod proto, že jim jejich sociální původ v rodné obci neposkytoval vyhlídky na sociální vzestup, tak syny pocházející z poměrně dobře situovaných rodin, kteří se rozhodli raději zkusit štěstí v neznámu, než by se spokojili s tou jistotou, kterou jim mohli zajistit jejich rodiče.

Podívejme se nyní na to, jakého nejvyššího sociálního postavení dosáhli muži narození na Štáhlavsku v letech 1791–1800. Zajímavé bude hlavně zjištění, kolika mužům se podařilo udržet si výchozí sociální pozici a kolik zažilo dokonce sociální vzestup (tab. 27).

Tabulka 27. Nejvyšší dosažená sociální pozice mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 podle sociálního původu

Sociální původ	Nejvyšší dosažená sociální pozice									Celkem
	sedl.	chal..	D+Ř	dom.	úřed.	řem.	pod.	voják	nez.	
Sedláci	7	2	2	2	0	2	4	0	0	19
Chalupníci	1	9	1	0	0	4	11	0	1	27
Dom+řem.	0	2	10	0	0	12	2	0	0	26
Domkáři	0	0	4	8	1	4	17	2	0	36
Úředníci	0	0	0	0	1	1	1	0	0	3
Řemeslníci	0	0	2	0	0	3	2	0	0	7
Podruzi	0	1	1	3	2	8	15	0	0	30
Nemanželský původ	0	0	0	1	0	2	1	0	1	5
Celkem	8	14	20	14	4	36	53	2	2	153

Lze říci, že jednotlivé sociální kategorie se příliš neodlišovaly v tom, jak velký podíl mužů si zachoval postavení svých otců. U usedlých kategorií a úředníků se tento podíl pohybuje mezi 33–38 %. Toto číslo bylo ve skutečnosti pravděpodobně vyšší, neboť tabulka 28 zachycuje nejvyšší dosaženou pozici do doby, do níž sledovaní lidé zůstávali ve svých rodištích. Jinde ovšem mohli svoje dosavadní postavení vylepšit. Proto bude ohledně sociální mobility přesnější, budeme-li srovnávat nejvyšší dosaženou pozici s původem pouze u těch mužů, kteří se ve sledovaných obcích nejen narodili, ale také zemřeli.

Tabulka 28. Nejvyšší dosažená sociální pozice mužů narozených na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a zemřelých ve sledovaných obcích podle sociálního původu

Sociální původ	Nejvyšší dosažená sociální pozice								Celkem
	sedl.	chal.	D+Ř	dom.	úřed.	řemes.	podr.	voják	
Sedláci	6	0	2	2	0	0	1	0	11
Chalupníci	1	5	0	0	0	0	4	0	10
Dom+řem.	0	1	7	0	0	6	1	0	15
Domkáři	0	0	4	8	0	0	7	1	20
Úředníci	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Řemeslníci	0	0	2	0	0	1	0	0	3
Podruzi	0	0	1	1	1	2	5	0	10
Nemanželský původ	0	0		1	0	1	0	0	2
Celkem	7	6	16	12	2	10	18	1	72

Synové sedláků a chalupníků zůstali v sociální vrstvě svých otců asi z poloviny případů. Deset procent synů chalupníků se dokonce stalo sedláky. Podobně u kategorie domkářů si pětina mužů vylepšila svou pozici tím, že se vyučila řemeslu. Zajímavé jsou kategorie řemeslníků a podruhů. Žádný ze synů řemeslníků, jenž zůstal ve sledovaných lokalitách, nespádl mezi podruhy. Naopak dvěma třetinám těchto mužů se podařilo získat domek a vylepšit si svou pozici ve srovnání se svým původem. Rovněž polovina synů podruhů došla, i když nepříliš výrazného, sociálního vzestupu. Dvacet procent z nich se vyučilo řemeslu a další pětina mužů dokonce získala i domek. Sociální pád postihl citelně především muže z usedlých vrstev. Ze synů chalupníků a domkářů se jich 40 % stalo podruhy, sedláci zase často klesli do skupiny domkářů. Rovněž polovina domkářů–řemeslníků si domek nikdy nekoupila – živila se buď řemeslem, nebo podružskou prací.

Velmi zajímavé je srovnání podílu mužů, kteří ve sledovaných lokalitách zemřeli, na jednotlivých sociálních kategoriích v době jejich naroze-

ní s podílem v době jejich nejlepší ekonomické pozice. Propad v tomto směru nastává především u selských a chalupnických vrstev. Jestliže tito muži patřili v době svého narození v 30 % k synům sedláků a chalupníků, tak v období ekonomické aktivity k této vrstvě patřilo již jen 18 % mužů. Podobně se snížil i podíl synů domkářů (z 28 % na 17 %), u domkářů–řemeslníků ke změnám nedošlo. Naopak poměrně výrazně vzrostlo zastoupení skupiny řemeslníků (ze 4 % na 14 %) a podruhů (z 14 % na 25 %).

Pokud bychom chtěli provést srovnání sociální pozice v době úmrtí se sociálním původem, musíme se podobně jako u výzkumu nejvyššího dosaženého statutu vyrovnat se skutečností, že téměř polovina mužů narozených v letech 1791–1800 zemřela na neznámém místě. Omezíme-li výzkum pouze na muže zemřelé ve sledovaných obcích, zjistíme, že necelá třetina z nich měla v době smrti stejný sociální statut jako v době narození. Ve srovnání se sociálním původem dosáhla lepšího postavení v době smrti jen necelá 3 % mužů. Jako výměnkář či u dítěte dožívala své dny šestina osob. Téměř čtvrtina mužů se až do své smrti živila podružskou prací, dalších 14 % vykonávalo až do smrti řemeslo a u 6 % zaznamenáváme pozici domkáře. Jak žebráci skončila 4 % mužů, další 3 % zemřela ve vojenském stavu.

Tabulka 29. Muži narození na Štáhlavsku v letech 1791–1800 a zemřelí ve sledovaných obcích podle sociální pozice v době úmrtí a podle nejvyšší dosažené pozice

Nejvyšší dosažená pozice	Postavení zastávané v době úmrtí									Celkem
	stejně	výměn.	u dítěte	u příbuz.	podruh	řemeslník	voják	žebřák	neznámé	
Sedláci	3	2	1	1	0	0	0	0	1	8
Chalupníci	4	1	0	0	0	1	0	0	8	14
Dom+řem.	8	3	3	0	0	2	0	0	4	20
Domkáři	6	0	2	0	3	0	0	1	2	14
Úředníci	2	0	0	0	0	0	0	0	2	4
Řemeslníci	8	0	0	0	3	–	5	0	20	36
Podruzi	15	0	0	0	–	0	8	2	28	53
Vojáci	2	0	0	0	0	0	–	0	0	2
Nemanželský původ	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2
Celkem	48	6	6	1	6	3	13	3	67	153
Zemřelí v obcích	48	6	6	1	6	3	1	3	–	72

Plné dvě třetiny z mužů, kteří zemřeli ve sledovaných obcích, si nejvyšší získanou pozici udržely až do své smrti. Z toho, že však pouze u tře-

tiny zemřelých mužů byla tato pozice vyšší nebo shodná se sociálním původem, lze usoudit, že asi třetina mužů narozených a zemřelých ve sledovaných obcích nedosáhla ani postavení svých otců a zažila tedy sociální pád. U některých osob bylo však nižší sociální postavení, než by odpovídalo původu, způsobeno pouze předčasným úmrtím. Průměrný úmrtní věk podruhů a řemeslníků se pohyboval kolem 52 let a byl tak o 7-10 let nižší než u mužů vlastních usedlost.³⁹ Mladších než 30 let zemřelo celkem 12 mužů (17 %), úmrtní věk dalších 14 mužů (19 %) se pohyboval mezi 30 a 50 lety; někteří z nich již měli v době svého úmrtí vybudovanou poměrně solidní pozici (dva byli sedláky, dva chalupníky, tři řemeslníky vlastními domek), na druhou stranu jeden muž zemřel ve vojenském stavu a dalších šest mužů dosáhlo pouze na pozici podruhů (tab. 30) z nich tři pocházeli z chalupnických rodin. Vzhledem k tomu, že se jejich úmrtní věk pohyboval mezi 20 a 33 lety, lze předpokládat, že by v budoucnu mohli svou sociální pozici vylepšit. Nicméně předčasných úmrtí mužů pocházejících z lépe situovaných rodin není tolik, aby mohly změnit celkový charakter sociální mobility, kdy stále více přibývalo osob, které musely v době svého aktivního života rezignovat na svůj sociální původ a spokojit se s nižším sociálním postavením.

Tabulka 30. Muži narození na Štáhlavsku v letech 1791-1800 podle nejvyšší dosažené sociální pozice a věku při úmrtí

Nejvyšší dosažená pozice	Věk při úmrtí					Počet osob	Prům. úmrtní věk
	15-19	20-24	30-49	50-59	60+		
Sedlák			2	2	3	7	60,8
Chalupník		1	1	1	3	6	57,8
Dom+řem			3	4	9	16	62,6
Domkář		3	1	2	6	12	54,4
Úředník	2					2	18,5
Řemeslník		2	4	0	4	10	52,2
Podruh	1	2	3	6	6	18	51,8
Voják	1					1	19,0
Celkem	4	8	14	15	31	72	54,7
%	5,6	11,1	19,4	20,8	43,1	100,0	

* * *

³⁹ K úmrtnímu věku majitelů poddanských nemovitostí Josef Grulich, *Sociální a demografický vývoj jihočeského venkova v 17. a 18. století*. Disertační práce FF UK 2002, s. 327-329.

To, že sociální vzestup nebyl na počátku 19. století vůbec jednoduchý, ukazuje skutečnost, že pouze u tří z 72 mužů, kteří se narodili v letech 1791–1800 a ve sledovaných obcích zůstali až do své smrti, můžeme mluvit o výraznějším zlepšení původní situace. K tomuto zlepšení však došlo spíše shodou okolností než vlastním úsilím těchto mužů. Ve dvou případech hrál důležitou roli sňatek a ve třetím nečekané dědictví.

Nejlepší výchozí pozici měl *Jan Raizer* (*1793), druhorozené dítě Matěje Raizera, k jehož chalupnické usedlosti v Sedlci patřilo 17 str. polí. Jan se jako nejstarší syn stal po smrti svého otce v roce 1803 dědicem usedlosti. Svého dědictví se vzhledem ke svému mládí ujal až roku 1812, rok poté, co se oženil s Marianou Šedivcovou (*asi 1795), dcerou sedleckého sedláka (32 str.). Při převzetí otcovské usedlosti zaplatil všechny dluhy a podíly v celkové výši 188 zl. konvenční měny (dalších 60 zl. představoval podíl matky, která se těchto peněz zřekla).⁴⁰ Jan Raizer si jako hospodář vedl zřejmě dobře a měl i vysokou prestiž, neboť je v pramenech v r. 1823 uveden jako rychtář. V roce 1828 vyměnil svou dosavadní usedlost za plzeňský selský statek o rozloze 42 str. Při této směně doplatil 320 zl. k. m., které šly všechny na dluhy po předchozím sedlákovi.⁴¹ Jan se však nedožil příliš vysokého věku. Zemřel v r. 1837, kdy mu bylo 44 let. Zanechal po sobě pět dětí (dalších pět dětí zemřelo již dříve v dětském věku).

Druhý muž, *Josef Kudlič*, se narodil v roce 1793 jako šesté z celkem osmi dětí ševcovského mistra Jana, který byl od roku 1789 držitelem domku v Plzenci. Josef byl starším ze dvou synů. V této souvislosti je zajímavé, že jeho o dva roky mladší bratr, který se rovněž jmenoval Josef, byl poslán na studie, aby se z něho stal učitel. Snad zde zapůsobil vliv Josefa Šmolíka, chválenického kantora, který oběma synům Jana Kudliče byl za kmotra. Starší Josef se stejně jako jeho otec vyučil ševcem. V letech 1803–1805 byl evidován doma u otce, v roce 1809, kdy mu bylo šestnáct let, je již připomínám jako švec. Josefův jednašedesátiletý otec v červenci 1813 zemřel, a tak se dvacetiletý Josef stal dědicem otcovského domku. Byl povinen vyplatit podíly po 10 zl. vídeňské měny (tj. 4 zl. k. m.) matce a dvěma svým sourozencům, kteří ještě nebyli vybyti (třicetileté sestře Marii, která se vdala v roce 1819, a již zmíněnému osmnáctiletému bratrovi Josefovi). Dále se zavázal poskytnout v domku byt své šedesátileté matce (zemřela v roce 1824).⁴² Čtyři měsíce po otcově smrti se Josef

⁴⁰ PK Rokycany č. 273, fol. 198, r. 1812.

⁴¹ Tamtéž, fol. 199–201, r. 1828.

⁴² PK Plzeň č. 134, fol. 39, r. 1813.

oženil se stejně starou Marií Faberovou, dcerou chalupníka z Plzně (18 str.). Podle svatební smlouvy obdržela Marie od svého otce věnem 150 zl., za což ji Josef učinil spolumajitelkou svého domku.⁴³ V době svatby byla Marie již těhotná, její a Josefův prvorozený syn Jan se narodil necelých šest měsíců po svatbě. Jako další děti přišly na svět v roce 1816 Anna, která po roce a půl zemřela, v roce 1819 Václav Tomáš a jako poslední se v roce 1821 narodila Marie Kateřina.

V únoru 1829 se Josef Kudlič rozhodl koupit od Josefa Holuba další domek v Plzni, za který zaplatil 767 zl. cm (480 zl. složil v hotovosti jako závdavek).⁴⁴ Svůj původní otcovský dům prodal o rok později synovi své sestry Marie a utržil za něj 400 zl. cm.⁴⁵ Někdy v průběhu dalších deseti let si Kudlič ke svému domku přikoupil dominikální pole, jehož velikost však v pramenech není specifikovaná. Toto pole si Kudlič se svou manželkou ponechali k užívání až do smrti i poté, co v roce 1841 svůj domek předali mladšímu synovi Václavovi (učinili tak v den Václavovy svatby) za 360 zl. cm. Vedle pole si pojistili i užívání malé světnice a místo v chlívě pro krávu. Pro svou dispozici si z ceny domku ponechali 100 zl. cm.⁴⁶ Josef Kudlič s manželkou však v domku syna Václava nakonec nezůstali. Zda to bylo proto, že Václav svůj domek později prodal a z Plzně odešel (neznáme jeho datum úmrtí), nebo že si Josef s manželkou zakoupili později ještě další domek, to se vzhledem k ukončení analýzy k roku 1850 nedalo zjistit. Je možné, že se Josef s manželkou přestěhovali k nějakému jinému dítěti (dcera Marie se v roce 1842 provdala za Jana Holuba, syna Josefa Holuba, od něhož Josef Kudlič koupil svůj druhý domek). Josef Kudlič zemřel jako osmašedesátiletý v roce 1861 v Plzni čp. 135. Stejně místo úmrtí udává matrika i u jeho manželky, která ho přežila o více než dvanáct let.

Třetí muž, *Václav Laciný*, se narodil v lednu roce 1798 ve Starém Plzni, více než tři měsíce po smrti svého otce Václava, farského pacholka, který zemřel jako osmačtyřicetiletý. Václav Laciný st. se ženil až v roce 1795, kdy si vzal devětadvacetiletou Terezií, dceru plzeneckého domkáře Josefa Pražáka. Kromě syna Václava se mu narodil pouze syn Jan (*1795, čtrnáct dní po svatbě rodičů), který zemřel nedlouho po svém otci, v březnu 1798. Po smrti svého manžela se Terezie již znovu nevdala a přestěhovala se do otcovského domku, který patřil jejímu o 2,5 roku mladšímu

---

⁴³ PK Blovice č. 133, fol. 309, r. 1813.

⁴⁴ PK Plzeň č. 136, fol. 525–526, r. 1829.

⁴⁵ PK Plzeň č. 134p, fol. 39–40, r. 1830.

⁴⁶ PK Plzeň č. 136, fol. 526–527, r. 1841.

bratrovi Matějovi, kováři a vysloužilému vojákovi (v pramenech je uveden i jako invalida), který se nikdy neoženil a zemřel v roce 1813 ve věku 44 let. Matěj Pražák, který měl pouze sestry, se rozhodl odkázat svůj domek patnáctiletému synovci Václavovi Lacinému. Místo Václava se správy ujala jeho matka († 1834). Václav se vyučil kovářem (v roce 1816 měl pobývat na roudnickém panství) a v roce 1817 se vydal na vandr. Vandroval ještě v roce 1820 a do Plzně se vrátil nejpozději v roce 1824, kdy se oženil s o dva roky mladší Johanou Frosovou, dcerou plzeňského domkáře–krejčího. Také v tomto případě byla Johana v době svatby těhotná. Dcera Alžběta se narodila v lednu 1825, jen čtyři a půl měsíce po svatbě rodičů. Václav Laciný zůstal v domku, který získal vlastně jen shodou okolností a bez vlastního přičinění, až do své smrti v roce 1846. Jeho manželka ho přežila o více než 37 let.

* * *

Naproti tomu mužů, u kterých došlo k sociálnímu poklesu, by bylo možné uvést celou řadu. Většinou šlo o děti pocházející z vyšších vrstev, které se nemohly v původní kategorii udržet především proto, že jim jejich dědické podíly nebyly schopny zajistit totéž postavení, jaké náleželo dědici otcovského statku. Pouze u jediného muže došlo k výraznému sociálnímu poklesu až v průběhu jeho aktivního života. Do zhoršené životní situace se tedy dostal sám, přes dobré výchozí podmínky.

Martin Bastl se narodil v roce 1796 jako osmé z celkem jedenácti dětí plzeňského sedláka Josefa Bastla, jehož hospodářství se postupně roz-rostlo na 86 str. Byl prostředním ze tří synů, kteří se dožili v dospělosti. Vzhledem k tomu, že jeho starší bratr Václav, jenž měl být jako nejstarší syn dědicem otcovské usedlosti, se v roce 1806 výhodně oženil a získal v Plzni jiný selský statek, byl za dědice určen Martin. Jeho otec Josef Bastl zemřel v roce 1814, měsíc po Martinových 18. narozeninách. Při dědickém řízení bylo určeno, že do Martinovy zletilosti bude hospodařit jeho triapadesátiletá matka. Lze předpokládat, že Martin se postupně ujal povinností hospodáře a v lednu 1817, kdy mu bylo dvacet let, se oženil. Za nevěstu si vybral mladičkou, ještě ne šestnáctiletou Annu Císařovou, která pocházela z přibližně stejně velkého plzeňského statku. Během devíti let spolu měli šest dětí, z nichž ovšem žádné nepřežilo první měsíce svého života. Po porodu šestého dítěte zemřela i pětadvacetiletá Anna. Martin Bastl se do roka oženil s dvacetiletou Kateřinou Kuglerovou, rovněž dcerou plzeňského sedláka.

Již za dva roky se však Martin Bastl dostal do takových ekonomických potíží, že musel statek prodat. O jeho předchozí ekonomické

situaci neznáme bohužel příliš podrobností. Když v roce 1814 Bastl statek přebíral, byla jeho hodnota odhadnuta na téměř 5300 zl. v. m. Z toho byl povinen vyplatit 3100 zl. dědické podíly sourozencům, 320 zl. přínosu (věna) matce a 570 zl. dluhů. V pramenech se sice nevyskytují svatební smlouvy mezi Martinem Bastlem a jeho manželkami, ovšem ze zápisu pozemkové knihy víme, že první Bastlově manželce Anně byl jako dědický podíl kromě jedné krávy, čtyř ovcí a vybytí svatby určeno 600 zl. (zřejmě konvenční měny – tj. 1500zl. v. m.).⁴⁷ Ani dědický podíl Kateřiny Kuglerové nebyl malý, obnášel celkem téměř 1800 zl. (měna neudána).⁴⁸ Podle zápisu o prodeji statku z roku 1828 však Martin Bastl neměl odepsaný ani jeden dluh či podíl, se kterými statek přejímal. Bastl sice do zápisu uvedl, že mnoho dluhů již zaplatil a že si na ně opatří kvitance, aby mu kupující tyto dluhy proplatil, ovšem zda to byla pravda a o jak velké částky se jednalo, opět nevíme. V každém případě Bastl statek prodal za 2440 zl. k. m., z čehož dostal hotově pouze 20 zl. k. m., zbylých asi 572 zl. k. m. měl obdržet zhruba do půl roku. Pokud by Bastl dostal ještě další peníze za proplacené dluhy, zdá se nepochopitelné, že by si za tyto finance nekoupil nějakou jinou usedlost. Bastl ovšem zůstal v podruží a jako podruh často měnil místo. Zemřel jako sedmdesátiletý v roce 1867 v plzeňském domku čp. 92, který patřil za havíře provdané dceři jeho sestry a v němž zřejmě přebýval s celou svou rodinou. Pouhých 14 dní po jeho smrti se na hrušce stojící v poli pod Radinou oběsil jeho sedmatřicetiletý syn Václav, který jako svobodný havíř žil rovněž v domku čp. 92. Manželka Kateřina přežila Martina o tři roky.

Mikrohistorický exkurs

Také následující rozbor ukáže, jaké osudy mohly potkat děti pocházející z různě situovaných rodin. K tomuto účelu jsem vybrala tři rodiny, které v rámci zkoumané venkovské společnosti reprezentují vyšší, střední a dolní vrstvu. Snažila jsem se v každé sociální kategorii najít takovou rodinu, v níž se co možná nejvíce dětí, které se dožily dospělosti, narodilo ve sledované generaci. Všechny rodiny zkoumám komplexně včetně širšího sociálního zázemí, zabývám se tedy především postavení otce, původem matky a osudem všech ostatních dětí, tedy i těch, které se nenarodily v l. 1791–1800. Rodiny jsou do sociálních kategorií zařazeny podle postavení otce.

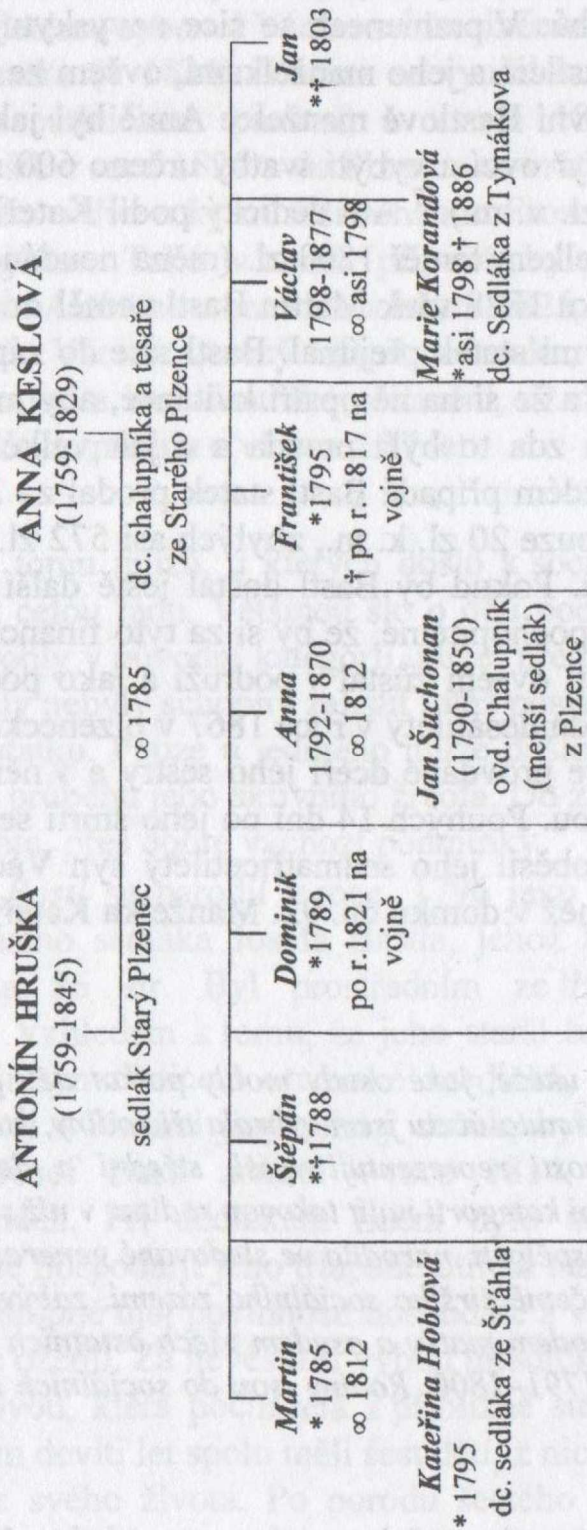
1) Větší sedlák

Antonín Hruška (*1757) se dva měsíce poté, co se v lednu 1785 oženil s Annou Keslovou (*1759), dcerou plzeňského chalupníka, ujal ve Starém

⁴⁷ PK Plzeň č. 135, fol. 364, r. 1815.

⁴⁸ Tamtéž, fol. 761, r. 1816.

1. Rodina Antonína Hrušky

Poznámka: Všechna blíže nespecifikovaná místa narození a úmrtí = Starý Plzenec.

Plzenci otcovského selského statku o rozloze 66 str. Se svojí manželkou měl v letech 1785–1803 celkem sedm dětí, dospělého věku se dožili čtyři synové a jedna dcera. V červnu 1810 odstoupil Antonín Hruška od svého statku téměř 22 str. svému nejstaršímu synovi **Martinovi** (*1785) za to, že se 1/3 bude podílet na otcovu výměnku a za 500 zl. v bankocetlích (100 zl. v. m.), které měly připadnout Antonínově dceři Anně (*1792).⁴⁹ Martin byl vyučený sklenářem, v roce 1803 odešel na vandr, ze kterého se nejpozději roku 1809 vrátil zpět do Plzně. Martin si v listopadu 1812 vzal Kateřinu Hoblovou (*1795), dceru velkého šáhlavského sedláka. Se svou rodinou nakonec z Plzně někdy po roce 1838 odešel.

Druhý Antonínův syn Štěpán (*1788) zemřel čtrnáct dní po svém narození. Další syn **Dominik** (*1789) byl nejpozději v r. 1817 odveden na vojnu, kde zřejmě také zemřel (naposledy je zmiňován v r. 1821, kdy je mu v pozemkové knize určen dědický podíl 300 zl. a 1 kráva, „když z vojny přijde“⁵⁰). Čtvrtým dítětem se stala jediná dcera **Anna** (*1792). Anna zůstala v domě svých rodičů až do června 1812, kdy se vdala za ovdovělého plzeneckého hospodáře Jana Šuchmana (*1790), který je v pramenech označován jako chalupník, i když hospodařil na více než 26 str. půdy. Podle svatební smlouvy však Anna svému manželovi přinesla věnem místo výše zmíněných 500 zl v bankocetlích 200 zl. v. m., které dostala od bratra Martina a dalších 50 zl. v. m. které ji ke svatbě vyplatil otec.⁵¹ Anna zemřela po dvacetiletém vdovství v r. 1870 v otcovském domě, a to i přesto, že měla na usedlosti, kterou vlastnila se svým manželem, zajištěný doživotní výměnek a útočiště mohla hledat i u některého ze svých dětí (minimálně dvě se usadily v Plzenci). Ze usedlosti, kterou vlastnila s manželem a kterou v r. 1848 převzal její syn Josef (*1813), zřejmě odešla po synově smrti (†1866).

Jako pátý v pořadí se v r. 1795 narodil **František**. Až do r. 1813 byl podle pramenů evidován doma, nejpozději v r. 1817 byl však odveden na vojnu, kde rovněž zřejmě zemřel (v r. 1821 již zmiňován není). Nejmladším dítětem Antonína Hrušky se stal **Václav** narozený v r. 1798 (další syn Jan zemřel bezprostředně po svém narození v r. 1803). Ani Václav nestrávil své mládí ve službě, až do svého sňatku zůstal v otcovském domě. Nevíme přesně, kdy se Václav oženil, pravděpodobně v r. 1819 (v únoru 1820 se mu narodilo první dítě). Vzal si přibližně stejně starou Marii Korandovou, dceru sedláka z Tymákova, se kterou měl minimálně osm dětí. V dubnu 1821 předal třiašedesátiletý Antonín Hruška dvaadvacetiletému Václavovi svůj statek, u kterého po odstoupení polí staršímu Martinovi, zbylo 44 str. Zároveň si zajistil výměnek, na kterém zůstal až do r. 1845, kdy jako sedmaosmdesátiletý zemřel

---

⁴⁹ PK Plzeň č. 135, fol. 616–617, r. 1810.

⁵⁰ PK Plzeň č. 135, fol. 626, r. 1821.

⁵¹ PK Blovice č. 133, fol. 235, r. 1812.

(jeho manželka zemřela v r. 1829). Rovněž Václav se dožil vysokého věku. Zemřel jako osmasedmdesátiletý, když celý svůj život spojil s otcovským gruntem. Jeho manželka ho přežila o více než osm let.

2) *Domkář+ řemeslník*

Augustin Petr (*1758) se vyučil tesařem. Poté, co se v r. 1782 se oženil s Magdalenou Kašparovou (*1765), dcerou domkáře ze Lhůty, žil mladý pár první roky u Magdalenina otce. Augustin však v roce 1785, kdy zemřel jeho otec, zdědil domek v Plzenci, kam se také i s rodinou přestěhoval. V r. 1805 Augustin Petr svůj domek prodal za 900zl. a zároveň koupil za 650zl. v Plzenci stojící domek, který patřil jeho tchánovi, Zachariášovi Kašparovi, jenž se v r. 1791 přestěhoval z Lhůty do Plzně. V roce 1806, jen týden poté, co zemřel jeho tchán, se Augustinovi narodilo poslední, jedenácté dítě (dospělosti se dožilo sedm z nich). Augustin Petr zemřel v r. 1811, jeho manželka ho přežila o 30 let.

Jako prvorozený přišel na svět syn **Dominik** (*1783), který se vyučil kovářem. Léta 1803–1805 strávil na vandru a pak byl odveden na vojnu, ze které byl zřejmě dočasně či dříve propuštěný v r. 1816. Tehdy uzavřel sňatek s Marií (*kolem r. 1787), vdovou po plzeneckém kováři–domkáři Václavovi Škarvanovi. Díky sňatku se Dominik stal prozatímním držitelem domku, který po Škarvanově smrti připadl Škarvanovu synovi Václavovi (*1807). V r. 1826 však Dominikova manželka zemřela. Dominik se bezprostředně poté znovu oženil, když si vzal Annu Marii Maislovou (*1796), dceru plzeneckého domkáře–krejčího. V r. 1827 se jim v domku Dominikovy první ženy narodilo jediné jejich dítě, nedlouho poté se však Václav Škarvan zřejmě ujal svého dědictví a Dominik Petr i s celou svojí rodinou musel odejít do podruží. Zemřel v plzeneckém špitále v r. 1864, kdy byl již 14 let vdovcem.

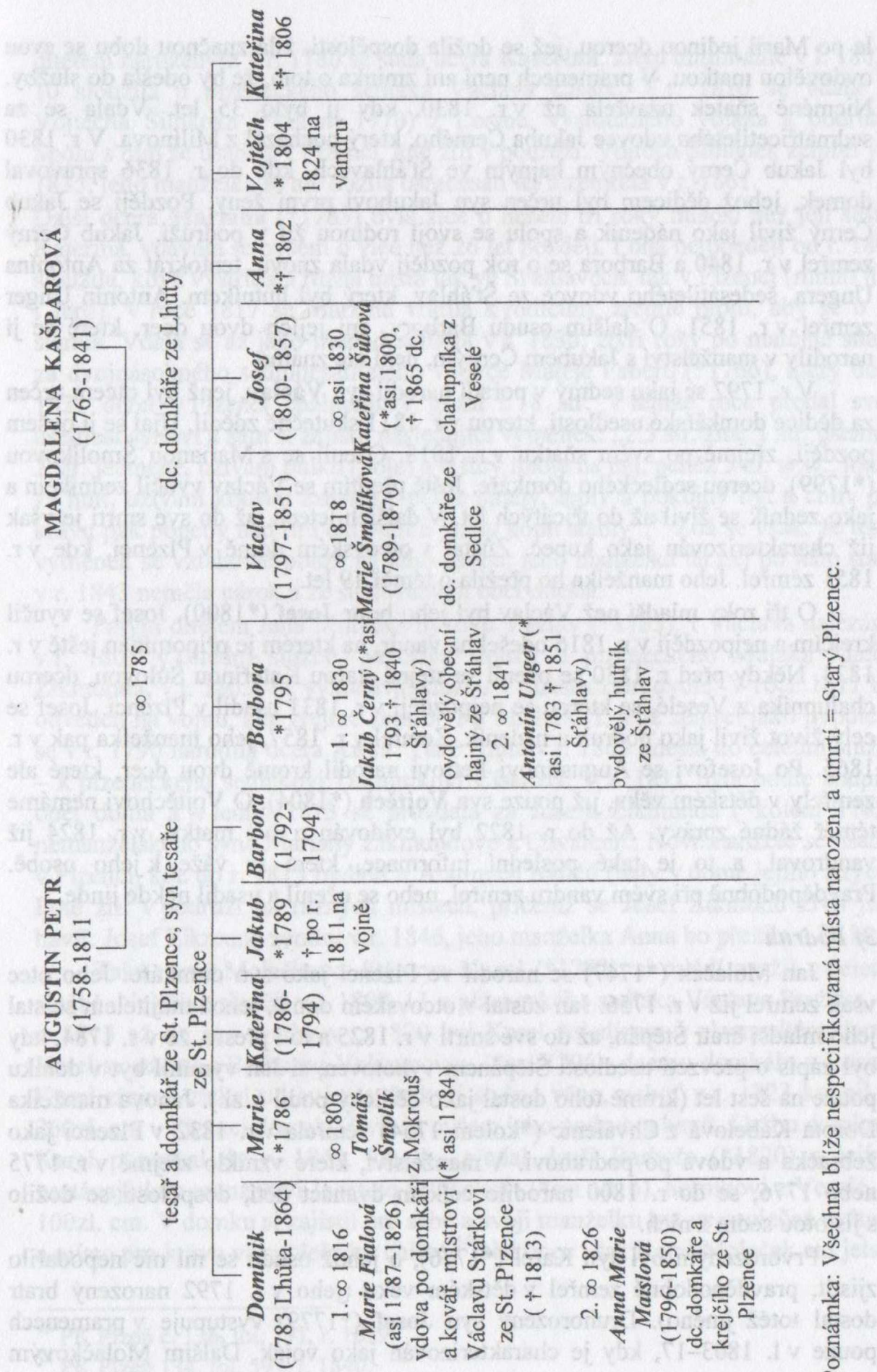
V r. 1786 se Augustinovi Petrovi narodila dvojčata, dcery Kateřina, která zemřela jako osmiletá v r. 1794, a **Marie**. Marie odešla nejpozději v r. 1803 do služby, kde zůstala do své svatby v r. 1806. Tehdy se provdala za dvaadvacetiletého Tomáše Šmolíka, syna Bartoloměje z Mokrouš, kde se manželský pár po svatbě usadil. Sociální postavení jejího manžela není blíže známo, ale zřejmě bylo vyšší než jeho manželky, neboť Marie podle tvrzení v testamentu jejího otce obdržela velké věno. Kromě krávy za údajně 65 zl. dostala obilí za 47 zl., dříví za 80 zl. a 140 zl. na hotovosti a dalších 100 zl., které Mariin otec předal matce jejího manžela.⁵² O dalších osudech Marie není nic známo.

Dalším dítětem byl syn **Jakub** (*1789), o kterém je známo pouze to, že minimálně v l. 1809–11 byl na vojně. Vzhledem k tomu, že později o něm nejsou žádné zmínky, zdá se, že na vojně rovněž zemřel. V dětském věku zemřela i následující Augustinova dcera Barbora narozená v r. 1792. Jméno **Barbora** obdržela i další dcera narozená v r. 1795. Zdá se, že Barbora, která by-

---

⁵² PK Blovice č. 133, fol. 257–258, r. 1811.

2. Rodina Augustina Petra

Poznámka: Všechna bliže nespecifikovaná místa narození a úmrtí = Starý Plzeňec.

la po Marii jedinou dcerou, jež se dožila dospělosti, žila značnou dobu se svou vdovělou matkou. V pramenech není ani zmínka o tom, že by odešla do služby. Nicméně sňatek uzavřela až v r. 1830, kdy jí bylo 35 let. Vdala se za sedmatřicetiletého vdovce Jakuba Černého, který pocházel z Milínova. V r. 1830 byl Jakub Černý obecným hajným ve Štáhlavech, kde do r. 1836 spravoval domek, jehož dědicem byl určen syn Jakubovi první ženy. Později se Jakub Černý živil jako nádeník a spolu se svojí rodinou žil v podruží. Jakub Černý zemřel v r. 1840 a Barbora se o rok později vdala znovu, tentokrát za Antonína Ungera, šedesátiletého vdovce ze Štáhlav, který byl hutníkem. Antonín Unger zemřel v r. 1851. O dalším osudu Barbory, ani jejích dvou dcer, které se jí narodily v manželství s Jakubem Černým, není nic známo.

V r. 1797 se jako sedmý v pořadí narodil syn **Václav**, jenž byl otcem určen za dědice domkářské usedlosti, kterou v r. 1811 skutečně zdědil. Ujal se jí ovšem později, zřejmě po svém sňatku v r. 1818. Oženil se s Marianou Šmolíkovou (*1799), dcerou sedleckého domkáře. Ještě předtím se Václav vyučil zedníkem a jako zedník se živil až do třicátých let. V dalších letech, až do své smrti je však již charakterizován jako kupec. Zůstal v otcovském domě v Plzenci, kde v r. 1851 zemřel. Jeho manželka ho přežila o téměř 19 let.

O tři roky mladší než Václav byl jeho bratr **Josef** (*1800). Josef se vyučil krejčím a nejpozději v r. 1816 odešel na vandr, na kterém je připomínán ještě v r. 1824. Někdy před r. 1830 se oženil se stejně starou Kateřinou Šulovou, dcerou chalupníka z Veselé, se kterou se nejpozději v r. 1831 usadil v Plzenci. Josef se celý život živil jako podruh a nádeník. Zemřel v r. 1857, jeho manželka pak v r. 1865. Po Josefovi se Augustinovi Petrovi narodil kromě dvou dcer, které ale zemřely v dětském věku, již pouze syn **Vojtěch** (*1804). O Vojtěchovi nemáme téměř žádné zprávy. Až do r. 1822 byl evidován u své matky, v r. 1824 již vandroval, a to je také poslední informace, která se váže k jeho osobě. Pravděpodobně při svém vandru zemřel, nebo se oženil a usadil někde jinde.

3) Podruh

Jan Molaček (*1747) se narodil ve Plzenci jako syn domkáře. Jeho otec však zemřel již v r. 1756. Jan zůstal v otcovském domě, jehož majitelem se stal jeho mladší bratr Štěpán, až do své smrti v r. 1825 a to i přesto, že v r. 1784, kdy byl zápis o převzetí usedlosti Štěpánem vyhotoven, si Jan vymínil byt v domku pouze na šest let (kromě toho dostal jako dědický podíl 6 zl.). Janova manželka Dorota Kabelová z Chválenic (*kolem 1754) zemřela v r. 1832 v Plzenci jako žebračka a vdova po podruhovi. V manželství, které vzniklo zřejmě v r. 1775 nebo 1776, se do r. 1800 narodilo celkem dvanáct dětí, dospělosti se dožilo s jistotou sedm z nich.

Prvorozeným byl syn Karel (*1776), o jehož osudu se mi nic nepodařilo zjistit, pravděpodobně zemřel v dětském věku (jeho v r. 1792 narozený bratr dostal totéž jméno). Druhorozený syn **Josef** (*1779) vystupuje v pramenech pouze v l. 1803–17, kdy je charakterizován jako voják. Dalším Molačkovým

dítětem narozeným v r. 1780 se stala dcera **Kateřina**, která minimálně v l. 1803–10 sloužila u plzeňského sedláka Václava Císaře. V r. 1810 se vdala za Vojtěcha Šilhánka (*kolem 1770) z Losiné, vysloužilého vojáka a podruha. Spolu s ním se usadila v Plzenci, kde žili v podruží. Vojtěch Šilhánek zemřel v r. 1835, jeho manželka se ale dožila osmdesáti let a zemřela v r. 1861.

Další dcera **Mariana** (*1783) byla sice o necelé tři roky mladší než její sestra Kateřina, vdávala se ovšem o více než 26 let později. I ona nejpozději od r. 1803 sloužila, když vystřídala různá místa jak ve Štáhlavech, tak v Plzenci (mimo jiné i faru). V roce 1817 se Mariana vrátila k rodičům, zřejmě proto, aby se o ně starala. Vdala se až jako třiapadesátiletá v r. 1836, čtyři roky po matčině smrti, za dvojnásobného sedmdesátiletého vdovce Matěje Faberu (*1766), který do r. 1821 držel v Plzenci chalupnický grunt s 18 str. V témže roce předal svoji usedlost synovi a sám si zajistil následující výměnek: „2.5 str. žita, 1 str. pšenice, 2 str. ječmene, užívání půlku (pole) a 4 fůry hnoje na něj, peněz 5 zl. w.w., louku za hutí, užívání kousku zahrádky podle strany, teplý a pokojný byt a chlív pro krávu pak poneby nad tím chlívem a jednu kopu slámy“.⁵³ Zdá se však, že tento výměnek se vztahoval pouze na jeho osobu, jeho manželka na něj po jeho smrti v r. 1843 neměla nárok a ze sledovaných obcí odešla.

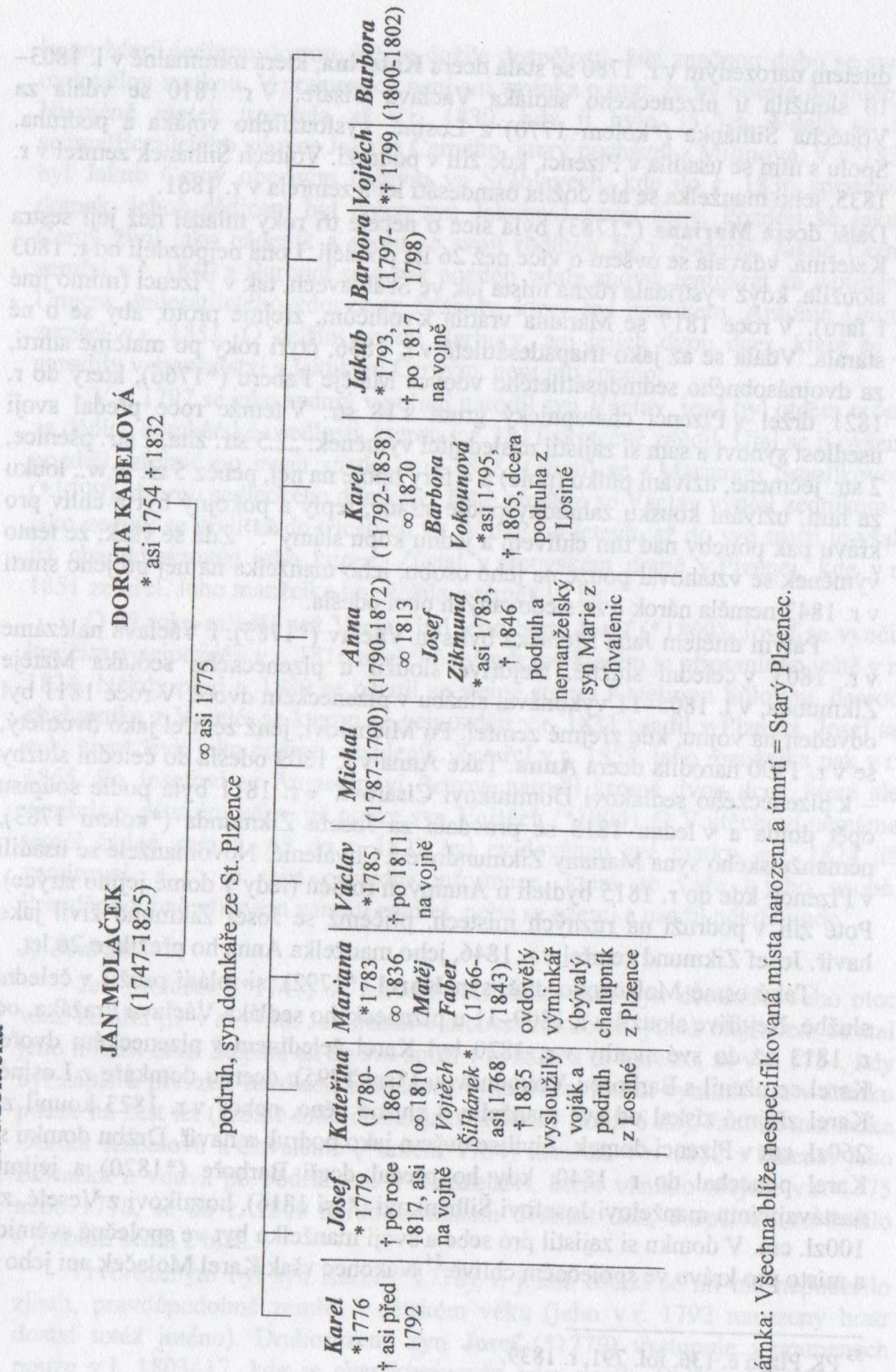
Pátým dítětem Jana Molačka byl syn **Václav** (*1785). I Václava nalézáme v r. 1803 v čelední službě. Nejdříve sloužil u plzeňského sedláka Matěje Zikmunda, v l. 1805–11 vykonával službu v plzeňském dvoře. V roce 1811 byl odveden na vojnu, kde zřejmě zemřel. Po Michalovi, jenž zemřel jako dvouletý, se v r. 1790 narodila dcera **Anna**. Také Anna v r. 1809 odešla do čelední služby – k plzeňského sedlákovi Dominikovi Císařovi. V r. 1811 byla podle soupisu opět doma a v lednu 1813 se provdala za Josefa Zikmunda (*kolem 1783), nemanželského syna Mariany Zikmundové z Chválenic. Novomanželé se usadili v Plzenci, kde do r. 1815 bydleli u Anniných rodičů (tedy v domě jejího strýce). Poté žili v podruží na různých místech, přičemž se Josef Zikmund živil jako havíř. Josef Zikmund zemřel v r. 1846, jeho manželka Anna ho přežila o 26 let.

Také osmé Molačkovu dítě, syn **Karel** (*1792), si mládí prožil v čelední službě. Nejdříve sloužil v l. 1809–11 u plzeňského sedláka Václava Pražáka, od r. 1813 až do své svatby v r. 1820 byl Karel čeledínem v plzeňském dvoře. Karel se oženil s Barborou Vokounovou (*asi 1795), dcerou domkáře z Losiné. Karel zřejmě získal od své manželky i slušné věno, neboť v r. 1823 koupil za 260zl. cm v Plzenci domek. Živil se ovšem jako podruh a havíř. Držbu domku si Karel ponechal do r. 1840, kdy ho předal dceři Barboře (*1820) a jejímu nastávajícímu manželovi Josefovi Šilhánkovi (*asi 1816), horníkovi z Veselé, za 100zl. cm. V domku si zajistil pro sebe a svoji manželku byt ve společné světnici a místo pro krávu ve společném chlívě.⁵⁴ Nakonec však Karel Molaček ani jeho

⁵³ PK Plzeň č. 136, fol. 791, r. 1839.

⁵⁴ PK Plzeň 134, fol. 599, r. 1840.

3. Rodina Jana Molačka

Poznámka: Všechna blíže nespecifikovaná místa narození a úmrtí = Starý Plzeňec.

manželka v tomto domku až do své smrti nezůstali. V roce 1846 koupili v Plzenci další domek, za nějž zaplatili celkem 580 zl. cm (200 složili hotově, zbytek měli zaplatit za půl roku). Tento domek předali synovi Josefovi (*1827) v r. 1856.⁵⁵ Karel zemřel již dva roky poté, v r. 1858, údajně jako špitálník. Jeho manželka zřejmě zůstala u syna a zemřela v r. 1865.

Dalším synem Jana Molačka byl **Jakub** (*1793), který se před r. 1811 vyučil ševcem. V r. 1817 byl však odveden na vojnu a od té doby o něm nejsou v pramenech žádné zprávy. Zbývající tři Molačkovy děti narozené v l. 1797 až 1800 nepřežily druhý rok svého života.

* * *

I výše popsané konkrétní případy ukazují, jak byl v první polovině 19. století pro životní dráhu lidí důležitý jejich sociální původ. Jen málo jedinců z těch, kteří se rozhodli zůstat v rodné obci, se mohlo vymanit z prostředí, do kterého se narodilo. Některým nebylo souzeno udržet se alespoň v původní sociální vrstvě, jak bylo možné vidět na příkladu selské rodiny. Synové, kteří usedlost nezdědili, ani se výhodně neoženili, se stali v lepším případě domkáři, v horším podruhy nebo vojáky. Určité východisko z této až nežádoucí sociální stability přinášela migrace geografická. Lidé, kteří v rodné obci nemohli najít vhodné uplatnění, odcházeli často jinam, kde doufali ve výhodnější možnost uplatnění, resp. v zisk nemovitosti. Stále významnější příležitosti nabízela rychle se rozvíjející města. Rozhodnutí o migraci nebylo úplně jednoduché a i při něm hrál roli sociální původ. Lidé pocházející z neusedlých rodin opouštěli svá rodiště častěji, neboť svým odchodem neriskovali případnou významnější ekonomickou či sociální ztrátu. Pro vlastníky nemovitostí bylo toto rozhodování těžší, neboť byli nuceni zvažovat, zda v novém působišti mohou získat více než ve stávajícím, které jim přeci jen zaručovalo určitou jistotu. Důležité bylo i to, zda šlo o odchod do neznáma a nejistoty, nebo na předem domluvené místo, popřípadě na jinde kupovanou usedlost.

V každém případě lze říci, že i pro lidi z venkova se v průběhu 19. století otevíralo stále více nových možností. Osoby narozené v l. 1791–1800 by bylo z tohoto hlediska možné označit za jakousi přechodnou generaci, která žila jak v době, ve které ještě dozníval po staletí neměnný životní cyklus a styl, zároveň však zažívala změny, které s sebou měla přinést nová doba.⁵⁶ Na tuto novou situaci nedovedli a možná ani nechtěli všichni adekvátně reagovat, neboť změna v sobě vždy nesla nejistotu bořící „staré dobré pořádky“. Děti příslušníků této generace však prožily svůj život v době, která pro venkovany otevírala stále více možností uplatnit se mimo zemědělskou sféru.

⁵⁵ PK Plzeň č. 134, fol. 88, r. 1846.

⁵⁶ Palle Ove Christiansen, *Lebensstile im Gutsdorf des 18. Jahrhunderts. Kultur und Kontraste unter den ostdänischen Gutsbauern*. In: Jan Peters (Hg.), *Gutsherrschaft als soziale Modell*. München–Oldenbourg 1995, s. 129–154.

Summary

Research on Social Mobility Using the Example of People Born in 1791–1800 on the Estate of Štáhlavy

The study elucidates the change in social standing experienced over the course of their lives by people born in four localities on the estate of Štáhlavy near Pilsner in 1791-1800. From the perspective of future social categorisation, a person's social origin proved to be a key factor. It had an impact on the early years of life of each person – young people from peasant and to an extent even from cottier families left to enter domestic service less often than their peers born into socially weaker families. Most often the age at which young people left home to enter domestic service was around 17 or 18. Domestic service was connected with the family's standing. Persons who absolved domestic service usually entered into a marriage later than people who lived in their parents' home until marriage. The majority left domestic service before their thirtieth birthday. The most common marrying age among women was between 20 and 24 years, while men most often married between the age of 20 and 28. However, in the group observed in the study it is also possible to find a very significant proportion of women who married when they were over the age of 30 (18%), although there were fewer such examples among men of the same age (16%). For the most part people selected their partners within the social stratum that corresponded to their social background, or even from a lower social stratum. The daughters of farmers had the best chances of marrying someone from the same social category. On the other hand, the sons of farmers and cottiers were the group that most often suffered a fall in social standing. Given that the number of farm holdings with cultivated fields within individual localities remained the same and only one son could become the heir to the holding it was difficult for the rest of the farmer's sons to retain the standing of their father. The selection of the heir to the father's holding evidently differed in a significant way between the families that emerged before 1787, when a change was made in the inheritance code, and the families dating from after this change. The first group of families had a tendency to behave according to an old custom – the youngest of the farmer's sons was selected as the heir to the holding. Conversely, the fathers in the second group gave clear preference to the oldest son. Children from farming families who did not inherit the father's holding spread out into the ranks of craftsmen and farm labourers. Any greater rise in social standing, such as, for instance, a farm labourer gaining a cottier's or farmer's holding, was practically impossible during the first half of the 19th century.

Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie

Pavla Horská

V metodách historické demografie, jak je navrhl Louis Henry, se s možností zkoumat četnost potratů, jak samovolných, tak interrupcí, u historických populací v zásadě nepočítá.¹ Jedině snad při studiu meziporodních intervalů jednotlivých žen při rekonstrukci rodin nabízí Henryho metoda jakous takous úvahu o příčinách mnohdy velmi rozdílné délky nebo zase pravidelně se opakující překvapivé krátkosti intervalů mezi porody v různých obdobích manželství u jedné a téže ženy. V článku o kontracepci, abortech a infanticidě z roku 1991 se Alena Šubrtová domnívá, že pro předstatistické období nebude nepřímý demografický důkaz o existenci těchto praktik srovnáváním meziporodních intervalů nikdy dost průkazný.² Jiné využití demografické statistiky než studium délky meziporodních intervalů k pokusu o určování průměrného poměru porodů a potratů v cyklech plodnosti žen, které rodily po celé plodné období strávené v manželství, se však pro předstatistické období patrně nenabízí. Rekonstrukce rodin sice poskytuje všechna potřebná data o přesném datu sňatku a porodů, věku matky při sňatku, při posledním mateřství a v okamžiku rozpadu manželství smrtí jednoho z manželů. Bez dalšího zkoumání se ale ze samotné demografické rekonstrukce rodiny nelze

---

¹ Louis Henry, *Manuel de démographie historique*. Genève-Paris 1967.

² Alena Šubrtová, Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období. *Historická demografie* 15, 1991.

nic dozvědět o onemocnění nebo dočasném rozdělení manželů nepřítomností jednoho z nich.

Tabulka, kterou uvádí Louis Henry na str. 98 své příručky „*Manuel de démographie historique*“ z roku 1967, je velmi instruktivní. Je sestavena na základě zkoumání meziporodních intervalů 37 žen ze tří vesnic ve střední Francii v 18. století, které se provdaly ve věku 25-29 let. Obsahuje údaje o předmanželských počtech, o vztahu věku při sňatku k věku při posledním mateřství, o délce manželských soužití a především o délce meziporodních intervalů ve vztahu k věku ženy, trvání manželství i okolnosti, zda předcházející dítě žije či zemřelo krátce po porodu. Jestliže uijeme modelu anglického historického demografa E. A. Wrigleye, který považoval u evropských historických populací u žen rodičích mezi 20 a 30 rokem věku za normální průměrný meziporodní interval 16,5 až 31,5 měsíců, pak zmíněná Henryho tabulka ukáže, že tento průměr přesahovala délka meziporodního intervalu žen ve třech vesnicích střední Francie v 18. století v téměř 17 ze 100 případů.³

Nabízí se nám nějaké srovnání s plodností žen v českých zemích? Domnívám se, že nejvhodnější pro toto srovnání by byla studie o meziporodních intervalech žen žijících ve vesnici Břevnov u Prahy, které se provdaly do 29 let svého věku přibližně v letech 1650 až 1850.⁴ Při srovnání s Henryho tabulkou lze nalézt řadu analogií, také ovšem některé rozdíly. Nejvíce se shoduje délka meziporodního intervalu mezi narozením předposledního a posledního dítěte 120 žen v Břevnově a 37 žen ve střední Francii. V Břevnově pro období 1660-1850 je tento interval 35,25 měsíců a ve Francii v 18. století 35,0 měsíců. Mezi prvním a druhým porodem se však v obou zemích liší o několik měsíců. Ve střední Francii je mezi prvním a druhým porodem podle Henryho výpočtů průměrný interval 17,7 měsíců, kdežto v Břevnově 22,0 měsíců. V Břevnově byly za celých dvě stě let 23 případy intervalů delších než 30 měsíců ze 100 všech zjištěných případů. Při tom v průběhu celého dvěstěletého období se délka meziporodních intervalů a podíl intervalů 31 měsíců a více mění jen nevýrazně, jak ukazují tabulky uvedené v „Příloze“.

Srovnání středočeské vesnice se středofrancouzskou v 18. století užitím stejné metody studia meziporodních intervalů přináší nesporně zajímavé výsledky. Zdá se, že pětina až čtvrtina meziporodních intervalů u žen provdaných v období nejvyšší plodnosti, přesahující dobou délku

---

³ Pavla Horská, Milan Kučera, Eduard Maur, Milan Stloukal, *Dětství rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990, s.296.

⁴ Srovn. „Příloha“.

„normálního“ meziporodního intervalu, zaznamenaná shodně v obou zemích, může být považována za jakés takés svědectví, že u historických populací existovaly výkyvy v pravidelné řadě porodů, o jejichž příčinách nemáme dostatek informací. Při bližším zkoumání vyplyne, že delší než průměrné meziporodní intervaly se vyskytují u těchto populací ke konci plodného období žen vzhledem k různému druhu onemocnění způsobenému četnými absolvovanými porody a vzhledem k poklesu sexuální aktivity stárnoucího manželského páru. Značný podíl nadprůměrně dlouhých meziporodních intervalů však je zcela logicky shledáván i u žen, které v průběhu manželství porodily jen několik málo dětí. U historických populací se jen zcela výjimečně vyskytují případy, kdy žena až do konce svého plodného období žijící v manželství porodí s krátkými meziporodními intervaly několik málo dětí a pak již dále nerodí. Dokonce takové případy bývají považovány za počátek plánovaného rodičovství u dané populace. Vzhledem k tomu, že do našeho zkoumání mohou být zařazeny jen ženy, o nichž je doloženo, že setrvaly po celé plodné období v místě evidence porodů, i když řadu let není u nich zaznamenán ani porod, ani úmrtí nevidovaného dítěte, je třeba se ptát, co bylo příčinou jejich nadprůměrně dlouhých meziporodních intervalů.

Zcela výjimečně se vyskytuje v katolických matrikách z 18. století záznam o potratu, nejspíše ještě u nemanželských dětí. Například když roku 1740 byly u sv. Tomáše na Malé Straně v Praze zavedeny oddělené záznamy pro křty nemanželských a nalezených dětí, byla i k matrice zemřelých připojena zvláštní složka „*Matricula seu Annotatio Mortuorum Illegitimorum a Mense Junio Anno 1740*“.⁵ První zápis v tomto svazku byl následující: „*Die 20 Junii mortuus est infans in utero ... ab obstetrice ... in utero baptisatus, matris Catharinae Koržinkin Chrudimio oriunde. Sepultus in ambitus ad S. Thomae...*“ Žádný podobný zápis se v uvedeném svazku už napříště nevyskytl. Snad Kateřina Kořínková, která zřejmě jako matka nemanželského dítěte přišla porodit z Chrudimi do Prahy nebo už v Praze sloužila, se obrátila na porodní bábu, aby dokázala, že se jednalo o spontánní potrat a nemohla být pronásledována pro vyhnání plodu. Snad se dokonce řečené porodní bábě svěřila do opatrování, jako tak mnoho nemanželských matek před ní i po ní a ta už si věděla rady. V každém případě neurčení pohlaví znamenalo, že se nejednalo o porod životaschopného dítěte. Pro klášterní faru Augustiniánů u sv. Tomáše, vzorně vedenou, bylo důležité, aby byl potracený plod zapsán v matrice zemřelých, protože byl pochován v posvátné půdě kostelního ambitu. Pro vdané ženy v Břevnově ale v břevnovských matrikách neexistuje podobný údaj o porodu a pohřbu mrtvého

---

⁵ Archiv hl.města Prahy, Sběrka matrik, fara sv. Tomáše, TO Z2, 1740-1766.

plodu. Znamená to však, že žádná z uvedených vdaných žen v Břevnově za cele dvěstěleté období nepotratila?

Zatímco se v „obyčejných“ rodinách o potratech spíše mlčelo, v rodinách šlechty dítě jednou počaté bylo urozené a zasloužilo si pozornosti, i když zahynulo jako nezralý plod. Zajímavé svědectví o tom podává nedávno vydaný článek Eduarda Maura a Václava Štorka o Hynkovi Krabicovi z Weimile a jeho pěti manželkách.⁶ Tento šlechtic, který se narodil kolem roku 1500 a zemřel před rokem 1578, zplodil od roku 1527 do roku 1572 s pěti manželkami celkem 38 dětí. Díky pamětem, jež sepsal, známe přesná data porodů a také potratů všech těchto dětí. První i druhá manželka mu zemřely v souvislosti s těhotenstvími a porody několik málo let po svatbě, s třetí a čtvrtou měl po 13 dětech a s pátou manželkou, s níž se oženil v 62 letech, měl ještě 7 dětí. Nejzajímavější pro četnost výslovně označených potratů je až čtvrtá manželka Hynka Krabice z Weitmile Eliška z Doupova, která se narodila pravděpodobně roku 1531, vdala se 21. 7. 1549 a zemřela necelých pět měsíců po potratu svého posledního dítěte roku 1562. Přepočítáme-li její meziporodní intervaly v dovršených měsících podle stejné metody, jaká byla užita pro ženy z vesnice Břevnov v letech 1660-1850, získáme při srovnání s meziporodními intervaly předcházející třetí ženy Hynka Krabice z Weitmile, Anny ze Střížkova, následující tabulku:

Tabulka 1. Meziporodní intervaly 3. a 4. manželky Hynka Krabice z Weitmile

	Meziporodní interval v dovršených měsících												
	-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10	-11	-12	-13
3.	11	11	13	13	12	14	13	12	11	14	24	14	8
4. A	4*	10	14	17	13	7*	5*	9	23*	21	8*	5*	6*
B	14	14	17	13	22	46							

* potrat;

3. Anna ze Střížkova (datum narození není známo, vdala se 19. 9. 1534, zemřela 24. 1. 1549, čtvrtý den po předčasném porodu posledního dítěte);

4. Eliška z Doupova (věk při sňatku asi 18 let, věk při porodu posledního živého dítěte 29 let, věk na konci pozorování – 31 rok);

A všechny intervaly

B jen intervaly mezi sňatkem a porody živých dětí.

⁶ Eduard Maur, Václav Štorek, K demografii české šlechty v 16. století. (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek), *Historická demografie* 26, 2002, s.5-27.

Autoři zmíněného článku, z jehož údajů byla sestavena tato tabulka, neuvádějí, podle jaké metody vypočetli jimi zjištěné meziporodní intervaly. Užijeme-li metody Henryho pro srovnání s meziporodními intervaly vesnických žen v Břevnově v druhé polovině 17. století, získáme o něco delší intervaly mezi porody a potraty Anny ze Střížkova a Elišky z Doupova, než udávají autoři, nicméně však průměrné intervaly spíše kratší ve srovnání s tzv. „normálním“ průměrným meziporodním intervalem v 17. století, vypočítaným pro vesnické ženy v Břevnově. Pokud se týká „potratovosti“ šlechtických žen, přináší srovnání přibližně stejně dlouhého po sobě následujícího soužití dvou žen s tímže mužem v 16. století cenný dokument, který bychom asi nenalezli ve vesnických rodinách, vhodných pro rekonstrukci na základě přesných dat z církevních matrik. Příklad Elišky z Doupova, z jejíž 13 těhotenství 7 skončilo potratem, může ovšem vzbudit jisté podezření, zda potraty, přísně evidované manželem zvyklým na pravidelně se rok po roce opakující porody předcházející ženy, byly způsobeny výlučně jen chorobnou neschopností donosit dítě. Nemohla to být znalost nějakého účelového chování těhotné ženy, které by dokázalo vyvolat potrat bez vědomí manžela a okolí a vysvobodit ji tak od příliš častých a snad obtížně snášených těhotenství a těžkých porodů donošených dětí?

Čeho se s obtížemi dohadujeme pro 16. století u ženy šlechtice, se nezdá být u šlechticů jasnější ani v následujících stoletích. Jisto je, že například mnohem později, v 18. a 19. století, skandály v šlechtických rodinách se týkaly spíše složitějšího zahazování stop mimomanželských poměrů utajováním původu narozených „levobočků“ než ututlaných pověstí o tajných potratech šlechtických žen. Příkladem za řadu dalších může být způsob, jak se řešily tyto záležitosti v rodině slavné „paní kněžny“ z románu „Babička“ Boženy Němcové. Nedávno vydaná biografie Kateřiny Záhaňské od Heleny Sobkové poskytuje podrobný výklad rodokmenu potomků Petra Birona vévody Kuronského, z něhož vyplývá, že „paní kněžna“, Bironova nejstarší dcera vévodkyně Záhaňská, se vdávala roku 1800 ve svých devatenácti letech těhotná s jiným mužem než se svým ženichem a že nejen její matka, nýbrž i všechny tři její sestry porodily každá po jednom nemanželském dítěti.⁷ I když se k nim v dospělosti hlásily, v matrikách byly tyto děti zapsány jako manželští potomci podvržených rodičů. Vedl k nezákonným manévřům, jak opatřit urozenému levobočkovi manželský původ, strach z již tehdy známých zdravotních rizik interrupce nebo společenská neúnosnost, aby se šlechtice dopustila ještě většího utajovaného kriminálního činu? Či snad bylo v šlechtických rodinách tak vžito vědomí urozenosti,

---

⁷ Helena Sobková, *Kateřina Záhaňská*, Praha 1995.

povyšující jejich děti jakéhokoli původu nad všechny ostatní občany, že uměle vyvolaný potrat v případě selhání antikoncepce nepřicházel v úvahu? Nebo snad dokonce užívání antikoncepce bylo považováno ve šlechtické společnosti za nedůstojné pro romantické milence z nejvyšších kruhů?

Nejen však šlechtické představy o sexualitě v manželských a mileneckých vztazích, nýbrž i romantické cítění mladého středoevropského měšťanstva přijímalo děti jako nevyhnutelný důsledek erotické lásky, byť i nepříliš vítaný. Astrid Seeleová, když sbírala materiál pro svou knihu „Ženy kolem Goetha“, si povšimla erotického slovníku užívaného v korespondenci mezi Johannem Wolfgangem Goethem a jeho dlouholetou družkou a od roku 1806 legitimní manželkou Christianou Vulpiusovou.⁸ Ta mu porodila syna Augusta už roku 1789. Mimo něj však později ještě několik dětí, z nichž žádné nepřežilo kojenecký věk. Když manželé Goethovi se v dopisech zmiňovali o Christianině těhotenství, nazývali nenarozené děti „Pfuiteufelchen“ nebo „Krabskrälligkeit“, což v překladu knihy Seeleové do češtiny bylo přeloženo jako „fujtajblíček“ a „škrabškvřous“. Goethe posílá manželce velký hedvábný šál, s nímž prý může přikrýt „fujtajblíčka“. Za Goethovy nepřítomnosti se Christiana dotazuje, jak se má „škrabškvřous“ jmenovat, „protože nějaké křestní jméno přece mít musí“. Daleko častěji než o očekávaném dítěti píše Christiana o stesku po tělesné blízkosti s manželem, který občas odjížděl z Výmaru na delší dobu do Jeny. Děti v této korespondenci rozhodně nevystupují jako rodičovský problém, ale zároveň ani ne jako překážka v trvajícím dlouholetém mileneckém vztahu manželů Goethových - spíše jako poněkud obtěžující, nicméně samozřejmý důsledek těchto vztahů.

Zdá se tedy, že až do demografické revoluce a snad i po ní v nejvyšších vrstvách středoevropské dámské společnosti neexistovala v obecnější míře interrupce jako jedna z významných antikoncepčních praktik. Naproti tomu v „lidu“ je třeba s vyvolanými potraty počítat, a to podle některých autorů historicko-demografických rozborů „od vždycky“, podle jiných - snad čtenějších - od demografické revoluce, zejména pokud se týkalo interrupcí vdaných žen, žijících v manželství. Zastánci prvního názoru velmi často poukazují na etnografické výzkumy, které téměř v každém etnickém prostředí objevily rozsáhlé znalosti tzv. „lidových“ abortiv. Většinou se však počítalo s jejich širším použitím při zahlazování důsledků předmanželských sexuálních styků. Mimo to etnografům velmi často chybělo přesné časové určení zkoumaného jevu, a proto nelze určit nějakou pomyslnou hranici, odkdy se obecněji uplatnily v širokých lidových vrstvách při snižování manželské plodnosti různé potratové praktiky, bezpochyby „od nepaměti“

---

⁸ Astrid Seelová, *Ženy kolem Goetha*, Praha 1998, s.7.

v rodinách známé a z matky na dceru děděné. V oblasti evropské historické demografie snad nejvíce pozornosti vzbudilo vystoupení maďarského demografa Rudolfa Andorky, založené na etnografickém výzkumu zábran manželské plodnosti v 19. století v komitátu Baranya, na soutoku Dunaje a Drávy.⁹ Historicko-demografická analýza potvrdila zprávy etnografů, že v některých vesnicích obyvatelstvo kalvínského vyznání zřejmě omezovalo manželskou plodnost v prvních čtyřech až deseti letech po sňatku. Upozornila na to studie o veřejném zdravotnictví, vydaná roku 1845 v Pécsi, která odsuzovala pokoutní potraty vdaných žen. Andorkovo vystoupení, známé i v naší historicko-demografické literatuře,¹⁰ celkem právem upozorňovalo na značné oblastní rozdíly u evropských populací v 19. století v přístupu k manželské plodnosti, které nebylo možno přisuzovat jen šíření tzv. plánovaného rodičovství z velkých měst do vesnického okolí v období demografické revoluce.

K nesporným objevům historicko-demografických analýz školy Louis Henryho, založených na rekonstrukci rodin, patří bezesporu zjištění o počátcích omezování manželské plodnosti u francouzské populace, v některých oblastech už od poloviny 18. století, jistě však obecně od francouzské revoluce roku 1789. Má se zato, že se tak dalo především užíváním různých antikoncepčních metod, známých snad manželským párům z dlouhého období pohlavní zralosti, které při relativně vysokém průměrném sňatkovém věku nejen francouzských mužů, nýbrž i žen, museli mladí lidé strávit v očekávání možnosti vstoupit do manželského svazku. Jak to však bylo s uměle vyvolanými potraty? Většinou nižší podíl nemanželských porodů ve Francii a v západním civilizačním okruhu vůbec než ve střední Evropě v 18. a 19. století znamenal snad i rozdíl v užívání metod omezujících plodnost?

Roku 1999 vyšlo první číslo „*Cahiers des Annales de Démographie Historique*“, vydávaných francouzskou Společností pro historickou demografii, věnované celé badatelské činnosti René Le Méea, mnohaletého pracovníka laboratoře historické demografie pařížské EHESS, vysoké školy pro studium sociálních věd. Nikoli náhodou mezi četnými studiemi autora zabývajícího se převážně historicko-demografickou problematikou 19. století je i článek o jedné z největších pařížských potratářských afér, která se

---

⁹ Rudolf Andorka, La prévention des naissances en Hongrie dans la région Ormansag depuis la fin du XVIIIe siècle, *Population* 26, Janv.-Fév. 1971.

¹⁰ Eliška Čáňová, Pavla Horská, Existuje středoevropský model rodiny pro předstatistické období? V: *Sňatečnost a rodina*, Praha 1992, s.90 - 105.

objevila v tisku v letech 1890 a 1891.¹¹ Rozsah „řemeslného“ potratářství byl nesporně v Paříži větší, metody sofistickovanější než v Praze, jak se jevílo ze zpráv *Národních listů*, které se na přelomu 19. a 20. století v referátech „ze soudní síně“ rovněž věnovaly procesům s tzv. „andělíčkářkami“ a jejich pomocníky. V zásadě však přístup tisku, který četli příslušníci středních a vyšších vrstev, byl v Paříži jako v Praze stejný: nejde o záležitost našich čtenářek, ty jsou nad ní morálně povzneseny.

Jemný rozdíl však lze nalézt v tzv. „ženském tisku“. V Praze dokázala vystihnout jeho naladění, pokud se týkalo západní Evropy, především Teréza Nováková. Ta na jaře 1905 sepsala stať „*Vražda nezrozených*“, která byla později zařazena do sborníku shrnujícího její novinářskou činnost v sebraných spisech Terezy Novákové vydávaných ve Vilímkově nakladatelství kolem roku 1910.¹² V této stati se Teréza Nováková o interrupcích na počátku 20. století vyjadřuje celkem jednoznačně: „*Ta, jež zabíjí v sobě zárodek budoucího lidského života, není již zjev vyjímečný, přesně vyhraněný, srozumitelný; soudíme-li dle statistik a uvěříme-li zároveň odůvodněnému tvrzení, že statistiky jen velmi malé procento zničení lidských zárodků zaznamenávají, totiž jen případy zjevné, pak chodí kolem nás podobných vražednic na tisíce a statisíce ze všech vrstev od chudé služky a dívky-dělnice, až po královny našich nejvyšších a nejzámožnějších společenských kruhů. A pohnutky, jež při vraždě dítěte nemanželského matkou byly tak jednoduchy a jasny, při utracení nezrozeného nabývají rozmanitosti a různosti takové jako jeho pachatelky a jejich pomocníci a pomocnice.*“¹³ Toto zjištění je ovšem u Terézy Novákové zaobaleno do naléhavého přesvědčování žen, že potlačením mateřských citů zbavují svůj život smyslu a ztrácejí svojí hlavní životní roli. Nicméně Nováková uznává nutnost diskutovat o novomalthusianismu a za zdroj svých informací v tomto ohledu označuje ankety a články uveřejňované ve francouzské „*Revue de morale sociale*“. Za hlavní inspirátorku svých názorů na škodlivost interrupcí považuje německou právničku Marii Raschkeovou, která ve svých spisech vyhlášovala, že „*umělé odstraňování následků pohlavní lásky je nemravné, neestetické, porušuje sebeúctu, vzájemnou úctu manželů a na konec i manželské štěstí*“.¹⁴

---

¹¹ Une affaire de "Faiseuses d'anges" à la fin du XIXe siècle. In: René Le Mée, Dénombrements, espaces et société. *Cahiers des Annales de Démographie Historique - No 1*, Paris 1999, s.355–396.

¹² Teréza Nováková, *Ze ženského hnutí*, Praha b. r., s.131-144.

¹³ Tamtéž, s.135.

¹⁴ Tamtéž, s.141.

Požadavek estetiky milostného vztahu, který snad na přelomu 18. a 19. století působil jako zábrana interrupcí u romantiků dostatečně majetných a urozených, aby se mohli postarat o existenci nechtěného potomstva, se za sto let zřejmě rozšířil i na kruhy intelektuálů. Jenomže se v průběhu 19. století objevil docela nový element rodinné strategie: plánované rodičovství. Tlak veřejného mínění už nebránil matkám přivést děti na svět, když nebyly počaty v manželském loži, nýbrž když byly nechtěně počaty vůbec. Ve velkých městech jak matky, tak i otcové mnoha dětí byli předmětem soucitu či posměchu sousedů a druhů v zaměstnání. V chudých čtvrtích se nikdo morálně nepohoršoval nad matkou, která vyhledávala pomoc andělíčkářek při třetím či čtvrtém dítěti. Jestli ale rodila jedno dítě za druhým a třela s rodinou bídu, sousedky ji nelitovaly. Naopak jí vyčítaly, že se zdráhá vyhledávat pomoc tam, kde ony samy byly často za otřesných okolností nuceny dát si udělat potrat. Vyvolané potraty ovšem stále ještě byly kriminálními činy a ženám středních a vyšších společenských vrstev nezbyvalo, než dítě jednou počaté porodit, protože se nemohly obrátit na své rodinné lékaře nebo důstojné porodní babičky pracující jen pro „lepší“ rodiny. Jestliže ovšem se ženě z vyšších společenských kruhů přihodil samovolný potrat, byla svým lékařem spolehlivě ošetřena. A zde se zřejmě otvíralo široké pole možností, jak zatajit nejen před lékařem a vlastním mužem i rodinou, ale i sama před sebou, že k potratu došlo po nějakém účelovém zásahu do průběhu těhotenství. Patrně i Teréza Nováková musela vědět, že mnohá z oněch „tisíců a statisíců vražednic ze všech vrstev“ by ani sama sobě nebyla přiznala, že je vražednicí vlastního dítěte. Mohlo se jí stát, že přílišnou námahou nebo úrazem si jednou nechtěně způsobila potrat a podruhé udělala totéž úmyslně se stejným výsledkem.

Moje babička z matčiny strany, která se dožila devadesáti let, již jako velmi stará dáma mi jednou vyprávěla o tom, jak vedle svých pěti porodů zdravých a donošených dětí měla také jeden potrat. Za zajímavou okolnost při tom považovala, že si uvědomila své těhotenství právě v den velkého prádla, kdy i její prادلena, matka obtížená mnoha dětmi, jí s pláčem svěřila, že opět čeká rodinu. Obě se při tom střídaly u pračky poháněné tehdy ruční silou. Jestli prادلena své dítě donosila, si babička už nepamatovala. Ona však potratila už příštího rána. Postěžovala si však jen na nevolnost, počkala, až její muž učitel odejde do školy a teprve pak poslala služku pro svého švagra rodinného lékaře. Ten se ovšem notně vyděsil, dokonce prý doběhl i do nedaleké školy a zle vyčinil dědečkovi, že nezůstal doma, když jeho žena byla v nebezpečí života. Babička však na tuto událost nevzpomínala s hrůzou, naopak prý byla spokojena, že se zbavila těhotenství, které jí netěšilo, protože její tři první děti byly v té době dosud příliš malé. Bez

potíží pak ještě porodila dvě další zdravé děti. Tabulka meziporodních intervalů mé babičky, která se vdala 17. srpna 1897, ovšem o žádném potratu nevypráví. Udál se patrně mezi porodem 3. a 4. dítěte a jeho přesné datum babička do stáří zapoměla. Dlouhý meziporodní interval mezi 4. a 5. dítětem babička nijak nekomentovala, leda snad tím, že poslední těhotenství ji, tehdy čtyřicetiletou, překvapilo, nikoli zcela nepříjemně. Zdá se, že ona i její o 11 let starší muž, si nejvíce s tímto nejmladším dítětem hráli, protože v rodinných vzpomínkách se zachovalo nejvíce veselých příběhů z jeho raného věku. Možná však, že důvodem k veselým vzpomínkám byla i skutečnost, že se jednalo o poslední léta před vypuknutím první světové války, která kontrastovala při vzpomínání s poměrně bezstarostnými léty předválečnými. Někdy mi napadlo, že zřejmá pohoda tehdejší babiččiny domácnosti pocházela i z toho, že babička po porodu posledního dítěte už nebyla ohrožena dalšími těhotenstvími, protože - jak se mi jednou zmínila - po posledním šestinedělí u ní nastala bez jakýchkoli komplikací menopauza.

Meziporodní intervaly mé babičky, provdané dne 17. 8. 1897

Interval v dovršených měsících	Věk při						
	sňatku	posledním porodu	konci manželství				
Pořadí: 1	2	3	4	5			
Délka: 9	$\frac{2}{7}$	22	35	63	27	40	71

Srovnání s meziporodními intervaly 120 břevnovských žen v dvěstěletém období od poloviny 17. do poloviny 19. století nebo s meziporodními intervaly manželek Hynka Krabice z Weitmile v 16. století ukazuje plodné období života mé babičky, která se vdala na konci 19. století, ve světle jakéhosi sekulárního vývoje sexuálních vztahů v manželství u české populace. Ten nesporně úzce souvisí s celkovým vývojem plodnosti, nicméně vůbec není snadné jej nějak statisticky zachytit. Přes to považuji za podnětné sestavit tabulku meziporodních intervalů, pokud se naskýtá vhodný vzorek žen z období, kdy model tzv. neomezované plodnosti byl ve střední Evropě ve vrcholném období svého vývoje. Vzor mé babičky, s níž jsem měla možnost mluvit osobně, mi v mnohém pomáhá porozumět tabulkám meziporodních intervalů populací 18. a 19. století. Francouzská socioložka Evelyne Sullerotová, která se od druhé světové války zabývá ve veřejných aktivitách i odborných publikacích otázkami západní rodiny, manželství, ženské antikoncepce a dalšími s tím souvisejícími problémy, se často obrací ke studiu historických populací či k analýzám sociologických anket pod-

niknutých v zemích, kde ještě panují patriarchální poměry. Například ve studii „*Krize rodiny*“, vydané v českém překladu, poukazuje na anketu o plánovaném rodičovství v Řecku z 60. let 20. století. Zdravotním sestrám se z 6 500 dotázaných vdaných žen přiznalo 4 887 k jednomu či více potratům. Zatímco 10,5 % z nich nepoužívalo žádné antikoncepce, 42,6 % spoléhalo na coitus interruptus, 34,9 % potratilo. Mnohé z těchto žen se ani neodvážily říci to svým manželům. Sullerotová zdůrazňuje nejen u historických, nýbrž mnohdy i u současných populací, že věc interrupce je ještě v mnohých zemích považována za záležitost ženskou, s níž se žena může obrátit zase jen na ženy.¹⁵

Historické demografii, která mimo studium meziporodních intervalů nemá příliš mnoho prostředků pro poznání frekvence umělých přerušení těhotenství u historických populací, přichází zcela neočekávaně na pomoc poměrně úplná evidence interrupcí a spontánních potratů po uvedení v platnost tzv. „potratového“ zákona v Československu z roku 1957. Nemíním nahradit studie, které se již u nás této problematice věnovaly z hlediska demografické statistiky. Přesto považuji za zajímavé, jak se za poslední čtvrtstoletí vyvíjelo ukončení všech v České republice úředně zaznamenaných těhotenství. Podle pravidelně vydávaných zpráv v časopise „*Demografie*“ bylo v letech 1975-1999 zaznamenáno 5 591 283 těhotenství. Narodilo se (do roku 1992 živě, pak všech narozených) celkem 3 355 858 dětí a všech potratů (umělých i spontánních) bylo 2 235 425.¹⁶ Tedy za čtvrt století proti 60 % těhotenství ukončených porodem přibližně 40 % těhotenství ukončených potratem. Vzhledem k tomu, co zde bylo řečeno o nejisté hranici mezi spontánním a umělým potratem, nedělím potraty na interrupce a samovolné. Je samozřejmé, že odborná studie věnující se potratům v současné době, by se musela této otázce blíže věnovat a také dokázat, že dekriminalizací interrupce poklesl počet údajně spontánních potratů. Pro současnou historickou demografii, která se dnes nevěnuje zdaleka již jen demografické statistice tzv. předstatistického období, nýbrž v mnohém se přibližuje historické antropologii či historické sociologii, zůstává pozoruhodným zjištěním, že v českých zemích ještě do nedávné doby umělé přerušování těhotenství na žádost u vdaných žen nemuselo příliš převyšovat podíl ukončení těhotenství potratem u historických populací. A pokud bychom srovnali poměry české populace například s řeckou, kde v 60. letech 20. století při sociologické anketě bylo zjištěno, že téměř 35 %

---

¹⁵ Evelyne Sullerotová, *Krize rodiny*, Praha 1998, s.33.

¹⁶ *Demografie*, roč. 22/1980, č. 4, roč. 29/1987, č. 2, roč. 32/1990, č. 2, roč. 36/1994, č. 2, roč. 41/1992, č. 3-4, roč. 42/2000, č.3, roč. 43/2001, č. 4, roč. 44 /2002, č. 3.

vdaných žen užilo potratu jako náhrady antikoncepce, pak je třeba upozornit, že teprve roku 2000, a to u všech žen, nejen u vdaných, v České republice ze 138 280 evidovaných těhotenství, potratem skončilo 34,25 %.¹⁷ Teprve v 90. letech 20. století se totiž rekordní podíl z roku 1989 - téměř 50 % těhotenství v České republice ukončených potratem - začal postupně snižovat.¹⁸

Závěr

Zjištěním délky meziporodních intervalů podle metody Louise Henryho u 120 žen, vdaných do 29 let a do konce plodného období žijících v manželství v letech 1660-1850 ve vesnici Břevnov, která dnes je jednou z pražských městských čtvrtí, lze poznat, že pětina až čtvrtina intervalů mezi jednotlivými porody studovaného vzorku žen převyšuje v té době 31 měsíců. E. A. Wrigley ve svých historicko-demografických studiích považoval u evropských historických populací u žen rodičích mezi 20 a 30 lety svého věku delší meziporodní interval než 31,5 měsíců za „nenormálně“ dlouhý. Jaký podíl na této „nenormálnosti“ mohly mít spontánní, nebo dokonce i kriminální potraty? Historická demografie ale může zjišťovat podíl jiného ukončení těhotenství než porodem donošeného dítěte na celkovém počtu těhotenství teprve v posledním necelém půlstoletí vývoje populace českých zemí, kdy jsou uveřejňovány počty porodů a evidovaných potratů. Za hlubší demografickou i sociologickou analýzu dlouhodobého vývoje plodnosti středoevropského obyvatelstva by stála skutečnost, že bezmála sto let po uveřejnění v Praze článku české spisovatelky a novinářky Terézy Novákové, která roku 1905 napsala, „že statistiky jen velmi malé procento zničení lidských zárodků zaznamenávají“, se podle oficiálních zpráv třetina evidovaných těhotenství v České republice končí interrupcí nebo spontánním potratem.

---

¹⁷ *Demografie*, 43, 2001, č. 4.

¹⁸ *Demografie*, 38, 1994, č. 2.

PŘÍLOHA

Meziporodní intervaly v dovršených měsících mezi sňatkem a prvním porodem v manželství a mezi dalšími porody - ženy provdané v Břevnově ve věku do 29 let v letech 1661-1848

(Podle výpočetní metody navržené Louisem Henrym v příručce *Manuel de démographie historique*, Genève-Paris 1967, s.97-105)

a) Sňatky v Břevnově z let 1661 – 1698

Interval (intervale)												Věk žen při (Age de la femme)		
-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10	-11	-12	S	PP	KM
9	15	19	21	24	15	24	23	17	37	24	24	22	43	78
10	25	38	13	25	22	19	19	23	30	13	36	20	43	72
3	14	23	20	18	25	35	21	26	39	62		20	44	66
11	16	29	28	33	27	32	13	31	37			18	41	80
12	28	19	25	26	17	30	22	32	41			19	41	65
0	21	21	19	20	20	23	22	30				27	42	68
13	28	24	24	36	22	36	30	33				22	43	51
6	15	22	18	21	29	35	18	17				18	34	?
23	29	26	24	27	52	17	47					25	45	51
7	22	30	12	23	18	15	43					27	41	50
13	34	27	29	16	29	33	30					24	42	60

S – sňatek (mariage); PP poslední porod (dernière naissance), KM konec manželství (fin d'union)

Celkem 11 žen se 106 narozenými dětmi, z nichž u 20 je délka meziporodního intervalu 31 měsíc a více, tedy přibližně 18 ze 100. Na rozdíl od Henryho neberu ohled na intervaly následující po úmrtí předcházejícího dítěte v kojeneckém věku, které zpravidla bývají kratší než tzv. průměrný meziporodní interval. Jde mi totiž výhradně o meziporodní intervaly přesahující 31,5 měsíců, které anglický historický demograf Wrigley považoval u žen rodičích mezi 20. a 30. rokem za překročení horní meze tzv. normálního meziporodního intervalu u populací předstatistického období. (Blíže o tom: P. Horská, M. Kučera, E. Maur, M. Stloukal, *Dětství rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha 1990, s. 296)

b) Sňatky v Břevnově z let 1703 – 1748

Interval (intervale)															Věk (Age)		
-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10	-11	-12	-13	-14	-15	S	PP	KM
5	10	16	32	19	13	24	12	15	12	12	17	24	27	29	23	45	73
12	16	23	16	17	26	16	16	22	49	29	55				20	45	67
9	30	16	39	12	31	19	13	14	18	36	28				22	43	53
4	28	26	22	28	25	35	23	30	39	15					23	46	63
32	12	18	21	25	24	28	26	48	24						22	43	69
51	28	25	19	35	29	18	31	27	19						17	40	71
10	28	17	15	19	20	21	32	38	12						24	42	64
3	27	34	12	20	30	22	21	36	36						24	44	61
9	25	25	24	43	26	41	53	34							19	42	67
14	26	27	12	35	27	37	24	32							19	39	52
12	15	16	24	28	28	33	36	33							23	42	49
23	23	22	19	22	26	28	34	32							23	42	69
17	24	22	24	27	12	24	32								25	40	64
13	51	13	33	34	28	35	17								19	37	52
21	27	31	25	28	26	29	24								20	38	52
11	26	34	15	37	36	30	59								22	43	63
3	11	24	46	28	29	26	25								24	40	43
8	19	27	33	29	38	36	26								26	44	56
3	26	23	19	27	15	16	30								27	40	55
4	16	24	22	20	38	36									26	40	55
24	15	14	28	26	37	30									26	41	46
14	19	27	28	34	38	33									26	42	68
7	14	18	14	40	29	63									28	44	64
26	14	19	12	16	27	39									28	40	43
10	28	20	15	34	31										23	34	54
7	31	27	41	23	25										24	36	38
7	31	25	26	28	23										25	36	60
13	20	15	25	27	26										25	36	36
3	14	27	29	17	36										29	40	40
9	15	20	23	32	31										29	39	63
9	34	24	29	48											26	38	66
14	29	39	29	29											28	40	53

S – sňatek (marriage); PP poslední porod (dernière naissance), KM konec manželství (fin d'union)

Celkem 32 žen s 263 meziprodnými intervaly, z nichž 64 je 31 měsíců a více, tedy přibližně 24 ze 100. Průměrný meziprodný interval 1-2 je u těchto žen 22,8 a mezi předposledním a posledním porodem 31,6. Nabízí se zde srovnání s tabulkami uváděnými jako příklad na str.98 a 104 Henryho příručky. Použil pro ně údajů z práce: J. Ganiage, *Trois villages d'Ile-de-France au XVIIIe siècle. Étude démographique*. Paris 1963. Podle Henryho výpočtu meziprodních intervalů 37 francouzských žen z 18. století provdaných ve věku 25-29 let, byl průměrný meziprodný interval těchto žen mezi 1. a 2. porodem 17,7 a mezi předposledním a posledním porodem 35,0.

c) Sňatky v Břevnově z let 1750 – 1798

Interval (intervale)																Věk (Age)		
-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10	-11	-12	-13	-14	-15	-16	S	PP	KM
8	19	18	15	23	13	23	25	18	14	28	22	27	13	21	25	16	44	?
9	14	13	14	13	19	20	18	15	20	16	31	19				25	42	55
9	24	14	25	14	34	29	15	16	39	17	50					18	42	68
17	13	21	24	21	21	26	21	27	22	14	32					20	42	54
20	13	13	13	13	26	17	23	22	23	42	37					24	46	?
8	15	14	15	26	26	31	28	26	22	23						22	42	54
10	20	23	34	23	18	13	31	29	26	51						22	48	72
9	22	22	27	20	23	15	17	30	17	25						23	42	68
9	13	27	27	14	25	23	17	62	59							17	40	46
10	11	14	24	28	57	43	20	31	29							18	42	56
12	24	27	24	24	18	30	30	30								20	38	?
10	13	23	20	27	25	20	25	19								19	35	?
8	19	24	18	23	31	22	37	43								22	41	?
17	22	14	11	16	33	27	37	31								25	42	42
22	15	14	28	25	32	44	37									23	41	64
19	31	24	25	20	22	28	54									26	44	62
13	26	36	31	19	28	15	16									21	37	54
9	15	15	17	15	26	25	19									27	39	48
11	12	27	24	24	28	34	19									18	34	40
9	23	25	11	15	28	20	26									26	40	68
8	36	24	36	31	29	34	29									23	41	52
13	25	30	35	25	26	32	22									21	39	67
14	17	15	13	28	22	20	12									21	33	40
9	16	13	17	18	18	18	33									22	35	36
9	14	15	26	20	29	22	26									23	37	42
2	14	28	35	45	26	28	35									22	40	59
22	18	25	32	28	34	42										22	39	?
2	18	61	27	28	17	28										23	39	?
11	17	20	15	32	21	38										27	40	?
12	21	32	45	34	38	52										25	45	46
12	22	29	31	29	46	26										22	39	55
8	18	24	21	17	11											29	37	40
49	40	42	14	24	50											18	36	52
22	23	25	21	22	29											28	39	45
24	24	50	31	13	31											25	42	60
7	25	28	26	37	24											24	37	66
2	21	15	17	22	36											28	38	61
11	25	30	26	34	70											26	43	52
9	29	21	17	47												29	40	47
5	17	18	34	71												29	41	?

S – sňatek (mariage); PP poslední porod (dernière naissance), KM konec manželství (fin d'union)

Celkem 40 žen s 337 narozenými dětmi; 67 meziporodních intervalů je 31 měsíců a více, tedy přibližně 20 ze 100. Průměrná délka intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte je 20,1 měsíce a mezi předposledním a posledním porodem 33,9 měsíce.

d) Sňatky v Břevnově z let 1801 – 1848

Interval (intervale)											Věk (Age)		
-1	-2	-3	-4	-5	-6	-7	-8	-9	-10	-11	S	PP	KM
1	17	19	30	26	21	41	11	13	30	31	22	42	?
13	22	45	21	25	24	25	25	15	25	18	24	46	60
8	15	21	22	23	25	21	23	34	30	43	20	42	?
9	22	18	32	29	28	42	18	23	38		18	40	55
14	22	27	12	16	24	16	41	30	34		19	38	?
14	12	21	25	14	26	12	30	32	18		19	38	39
12	27	28	28	33	20	23	46	35	19		23	42	50
16	24	28	20	36	24	26	34	31	38		20	43	?
2	44	22	24	33	24	26	31	30	39		21	44	?
24	16	16	45	26	26	29	19	29	22		22	43	?
4	18	23	27	27	42	11	42	31	29		23	43	55
3	25	18	18	33	14	22	21	21	22		23	40	?
13	19	19	23	13	28	19	39	18	24		23	40	52
13	24	26	23	26	25	26	26	26	36		25	46	56
10	26	25	26	34	26	24	35	24	40		20	42	59
1	21	31	16	31	35	32	28	49			20	41	?
9	19	17	25	22	22	23	20	22			23	38	?
21	16	28	24	29	14	36	22	37			23	42	53
10	14	27	16	11	28	20	31	36			26	42	?
12	24	15	20	56	26	13	80				17	38	48
10	16	84	25	26	26	25	28				22	39	40
15	20	76	22	33	28	40	48				22	45	?
10	16	23	21	21	31	17	27				23	36	40
44	31	35	33	43	29	41	32				17	40	?
14	20	25	15	42	27	30	40				25	42	?
9	26	25	50	27	27	68					22	42	?
4	32	24	26	30	33	72					22	40	?
13	14	24	13	17	23	71					24	39	?
10	30	28	22	17	23	36					28	42	?
26	16	17	45	46	25						22	36	61
11	33	23	26	37	25						24	37	54
30	35	29	36	28	38						23	39	45
11	31	55	17	24	20						24	37	60
2	12	20	27	78	26						27	42	?
7	22	48	23	15	41						28	42	?
29	52	31	55	35							19	36	?
12	24	58	155								25	45	64

S – sňatek (marriage); PP poslední porod (dernière naissance), KM konec manželství (fin d'union)

Celkem 37 žen s 310 meziporodními intervaly, z nichž 83 je 31 a více měsíců, tedy 26 ze 100. Průměrný meziporodní interval 1-2 je 23,1 a mezi předposledním a posledním porodem 39,5. Nepočítáme-li však poslední ženu uvedenou v tabulce d), která má zcela výjimečný interval mezi předposledním a posledním porodem, pak průměrný poslední meziporodní interval je 36,3.

Pramen: Údaje tabulek a) - d) byly vypočítány na základě dat o narozených, oddaných a zemřelých ve vesnici Břevnov u Prahy a přífařených lokalitách v letech 1652 až cca 1860. Shromáždění údajů pro tak dlouhé období o vesnici Břevnov, která kolem roku 1750 měla podle zповědních seznamů přibližně 500 obyvatel (srovn. E. Čáňová, P. Horská, Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652-1800. *Acta UC - Phil. Hist.* 1972, č.3, *Studia historica* VIII, Pra-ha 1972, s.81-100), umožnil především tzv. břevnovský dvojdílný matriční index za léta 1652-1750 a 1751-1800, uložený mezi pražskými matrikami Archivu hlavního města Prahy. Jde o pramen výjimečné povahy, pořízený jednorázově a psaný jednou rukou celkem na 304 stranách. O účelu pořízení vypovídá úvodní nadpis prvního dílu: „*Index alphabeticus I. Omnium Baptizatorum, Copulatorum, & Sepultorum in Ecclesia Regulari, ac Parochiali S.Margarethae Virg. & Mart. O. S. Benedicti, collectus tum ex diversis matriculis, tum attestatis copulatorum, tum denique inquisitione consanguineorum. Ab Anno Domini 1652. usque ad annum 1750. inclusive*“. U druhého dílu indexu už není zmínka o tom, že údaje matrik by byly bývaly doplňovány údaji snoubenců či příbuzných. Po roce 1800 existují ještě další indexy k břevnovským matrikám, ale nikoli již takové, které by rekonstruovaly několik generací břevnovských rodin na základě jak údajů matrik, tak zřejmě i vrchnostenské kanceláře břevnovského kláštera. Břevnovský klášter spravoval totiž nejen břevnovskou faru, nýbrž byl také vrchností spolu s klášteřem v Broumově řady panství v okolí Prahy i ve východních Čechách. Proto byl zřejmě index z let 1652-1800 užíván i jako jistý druh seznamu poddaných, a tak mohl zachycovat nejen přirozený, nýbrž i mechanický pohyb obyvatelstva.

Proto je možno se velmi dobře spolehnout na úplnost údajů. Porody žen vybraných pro tab. a) - d) se tedy uskutečnily v Břevnově nebo v přífařených lokalitách a jsou známa přesná data všech a přesná data sňatků matek. Ženy, které porodily některé své děti jinde a v indexu je pouze uveden rok narození dítěte, byly z pozorování vyřazeny. Pokud se týká věku matek, jsou známa buď data jejich narození, nebo ověřený údaj o věku v době sňatku, posledního porodu či úmrtí. Věk matky v době ukončení manželství může být buď jejím úmrtním věkem - vždy při tom bylo ověřeno, že manžel ještě žil - nebo jejím věkem v okamžiku odvdovění. Pokud chybí údaj o věku matky při konci manželství, vždy bylo ověřováno v matrikách, že s největší pravděpodobností stejně manžel jako manželka žili v Břevnově aspoň do 50ti let ženy.

Výpočty mezipородních intervalů seřazené podle počtu porodů každé matky v jednotlivých tabulkách sestavených podle návodu Louis Henryho tak mohou inspirovat úvahy o nesčetných otázkách plodnosti obyvatelstva daného časového úseku, jako je četnost předmanželských početí, závislost věku při sňatku na délce mezipородních intervalů a na věku matky při posledním porodu, prodlužování mezipородních intervalů se zvyšujícím se pořadím dítěte. Ovšem také rozdíly v "rytmu" rození u jednotlivých žen. Sám Louis Henry přičítal tyto rozdíly u historických populací spíše než vědomým zásahům matek, časné smrti předcházejícího dítěte, nemocem žen vedoucím k dočasné sterilitě či k spontánním potratům, poklesu sexuální aktivity s věkem manželů.

Summary

Abortion from the Perspective of Historical Demography

Using the method of Louis Henry on a sample of 120 women, who were married by age 29, remained in a marriage up until the end of their fertile period, and lived in the years between 1660 and 1850 in the village of Břevnov, now a neighbourhood in the city of Prague, the study looked at the length of the intervals between births among this group of women. The information revealed that one-fifth to one-fourth of the intervals between births in the sample of women exceeded 31 months. In his historical-demographic studies E. A. Wrigley considered any interval among women in the European historical populations aged between 20 and 30 years that was longer than 31.5 months to be “abnormally” long. What role in this “abnormality” could have been played by spontaneous or even criminal abortions? Historical demography is able to ascertain the proportion of pregnancies terminated otherwise than in the birth of the child out of the total number of pregnancies only for just under the last half century of population development in the Czech lands, when the number of births and documented abortions have been made available. That deeper demographic and sociological analysis of the long-term development of fertility in the Central European population is warranted lies in the fact that less than one century after the publication in Prague of an article by the Czech writer and journalist Teréza Nováková, who in 1905 wrote, “*that statistics offer a record of only a very small percentage of the human embryos destroyed*”, according to official reports one-third of documented pregnancies in the Czech Republic end in abortion or miscarriage.

MATERIÁLY

Redakce Historické demografie vítá příspěvek Elišky Čáňové, který se s čtenáři chce podělit o její cenné zkušenosti z historickodemografického výzkumu na Broumovsku. Škoda, že podobné zkušenosti našich předních archivářů s výzkumem církevních matrik, které jsme před více než třiceti lety rádi poslouchali jako začínající členové skupiny pro historickou demografii, nebyly zachyceny písemně. Snažíme se proto vytvořit tradici příspěvků, v níž by vedle analytických studií našly místo i zkušenosti a vzpomínky pamětníků.

K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov

Při započetí práce je prvním úkolem historicko-demografického výzkumu volba farnosti, kde byly matriky vedeny. Naše volba padla na farnost Broumov, protože šlo o řádovou faru. Broumovsko bylo majetkem řádu benediktinů, jehož sídlem byl klášter v Břevnově a v době, kdy byl objekt kláštera poničen na počátku husitských bouří, bylo jeho centrum přeneseno právě do Broumova. Zápisy v broumovských matrikách počínají v roce 1632; v té době existovala již v klášteře břevnovsko-broumovském staletá tradice vedení písemností, proto se dalo očekávat, že i matriky na řádových farnostech na Broumovsku budou vedeny řádně a spolehlivě. Vedle toho obsahoval řádový archiv řadu možných doplňujících materiálů. Jako příklad údajů, které prohlubují poznatky získané z matrik, může sloužit kronika Davida Aemiliana Bittera,¹ člena benediktinského řádu a v letech 1636-1672 s přestávkou 1648-1685 faráře při městském chrámu sv. Petra a Pavla v Broumově. Zápisy se týkají období 1607-1671. Údaje této kroniky osvětlují blíže matriční zápisy o pohřbených v průběhu epidemií, které se na Broumovsku vyskytly v uvedených letech. Většinou uvádějí tehdy užívané názvy příslušných onemocnění a zachycují podrobnější sdělení, než mohou

---

¹ *Chronicon Davidis Aemiliani Bittner*, SÚA Praha ŘA benediktini Břevnov, rkp, 60. Vyd. W. W. Tomek, Davidis Aemiliani Bittner Chronicon Braunense, Praha 1875.

poskytnou zápisy v matrice zemřelých.² Údaje obou pramenů jsou zde v přímém vztahu.

Dále je nutné si blíže povšimnout úvodního zápisu v matrice zemřelých: vymyká se charakteru dalšího obsahu matriky, protože zachycuje vyprávěcí formou průběh největší mortalitní krize, k níž došlo při epidemii moru v letech 1633-1634. Zdůvodňuje, proč nemohly být přesně zachyceny všechny pohřby, protože postup onemocnění byl tak rychlý, že pohřbívání zemřelých nebylo možné provést obvyklým způsobem, takže zesnulí byli pohřbíváni bez obřadů na nejrůznějších pozemcích. Často také proto, že pozůstalí byli tak zbídačeni válečnými událostmi, že neměli prostředky na zaplacení obvyklých poplatků. Teprve po skončení moru bylo dodatečně zjišťováno, kolik a kteří obyvatelé podlehli epidemii. Zapisovatel však upozorňuje na to, že počet zapsaných obětí je menší, než byl ve skutečnosti. Toto sdělení nám umožňuje soud, že autor kroniky pokládal za svou povinnost, aby tento fakt byl zachycen písemně a sloužil tak k uchování pravdivého obrazu o poměrech ve 30. letech 17. století.³

Jinak lze pro tento test spolehlivosti matrik farnosti Broumov použít i pohled do vztahu biologických zákonitostí: v průběhu epidemie klesá při zvýšeném počtu zemřelých počet sňatků se následně i počet narozených dětí.⁴ Po skončení epidemie vzrůstá počet sňatků a následně i počet narozených dětí.⁵ Jiné ověření poskytuje číselný vztah narozených chlapců a dívek⁶ Za zkoumané období ve farnosti Broumov je výsledné číslo 100 dívek na 103,3 chlapců.⁷ Tyto obecnější poznatky však nemohou upozornit na drobnější výpadky v zápisech – ty se vždy vytratí při počítání průměrů za delší časové období. Pro docílení maximální úplnosti je možné ke končenému zpracování připojit soupis výpadků a připojit jejich zhodnocení.

Dále lze soudit, že řádové fary, jež obsahovala taková řeholní instituce jako tehdy bylo benediktinské opatství břevnovsko-broumovské v Broumově, měla dostatek vysvěcených kněží, aby mohla zajistit běžný chod církevního života i při náhlých událostech.

---

² SOA Zámorsk, *Sbírka matrik* (farnost Broumov), matriky zemřelých 13/42/1632-1745.

³ Blíže o moru viz E. Čáňová, Morová epidemie na Broumovsku v letech 1633-1634. *Demografie* 39, 1997, č. 1, s. 21-25.

⁴ Blíže viz Dlouhodobé trendy na území ČSR, předstatistické období. *Acta demographica* IV, vyd. Československá demografická společnost při ČSAV, Praha, s. 64-68.

⁵ Na tuto otázku upozornil již E. Maur, *Základy historické demografie*. Vyd. Státní pedagogické nakladatelství Praha 1978, s. 90.

⁶ SOA Zámorsk, *Sbírka matrik* (farnost Broumov), matriky narozených 13/1, 13/2, 13/3.

⁷ Blíže viz *Dlouhodobé trendy na území ČSR ...*, tabulky, s. 64-68.

Uvedená fakta opravňují k soudu, že matriky farnosti Broumov patřily v 17. století k matrikám vedeným seriozně. Nemohou však překračovat úroveň tehdejších zvyklostí, pokud jde i množství údajů v zápisech a z obyčejů a možností obecnějších, jako jsou individuální schopnosti zapisovatele, jeho zdravotní stav, dále dění ve farnosti, kde mohlo docházet zejména v době válečné k dramatickým událostem. Cenou za to bude omezená možnost dojít k přesnému výpočtu některých ukazatelů, příp. dosažení jen jejich pravděpodobnosti.

* * *

Při výběru farnosti hraje roli i její velikost. Není vhodné volit farnost příliš malou, kde při výpočtu statistických dat nemohou být výsledky přesvědčivé. O velikosti farnosti Broumov nám dává částečnou představu údaj o počtu „duší“ až k roku 1713: Broumov 2058, Velká Ves 314, Křinice 654, Hejtmánkovice 413, Rožmitál 331, celkem 3770.⁸ Je samozřejmé, že v době třicetileté války byl počet stále usídlených „duší“ závislý na událostech, takže ne všechny matriční události mohly být zaznamenány.

* * *

Pro účely rekonstrukce rodin byly excerpovány matriky farnosti Broumov z let 1632-1784.⁹ Každý zápis byl přepsán na samostatný lístek a byl zařazen do kartotéky v chronologickém pořádku, tj. bylo zachováno pořadí matričních zápisů. Na každý lístek je třeba v přehledném uspořádání přenést maximum údajů včetně signatury matriky, označení místa, z něhož pocházely zapsané osoby a dalších faktů, jež jsou důležité pro pozdější identifikaci osob. Zápisy o uzavřených sňatcích poskytují poměrně bohaté údaje: vedle plných jmen snoubenců s označením jejich stavu (svobodný/á, vdovec/vdova), místo jejich původu a jméno otce nevěstina – u ženicha byl otec uváděn až v 70. letech 18. století. Pracovní označení jsou zapsána jen u živnostníků či řemeslníků (soukeník, barvíř, později pláteník, lékárník, řezník, kovář, švec, sedlář a další tehdy běžná řemesla), díle ostatní povolání (učitel, úředník, malíř, ale také kat). Živnostníci a řemeslníci jsou usazení přímo v Broumově a jsou nazýváni měšťany. Osoby bez označení jakékoli profese byli pracovníě vázání zřejmě v zemědělství; nikde však není

---

⁸ *Tereziánský katastr český*, sv. 3. – Dominikál. Vyd. ASMV ČSR, Praha 1970, s. 168.

⁹ SOA Zámorsk, Sběrka matrik (farnost Broumov), matriky oddaných 13/30, 13/31; matriky pokřtěných 13/1, 13/2, 13/3, 13/4; matriky zemřelých 13/42, 13/43.

označeno jejich sociální zařazení. Místní původ je zapisován výslovně jen v případě přífařených obcí nebo u míst mimo farnost; pokud zapisovaní pocházeli z Broumova, výslovně se to neuvádí. Lze to však doložit při sledování zápisů konkrétních osob, u nichž je uveden jiný identifikační údaj. Všechny matriky jsou vedeny německy. Zápisy mají větnou formu, od roku 1771 se začíná zapisovat do jednotlivých rubrik. K dosavadním údajům přistoupilo ještě číslo domu, což výrazně zvýšilo přesnost správné identifikace osob i rodiny.

Bezprostředně po oddavkách, křtu či pohřbu byl úkon zaznamenán na lístek a teprve po shromáždění jejich většího počtu byl proveden definitivní zápis do matriky. Lze to vysledovat při srovnání a posouzení písma, někde napomáhá i odlišnost použitého inkoustu. Místy se objeví i zpřeházená data v řádu dní – to se mohlo stát pouze při dodatečném zapisování shromážděných zápisů. Ojediněle je původní lístek vložen mezi listy matriky.

Technika zpracování matričních zápisů, jež vede k rekonstrukci rodin, má tři etapy postupu: 1. excerpce, 2. rekonstrukce, 3. zpracování rodinných listů. Při excerpce je možné používat lístky, nebo zapisovat průběžně např. do sešitu. Lístky mají jasnou výhodu snadné manipulace. Při případném porušení pořadí lze řadu rekonstruovat podle datování. Je nutné zapisovat maximum údajů, které se budou vztahovat k druhé fázi práce – k rekonstrukci, při níž je klíčovým problémem identifikovat správně rodinu, do níž budeme zapisovat další údaje. Týká se to tedy všech údajů o zúčastněných osobách: všechna data rodičů a dětí, snoubenců a jejich rodičů, míst a zaměstnání. Rovněž je třeba zachytit všechny další poznámky, např. způsob úmrtí: utonul, zabit bleskem, zastřelen vojáky; zpřesňující charakteristiky: slepý, němý, chromý apod. Důležitým faktem je, zda snoubenci či jeden z nich jsou svobodní, či vstupují do druhého či dalšího manželství. Stranou těchto prvořadých údajů stojí kmotři, dále jména duchovních nebo místo hřbitova. Zde hraje důležitou úlohu zaměření práce: např. jména kmotrů mohou hrát úlohu při výběru křestního jména novorozence, jména duchovních či místo hřbitova může být důležité pro regionální historii apod. Do všech tří typů matrik byly vždy zapisovány i vojenské osoby, pokud nebyly vedeny samostatně. Pro práci na rekonstrukci rodin však neměly tyto osoby žádný význam; z povahy jejich profesních úkolů nemohly mít stálé bydliště. I když tady v celém zkoumaném období vojsko často pobývalo, či jen tudy procházelo, nebyly tyto osoby součástí stabilního obyvatelstva.

Při rekonstrukci rodin používáme tzv. „sběrných štítků“,¹⁰ kartotečních lístků. Máme-li excerpta na lístcích, lze použít zápis sňatku jako základ, kam vpisujeme data narozených dětí a později i úmrtí v rodině. Tato fáze práce je nejdůležitější a nejzdlouhavější. Z excepčních lístků přebíráme všechny údaje, které mohou napomoci správnému určení rodiny: vedle osobních jmen včetně jmen otců (u nevěst či zemřelých dětí) též místa původu (aus Glatz, aus Oesterreich apod.) či narození (ve farnosti či okolí aj.), dále zaměstnání či jiné zařazení (Geselle). Protože neexistovala pravidla pro závazný způsob zapisování příjmení, zachycujeme vždy všechny varianty (Köhler, Kehler, Köller; Hecht, Heicht, Häicht a d.), nejdůležitější údaje pro identifikaci rodiny jsou ty, které uvádějí další osoby: jména otců u nevěst, později i u ženichů, u zemřelých dětí, jména zemřelých manželů u vdov.

Tyto „sběrné štítky“ je nutné již řadit abecedně, aby v nich bylo možné vyhledávat příslušnou rodinu pro umístění dalších dat. Je vhodné používat běžné kartoteční lístky, tužší než kancelářský papír, aby manipulace s nimi byla co nejméně náročná. Při rekonstrukci rodin farnosti Broumov byly použity lístky formátu 15x10,5 cm. Není-li možné při postupující práci vtěsnat všechny údaje na jediný lístek, je možné další lístek připnout k prvnímu. Od samého počátku práce se „sběrnými štítky“ je třeba udržovat přehlednost zápisů, aby byla možná při další fázi práce snadná orientace.

Nejdůležitější je tady přesné určení rodiny, do níž je třeba zapsat další informace. Problém zde představuje četnost stejných příjmení (nejčetnější jsou např. Hoffman, Scholtz, Köhler, Hitschfel a další). Při poměrně úzkém výběru křestních jmen existovala řada manželských dvojic stejných příjmení i křestních jmen, které uzavřely sňatek v přibližně stejném čase, často i ve stejné obci. To se týká především Broumova samotného, příp. Křinic, největší obci po Broumově. Jinou pomocí může být užívání dvou křestních jmen (typ Johann Heinrich, Anna Ursula), ovšem jen v případě, že jsou zapisována ve všech dalších zápisech obě jména, což se však neděje důsledně. Tři křestní jména jsou zapisována v poslední čtvrtině 17. století ještě zřídka.

Dále je třeba upozornit na užívání označení „der jüngere“, „der ältere“: tato označení jsou relativní – lze ho použít ke správné identifikaci jen ve spojitosti s osobami téhož příjmení i křestního jména, žijících ve stejné době (nepřesně ohraničené), ve stejném místě. Vždy však musíme mít na paměti, nejen v tomto případě, že existují osoby, které neuzavřely sňatek ve farnosti Broumov a nemohou tedy patřit do našeho souboru osob. Potíže vznikají především při zápise zemřelých dětí, kde kromě data, jména otce a místa

---

¹⁰ E. Maur, *Základy historické demografie*, s. 79.

bydliště nejsou žádné další údaje. U zemřelého dítěte není uvedeno ani jeho křestní jméno, je označeno jen jako „Kind“, „Söhnlein“, „Töchterlein“, „Sohn“, „Tochter“, což znaemná pouze rámcově označení věku. Někdy znamená označení „Kind“ i dítě v kojeneckém věku. Věk zemřelých je v broumovských matrikách uváděn až v roce 1756.

Tato chudoba údajů vyplývá ze samé podstaty těchto zápisů. Úmrtím dítěte končily všechny případné úřední úkony, kterými mohl projít každý obyvatel v dalším dospělém věku. Úmrtí dospělého mohlo být důležitým faktem při uzavírání dalšího sňatku pozůstalého partnera.

Je tedy třeba všimnout si alespoň nepřímých důkazů, které by napomáhaly k určení správné rodiny. Poměrně častým a důležitým jevem je, že se v rámci jedné rodiny objevují stejná křestní jména dětí. Tento fakt vysvětlují až úmrtní zápisy: zemře-li dítě jménem např. Georg, je další potomek mužského rodu pokřtěn často opět jménem Georg. Platí tedy, že starší dítě téhož křestního jména zemřelo před narozením mladšího. Jinou pozici v úmrtních zápisech mají označení „Sohn“ a „Tochter“. V případě jejich úmrtí je téměř vždy zapsáno i křestní jméno, takže identifikace je poměrně snadná. Jde vždy o dospělé jedince, tj. dospělé v pojetí tehdejších zvyklostí. Za takového byl pokládán ten, kdo byl např. schopen přijmout místo námezdního služebníka. Je ovšem třeba rozlišit fakt, že k nejrůznějším pomocným pracím byly zařazovány i děti daleko nižšího věku. Tam šlo často o sirotky, či o děti z nejhudších rodin. Věková hranice však nikde nebyla stanovena, vše záleželo patrně na jejich schopnostech a na úvaze jejich nejbližšího okolí.

Dalším pomocným znakem byl fakt, že zemřelý otec nevěsty byl tak výslovně označen i v zápise o sňatku. Podobně byl u pohřbu vdov většinou veden i zemřelý manžel. Spolu s údajem o místu bydliště mohly tyto údaje usnadňovat správné zařazení osob.

Jistým vodítkem bylo i úmrtí matky v době šestinedělí - v těchto případech to bývá někdy poznamenáno i v matrice. V tomto případě velmi často zemřelo i dítě. To pomáhá nasměrovat podobné zápisy do správné rodiny i při stejných příjmeních a křestních jménech. Podobnou roli hrají zápisy o zaměstnání otce, identifikují jak děti, tak i jejich matku.

Podobně nám pomáhají údaje o druhých a dalších sňatcích, rovněž tak o manželstvích předchozích. Ve „sběrných lístcích“ vyplynou jejich vzájemné souvislosti podle dat úmrtí a dat ostatních sňatků. Je vhodné zapisovat až sem odkazy jak na předchozí sňatky, tak na další manželství.

V některých případech se stane, že lze určit rodinu, do níž zemřelé dítě patřilo, ale protože v rodině bylo několik dětí označených jako „Söhnlein“, „Töchterlein“ nebo „Kind“, není možné datum úmrtí zapsat k určitému dítěti;

důsledkem je, že neznáme věk, v němž zemřelo. Budeme vědět jen to, že v určité rodině zemřel jistý počet dětí v rozmezí udaných let.

Výše uvedené nepřímé důkazy, jež by napomáhaly k přesné identifikaci rodiny, lze všechny dokumentovat v matrikách farnosti Broumov. Bylo by užitečné vědět, zda je možné shledat obdobu i ve farnostech z bližších i vzdálenějších regionů. K tomu je ovšem nutné zpracování dalších sond. Vedle těch znaků, které mohou být projevem krajových zvyklostí, existují i obecnější projevy, které mají základ v biologických zákonitostech. Při zapisování pokřtěných dětí narazíme velmi brzy na to, že rodičům stejného jména se narodilo dítě v termínu, který je nemyslitelný. Znamená to jediné: že jde o dvě rodiny a že sňatek jedné z nich se nekonal ve studované farnosti. Máme-li pochybnosti o správnosti zapsání matričních událostí do dané rodiny, počítejme s jejím vyřazením. S konečným soudem počkejme však až do doby, než budou zapsána příp. úmrtní data rodičů.

* * *

Již při rekonstrukci rodin zjišťujeme, že řada excerpt s daty o uzavřeném sňatku zůstala dále nevyužita. Jsou to patrně ty páry, které ve farnosti byly oddány; podle dlouhodobých zvyklostí, které se často dodržují dodnes, k sňatku dochází většinou v místě bydliště nevěsty. Oddaný pár žil pak ale jinde. Jiná možnost byla, že existují záznamy o narozených dětech, jejich rodiče nebyli oddáni ve farnosti Broumov, ale usadili se zde a měli zde děti. Oba druhy lístků nejsou bezcenné, ale nelze jich využít k rekonstrukci těch rodin, které byly ve farnosti oddány a zde se jim narodily děti. Máme-li současné údaje o úmrtí alespoň jednoho z rodičů, máme úplnou představu o trvání a vývoji takovýchto rodin. Obě skupiny s neúplnými údaji vznikají také nutně pro dobu přibližně 20-25 let, která předchází době před počátkem excerptce: nemůžeme znát věk snoubenců, pokud ho neuvádí matriky při sňatku. Na opačném konci excerptce máme zase „sběrné štítky“, kde chybí záznam o konci existence rodiny; ten nastane až za horní hranici excerptce. Doplnění chybějících dat je velmi pracné a obtížné a jen z části úspěšné. Může totiž zasahovat i do jiných farností. Tam, kde začínáme excerptovat nejstarší matriky, je tato otázka bezpředmětná.¹¹

* * *

---

¹¹ Varianty a kombinace dat shromažďovaných pro rodinné listy popsal již s odvoláním na francouzské vzory L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701-1850. Ústecký sborník historický 1985.*, Pozn. 8, s. 147.

Poslední fází práce je zápis získaných dat do rodinných listů; ty mají být uzpůsobeny tak, aby poskytl přehledné uspořádání údajů nutných pro počítačové zpracování. Proto je vhodné vpisovat jmenné i číselné údaje do předtištěných kolonek a tabulek. Rodinné listy použil v citované práci L. Dušek.¹² Do předtištěného vzoru vepsal data konkrétních rodin, a to i s výpočtem věku při sňatku nebo při úmrtí, trvání manželství a délky mezipородních intervalů dětí, jež se v manželství narodily. Tam, kde jsou známa všechna data o vývoji rodiny, otevírá se možnost studia vývoje i pro další generace. Jsou zde předtištěná místa pro data sňatků dětí. Vývoj v další generaci by měl usnadnit síť odkazů na další rodinné listy. To si ovšem vynucuje jejich průběžné číslování či jiné označování. V dosavadní praxi ztěžuje manipulaci s nimi jejich vytištění na kancelářském papíru. Snad by bylo možné alespoň úvahy o zavedení jejich tisku na tužším papíru, příp. o jejich menším formátu než A4.

Popsané poznatky naznačují potíže a pracnost jejich získávání. Jsou ale nutným stupněm ke shromáždění tolika poznatků. Jejich cena stoupá s jejich množstvím a délkou časového úseku, pro který byly získány. Jejich výsledné propočty a zpracování umožní reálný pohled na vývoj rodiny v minulosti u nás a dovolí srovnat jeho výsledky s výsledky podobných studií i v dalších zemích.

Eliška Čáňová

Mor na Teplicku v roce 1680 ve zprávách osekých cisterciáků

Působení českých jezuitů, jako byl proslulý barokní básník Bedřich Bridel a jeho řádoví spolubratři Jiří Čapek, Jan Perger a Václav Tatýtek v Kutné Hoře nebo bratři Šimon a Jakub Spanbergrové v Praze při obstarávání nakažených morem v roce 1680, je všeobecně známo. Méně známá je analogická činnost příslušníků jiných řádů v zmiňovaném roce, například bosých augustiniánů z kláštera na Novém Městě pražském, kde si mor vyžádal 13 obětí z řad řeholníků, mezi nimi P. Ladislava a S. Peregrino, který se nakazil při plnění svých kněžských povinností, a P. Valeriána a S. Kunegunde, jenž byl dle slov řádového letopisce P. Severina a S. Anna „*infectus a fratribus pestiferis, quibus ex charitate inservivit*“. Známou v souvislosti s morem v roce 1680 se stala ve své době postava jiného dnes již zapomenutého bosého augustiniána P. Rudolpha a S. Anna z táboorského konventu tohoto řádu. Ten v době, kdy „*nonnulli pagi ad parochiam choto-*

---

¹² L. Dušek, Obyvatelstvo Budyně nad Ohří, s. 148-155.

viensem spectantes eodem malo lue contagiosa correpti sunt“ posluhoval nakaženým morem a pohřbíval ty, kteří nákaze podlehli. Od 3.VIII. do 10.IX. 1680 jich prý sám pochoval na padesát. Když zaopatřoval svátostmi sedláka Jana Smutného ze Sedlečka, nakazil se od něj a zemřel. Dobovou mentalitu dokreslují dobře zaznamenané jevy, jež prý provázely smrt obdivovaného kněze (zvony z kostela sv. Petra a Pavla v Chotovínách, které venkované slyšeli vyzvánět dvě noci před jeho skolem, plamen vyšlehnouší podle svědků z Rudolphových úst ve chvíli smrti) P. Rudolphus a S. Anna „*měl na krchově naproti kostnici pochovan býti, že ale jeníckolhotští, kterým nejvíce sloužil, jeho vydati nechtěli, pochován jest od nich s pláčem blíž Jeníckovy Lhoty*“.¹

K těm, kteří se tehdy vydávali mezi nemocné, patřili také mniši z cisterciáckého kláštera v severočeském Oseku. Z prostředí osecké klášterní komunity vzešlo několik písemných svědectví, která podávají nejen obraz mentality tehdejších lidí, ohrožených nebezpečnou nemocí, ale některými údaji snad nejsou nezajímavé ani pro historickodemografické bádání. Srovnání přístupů tří mnichů, spjatých se stejným klášterním prostředím a náležejících dokonce ke stejné generaci, ukazuje odlišnost v nazírání na morovou epidemii. A zmiňovaná různost pak vytváří spojením tří perspektiv plastičtější obraz moru na Teplicku v roce 1680.

Dva z autorů, jimiž se budu zabývat, byli přímo označeni jako „missionarii tempore pestis“ jedná se o P. Arnolda Reichmanna (n. 1650- + 27.IV. 1711) a P. Malachiáše Welckera (n. 1644 - + 5.V. 1712), třetí v zamořených místech sice nepůsobil, ale zaznamenal si skutečnosti s morem související do své kroniky; jde o P. Antona Edelmannu (n. 1650 - +27. XII. 1704).^{2/}

---

¹ SÚA Praha, I. odd., AZK., rukopis č. 13, Letopisy P. Severina a S. Anna, bez titulního listu, pag. 33-34; SOA Třeboň, ŘA Augustiniáni Tábor, kniha č. 4, Historia conventuus taboriensis..., pag. 186-187, ibidem, kniha č.7, Liber memoriae (monasterii) sancti Augustini Tábor, pag. 617, SOA Třeboň, Matriky, Chotoviny, m.č.2, pag. 128 a 130. O moru obecně srov. F.Braudel, *Materialnaja civilizacija, ekonomika i kapitalizm XV-XVIII. vv, tom. 1*, Moskva 1986 (ruský překlad francouzského originálu F. Braudel, *Civilisation materielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe.siecle. Les structures du quotidien*, I., Paris 1967), str. 97-102 a M.Livi Bacci, *Populace v evropské historii*, Praha 2003 (český překlad italského originálu *La popolazione nella storia d Europa*, Laterza 1998), str. 87-93, oba s odkazem na klasické dílo J. N. Birabena, *Les Hommes et la peste en France et dans les pays européens et mediterranéens*, I, II Paris 1975.

² *Album Ossecense oder Verzeichniss der Mitglieder des Cistercienser Stiftes Osseg vom Jahre 1645-1895*, Bilin 1896, str. 33, 36, 37. Welckerově, ani Edelmannově kronice se dosud nedostalo náležitého ocenění jako historickým pramenům. Obě jsou uloženy

Reichmann se pokouší ve zprávě, která se dochovala v rukopisné kronice bořislavské fary, o konkrétní výčet zemřelých „*Peste mortui sunt Anno 1680 ex Ratsch 36, ex Weboschann 1, ex Lellow 8, ex Malhostitz 19, ex Pittling 8, ex Welbina 3, ex Liesnitz 11...*“. Potom zmiňuje smrt světského kněze Andrease Aumayera dne 13. IX. 1680 okolo deváté hodiny večerní a pohřeb téhož na hřbitově v Hradišti (*sepultus est in coemeterio Ratschensi... defunctus die 13. septembris circa horam nonam nocti*). Dále pokračuje ve výčtu obětí, začíná vsí Světice, kde on spolu se zmiňovaným Aumayerem obstarával duchovní správu v čase moru: „*Ex Zwettnitz vero, quorum curam pie defunctus et ego gessimus, peste extincti sunt 34. Ex Prassowitz 12. Ex Wisterschan 5*“. Zajímavý je další údaj „*sepulti plerique in Campo*“³, zejména s ohledem na to, že ono místo v poli u Světic, dnes porostlé stromy, žije i v tradici současných obyvatel vesnice jako „Morový háj“ nebo „Morový hřbitov“.

Obširný citát ze ztracené zprávy P. Antona Reichmanna o moru končí slovy „*Hoc verba sunt propria Patris Arnoldi Reichmann.*“ Přepisovatel Reichmannova textu přidává ještě zprávu o zajímavé epigrafické památce, dochované v kostele sv. Vavřince v Hradišti, která kryla místo posledního odpočinku zmiňovaného kněze P. Andrease Aumayera, zemřelého při péči o nakažené morem: „*Epitaphium Patris Andreae Aumayer lapidi sepulchrali*

---

v řádovém archivu oseckých cisterciáků, dnes v SOA Litoměřice. Edelmannova kronika je rukopis o rozměrech 33 x 22,5cm v nepůvodní papírové vazbě, s nápisem na předsádce „*Liber memorabilium compositus a ven. P. Antonio Edelmann*“, rukopis je paginován tužkou (259 pag.), přičemž jsou vynechány přívazky tištěné i rukopisné, stejně jako řada rytin vevázaných do knihy. Welckerova kronika se dochovala v řádovém archivu ve dvou redakcích, přičemž v této črtě jsem vycházel z fasciklu s nadpisem „*Reincipit Series Abbatum ossecensium Annis quadraginta sex interrupta*“ o 170 paginách, svázaného mezi jiným Welckerovým rukopisem bez názvu, s foliováním v římských číslicích I- CXLVI a novodobým rejstříkem o paginách 1-50 s nadpisem „*index personarum et locorum*“ do moderní (20. stol.) papírové vazby o rozměrech 34 x 21,5cm. Oba využívají pro starší období pramenů v podobě listin z řádového archivu (ale např. i z archivu strahovských premonstrátů), pečeti, náhrobních nápisů, Welcker i ústního svědectví pamětníků. Jde však většinou o mechanický přepis těchto pramenů. Welcker v předmluvě ke své kronice chápe sám sebe jako toho, kdo se snaží zachránit pamětihodné příběhy před časem, který vše ničí „*Tempus rerum edax*“. Tento přírůstek má svůj ikonografický protějšek v rytině, na níž andílek vytrhává z úst Chrona historické dokumenty. Zmíněná rytina provází bollandistická „*Acta sanctorum*“, která byla uložena v osecké klášterní knihovně, podobně jako díla francouzských maurinů. Obsah Welckerovy i Edelmannovy kroniky však naznačuje nemožnost pokládat díla zakladatelů kritického dějezpytu za jejich inspirační zdroj.

³ SOKA Teplice, FÚ Bořislav, kniha č. 1, pag. 2.

*incisium hocce symbolo insignitum est, videlicet : excisum est candelabrum, qui affixa est candela ardendo deficiens, hac cum inscriptione : Aliis lucendo consumor*⁴. Tento náhrobek je možno srovnat s epitafem výše zmíněného Bedřicha Bridela v Kutné Hoře, který sice nese obširný český nápis, ale ve srovnání s Aumayerovým náhrobkem, s vyrytou impresou, jež obsahuje toliko imago a krátké latinské motto, se jeví méně působivým.⁵

Srovnáme-li zprávu Reichmannovu se zápisem jeho řádového spolubratra P. Malachiáše Welckera v jeho rukopise „*Series abbatum*“, vyjeví se Welckerův geograficky širší pohled na epidemii, Welcker se ovšem zase nesnaží uvádět počty zemřelých v jednotlivých vsích.⁶

Malachiáš Welcker zahajuje svou informaci o průběhu moru údajem o snaze císařského dvora uniknout ze zamořených území: „*Interium per Regnum Boemiae pestifera lues, illis in locis, quae Cesareae Comitatus pertransiverat, vehementer invaluit, ut Sacra Caesarea Maiestas extra Triurbem se salvare cum Aula, coacta ferit.*“

Následuje zajímavá informace, která představuje vhléd do dobové mentality, v níž astronomické a klimatické jevy provázejí, nebo jako „*praesagia*“ předpovídají katastrofy. „*Praepostere posui annum 1679 siquidem festo Stephani Protomartyris ... horridus cometa, sub intensissimo frigore apparuit, radium seu caudam versus orientem protendens.*“⁷

Potom Welcker popisuje samotný postup epidemie, která se prý zmiňovaného roku nejprve objevila na Pardubicku a Poděbradsku a odsud se zase obrátila do Rakouska. Dále píše: „*Verum contagis, iam extra Pragam mense Junio, Julio, Augusto, passim per civitates et pagos grassabatur, et circa Monasterium ossecense civitates Bilinam, Pontem seu Brux, pagos Ratsch, Zwetnitz, Lellowa, Lisnitz etc. dominii toplicensis, Rabschitz etc. dominii bilinensis.*“⁸ Výčet vesnic na Teplicku postižených morem není u Welckera tak úplný jako v Reichmannově poznamenání (schází Malhostice, Bžany, Pytlíky, Lbín, Bystřany), ale pohled na mapu teplického panství vyrytou v roce 1717 v Amsterdamu Peterem Schenkem dává jasnou

⁴ SOkA Teplice, FÚ Bořislav, kniha č. 1, pag. 2.

⁵ J. Roháček, *Nápisy města Kutné Hory*, Praha 1996, str. 148-149; J. Wolf, *Nápisy na Teplicku (několik poznámek k místní epigrafice)*, *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 25/2003, (v tisku); L. Konečný, *Mezi textem a obrazem, miscellanea z historie emblematicky*, Praha 2002, str. 84.

⁶ SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, karton 293, *Kronika Malachiáše Welckera s incipitem „Reincipit series abbatum ossecensium“* pag.91- 92.

⁷ G. Duby, *L histoire continue*, Paris 1993, str. 124 (definice mentality).

⁸ SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, karton 293, *Kronika Malachiáše Welckera s incipitem „Reincipit series abbatum ossecensium“* pag. 91-92.

představu o geografickém rozšíření moru, který postihl vsi v středním pásu teplického dominia v okolí řeky Bíliny a potoka Bystřice, s přesahem na panství bílinské.

P. Welcker se však na rozdíl od P. Reichmanna zmiňuje také o postižení města Bíliny morovou nákazou. Zápis v matrice nadepsané „*Liber vitae in quo eorum Nomina censentur, qui renati sunt ... Anno 1680, Bilensi ecclesiae renovatus tempore Nicolai Anto: Podhorsky archidiaconi bilinensis, proto-notarii apostolici*“, do níž se ovšem zapisovaly i sňatky a úmrtí, potvrzuje, že Bíliny se skutečně epidemie dotkla, a zároveň vyjadřuje naději na šťastnější budoucnost: „*Exspirante hoc Anno 1680 faxit Deus, ut cum illo etiam exspiret pestis, et subsequentem 1681 majori cum felicitate et benedictione divina incipiamus.*“ Zápisy o úmrtích jsou ve stejné matrice vedeny od 14.VI. do 4.IX. 1680 a zaznamenávají 41 případů, z nichž 22 představují děti. Jestli mezi nimi byly oběti moru, lze obtížně zjistit, protože u zápisů chybějí údaje o způsobu smrti. Vyskytuje se zde pouze jeden záznam, který by mohl naznačovat působení nějaké infekční choroby: „*9. eiusdem sepultus Georgius Jakubecz inquilinus in suburbio, eadem die mortuus est eius infans nomine Catharina, qui vixit uno et medio anno*“. Ale vzhledem k polysémnosti tohoto zápisu, z něj nelze vyvozovat žádné závěry.⁹ Další nepatrnou zmínku o morové nákaze v Bílině nacházíme v městské knize, vedené od roku 1669 pod názvem „Protocol aneb knihy pamětné, které se na rathauze v městě Bílině k rozličným zápisům pamětí lidských užívají“, kde se nachází zápis z 23.VII. 1681 připomínající „Leydig Contagion“ z roku 1680.¹⁰

Údaje o šíření moru doplňuje P. Malachiáš Welcker popisem činnosti, kterou vyvinul v čase moru opat osekého kláštera P. Laurentius Scipio. Welcker oceňoval zejména „*communicationem cum suspectis et infectis*“, ale psal také o tom, že na odvrácení moru měla podíl „*antipestilentia pharmaca*“ rozdáváná mnichy a „*extraordinaria preces*“, které nařídil opat v klášteře.¹¹

Nakonec zmiňuje tři řeholníky, kteří se v čase moru chtěli obětovat „*pro gloria Dei, proximique salute*“. Začíná zmínkou o sobě samém, označuje se za „*inutilem servum*“, dále píše o P. Arnoldu Reichmannovi a P. Sigismundu

---

⁹ SOA Litoměřice, matriky - Bílina 5/14, fol. 109r-110v, o vysoké dětské úmrtnosti, která se neomezovala na dobu epidemií srov. náhled Ph.Ariése „... les conditions demographiques n'aient pas beaucoup changé du XIIIe au XVIIe siècle,... la mortalité des enfants se soit maintenue à un niveau très élevé“ v práci *L'enfant et la vie familiale sous l'ancienne régime*, Paris 1960, str. 34.

¹⁰ SOkA Teplice, AM Bíliny, městská kniha č.1, fol. 31r.

¹¹ SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, karton 293, kronika Malachiáše Welckera s incipitem „*Reincipit series abbatum ossecensium*“, pag. 91- 92.

Nachtigalovi (n. 1649 - +18.VIII. 1686)¹², o němž nacházíme zmínku ve světecké matrice zemřelých jako o tom, kdo v roce 1680 pohřbíval mrtvé. Podobně poznamenal P. Malachiáš Welcker sám o sobě k roku 1680 do matriky kostomlatské.: „*Funerati sub me Patre Malachia Welcker Ord: Cist: Osse: Parocho Costenblatensis et Borislaviensis*“ (následuje výčet pochovaných).¹³

Poslední kronikářský záznam z okruhu oseckých cisterciáků o moru z roku 1680 zanechal P. Anton Edelmann. V něm se zaměřuje na samotný klášter Osek a panství, které k němu náleželo, píše „*locum ejusque pagorum incolas nullus omnino ea infectus, sani omnes et incolumes manserunt ...*“¹⁴ To, že se oseckému panství mor vyhnul, pokládal P. Anton Edelmann za důsledek odříkaných modliteb a odzpívaných antifon, které v čase moru celému klášteru nařídil opat Laurentius Scipio.

Doznívání ohlasu morové epidemie z roku 1680 je patrné ještě v procesí vedeném ke cti sv. Šebestiána a Fabiána ze starého Oseka ke klášteru o rok později, o němž víme rovněž díky kronice P. Antona Edelmanna.¹⁵

Osek byl tedy morové rány ušetřen, podobně nedaleký Jeníkov. O tom svědčí zápisy v matrice zemřelých, která uvádí v roce 1680 jen 9 nebožtíků, zatímco v roce 1681 jich bylo 18 a v roce 1682 dokonce 49 (!). V Duchově, vzdáleném jen nepatrně od Jeníkova, vládl, jak naznačuje zápis v matrice oddaných, strach před uzavíráním sňatků kvůli moru, který řádil po celé monarchii (*forsan ob pestem grassantem per totum Austriae regnum nulli copulati sunt*), ale jestli mor skutečně v Duchcově byl, zůstává otázkou. Také další lokality, ležící jihovýchodně od Duchcova, z nichž se dochovaly matriky zemřelých, zůstaly zřejmě mimo zamořenou oblast. Doložit to lze u Světece, kde je k roku 1680 zaznamenáno pouze 16 pohřbů, oproti 27 v roce 1681 a 26 v roce 1682. V Kostomlatech je zapsáno v roce 1680 jen 6 mrtvých, zatímco v předchozím roce jich bylo 10, v roce 1681 pak 8, v roce 1682 pouze 4.¹⁶

Směrem na jihozápad od cisterciáky popsané enklávy, postižené morovou epidemií, bylo ohnisko nákazy v Bílině, o kterém již byla zmínka. Také

---

¹² SOA Litoměřice, matriky - Kostomlaty 75/ 1, fol. 322r.

¹³ SOA Litoměřice, matriky - Světec 160 / 2 , pag. 661.

¹⁴ SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, karton 295, Liber memorabilium compositus a Ven. P. Antonio Edelmann, pag. 147-148.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ SOA Litoměřice, matriky -Jeníkov 67/2, fol. 179r, Světec 160/2, pag. 661, Kostomlaty 75/1, fol. 322r, Muzeum města Duchcova, S-XXV.

na sever od vesnic nakažených morem bylo město Krupka, které postihla nákaza v ještě větší míře.¹⁷

Kronikářské záznamy oseckých cisterciáků představují heuristicky nevyužitý pramen k dějinám moru v roce 1680. Zajímavé informace tohoto typu přinášejí také některé další barokní letopisy, spjaté s prostředím českých klášterů, jako zmíněné „*Annales*“ pražského bosého augustiniána Severina a S. Anna, augustiniánská „*Historia conventuus taboriensis ab Anno 1640 usque ad Annum 1762*“ nebo kronika doksanských premonstrátek sepsaná proboštem Norbertem Mikulášem z Amelunxen, vedená od 1.VI. 1642 a obsahující údaje o počtech zemřelých na mor v jednotlivých vesnicích v okolí Doksan, čímž se blíží zápiskům oseckého cisterciáka P. Arnolda Reichmanna. Pro následující mor v roce 1713 zůstává např. zcela nevyužito „*Diarium*“ břevnovských benediktinů, které zpravuje o průběhu moru v okolí kláštera skutečně den po dni.¹⁸

Jiří Wolf

---

¹⁷ H.Hallwich, *Geschichte der Bergstadt Graupen*, Prag 1868, str. 214 - 220, K.Rudolf, Pest in Graupen. *Unsere Heimat*, 12.4. 1931, 3.5. 1931, 31.5. 1931; za upozornění na články K. Rudolfa vděčím J. Budínské z Regionálního muzea v Teplicích.

¹⁸ SÚA Praha, I. odd., *Řád premonstrátů Strahov*, kniha č. 34, pag. 154, *Řád benediktinů Břevnov*, kniha 125 „*Diarium*“, pag. 34-61.

KRONIKA

Odešel Jan Havránek

Dne prvního září 2003 zcela nečekaně opustil řady našich historiků Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc., jeden z mála současných českých dějepisců, kteří získali obecné uznání i v zahraniční historiografii. Jiní jistě komplexně zhodnotí jeho dílo, zde se pokusím ukázat hlavně to, jaký měly jeho práce význam pro historickou demografii.

Jan Havránek se narodil 7. června 1928 v severočeských Teplicích v rodině středoškolského profesora, pozdějšího úředníka ministerstva školství a posléze knihovníka Národní knihovny. Příbuzní budoucího historika jak z otcovy, tak z matčiny strany byly známými osobnostmi meziválečného Československa. Strýc Bohumil Havránek patřil k čelným postavám Pražského lingvistického kroužku, a tudíž k průkopníkům jazykovědného strukturalismu, rodina Bondyů, z níž vyšla Janova matka, pak ho vážala k prostředí českého židovského asimilačního hnutí. Židovský původ z matčiny strany poznamenal nejen Havránkovu vědeckou orientaci, ale stál i u kořenů jeho charakteristického jemně ironického humoru, který Jana Havránka proslavil mezi studenty, účastníky nejrůznějších vědeckých setkání i přáteli. Za nacistické okupace českých zemí mu však bohužel „vynesl“ i pobyt v pracovním táboru pro „míšence“, kde se mj. setkal se svým pozdějším kolegou Františkem Červinkou.

Po studiích na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy nastoupil mladý Jan Havránek na katedru československých dějin a archivního studia téže fakulty, kde působil zprvu jako odborný asistent a posléze od roku 1964 jako docent. Na katedře mu zůstaly pedagogické úkoly i poté, co přešel jako vědecký pracovník do archivu UK, kde pak setrval v aktivní práci až do svého nečekaného skonu. Po nástupu normalizačního vedoucího katedry Václava Krále musel sice výchovy mladých historiků zanechat, přednášel však i nadále na katedře pomocných věd historických a archivního studia kurs historické statistiky a navíc našel možnost pedagogického působení na Pedagogické fakultě v Ústí nad Labem. Po roce 1989 se pak zákonitě vrátil i k přednáškám a seminářům na své mateřské katedře a byl roku 1992 jmenován profesorem českých a slovenských dějin. V období „normalizace“ však nabyla na významu ještě jiná z jeho pedagogických činností, totiž

pomoc zahraničním studentům, doktorandům i dalším badatelům, kteří přijížděli do Prahy, aby se tu věnovali českým dějinám. Ti podle pokynů svých školitelů i na doporučení českých přátel systematicky vyhledávali Jana Havránka v jeho podkrovní místnosti v archivu UK, zde byli uváděni do problematiky a v pravidelných konzultacích prohlubovali své znalosti. Jan Havránek tu krom toho organizoval i schůzky našich a zahraničních badatelů, které měly zůstat skryty zájmu nepovolaných. Rád například vzpomínám na to, jak jsme se tu v osmdesátých letech já a Pavla Horská setkali s Irenou Gieysztorovou, když vedení tehdejšího Ústavu československých a světových dějin ČSAV, poděšené činností jejího manžela v polské Solidaritě, odmítlo zorganizovat tuto schůzku na půdě ústavu.

Vědecká práce Jana Havránka byla od samého počátku orientována k českým dějinám 19. a počátků 20. století. Z této problematiky publikoval roku 1953 i svou první monografii o hornické stávce v roce 1900 v severočeském hnědouhelném revíru, a stejné časové zaměření měly i jeho kapitoly ve velkých čtyřsvazkových *Dějínách Univerzity Karlovy*, jejichž třetí díl i redigoval, zatímco u čtvrtého byl spoluredaktorem. *Dějiny* byly jeho poslední velkou prací, v jeho díle nepochybně nejdůležitější. Jan Havránek byl ovšem autorem velmi plodným, vedle dalších monografií a záplavy odborných studií, zejména k dějinám školství, by bylo třeba zmínit i jeho podíl na tvorbě vysokoškolských příruček a skript a samozřejmě jeho aktivní účast na mnoha vědeckých konferencích u nás i v zahraničí, kde měla „havránkovská“ vystoupení vždy velký ohlas.

Jak jsem již uvedl na začátku, Jan Havránek zasáhl významně i do vývoje naší historické demografie. Jeho první příspěvek k této problematice vznikl vlastně z pedagogických potřeb, prozrazoval ovšem Havránkovo vytrvalé úsilí sledovat metodické podněty zahraniční literatury a zprostředkovat je českému čtenáři. Byla to skripta *Základy statistické metody pro historiky*, která napsali společně s Josefem Petráněm a vydali roku 1963. Pojednávalo se tu nejen o základních statistických pojmech a postupech vhodných pro historiky, ale také o pramenech a o možnostech a mezích aplikace statistické metody v historické vědě. Vydání těchto skript bylo v naší historiografii průkopnickým činem a o jejich kvalitě svědčí fakt, že se dosud nikdo nepokusil je nahradit (i když současný pokrok výpočetní techniky by to nepochybně vyžadoval).

Zájem o kvantitativní historiografii dal vzniknout i řadě Havránkových statistických studií a vedlo ho také k činnosti v pracovní skupině pro historickou demografii, která se scházela při katedře československých dějin a archivního studia FF UK v šedesátých a počátkem sedmdesátých let. Z uvedených studií to byly zejména: *K otázce použití mikroanalýzy ve studiu*

demografického vývoje 19. stol. (in: Z českých dějin, Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy, Praha 1965, s. 221-236), *Social Classes, Nationality Rations and Demographic Trends in Prague 1880-1960* (in: *Historica* 13, 1966, s. 171-208), *Demografický vývoj Prahy v druhé polovině 19. století* (in: HD 2, 1968, s. 63-66, v rozšířené podobě in: *Pražský sborník historický* 1969/70, Praha 1970, s. 70-105), *Úloha měst v populačním vývoji 19. století, Příklad Prahy* (in: *Demografie* 15, 1973, s. 229-234), *Životní podmínky dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky* (Etnografie dělnictva sv. 8, Praha, ÚEF ČSAV 1977, s. 67-68, sv. 9, s. 55-124), *Češi v severočeských a západočeských městech v letech 1880-1930* (in: *Ústecký sborník historický* 1979, Ústí nad Labem 1979, s. 227-253), *Odliv obyvatelstva z Benešovska v letech 1969-1970* (in: *Vlastivědný sborník Podblanicka* 23, 1982, s. 291-308), *Plzeň a její obyvatelé v roce 1910* (in: *Minulostí Západočeského kraje* 21, 1985, s. 97-110), *Sociální skladba Žižkova v druhé polovině 19. století* (in: *Hospodářské dějiny-Economic History* 21, 1995, s. 173-186), *Sociální struktura pražských Němců a Čechů, křesťanů a židů ve světle statistik z let 1890-1930* (in: *ČČH* 93, 1995, s. 470-480), *Stěhování národů ve 20. století (1939-1946)* (in: *Slovanské historické studie* 23, 1997, s. 215-218). Spolu s Pavlou Horskou také shrnul výsledky české historické demografie v informativním přehledu určeném (nejen) slovenské odborné veřejnosti (*Historická demografie do roku 1985*, in: *Historický časopis SAV* 34, 1986, s. 403-423). V odborném tisku, mimo jiné i v *Historické demografii*, publikoval i několik recenzí historicko-demografických prací z Československa i ze zahraničí. Jeho práce, věnované hlavně městům a národnostním poměrům, se vyznačovaly smyslem pro závažnost statisticky zpracovávaného tématu a některé z nich přinášely i pozoruhodné podněty metodické. Platí to například o jeho cenném výzkumu diferenční porodnosti, sňatečnosti a úmrtnosti na Žižkově a na Vinohradech na základě sčítacích operátů, při němž využil rozdílů v přirozené změně obyvatel čtvrtí s různou sociální skladbou k poznání rozdílné podoby přirozené změny u různých sociálních skupin, ale i dalších studií.

V Janu Havránkovi odešel významný český historik s hlubokými odbornými znalostmi, a to nejen českých dějin 19. a 20. stol., které ležely ve středu jeho zájmu, historik širokých mezinárodních kontaktů dobře zorientovaný v metodice a metodologii světové historické vědy, vtipný komentátor okolního dění, obětavý pedagog a v neposlední řadě i významný historický demograf. Čest jeho památce!

Eduard Maur

In memoriam Petera Lasletta (1908-2001)

V roce 2001 odešel další ze zakladatelské generace historické demografie jako svébytné disciplíny a průkopník nových metodických postupů při studiu dějin rodiny, britský sociolog a politolog Peter Laslett, který po léta přednášel politické vědy a dějiny sociálních struktur na univerzitě v Cambridge a spolu s E. A. Wrigleyem tu kdysi založil i známou *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*. Do vědeckého života vstoupil po druhé světové válce studiem o politických teoriích 17. století, jako vydavatel prací Roberta Filmera a Johna Locka a jako jeden ze zakladatelů ediční řady *Philosophy, Politics and Society*. Počátkem šedesátých let se však obrátil ke zcela jiné problematice, k empiricky pojatým sociologickým studiím, opřeným v široké míře o statistiku. Výsledkem byla roku 1965 jeho slavná kniha *Svět, který jsme ztratili*.¹ Kniha věnovaná tradičním společnostem byla i zamyšlením konzervativně orientovaného autora nad tím, oč byl člověk připraven procesem modernizace. Vznikla z přednášek, které autor konal vedle svého hlavního kursu z dějin politických teorií od roku 1954 na univerzitě v Cambridge a které byly také zčásti vysílány rozhlasem. Metodicky podnětná, odvážná a provokující úvaha se záhy stala jednou z nejcitovanějších prací a dočkala se vedle několika anglických vydání i překladů do francouzštiny a němčiny.

Laslettův zájem se pak záhy soustředil k dějinám rodiny a domácnosti. Laslett byl na tomto poli iniciátorem řady projektů, mimo jiné vydání známého sborníku z roku 1972,² kam přispěli např. Jack Goody, Yves Blayo, Christiane Klapisch-Zuber, Jacques Dupâquier, Étienne Helin, A. M. van der Woude nebo Akira Hayami, vesměs přední znalci v oboru. Jejich příspěvky o vývoji rodiny v různých částech světa, hlavně však v západní Evropě, vytvořily základní fond poznatků o diferenciálním vývoji rodiny, přejímaný různými autory prací o dějinách rodiny dodnes. P. Laslett zde publikoval obsáhlou úvodní studii, kde mimo jiné předložil typologii rodiny, která byla historickými demografy (méně etnology) obecně přijata a stala se nezbytnou metodickou oporou pro všechny, kde se studiem dějin rodiny zabývají,

---

¹ Peter Laslett, *The World We Have Lost: Further Explored*. London 1964 a New York 1965, reprint 1968, 2. vyd. 1971 (5 reprintů), 3. vyd. 1983.

² Peter Laslett – Richard Wall (eds.), *Household and family in the past time: comparative studies in the size and structure of the domestic group over the last three centuries in England, France, Serbia, Japan and colonial Nord America; with further materials from Western Europe*. London, Cambridge University Press 1972.

zejména pak pro komparativní výzkum. Sborník tvořil v dějinách evropské rodiny určitý mezník nejen svými metodickými podněty, ale i tím, že po jeho vydání toto bádání mimořádně zintenzívnělo a nabylo výrazně interdisciplinární podoby. Jeho výsledky sice na jedné straně poněkud oslabily Laslettovu představu o univerzalitě nukleární rodiny v západoevropském vývoji (např. poukazem na odlišný vývoj ve Středomoří), nijak však neumenšily význam sborníku jako základního východiska dalšího bádání.

Vedle dějin rodiny Peter Laslett významně zasáhl i do studia dějin sociálních struktur. Vedle řady studií otištěných v odborných časopisech je v tomto kontextu třeba připomenout zejména sborník *Statistické studie o historických sociálních skupinách*, jehož byl jedním z redaktorů.³ Roku 1977 pak Peter Laslett publikoval sborník vlastních studií o rodině,⁴ z nichž je dodnes citována zvláště studie zařazená jako první, nazvaná *Characteristics of the Western family considered over time*. Laslett zde reagoval zejména na známý Hajnalův článek z roku 1965 o vzorcích evropské rodiny, a to za pomoci materiálu soustředěného ve výše uvedeném sborníku z roku 1972. Otiskl tu rovněž zajímavou úvahu o nezbytnosti pěstovat historickou sociologii, vlastně příspěvek do dodnes pokračující diskuse, a také několik materiálův bohatých studií o rodině a domácnosti včetně studie o nemanželských dětech ve Velké Británii v 16.-19. století a o problematice stárnutí. Další jím spoluredigovaný sborník věnovaný evropské rodině, shrnující pokrok bádání v uplynulých letech, vyšel roku 1983.⁵ Laslett se v něm mimo jiné na základě výsledků nových prací pokusil rozdělit Evropu z hlediska typologie rodiny nikoliv již do dvou, ale čtyř oblastí, což však nebylo obecně přijato, zejména pokud jde o střední Evropu.

Některé studie sborníku z roku 1977 naznačovaly, kam se bude ubírat autorův další zájem: k dějinám ilegitimních porodů a k problematice stáří. První směr bádání vyústil roku 1980 vydáním sborníku *Bastardy and its comparative history*, který Laslett spoluredigoval,⁶ druhý pak roku 1989 knihou *Fresh Map of Life*, v níž se rázně postavil proti marginalizaci lidí

---

³ Kenneth W. Wachter – Eugene A. Hummel – Peter Laslett (eds.), *Statistical studies of historical social structure*. New York ad., Academic Press 1978.

⁴ Peter Laslett, *Family life and illicit love in earlier generations: essays in historical sociology*. Cambridge, Cambridge University Press 1977.

⁵ Richard Wall – Jean Robin – Peter Laslett (eds.), *Family forms in historic Europe*. Cambridge 1983.

⁶ Peter Laslett – Karla Oosterven – Richard Smith (eds.), *Bastardy and its comparative history: studies in the history of illegitimacy and marital nonconformism in Britain, France, Germany, Sweden, North America, Jamaica and Japan*. London, Arnold 1980.

„třetího věku“ v současné společnosti.⁷ Tutéž problematiku pak řešil i jím spoluredigovaný sborník z roku 1995.⁸ Problematika stárnutí přivedla Petera Lasletta v červenci roku 1989 i do Prahy na demografickou konferenci věnovanou stárnutí populace v rozvinutých zemích. Účastníci historické sekce dodnes vzpomínají na jeho podnětná vystoupení, spojující zájem o minulost s živým smyslem pro současné problémy stárnutí, i na jeho nadšení nad večerní jízdou parníkem po Vltavě. Snad mu připomněla mladá léta, prožitá za druhé světové války, kdy byl zpravodajem British Navy.

V Peteru Laslettovi odešel nejen jeden ze zakladatelů historické demografie a významný vysokoškolský učitel, ale i člověk, který podle vzpomínek spolupracovníků dokázal mimořádně úspěšně spojit ke společné práci představitele různých vědních oborů, provokovat je k novým nápadům a přístupům a ukazovat nové cesty bádání.⁹ Historická demografie v něm ztratila jednu ze svých velkých postav.

Eduard Maur

---

⁷ Peter Laslett, *Fresh Map of Life: the Emergence of the Third Age*. Cambridge 1989.

⁸ David I. Kerzer – Peter Laslett (eds.), *Ageing in the past: demography, society and old age*. Berkeley, University of California Press 1995.

⁹ Blíže viz sborník Loyd Bonfield, Richard M. Smith (eds.), *The world we have gained. Histories of population and sociale structure. Essays present to Peter Laslett on his 70. birthday*. Oxford ad., Blackwell 1986.

ZPRÁVY

Konference o zdraví v meziválečné Evropě.

Groß-Breesen (Německá spolková republika) 15.-17. květen 2003.

Ve třech květnových dnech se na usedlosti Gross-Breesen poblíž přímořského města Güstrow setkalo na dvacet historiků a demografů z České republiky, Izraele, Nizozemí, Německa, Španělska, Velké Británie a Ruska, aby seznámili kolegy se svým hlediskem na zdravotnickou problematiku jednotlivých evropských zemí v období mezi dvěma světovými válkami. Konferenci s názvem *Health in Europe during the Interwars Years, Perspectives, Realities and Experiences in East and West*, organizovala rostocká univerzita (jmenovitě W. Gruner a I. Borowy) s cílem uvážít možnosti další interdisciplinární spolupráce na projektu zkoumat otázky zdravotní úrovně v tomto období, ohraničeném jednotně pro celou Evropu dvěma zřetelnými milníky – koncem první a začátkem druhé světové války. Vývoj v tomto jasně definovaném dvacetiletí poskytuje možnosti srovnání různých států s odlišným předchozím stavem a úrovní, ale podstupujících podobné politické, ideologické a ekonomické vlivy, např. kromě důsledků války a zesílené aktivity mezinárodních organizací zejména dopad světové hospodářské krize na počátku 30. let.

Organizátoři konference navrhli už předem k úvaze některé otázky: Jak zdraví byli lidé v meziválečném období? Jaké relevantní údaje o mortalitě a morbiditě máme k dispozici a do jaké míry jsou srovnatelné? Jaká jsou specifika, a co je naopak společného pro jednotlivé státy? Jaké další indikace o zdraví mohou být zdrojem našich informací a jak mohou přispět k našemu vnímání stavu Evropanů v tomto období?

Jaké nemoci a problémy převažovaly? Lišily se podle národností či územního hlediska? Čím můžeme rozdílnosti vysvětlovat?

Jakým způsobem můžeme interpretovat vliv ekonomického vývoje (nezaměstnanosti, industrializace, dopravního spojení) na lidské zdraví?

Jakým způsobem můžeme interpretovat vliv behaviorálních aspektů: národních tradic, ale i specifických záležitostí jako alkoholismus, kouření, sexuality, postojů ke zdravotnickým otázkám, kulturních norem apod.?

Jaká je a byla role ideologií (např. „fašistické“, „komunistické“, „demokratické“, pokud hrály ve zdraví lidí svou roli)?

I díky této předpřípravě se sešly referáty poměrně dobře se doplňující a koherentní k zadání, přestože metodologický přístup se lišil případ od případu, a o některých metodologických otázkách se na konferenci bouřlivě diskutovalo – například jak přistupovat k dobovému využití statistických údajů o morbiditě a mortalitě, víme-li, že nejednotnost byla už v klasifikaci nemocí, o spolehlivosti dat nemluvě.

Po obecném úvodu do problematiky v úvodních příspěvcích konference, kdy byla naznačena některá pole otevírající se při tomto pohledu na moderní dějiny – vztah Východu a Západu, prevence a kurativy, zpolitizování medicíny, a zdůrazněna potřeba vytvořit nový program výzkumu (*Wolf Gruner, Paul Weidling*), následovaly v dalších dnech konkrétní kauzy z jednotlivých zemí.

Ulrich Koppitz (Jörg Vögele a Ulrich Koppitz, Düsseldorf) přednesl nárys epidemiologického přechodu, prodloužení života a základní změny v příčinách smrti v Německu. Autoři vyšli z konceptu Abdela R. Omrana sledujícího trendy mortality analogicky s různými fázemi demografického přechodu, interakcí mezi průměrným zdravotním stavem dané populace a jeho socio-ekonomickými změnami (věk morových ran, věk ustupujících pandemií a věk degenerativních „umělých, člověkem vytvořených“ chorob). Zvažoval i teorii menšího významu lékařského pokroku na zdraví obyvatelstva ve srovnání s výživou a reformou veřejné hygieny.

Robert Lee (Liverpool) pojednal o klasifikaci příčin smrti a i s ní spojené spolehlivosti údajů mortality a o úspěších a neúspěších činnosti Mezinárodního statistického ústavu (International Institute of Statistics).

Andrea Wagnerová (Mnichov) se domnívá, že údajům mortality a morbidity v Německu nevěnovali historičtí demografové zatím takovou pozornost, jakou si zaslouží. Je to způsobeno jednak častými změnami hranic v první polovině 20. století, jednak ztíženými podmínkami zveřejňování některých statistických sérií během válek, poválečné hyperinflace i hospodářské krize. Zvláště postižena jsou tímto způsobem data o morbiditě a mortalitě v 30. letech a příspěvek A. Wagnerové se pokoušel tuto mezeru doplnit a obraz změn v nemocnosti a příčinách smrti v tomto období zrekonstruovat. Nezdá se, že by právě pro tato léta byla potvrzena úzká vazba mezi ekonomickým vývojem a mortalitou a morbiditou.

Iris Borowyová (Rostock) porovnávala, jak se zdraví obyvatel jednotlivých evropských států zrcadlilo v bohatých, byť různorodých a mezerovitých materiálech zdravotnických ročenek Ligy národů, publiko-

vaných mezi lety 1924-1930. Ženevou vyžádané materiály dodávala zdravotní správa jednotlivých zemí vždy se svým vlastním výběrem a komentářem, což samo o sobě poskytuje možnost zajímavého srovnání. (V grafických záznamech příčin úmrtí, které I. Borowyová uvedla, se zvláště vyjímají údaje z ČSR, které např. v sebevraždách vysoce převyšují jiné země, např. Maďarsko, v alkoholismu a pohlavních nemocech naopak jsou hluboce pod nimi.)

Sylvelyn Hähnerová (Stuttgart) rozebírala souvislosti vzniku pojmu a pojetí „sociálních tabíků“ („tuberáků“) po první světové válce, tj. nálepky objevující se i v německých lékařských časopisech v období, kdy počet tuberkulózních pacientů dosahoval jednoho ze svých vrcholů.

V sionistické ideologii byl problém evropské meziválečné židovské imigrace do Izraele spojen s dilematem lékařské selekce. Přistěhovalci, většinou dvacátníci a třicátníci, trpící chronickými nemocemi nemohli podle posudků židovských lékařů těžce pracovat a jejich schopnost práce v budoucnosti byla pochybná. Sionistický orgán *Zdravotní výkonný výbor* rozhodoval o jejich návratu zpět do země původu. Jejich zdravotním stavem i eugenickými postoji lékařů, zpravidla absolventů evropských škol, se zabýval příspěvek, jehož autorem je *Nadav Davidovitch* (Beer Sheba).

Martin Gorsky (Wolverhampton) a *Bernard Harris* (Southampton) posuzovali měření morbidity ve dvacetiletí meziválečné Británie, vycházejíce ze záznamů hampshirské pojišťovací společnosti – svépomocné organizace převážně dělníků ve střední Anglii, přičemž se zaměřili i na zvažování validity zdrojů tohoto typu (počet nárokovaných nemocenských příspěvků, délka nemocenské, vztah mezi nemocemi a věkem, vliv války a nezaměstnanosti, druhy nároků vznesených členy pojišťovny).

Brigite Widdershovenová (Tilburg/Amsterdam) hovořila o svépomocných pojišťovacích společnostech v Holandsku od roku 1919 až do roku 1941, kdy teprve bylo uzákoněno sociální pojištění jako povinné. Do té doby byly pojišťovací společnosti poskytující záchrannou síť v případech nemoci, invalidity ztrátě zaměstnání a smrti spravovány svými členy - převážně dělníky.

Humphrey Southall (Portsmouth) se spoluautory použili statistiky z historické databanky Velké Británie umístěné na portsmouthské univerzitě, aby zpracovali proměny v detailní „mapě smrti“ – v geografickém rozložení mortality, dětské i dospělých, v Anglii v období panování Eduarda VII. a Jiřího VI. Data předválečná a poválečná, z asi 1800 okresů, řetězená tak, aby umožnila zkoumání vztahu mezi úmrtností a ekonomicko-sociálním prostředím, poskytují zajímavé pohledy na změny vlivu

geografického působení na zdraví. Zajímalo je, lze-li pro prvních čtyřicet let 20. století zjistit disproporci i uvnitř průmyslových oblastí, zvláště tíživě zasažených Velkou hospodářskou krizí.

Pamela F. Michaelová (Bangor) v příspěvku „Zdravotnické variace v meziválečném Walesu“ komentovala obraz bídy známý z dobových fotografických svědectví – hubené podvyživené děti a ženy ve fotografiích E. T. Hartové z 30. let. Jejich interpretaci historiky znovu zpochybnil článek CH. Webstera „Zdravá, nebo hladová třicátá léta?“ (*History Workshop Journal*, 1982), argumentující, že ve Walesu přes z celého Spojeného království nejvyšší procenta výskytu tuberkulózy, nemocí dýchacích cest, rakoviny, srdečních nemocí a dětské a mateřské úmrtnosti spolu s dalšími faktory způsobujícími předčasnou smrt – s nezaměstnaností, nízkými mzdami a ubohým bydlením, chudou stravou a nedostatečným odíváním, poukazují některé indikátory na zlepšování zdraví v té době. P. Michaelová uváděla různé další zdroje svědectví o zdravotním stavu Velšanů (statistiky mortality, zdravotnické zprávy a sociální přehledy) i z hlediska toho, jak se příběh o zdraví a nemoci zapsal do kolektivní paměti velšské historie a sehrál důležitou roli ve stavbě velšské národní identity.

Esteban Rodriguez-Ocaña (Granada) hovořil o organizaci boje proti malárii, o kampani, jejíž úspěch se stal do značné míry výkladní skříní španělského rezortu veřejného zdravotnictví v meziválečné Evropě.

Hana Mášová a Petr Svobodný (Praha) v příspěvcích o meziválečném zdravotnictví a zdraví v ČSR uvedli údaje o rozdílech v prevalenci některých nemocí v českých zemích a na Slovensku a Podkarpatské Rusi a jak tyto rozdíly ovlivňovaly zdravotnickou politiku mladého státu. Solidní základ zdravotnického vybavení západní části republiky a nutnost vyrovnat se se zaostalostí východní části měly podíl na progresivní formě zákonné zdravotní reformy, jejíž příprava byla násilně přerušena německou okupací.

Wolfgang Eckart (Heidelberg) hovořil o osudech a působení německého hygienika-cestovatele Heinricha Zeisse v zahraniční kulturní a zdravotnické politice, zejména v Sovětském svazu. Do Ruska přišel Zeiss s německým Červeným křížem poprvé v roce 1921 a zůstal v sovětských službách, aby tu zároveň podnikl i lékařsko-geografický výzkum pro německé ministerstvo zahraničí. *Boleslav Lichterman* (Moskva) pohovořil o zrodu neurochirurgických klinik (porovnal začátky v Británii, Francii a SSSR) ve 20. a 30. letech 20. století.

Na závěr konference uvedl *Paul Weindling* (Oxford) dobovou kritiku metod vycházejících z pouhé mortality aniž se zkoumá nemocnost a mor-

talita podle sociálních skupin. Tento kritický přístup (Millbank Memorial Fund, USA 1922) nakonec vedl k transformaci statistických služeb pro Ligu národů v Ženevě. P. Weinling zmínil i návrh podporovaný československou delegací využívat nemocničních a pojišťovenských údajů, ten však ztroskotal z obav některých mocností z možné sociální radikalizace. Příspěvek doplnil dobovými úvahami o psychosomatických a ekologických aspektech, o geomedicině a rasistických nápadech jak vykořenit nemoci, o teorii spojitosti lepší výživy s nárůstem civilizačních nemocí, o různých pojetích zdraví (absence fyzických symptomů neznamena dobré zdraví) a vztazích mezi sociální deprivací a nemocemi (tuberkulóza) aj.

Konference poskytla široký prostor jak pro přednesené příspěvky, tak pro bohatou diskusi k jednotlivostem, k celým koncepcím i metodologickým otázkám spojeným s bádáním o zdraví a zdravotnictví v první polovině 20. století. V závěru jednání se uvažovalo o podobě připravované společné publikace, jejíž vymezení meziválečným obdobím poskytuje dost pevný rámec i perspektivu hlubšího zkoumání uvedených otázek v dalších souvislostech. Uvažovalo se i o pokračování takovýchto setkání, jaké proběhlo v Groß-Breesen, a o důkladnějším zpracování dalších témat: např. problematiku poválečné společnosti a zdravotnictví (1918-1925), zdraví za Velké hospodářské krize, jejíž bezprostřední dopady na zdraví nebyly tak velké, jak by se dalo očekávat, ale následky se dají odečítat až po třiceti letech), „malé velké nemoci“ jako je zubní kaz; dalšími výzvami jsou široké téma psychických chorob, migrace, srovnání národních statistických systémů, percepce minulosti. Vděčným předmětem komparace jsou specifické zdravotní problémy společné celé Evropě, ale také místní zvláštnosti. Zajímavé je srovnávat proč a čemu laická i odborná veřejnost věnovala pozornost, jak reflektovala skutečný význam jednotlivých problémů.

Konference se bohužel nezúčastnili už předem ohlášení vědci z Maďarska a ze států bývalé Jugoslávie; i proto se opakoval požadavek rozšířit spolupráci zejména právě s badateli zpracovávajícími historii dalších nástupnických států po rozpadu habsburské monarchie.

Účastníci konference v Güstrow se dohodli na vytvoření pracovní skupiny (jejíž tajemnicí je I. Borowyová); další kroky byly nastoupeny pohotovým založením webové stránky *Interwar Health. Network for the Study of Issues related to Interwar Health*, která je otevřena pro vzájemnou komunikaci všech, kteří se chtějí zapojit do diskuse o otázkách zdraví, nemoci a zdravotnické politiky v meziválečném období:

<http://www.phf.uni-rostock.de/fbg/phseit/conference/index.htm>

Hana Mášová

RECENZE

Massimo Livi Bacci, Populace v evropské historii

Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003, 272 s.

Český čtenář dosud neměl k dispozici systematické dějiny evropské populace. Na svou dobu vynikající Pavlíkův *Nástin dějin populačního vývoje světa z roku 1964* má širší, světový rozměr a navíc se soustřeďuje především k problematice demografické revoluce. Přitom v době, kdy vznikal, se studium populačního vývoje předstatistického, a zejména protostatistického vývoje teprve začínalo systematicky rozvíjet. Kolektivní práce *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy z roku 1990* se pak soustředila jen na některé vybrané problémy a na metodické otázky a nepokoušela se o systematický výklad. Nápad přeložit dílo renomovaného profesora demografie florentské univerzity Massima Livi Bacciho z roku 1998 lze proto jen uvítat. Je to dílo historicko-demografické, nezapře ovšem, že jeho autor je demograf. Livi Bacci pojednává o dějinách populace jako o dějinách určitého autoregulativního systému, který reaguje pružně na nejrůznější podněty zvenčí, ovšem právě jen v mezích daných jím samým. Systémový přístup autora nutně vede k tomu, že se mu rozpadá jeho práce do dvou částí, do oddílu věnovaného populaci starého typu a do oddílu věnovaného demografické revoluci, nebo, abychom zůstali u autorovy terminologie, demografickému přechodu. V první části se Livi Bacci věnuje především takovým otázkám, jako je zabírání evropského prostoru středověkými kolonisty, strava, nemoci, z vlastní demografické problematiky pak probírá postupně úmrtnost, sňatečnost a na ni navazující plodnost, a to zejména z hlediska fungování systému. Ve druhé části sleduje průběh demografického přechodu, charakterizuje jeho jednotlivé etapy a zamýšlí se nad jeho důsledky. Jak již bylo řečeno, je autor především demografem a nikoliv historikem. Historik by jistě uvítal větší zřetel k historickému kontextu, v němž populační vývoj probíhal, včetně důsledků daného demografického systému pro ekonomiku, sociální

sféru nebo lidskou mentalitu. Stejně tak postrádá hlubší zamyšlení nad významem kulturních vlivů pro konkrétní utváření populačního chování. Podobné otázky jsou dotčeny jen v souvislosti s demografickým přechodem, nikoliv se starým systémem. Chybí například vnímání smrti ve starší době, možnosti sociálního zabezpečení starých lidí nebo možnosti vzdělání dětí za dané věkové struktury apod. Vlastní demografická problematika je ovšem pojata a vysvětlena vynikajícím způsobem. Obdivuhodný je zřetel k mimořádně bohaté literatuře z nejrůznějších zemí. Ne vždy jde ovšem o literaturu nejnovějšího data a nejkvalitnější, ostatně od demografa ani nelze žádat, aby se plně orientoval v celé historiografické produkci, dnes již nepřehledné i pro historiky. Následkem toho jsou ovšem některé dílčí teze poněkud zjednodušující nebo i nepřesné. Například středověká i novověká kolonizace je jednostranně líčena jen jako pohyb od západu na východ, nesený německým etnikem, přitom se třeba tvrdí, že ve středověku nezasáhla české země a Lužici. Ne zcela uspokojí také formulace, že německá „kolonizace ovládnutých slovanských území se stala významnou součástí rakouské a pruské teritoriální politiky v 16. a 17. století“. Podobně sotva lze přijmout tezi, že třicetiletá válka způsobila ve střední Evropě nepříznivý populační vývoj, který trval až do poloviny 18. století. Ve výkladu nejnovějšího vývoje čtenář například marně hledá informaci o tom, jak je dnes opouštěna představa rodiny jako jediného společensky tolerovaného prostředí pro rození a výchovu dětí. Překlad Tomáše Tatranského je vcelku spolehlivý, někde však překladatel v demografické i historické terminologii přece jen zakolísal. Například manželskou plodnost představuje jako manželskou plodivost (s.115), dědickou posloupnost jak dědičnou posloupnost (s.115), kojeneckou úmrtnost jako dětskou úmrtnost (138-142). To však jsou jen drobné lapsy, překlad je jinak znamenitý. Pro první orientaci zájemce je práce velmi užitečná, a to i tím, že přináší rozsáhlou bibliografii. Ten, kdo projeví hlubší zájem, má možnost hledat podrobnější informace v třísvazkové syntéze, která nedávno vyšla pod redakcí J.-P. Bardeta a J. Dupâquiera.

Eduard Maur

Annales de démographie historique v minulém desetiletí

Bývalo dobrým zvykem, že jsme na stránkách *Historické demografie* referovali o obsahu periodik s obdobným zaměřením vycházejícím v jiných zemích. Od této praxe jsme bohužel v poslední době upustili. Abychom toto nepopatření alespoň zčásti napravili, rozhodli jsme se publikovat

souhrnnou zprávu o nejdůležitějším z nich, o pařížských *Annales de démographie historique*, od roku 1995. Sborník, vychází od roku 1965 jako orgán francouzské *Société de démographie historique*, jeho význam přitom daleko přesahuje hranice Francie. V poslední době prošel vážnými změnami, a to nejen co do vnějšího vzhledu, ale především co do obsahu. Tyto změny věrně odrážející vývoj francouzské i světové historické demografie jako celku. Cílem našeho přehledu je především upozornit na zásadní skutečnosti. Od podrobnější charakteristiky jednotlivých článků musíme z prostorových důvodů ustoupit, ostatně ani by nebyla příliš účelná.

Svou původní podobu objemných svazků publikovaných jednou ročně v nakladatelství E.H.E.S.S. v Paříži si sborník uchoval až do roku 1996. Roku 1997 se jeho vydávání ujalo nakladatelství Odile Jacob, od roku 2000 přebírá jeho vydávání nakladatelství Belin. Se změnou nakladatele byla vždy spojena i změna obálky, která se stává stále pestřejší. Od roku 1998 vychází sborník dvakrát ročně (jednotlivé svazky jsou stručnější). Důležitější jsou ovšem změny obsahové. Jednotlivé svazky nabývají od roku 1996 důsledně monotematické podoby. K jednomu tématu sice bývaly často orientovány i dříve, ovšem oddíl „*Varié*“ jiného obsahového zaměření býval velmi rozsáhlý, často zahrnoval polovinu všech titulů. Dnes varia chybějí buď vůbec, nebo v některých číslech najdeme maximálně jedno až dvě. Současně přibývá článků zahraničních badatelů. Pouze recenze mají i nadále širší tematický záběr a jsou v rozsáhlé míře věnovány i literatuře vydané mimo Francii. Díky *C. Kuklovi* se tu poměrně často referuje o polské produkci, česká zato chybí téměř úplně. Jen v ročníku 1995 najdeme recenzi 17. čísla *Historické demografie* (německy psaného) od *J.-P. Kinze*, roku 1998/1 pak tu *Isabelle Robin* referuje o sborníku *Le phénomène de la domesticité en Europe*, vydaném v Praze roku 1997.

Podstatné jsou změny v redakci sborníku, které mu dávají i novou náplň. Do roku 1994 byl redaktorem sborníku *Alfred Perrenoud*, „ředitelem“ *Jean-Pierre Bardet*. Roku 1995 zřejmě došlo ke střídání stráží, možná i dost bouřlivému, neboť redakce toho roku vůbec není uvedena. V následujícím roce se objevuje nová redakce a podstatně se rozšiřuje redakční kruh, ze tří členů na devět. Novou šéfredaktorkou se stává *Patrice Bourdelais* z E.H.E.S.S., která se v úvodní stati *Pour un renouvellement de la démographie historique* zamýšlí nad dalším směrem vývoje francouzské historické demografie. Dosavadní orientaci na rekonstrukci rodin považuje za přežilou, perspektivu vidí v longitudinálním sledování života jednotlivců a ve spolupráci s jinými obory, zvláště s dějinami lékařství. K rekapitulaci dosavadních výsledků a k novým perspektivám se autorka úvahy vrací i v následujícím ročníku 1997. Redakční kruh se roku 1996

nejen rozšířil, ale i omladil, „staří pánové“ z něho odcházejí. Direktory sice ještě několik let zůstávají *Bardet* a *Poussou*, ale i je nahrazuje roku 2001 prof. *Alain Bidou*.

Jednotlivé svazky počínaje rokem 1995 mají následující převažující zaměření: K společnému tématu *Les réseaux de parenté* je ve svazku z roku 1995 otištěno 10 studií: Zaujme zejména úvodní stať *Laurence Fontaina* o ekonomické roli příbuzenství, v níž autor sleduje, v jaké míře a jakým způsobem příbuzenství ovlivňovalo sociální reprodukci rodin u různých sociálních skupin. Podnětné jsou i články o sňatkové strategii šlechty v Německu a ve Francii, směřující k zajištění její pozice ve společnosti (*G. Duhamelle*, *M. Nassiet*). Společným tématem roku 1996 je *Morbidité, mortalité, santé*. Podobné je i téma ročníku 1997: *Épidémies et populations*. Důležitá je zde bilance a perspektivy výzkumu od *P. Bourdelais*, jinak číslo přináší vesměs dílčí, regionálně zaměřené studie.

Od roku 1998, jak bylo řečeno, vycházejí ročně dvě čísla. První číslo ročníku 1998 shromáždilo pod titulem *Le mariage, reglès, pratiques* řadu kvantitativně orientovaných studií, ale také zajímavou studii *Agnes Walchové* o výběru ideálního manžela v katolických příručkách pro manžele ve Francii v raném novověku. V druhém čísle téhož ročníku (*Le file de la vie: Approches biographiques et généalogiques*) zaujme úvodní úvaha *Guy Bruneta* o konvergenci metod historické demografie a genealogie a stať *George Altera* nazvaná *L'évent history analysis en démographie historique. Difficultés et perspectives*.

Svazek 1999/1, nazvaný *Faire son chemin dans la ville. La mobilité intra-urbaine*, obsahuje cennou úvodní úvahu *Jeana-Luca Pinola*, který považuje vnitroměstskou mobilitu za klíč k pochopení urbánní společnosti. Konkrétní příspěvky pak jsou věnovány Paříži, Dijonu, Benátkám, Milánu, Châteletu a britským městům. Druhé číslo nese název *L'usine, les hommes, la ville. L'intégration dans les villes industrielles*. *P. Bourdelais* tu v úvodu píše o srovnávacím studiu průmyslových měst v Evropě, konkrétní stati se však omezují na několik málo lokalit: Verviers, Creusot, Seraing, Bilbao a švédská města. V čísle 2000/1, nazvaném *Les Français d'Amérique*, najde zájemce stati pojednávající o francouzské imigraci do Ameriky v 19. a 20. století.

S velkým užitekem vezme čtenář do rukou číslo 2000/2, nazvané *Famille et parenté*. Na rozdíl od předešlých svazků je totiž věnováno výlučně teoretickým otázkám a přehledům literatury. Cenný je zejména obsáhlý úvodní článek *Patrice Bourdelais-Vincenta Gourдона* *L'histoire de la famille dans les revues françaises (1960-1995): La prégnance de*

l'anthropologie, opatřený bohatou bibliografií. Ukazuje se tu, že od roku 1970 ve francouzských historických periodikách prudce roste zájem o dějiny rodiny. Současně se rozšiřuje spektrum studovaných témat, k němuž patří např. sňatek, domácnost, životní cykly, manželské aliance a dědické systémy, rodina a právo, kulturní dějiny rodiny (mentality), rodina jako ekonomická jednotka i jako předmět kulturních reprezentací, vztahy mezi pohlavími. Vedoucí místo si stále uchovává kvantitativní studium, stoupá však váha kvalitativních rozborů, zejména studium dědického práva, dějin mentality a představ o rodině. Marginální naproti tomu zůstává po celé období „laslettovské“ studium typologie rodinných domácností, stejné jako vztahy mezi pohlavími a vztah individua k rodině. Autorka upozorňuje zejména na fascinaci francouzských historiků rodiny antropologií a současně opomíjení přístupů sociologických. Z dalších statí zaujme *Paul-André Rosenthal (Les liens familiaux – forme historique)*, který proti Laslettovu statickému pojetí rodiny jako domácnosti, určené společným bydlením, zdůrazňuje jako formativní faktor rodiny příbuzenské vztahy a doporučuje studium rodinných solidarit a racionální organizace příbuzenství. *Luigi Lorenzetti a Muriel Neveu* se v další stati pokoušejí překonat bariéry mezi historickou demografií a dějinami rodiny orientací na mikrodemografickou analýzu (analýzu biografii). *Guy Brunet a Alain Bideau* pak ve stati o historické demografii a genealogii navrhují sblížení obou disciplín, přičemž od genealogie očekávají „humanizaci“ historické demografie a hlubší pochopení procesů transmisí v rodině, majících své parametry biologické, demografické i sociální.

Číslo 2001/1 je nazváno *Lutter contre la mort. Le role des politiques publiques*. Autory jsou většinou cizinci, jako jazyk převládá angličtina, obsahem boj státu i lokálních úřadů s epidemiemi. Velmi užitečné je číslo 2001/2, nazvané *Enfances. Bilance d'une décennie de recherche*. Cenná je zde zejména téměř stostránková stat' *Dix ans de travaux sur l'enfance* (s. 5 až 100), shrnující přínos historické demografie, dějin medicíny, dějin náboženství a ikonografie k dějinám dětství podle jednotlivých období od antiky až do současnosti (*Veronique Dasen, Didier Lett, Marie-France Morel, Catherine Rollet*). Velká pozornost je tu věnována i pramenům. Polovinu statí zaujímá bibliografie, sledující hlavně francouzské a anglosaské práce, méně německé (chybí např. Klaus Arnold nebo Michael Mitterauer), velmi málo italské, ostatní prakticky chybějí vůbec. Cenný je i přehled *Jen-Noela Corvisiera L'état présent de la démographie historique antique: tentative de bilan*, rovněž s bohatou bibliografií.

Číslo 2002/2 nese titul *La population de la Grande Guerre* a obsahuje řadu dílčích studií o nejrůznějších aspektech demografického vývoje za

první světové války. Z varií je užitečný přehled *Luca Bucheta a Isabelle Séguay* o bilanci a perspektivách paleodemografie. Z metodického hlediska je zajímavé prozatím poslední číslo sborníku 2002/1, nazvané *Les migrations au scalpel*. Příspěvky se týkají většinou 19.-20. století, výjimečně i osmnáctého. Zajímavá je tu diskuse o využití genealogie pro studium migrací, opírající se o výsledky známé ankety TRA, organizované kdysi *J. Dupâquierem*. Autoři ukazují zejména na velký rozdíl výsledků, zkoumají-li se migrace z hlediska kraje přijímajícího nebo vysílajícího migranty, což je dáno různou pramennou základnou.

Annales de démographie historique zůstávají i nadále předním historicko-demografickým periodikem, i když jejich inspirativní význam snad není už tak velký jako v počátcích jejich existence. Dávají dobře nahlédnout do změn, které historická demografie nejen ve Francii, ale i mimo její hranice prodělává. Vzhledem k tomu, že už několik let nevychází mezinárodní bibliografie historické demografie, bychom ovšem uvítali, kdyby přinášely bohatší recenzní rubriku.

Eduard Maur

Eduard Maur, Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.-18. Jahrhundert). Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 26

Verlag für Geschichte und Politik Wien – R. Oldenbourg Verlag München 2001, 247 s. Přeložil Wolf B. Oerter. Předmluva a odborná redakce Markus Cerman – Erich Landsteiner.

Soubor šesti článků a studií Eduarda Maura vydal na přelomu roku 2001 a 2002 vídeňský univerzitní *Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, který se bohemikální tematice intenzivně věnuje již delší dobu. Za jeho asi nejvýraznější aktivitu lze v tomto směru považovat mezinárodní projekt „*Sociální struktury Čech v 16.-19. století*“, který naplňoval téměř celá 90. léta (hlavní fáze projektu běžela v letech 1996-1999) a na němž se podílel i Eduard Maur.¹ Bohužel studenti vídeňské univerzity ani případní další češtinu neovládající zájemci o české dějiny se prakticky nemají možnost seznámit s produkcí českých historiků. Na rozdíl od např. polské

---

¹ Markus Cerman – Hermann Zeitlhofer (Hg.), *Soziale Strukturen in Böhmen. Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.-19. Jahrhundert. Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 28*, Wien-München 2002. Na stránkách HD recenzováno Janem Horským (HD 26/2002, s. 212-218).

historiografie je u nás publikování v některém zbytku Evropy dostupnějším jazyce spíš výjimečné (Historická demografie 20/1996).

Vydání sborníku sledovalo vedle představení prací E. Maura ještě další cíl. Vybrané studie můžeme chápat i jako český příspěvek k tématu, o kterém bylo živě diskutováno v druhé polovině 90. let. V letech 1992 až 1996 působila skupina nazvaná *Ostelbische Gutsherrschaft als sozial-historisches Phänomen*, kterou na postdamské univerzitě kolem sebe soustředil Jan Peters a která se věnovala sociálním funkcím východoevropského velkostatku. Zkoumala, jakými způsoby vrchnostenský aparát potvrzoval svou moc, jaké praktiky používal při komunikaci s poddanými i jaké typy konfliktů na této půdě vznikaly a jak byly řešeny.² K podobným problémům se již dříve ve svých pracích vyjadřoval i E. Maur.

Do sborníku byly zařazeny především studie publikované u nás v 70. a 80. letech, které postaveny vedle sebe měly přinést vícestranný pohled na vývoj a specifika českého velkostatku. V článku *Český komorní velkostatek a trh v druhé polovině 17. století* si Maur všímá mocenských nástrojů, jakými se komorní velkostatky pokoušely regulovat trh ve svůj prospěch. Širší záběr z hlediska využívání mimoekonomických prostředků přináší článek *Geneze a specifické rysy českého pozdněfeudálního velkostatku*, v němž autor dokumentuje vznik a proměnu robotního velkostatku v prostředí tzv. druhého nevolnictví. Pro rozvoj tzv. druhého nevolnictví byl důležitý právní rámec, v němž se poddaní mohli pohybovat, i konkrétní praxe v soužití poddaných a vrchností. K této problematice se vyjadřuje studie *Poddanská otázka v předbělohorských Čechách*. Vhodným a logickým doplňkem nastíněných témat je článek *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*. Celý sborník pak uzavírá a vlastně i shrnuje jediná v českém jazyce dosud nepublikovaná studie nazvaná *Česká společnost a následky třicetileté války (1648-1740)*. Třicetiletá válka s sebou přinesla významné populační ztráty, s nimiž souvisel úbytek pracovních sil i řada pustých poddanských hospodářství. Jak E. Maur ukazuje, poválečný vývoj se zdaleka nenesl pouze v duchu obnovy předválečného stavu. Druhá polovina 17. století dala základ výrazné socioekonomické proměně českých zemí, jejíž kořeny je v řadě případů nutné hledat již v 16. století. V poválečném vývoji české společnosti je rovněž možné po-

---

² Jan Peters (Hg.), *Gutsherrschaft als soziales Modell. Historische Zeitschrift. Beihefte 18*. München–Oldenbourg 1995; Jan Peters (Hg.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*. Berlin 1997; Jan Peters (Hg.), *Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften. Über Resistenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der Frühen Neuzeit*. Göttingen 1995.

zorovat protikladné tendence. Na jedné straně stál velkostatek, v němž byl většinou prosazován systém založený na robotě a osobní závislosti poddaných, na druhé straně úspěšně pokračoval rozvoj protoindustriální výroby využívající zcela odlišných mechanismů. Z hlediska zaměření sborníku působí poněkud nesourodě na úvod zařazený článek *Príspevek k demografické problematice předhusitských Čech (1346-1419)*. I když je tento rozbor morových epidemií velmi zajímavý z hlediska výběru pramenů i díky zpracování tématu v širokých souvislostech evropského nejen demografického vývoje, domnívám se, že ucelenějšímu rázu sborníku by spíše prospělo časové omezení na 16.-18. století.

Nad sborníkem studií E. Maura lze jen doufat, že další práce českých historiků na svého, byť češtinu neznajícího, čtenáře nebudou muset čekat tak dlouhou dobu. O to se ovšem musíme přičinit i sami – a to nejen hojnějšími překlady, ale též produkcí kvalitních děl, která by snesla mezinárodní konkurenci.

Alice Velková

Herbert Knittler, Die europäische Stadt in der frühen Neuzeit. Institutionen, Strukturen, Entwicklungen

Wien, Verlag für Geschichte und Politik - München, R. Oldenbourg Verlag 2002, 320s. (Querschnitte. Einführungstexte zur Sozial-, Wirtschafts- und Kulturgeschichte, Bd 4)

Výborný informativní úvod H. Knittlera do problematiky dějin evropských měst v raném novověku, určený hlavně studentům historie, vznikl z autorových přednášek na vídeňské univerzitě, konaných v roce 1979, jejichž obsah byl aktualizován o novější výsledky mezinárodního bádání. Práce nepokrývá problematiku raně novověkých měst v Evropě v její úplnosti. Autor, brněnský rodák (*1942), později hlavní redaktor rakouského *Städtebuchu* a v současnosti profesor Ústavu hospodářských a sociálních dějin Vídeňské univerzity, ponechává ze složité problematiky městských dějin stranou kulturní aspekty, u nichž odkazuje na novější přehledné práce R. Fridrichse a H. Schillinga, a pokud jde o teritoriální vymezení předmětu svého zájmu, omezuje se na latinsko-křesťanskou Evropu.

V úvodu své práce H. Knittler shrnuje velké odborné diskuse o městské problematice, zejména o definici města, o centrální funkci měst, o modelování městské sítě, o otázkách městské konjunktury v raném novověku a o problému malého města. Poté podává systematický přehled o výsled-

cích bádání nad jednotlivými problémy. Hned první kapitola Knittlerovy práce je věnována populační problematice. Autor nejdříve shrnuje a kriticky hodnotí údaje bohaté literatury o velikosti jednotlivých měst a o podílu městského obyvatelstva na celku populace Evropy a jejích částí, jakož i o speciální problematice růstu velkoměst. Hodně místa věnuje otázce, jaké byly příčiny neschopnosti městské populace sebe samu reprodukovat, zvláštní pozornost přitom věnuje krizím, válkám, epidemiím a stěhování do měst. Ve druhé kapitole se autor zabývá typologií raně novověkých měst z hlediska urbanistického. Postupně při tom probírá pevnostní města, zvláště v západní a severní Evropě (zde poněkud zarazí nepatrný zřetel k městům uherským a absence českých pevností, např. Tereziína a Josefova), města hlavní a rezidenční, dále města horní a exulantská, přístavní a lázeňská. Kapitulu zakončuje výklad o raně novověkých sanačních opatřeních ve městech. Třetí kapitola je věnována vztahu měst a státu, a to jak centralizačním snahám panovníka, tak i začleňování měst do stavovských systémů. Příbuznou problematiku řeší autor i ve čtvrté kapitole, týkající se městské samosprávy. Autor v obou těchto kapitolách vykládá věc tak, že postupuje po jednotlivých zemích, případně regionech a nakonec shrnuje některé společné rysy vývoje, jak je v některých zemích ovládnutí městské samosprávy šlechtou (jež chápe jako součást celkové aristokratizace politiky), omezení vlivu obce ad. V páté kapitole je čtenář seznámen s problematikou sociální struktury a společenských institucí. H. Knittler tu sleduje zejména vztah mezi středověkým dědictvím a novými elementy. Změny sociální struktury jednotlivých měst je podle něho třeba studovat v širším teritoriálním kontextu a vzhledem k systémovým změnám, které v něm probíhají. Výklad o jednotlivých vrstvách městského obyvatelstva začíná elitami, kde poukazuje na nutnost rozlišovat mezi patriciátem (představujícím uzavřenou skupinu se šlechtickým nebo kvazišlechtickým statutem), stojícím v čele městské společnosti hlavně v Itálii a v některých říšských městech, a relativně otevřenou skupinou honorací. Ukazuje na složitost vymezení středních městských vrstev a zároveň upozorňuje na některé jejich nové složky, jako byli náboženští emigranti, úředníci nebo vojáci (zvláště v pevnostních městech). V závěru kapitoly se mluví o spodních vrstvách městské společnosti a o lidech na okraji. Mimořádně rozsáhlá osmá kapitola je věnována úloze města v jeho regionu a v ekonomice obecně, důraz je přitom položen na urbánní systémy. I zde H. Knittler postupuje po jednotlivých regionech Evropy, přičemž hlavní pozornost opět věnuje velikosti měst v různých oblastech. České země přitom přiřazuje k východní Evropě, s výjimkou Slezska, které řadí k Německu.

Knittlerova práce je velmi solidním přehledem, který jasně a přehledně shrnuje hlavní problémy, a to na základě zvládnutí velmi rozsáhlého souboru literatury k jednotlivým zemím i k evropským městům jako celku. Autor sám nevytyčuje nové problémy, nesnaží se o nová, originální řešení, ale jde mu především o zprostředkování, utřídění a kritiku toho, co již bylo napsáno. Ne vždy s ním musíme souhlasit, například řazení českých zemí s výjimkou Slezska k východní Evropě je jistě problematické. Výběr literatury je samozřejmě závislý na autorových jazykových znalostech. Tím je dáno, že kromě kapitol českých autorů v kolektivních syntézách evropských hospodářských, sociálních a populačních dějin jsou autorovy znalosti české literatury značně omezené, v bibliografii se uvádí jen sborník *Česká města v 16.-18. století* (1991) a jeden starší německy psaný Janáčkův článek. Ještě hůře ovšem dopadla slovenská literatura, kterou autor pominul vůbec a spokojil se s celouherskými výklady maďarské literatury. Jistě by si zasloužily zmínku alespoň Špieszovy práce. Z neznalosti naší literatury ovšem plyne i nevelký zřetel k městům z našich zemí v díle jako celku. Není to ovšem ani tak vina autora jako českých historiků, kteří – na rozdíl od autorů maďarských nebo polských – nedokáží prezentovat v rozsáhlejší míře výsledky svého bádání v cizích jazycích. Knížka se jistě i u nás stane vítanou studijní příručkou. S užitkem si ji přečtou i regionální badatelé, kteří při práci na dějinách jednotlivých urbánních lokalit nechtějí ustrnout na pouhém popisu nebo starých šablonách, ale pokoušejí se podat tyto dějiny tak, aby odpovídaly stavu současného mezinárodního bádání.

Eduard Maur

Michael Mitterauer, Warum Europa ? Mittelalterliche Grundlagen eines Sonderwegs

München, Verlag C. H. Beck 2003, 352 s.

Zajímavá kniha M. Mitterauera je zamyšlením nad problémem, proč se právě Evropa stala centrem modernizačních procesů, jež euro-americkou civilizaci vynesly do čela světového dění a daly jí specifickou podobu, která je ve větší či menší míře přejímána i v ostatních částech světa. Autor se tímto problémem zabýval již v několika svých starších dílčích studiích, nyní však dal svým úvahám ucelenou podobu. Na rozdíl od většiny prací jiných autorů, u nás například úvah Třeštíkových, které hledaly kořeny specifického evropského vývoje především v oblasti institucionální a ideo-

vé, se pokouší o širší pohled, který by zahrnul i některé elementy z dalších sfér, například z oblasti zemědělské výroby. Významné místo také připisuje specifickému evropskému typu rodiny a určování příbuzenství. Do značné míry při tom vychází ze své pasáže z *Dějin rodiny*, které publikoval spolu s A. Gestrichem a J.-U. Krausem v témž roce.

Snahou autora je doložit, že k většině změn, které vyústily ve specifickou evropskou cestu, došlo velmi záhy, většinou již v době karolínské. Jednotlivé změny chápe jako články složité struktury, které na sebe vzájemně působily a tvořily jakési kauzální řetězce. Podstatnou složkou práce je mezinárodní srovnávání, a to nejen mezi hlavními oblastmi Evropy, ale také mezi Evropou a jinými civilizačními okruhy, zejména arabským světem a Čínou, ať již jde o rozličné systémy zemědělské výroby, postavení rolnictva, podobu rodiny, lenní a stavovské zřízení, nebo církevní poměry. Z hlediska historického demografa je důležitá zejména kapitola o rodině a příbuzenství. Autor tu specifickou podobu západoevropské rodiny odvozuje od lánového systému a od západoevropského feudalismu, přičemž s východní kolonizací se tato forma rodiny, resp. rodinné domácnosti měla rozšířit do střední Evropy. Její podobu si podle něho vynutila snaha pozemkových vrchností o optimálně fungující poddanské hospodářství.

Mitterauerova kniha je nepochybně pozoruhodným dílem, vyznačujícím se mimořádně širokým rozhledem a hlubokou logikou. Na hodnotě jí nijak neubírá fakt, že je založena výhradně na literatuře. Tak obrovský komplex otázek ostatně ani jinak řešit nelze. Někdy ovšem závislost na literatuře přístupné autorovi jazykově s sebou nese některé jednostrannosti. Například v Čechách ani na Moravě není možno mluvit o německé šlechtě jako jediném organizátoru kolonizace, ani o převážně šlechtických lokátorech, vždyť významné místo mezi nimi zaujímali měšťané, jak ukázal již Graus (vůbec význam měst je v knize dosti upozaděn). Autor také nebere vždy v úvahu názory, které s jeho tezemi neladí, například novější názory na charakter karolínské společnosti jako společnosti ještě pozdně antického typu, nikoliv již feudální, jež u nás přejímá např. Dušan Třeštík. V další diskusi jistě odborníci na tu či onu epochu nebo otázku budou vznášet řadu námitek. To však nic nemění na mimořádné podnětnosti Mitterauerovy práce, která si rozhodně zaslouží pozornost i našich historiků (a to nejen historických demografů).

Eduard Maur

**Andreas Gestrich – Jene-Uve Krause – Michael Mitterauer,
Geschichte der Familie**

Stuttgart, Alfred Kröner Verlag 2003, 750 s. (Europäische Kulturgeschichte, Bd 1)

Obsáhlé dějiny rodiny, redigované A. Gestrichem, zahajují novou řadu publikací k evropským dějinám kultury, chápané v tomto případě v antropologickém smyslu jako orientační systém. Snaží se shrnout a bilancovat výsledky rozsáhlých výzkumů z poslední doby a otevřít nové perspektivy bádání. Vzhledem ke zdržení vzniklém v nakladatelství je plně brána v úvahu jen literatura vydaná do roku 2000, mladší jen v nejnútnejší míře. Autoři vysloveně odmítají instrumentalizaci dějin rodiny směrem k pouhému dokazování evropské jednoty rodinných forem, stejně jako omezování zorného pole jen na západní Evropu. Jde jim stejně tak i o zjišťování regionálních zvláštností a o změny v čase. Jako jedné z hlavních výkladových metod je proto v práci použito srovnávací metody (včetně srovnávání s mimoevropskými civilizacemi). Chronologicky si autoři rozdělili úkoly tak, že Krause píše o antické rodině, Mitterauer o rodině ve středověku a Gestrich o rodině od raného novověku až do dnešních dnů.

V protikladu k pracím vycházejícím z Laslettovy typologické metody kladou autoři při hledání formativních činitelů rodiny důraz ani ne tak na spolužití různých osob v jedné domácnosti nebo pod jednou střechou jako na příbuzenské systémy, často přehlížené. V části věnované středověku upozorňuje M. Mitterauer na mimořádně důležitý jev prosazování tzv. bilinearity v příbuzenství v Evropě, především západní, resp. severozápadní, při němž jsou do příbuzenstva rovnoprávně vtahováni předkové jak z otcovské, tak z mateřské strany. To nachází odraz i v sjednocování terminologie pro obě linie (strýc-ujec), ve zrovnoprávnění mužských a ženských dědiců, rozšíření rodinné solidarity na obě větve příbuzenstva, v novém postavení muže a ženy v domácnosti a socializační relevanci některých osob. Tím se Evropa odlišuje jak od výrazně matrilineárně orientovaných příbuzenských systémů, typických zejména pro severoamerické Indiány, ale i pro některé africké společnosti, stejně jako od výrazně patrilineárních společností, příznačných zejména pro Asii, ale vyskytujících se dodnes i na Balkáně a ve Středozeří (Albánie, Černá Hora). Charakteristickými rysy těchto druhých jsou společné dědictví půdy, kult předků v rodině, krevní msta, irelevance ženského příbuzenství, bezprávné postavení ženy, vyloučení dcer a manželek z dědických nároku na půdu.

Patrilinearita hrála významnou úlohu v celé Evropě, ovšem postupně se v některých jejích částech prosazuje bilinearita. Stopy tohoto vývoje nacházíme už ve starém Řecku a Římě, rozhodující význam však M. Mitterauer připisuje středověku, zejména vlivu křesťanství, vlivu lenního systému a z něho odvozeného lánového systému na vesnici. Počátky tohoto systému klade M. Mitterauer hypoteticky již do doby karolinské a jeho rozšíření přičítá východní kolonizaci, jejíž východní hranice tento systém nikde nepřekročil. Patrilineární systémy se naproti tomu dochovaly (přes christianizaci obyvatelstva) v pastýřských společenstvích Balkánu. Bilineární příbuzenské systémy posilují význam individua a individuálních konstelací příbuzenství, vytváří zcela jiné struktury sociálních sítí, jiné sňatkové strategie a formy volby partnera, jiné zásady formování domácnosti a jiná pravidla dědické posloupnosti.

Ve všech třech oddílech díla představují vztahy mezi utvářením příbuzenství a strukturami rodiny a domácnosti centrální téma. Nejhlouběji se těmito otázkami zabývá M. Mitterauer v oddílu věnovaném středověku, neboť právě do této epochy autoři kladou rozhodující bod zlomu ve vývoji evropské rodiny, kterou je v mnoha směrech podle nich třeba chápat jako klíč k pochopení moderních struktur. Zatímco vyslovená matrilinearita nebo patrilinearita vedou k formování domácností, které můžeme označit jako komplexní, vyznačující se mj. nízkým sňatkovým věkem, v západní Evropě jsou tyto domácnosti velmi vzácné nebo zcela chybějí a převládají tu rodinné domácnosti jednoduché. „Západní rodiny“ dále charakterizuje pozdní sňatkový věk mužů i žen, tudíž velký věkový odstup mezi generacemi, spíše výjimečné soužití tří generací, nejčastěji jen dočasné, čelední služba, výměnek. Vedle toho nacházejí autoři v evropském prostoru ještě třetí typ, středomořský, charakterizovaný (již od antiky) silnější tendencí k vytváření komplexních rodin, vysokým sňatkovým věkem mužů (k zakládání jednoduchých domácností tu dochází, zvl. u elit, zpravidla až po smrti přednosty domácnosti) a nízkým sňatkovým věkem žen.

Velmi mnoho místa věnují autoři domu jako centrálnímu elementu domácnosti a rodiny, sledují vývoj tohoto pojmu i funkce domu. Za evropskou specifiku označují domovní společenství příbuzných i nepříbuzných osob, plně se ovšem projevující jen na venkově. Podle M. Mitterauera představovalo velmi otevřený a flexibilní systém, vyhovující pozemkovým vrchnostem i potřebám ekonomického růstu. Bylo nejen hospodářskou, ale i právní jednotkou. V souvislosti s vytvářením tohoto typu rodiny autoři ukazují i na postupující snahu po privatizaci života v rodině, projevující se od konce středověku, nejzřetelnější v měšťanské rodině (dělení domu na

zvláštní prostory pro jednotlivce), postupující individualizaci průběhu života a postupné problematizování tradiční rodinné formy.

S procesem individualizace byla podle autorů *Dějin rodiny* silně spojena i individuální volba partnerů. Vedla k ní velmi záhy christianizace. Skutečnost, že zavedla konsensus manželů jako podmínku platného sňatku a v katolické církvi i svátostný charakter sňatku, vedla již velmi záhy v západní Evropě k „centrování rodin k manželskému páru“ (gattenzentrierte Familien) a potlačení klanových tendencí. Tyto tendence byly podle M. Mitterauera ještě posíleny lenním systémem a zájmy pozemkových pánů, kterým vyhovoval fungující manželský pár v čele usedlosti. Tento vývoj ovšem nevyklučoval napětí mezi kompetencí rodičů a nároky partnerů na sebeurčení. Ty byly posíleny v prostředí drobných protestantských denominací tím, že tu byl partnerský vztah povýšen do spirituální roviny, což ovlivnilo i pohled na manželství v osvícenství a romantismu a zčásti jej ovlivňuje dodnes. V této souvislosti autoři upozorňují i na mimořádně obtížný úkol studia dějinnosti mentalit ve vztahu k manželství.

Pokud jde o jednotlivé oddíly, je první z nich, napsaný J.-U. Krausem a věnovaný antice, poněkud popisný a silně založený na právních normách, ovšem i on si klade výše zmíněné otázky prostupující jako leitmotiv celým dílem, a v podstatě vyčerpává celou látku. Nesmírně zajímavý je oddíl věnovaný středověku, který napsal M. Mitterauer. Kromě zásadních tezí, na něž jsem již upozornil výše, tu najdeme i mnoho dalších cenných podnětů. Poměrně obšírně se autor zabývá Laslettovou typologií, jíž vyčítá přehlížení příbuzenských vazeb a jednostranné soustředění na soužití ve společném domě, avšak zároveň ji považuje za velmi vhodný prostředek k první orientaci v problematice. Laslettem vytyčené čtyři evropské oblasti lišící se převládajícím typem rodinné domácnosti (roku 1984) redukuje Mitterauer zřejmě právem na tři, západní, východní a středomořskou, odmítá však zvláštní vydělení oblasti středoevropské, která se podle něho liší od západoevropské jen graduálně, nikoliv substancionálně. Upozorňuje i na problematičnost mechanické komparace rodin podle velikosti, protože často není jasné, jak jsou vlastně tyto rodiny vymezeny, a přináší i řadu dalších pozoruhodných myšlenek.

Poněkud problematický je třetí oddíl nazvaný Novověk. Spojuje totiž výklad o raném novověku s výkladem o 19. a 20. stol., tedy dvě dosti odlišné epochy. To na jedné straně autorovi dovoluje zdůraznit především probíhající změny rodinných struktur a jejich důsledky, avšak na druhé straně v jeho výkladu poněkud zaniká specifikum raného a „vlastního“ novověku. I on však přináší řadu pozoruhodných podnětů pro další bádání. Kriticky se vypořádává například s tezí o ztrátě funkcí rodiny v nové době,

běžnou například v sociologii. Na jedné straně ukazuje, že tento proces začíná již dávno před industrializací (např. přejímání vzdělávací funkce školou), na druhé straně však dokládá, že rodina také získává nové funkce, zvláště v oblasti primární socializace, volného času a komunikace, takže je vhodnější mluvit o proměně než o ztrátě nebo ubývání funkcí. Pokud jde o prognózu do budoucna, odmítá sociologické teorie, podle nichž dojde v procesu globalizace k obecnému převzetí západoevropského modelu rodiny. Dojde sice k sblížení jednotlivých systémů, ale rozdíly zůstanou, a to i uvnitř Evropy, neboť se opírají o přetrvávající vlivné historické struktury.

Velikou pomocí pro každého je připojení téměř padesátistránkové hustě tištěné bibliografie (s. 686-731). Naše země jsou v ní zastoupeny poměrně málo, v podstatě jen pracemi vydanými v jiných jazycích, kterých není mnoho. Jako celek jsou nové dějiny rodiny vynikajícím shrnutím dosavadních výzkumů. Nejsou ovšem jen mechanickým shromážděním dané látky, ale zaujmou právě tím, že se autoři nad tímto materiálem pokoušejí vytvořit nový celek tím, že dílčí data zařazují do složitého komplexu vztahů, které rodiny v minulosti formovaly, hledají nová, netradiční řešení a vyrovnávají se s často bezmyšlenkovitě přejímanými tezemi, které nemají zdaleka tak obecnou platnost, jaká se jim připisuje. Pro další výzkum dějin rodiny bude mít práce zásadní význam.

Eduard Maur

Isabelle Séguy (avec la collaboration de H. Colençon, C. Mérie et F. Le Sager), La population de la France de 1670 a 1829. L'enquête Louis Henry et ses données

Paris, I.N.E.D 2002, 208 s. + CD-rom.

V letech 1958-1987 řídil Louis Henry v INED výzkum, který dostal jeho jméno. Založil jím slávu francouzské historické demografie. Sběr a zpracování dat trvalo asi 19 let, hlavní výsledky byly publikovány v letech sedmdesátých 20. století. Úplnou bibliografii publikoval C. Renard roku 1997 v interním tisku I.N.E.D. (*Enquête Louis Henry. Bibliographie de l'enquête. Dossier et recherches n° 61*, Paris, I.N.E.D., septembre 1997). Cílem I. Séguyové je zpřístupnit veřejnosti databázi shromážděnou během výzkumu, která se uživateli nabízí na CD-romu připojeném ke knize. Práce je rozdělena do tří částí. V první autorka charakterizuje cíle ankety a důvody, proč byla Henrym zorganizována. Cíle byly dva: na základě ano-

nymní excerpce matričních údajů z let 1670-1829 rekonstruovat francouzskou populaci podle pohlaví a věku a dále studovat vývoj plodnosti na základě rekonstrukce rodin získané jmenovou excerpčí matrik. Ve druhé části autorka popisuje shromážděná data včetně údajů nezpracovaných. Dozvídáme se i to, jak se L. Henry vyrovnal se skutečností, že ne všechny lokality byly stejně veliké a že ne všechny měly stejně kvalitní matriky, stejně jako s nestejnou ochotou a zájmem o spolupráci mezi místními archiváři a regionálními historiky. L. Henry původně vybral síť 400 obcí pro anonymní excerpce metodou náhodného výběru stejně jako další síť náhradní pro případ, že by nebylo možné použít některé matriky z první sítě. V největších městech se přitom zpracovával každý stý list, v malých obcích byla excerpce kompletní, aby se anuloval vliv rozdílné váhy jednotlivých souborů (ve Francii jsou záznamy o přirozené měně vedeny chronologicky bez ohledu na typ události, tedy odlišně, než jsme zvyklí u nás). Nedostatek času i financí nakonec donutil organizátory podstatně snížit počet lokalit určených pro jmenovitou excerpce, a to z původních 40 % lokalit zpracovávaných anonymně na pouhých cca 10 %. V důsledku nestejné ochoty ke spolupráci ze strany místních badatelů a archivářů také došlo k deformaci původně stanovené sítě, která v některých oblastech vykazuje značné mezery. Některé použité postupy ovšem dnes budí pochybnosti, kterými se netají ani autorka. Například tam, kde pro jeden rok chyběly údaje, byly doplňovány podle údajů sousedních let, což nepochybně vedlo ke značným zkreslením, zejména při studiu mortality.

Ve třetí části autorka popisuje data soustředěná na CD-romu (anonymní data o sňatcích a úmrtích pro léta 1740-1829 a rodinné listy typu M z let 1670-1819) včetně popisu technických postupů použitých při jejich získávání (transkripce jmen, způsob kódování aj.). Celkem jsou na CD-romu zpřístupněny badatelům k dalšímu použití údaje o cca 200 000 narozeních, o 135 457 úmrtích na venkově a 21 990 ve městech, o 44 383 sňatcích a 34 812 rodinných listů. Lze jen doufat, že toto bohatství údajů nezůstane ležet ladem a že jeho zpřístupnění podnítl další badatele k hledání nových metod jejich využití, a tím i k prohloubení dosavadních poznatků o populačním chování v raném novověku.

Eduard Maur

Do sborníku přispěli:

Martin Holý, Státní okresní archiv Nymburk

Eliška Čáňová, Komise pro historickou a sociální demografii, Praha

Pavla Horská, Komise pro historickou a sociální demografii, Praha

Małgorzata Kamecka, Uniwersita v Białystoku, Polsko

Cezary Kukło, Uniwersita v Białystoku, Polsko

*Pavel B. Kůrka, Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy,
Praha*

*Hana Mášová, Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. lékařská fakulta
Univerzity Karlovy*

Eduard Maur, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Miroslava Melkesová, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

*Daniela Tinková, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy –
Centrum pro dějiny vědy, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Praha*

Alice Velková, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

Jiří Wolf, Muzeum města Duchcova, Duchcov

Obsah

Úvod	3
<i>Martin Holý: Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650.</i>	5-36
<i>Pavel B. Kůrka: Dva zpovědní seznamy farnosti svatého Valentina na Starém městě pražském.</i>	37-62
<i>Miroslava Melkesová: ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti.</i>	63-122
<i>Cezary Kuklo – Małgorzata Kamecka: Polští sloužící v právní praxi: pravidla a jejich porušování (konec 15. – počátek 19. století)</i>	123-132
<i>Daniela Tinková: Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti.</i>	133-172
<i>Alice Velková: Výzkum sociální mobility na příkladu generace narozené v letech 1791–1800 na panství Štáhlavy.</i>	173-224
<i>Pavla Horská: Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie.</i>	225-242
Materiály	243
<i>Eliška Čáňová: K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov</i>	243
<i>Jiří Wolf: Mor na Teplicku v roce 1680 ve zprávách oseckých cisterciáků</i>	250
Kronika	257
Zprávy.....	263
Recenze	269

Contens

<i>Introduction</i>	3
<i>Martin Holý: Marriage among the Nobility in the Czech Lands between 1500 and 1650</i>	5-36
<i>Pavel B. Kůrka: Two Confession Registers from the Parish of St. Valentine in the Old Town of Prague</i>	37-62
<i>Miroslava Melkesová: ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR Godparenthood in Rural Environments in the Early Modern Age – Research from the Chýnov Parish</i>	63-122
<i>Cezary Kuklo – Małgorzata Kamecka: The Position of Polish Servants from a Legal Perspective: Regulations and Infractions (from the late 15th to the early 19th century)</i> ..	123-132
<i>Daniela Tinková: Illegitimacy and the “New Economy of Life” in the Hapsburg Monarchy during the Age of Reason. The Problem of Unmarried Mothers and Illegitimate Children between Social Control and Social Care at the Outset of Civil Society</i>	133-172
<i>Alice Velková: Research on Social Mobility Using the Example of People Born in 1791–1800 on the Estate of Štáhlavy</i> ..	173-224
<i>Pavla Horská: Abortion from the Perspective of Historical Demography</i>	225-242
<i>Materials</i>	243
<i>Eliška Čáňová: To Problemas of Family Reconstitution Based on Parish Registers from the Parish of Břevnov</i>	243
<i>Jiří Wolf: The Plague on Teplice in Reports of White Monks of Osek</i>	250
<i>Chronicle</i>	191-195
<i>Reviews</i>	197-218

Historická demografie 27

Vydává Sociologický ústav AV ČR
Odpovědná redaktorka RNDr. Ludmila Fialová, CSc.
Praha 2003
288 stran
Náklad 300 výtisků
Distribuce: Sociologický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 221 761
fax: 221 183 250
e-mail: prodej@soc.cas.cz